

ISSN 2616-9444 (Print)
ISSN 2616-9452 (Online)

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69063,
м. Запоріжжя,
вул. Олександрівська, 84, оф. 414

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

Вісник

**Запорізького національного
університету**

Юридичні науки

№ 4, 2020
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

DOI Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки
<https://doi.org/10.26661/hznuj-2616-9444>

DOI № № 4-2/2020

<https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2>

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. Запоріжжя:
Видавничий дім «Гельветика», 2020. № 4. Том 2. 234 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання
№ 12 від 23.06.2020 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.
(Додаток 1) збірник внесений до переліку фахових видань категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність», 293 «Міжнародне право»).

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки внесено
до Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)
(з 1 січня 2015 р.).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор

– Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор

Заступник головного редактора

– Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор

Відповідальний редактор

– Верлос Н.В., кандидат юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Биргеу М. М.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова)

Болокан І. В.

– доктор юридичних наук, доцент

Бондар О. Г.

– доктор юридичних наук, професор

Віхляєв М. Ю.

– доктор юридичних наук, доцент

Галіцина Н. В.

– доктор юридичних наук, доцент

Діхтієвський П. В.

– доктор юридичних наук, професор

Дугенець О. С.

– доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)

Ібрагімов С. І.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Таджикистан)

Курінний Є. В.

– доктор юридичних наук, професор

Кушнір С. М.

– доктор юридичних наук, професор

Сильченко М. В.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь)

Стеценко С. Г.

– доктор юридичних наук, професор

Уільям Дж. Уоткінс

– доктор юридичних наук (Південна Кароліна, США)

Федчишин Д. В.

– кандидат юридичних наук

Шарая А. А.

– кандидат юридичних наук, доцент

Шкаплеров Ю. П.

– кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь)

ISSN 2616-9444 (Print)

ISSN 2616-9452 (Online)

© Запорізький національний університет, 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Грень Н. М.	<i>РІЗНОВЕКТОРНІСТЬ ЗАСОБІВ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ВІКОМ.....</i>	9
Мельничук О. С.	<i>ПРАВОВИЙ ОБРАЗ МІСТА ТА ЙОГО РІЗНОМАНІТТЯ.....</i>	14

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Сліпенюк В. В.	<i>ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ВИКОРИСТАННЯ В СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ РІДНОЇ МОВИ АБО МОВИ, ЯКУ ОСОБА РОЗУМІЄ, НА ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19.....</i>	21
Шамрай Б. М.	<i>ОСКАРЖЕННЯ НЕПРАВОМІРНИХ РІШЕНЬ ПРО ПРИТЯГНЕННЯ ДО МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ ГАРАНТУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....</i>	28
Шелевер Н. В.	<i>ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФІЇ АНТИЧНИХ ФІЛОСОФІВ.....</i>	33

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Коваленко Я. І.	<i>ДОСВІД КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ДОМЕННЕ ІМ'Я ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО.....</i>	40
Кравець В. І.	<i>ПРАВОВИЙ СТАТУС НАГЛЯДОВОЇ РАДИ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА ЗА КОРДОНОМ.....</i>	46
Кухарев О. Є.	<i>СУТНІСТЬ ОBOB'ЯЗКІВ У СКЛАДІ СПАДЩИНИ.....</i>	51
Снегірьов О. М.	<i>ПРО СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ ГАРАЖНОГО КООПЕРАТИВУ ТА ЙОГО УЧАСНИКІВ.....</i>	58

РОЗДІЛ IV. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Болотова Г. Д.	<i>ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЯК ФАКТОРА ДОСЯГНЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....</i>	65
Слободян В. Д., Поклонська О. Ю.	<i>СУТНІСТЬ НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ.....</i>	74
Татьков Б. В.	<i>ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....</i>	80
Тимошенко М. О.	<i>ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....</i>	87

**РОЗДІЛ V. ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Козін С. М.	<i>СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ МІГРАНТІВ</i>	96
Пижова М. О.	<i>ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ НА СПРАВЕДЛИВУ ОПЛАТУ ПРАЦІ</i>	102

**РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

Ковейно Ю. В.	<i>ПІДСТАВИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЛІСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА</i>	110
----------------------	--	-----

**РОЗДІЛ VII. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Ігнатченко І. Г.	<i>СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ</i>	117
Князєв В. С.	<i>ВИДИ МАЙНА, РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЯКИМ ВІДНЕСЕНЕ ДО КОМПЕТЕНЦІЇ МИТНИХ ОРГАНІВ</i>	124
Кобрусєва Є. А.	<i>СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ЯК УЧАСНИКИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ</i>	132
Корнієнко Д. М.	<i>СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ, ЩО ЗАГРОЖУЮТЬ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ</i>	141
Крупнова Л. В.	<i>ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД</i>	148
Лещинський В. П.	<i>АДМІНІСТРАТИВНЕ ОСКАРЖЕННЯ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ДОЗВІЛЬНИХ РІШЕНЬ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ В СУЧАСНОМУ АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ</i>	154
Мілієнко О. А.	<i>АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЩОДО СПОРІВ ПРО ВИЗНАННЯ ПРОТИПРАВНИМ ТА СКАСУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО АКТА ЧИ ОКРЕМИХ ЙОГО ПОЛОЖЕНЬ</i>	161
Стець О. М.	<i>ГАРАНТІЇ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЯГНЕНЬ</i>	168
Чорнописька В. З.	<i>МИРНІ ЗІБРАННЯ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ГАРАНТІЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ</i>	174

**РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Каменський Д. В.	<i>ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ І СВІТОВА КОРОНАКРИЗА: НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ</i>	181
Кубрак Р. М.	<i>ПРОЄКЦІЯ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАСУДЖЕНИХ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАХОДІВ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ВПЛИВУ</i>	187

**РОЗДІЛ ІХ. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС
ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Бурлака В. В.	
	<i>ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯМ ЛЮДИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ.....</i>
	195
Сівчук І. П.	
	<i>ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ТА ПІДГОТОВКИ ТОВАРОЗНАВЦІВ-ЕКСПЕРТІВ.....</i>
	200
Сінельник Р. В.	
	<i>ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРНИХ ВИМОГ ПРОВЕДЕННЯ СУДОМ ДОПИТУ «ЛЕГЕНДОВАНОГО» СВИДКА, АНКЕТНІ ДАНІ ОСОБИ ЯКОГО ЗАСЕКРЕЧЕНІ ВІДПОВІДНИМ ГРИФОМ СЕКРЕТНОСТІ.....</i>
	207

РОЗДІЛ Х. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Біла-Кисельова А. А.	
	<i>МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДЛЯ УКРАЇНИ.....</i>
	214
Грабович Т. А.	
	<i>КОДИФІКАЦІЯ НОРМ ПРО МІЖНАРОДНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ ЗА ШКІДЛИВІ НАСЛІДКИ ДІЙ, НЕ ЗАБОРОНЕНИХ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ.....</i>
	220

РОЗДІЛ ХІ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Заяць О. С.	
	<i>СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИЗНАЧЕННЯ АДВОКАТУРИ ЯК СУСПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....</i>
	226

CONTENTS

SECTION I. THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW: HISTORY AND POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Gren N. M.	<i>DIVERSITY OF MEANS TO OVERCOME THE PROBLEMS OF AGE DISCRIMINATION</i>	9
Melnychuk O. S.	<i>CITY LEGAL IMAGE AND ITS DIVERSITY</i>	14

SECTION II. CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Slipeniuk V. V.	<i>ENSURING OF CONSTITUTIONAL RIGHT TO USE MOTHER LANGUAGE OR LANGUAGE THAT PERSON UNDERSTANDS IN JUDICIAL PROCEEDINGS DURING THE PERIOD OF COVID-19 PANDEMIC</i>	21
Shamray B. M.	<i>APPEALING AGAINST ILLEGAL DECISIONS TO PROSECUTE AS AN EFFECTIVE MECHANISM FOR GUARANTEEING THE CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF SERVICEMEN</i>	28
Shelever N. V.	<i>THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE PHILOSOPHY OF ANCIENT PHILOSOPHERS</i>	33

SECTION III. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Kovalenko Ya. I.	<i>THE EXPERIENCE OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE FIELD OF PROTECTION OF DOMAIN NAME RIGHTS AND THE POSSIBILITY OF BORROWING IT FOR NATIONAL LAW OF UKRAINE</i>	40
Kravets V. I.	<i>LEGAL STATUS OF THE SUPERVISORY BOARD OF A JOINT-STOCK COMPANY ABROAD</i>	46
Kukhariev O. Ye.	<i>ESSENCE OF OBLIGATIONS WITHIN THE ASSETS</i>	51
Snegirev O. M.	<i>ON THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH OF RELATIONS WITH THE PARTICIPATION OF THE GARAGE COOPERATIVE AND ITS PARTICIPANTS</i>	58

SECTION IV. ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

Bolotova H. D.	<i>SOME ISSUES OF FORMATION OF THE INVESTMENT AND NEWS MODEL AS A FACTOR OF ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UKRAINE</i>	65
Slobodian V. D., Poklons'ka O. Yu.	<i>ESSENCE UNFAIR COMPETITION</i>	74
Tatkov B. V.	<i>ESSENCE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY UNDER COMMERCIAL LAW</i>	80
Tymoshenko M. O.	<i>ON THE QUESTION OF THE LEGAL NATURE OF ECONOMIC AND LEGAL LIABILITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS</i>	87

SECTION V. EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kozin S. M.	<i>THE STATE OF RESEARCH ON THE PROBLEM OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS OF MIGRANTS</i>	96
Pyzhova M. O.	<i>SOME PROBLEMS OF EXERCISE OF EMPLOYEES' RIGHTS TO FAIR REMUNERATION</i>	102

**SECTION VI. LAND LAW; AGRICULTURAL LAW;
ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW**

Koveino Yu. V.	
<i> GROUNDS FOR RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF FOREST LAW</i>	110

**SECTION VII. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW**

Ihnatchenko I. H.	
<i> SOCIO-CULTURAL ACTIVITY AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC AND THEORETICAL RESEARCH AND PUBLIC ADMINISTRATION</i>	117
Knyazev V. S.	
<i> TYPES OF PROPERTY ORDERING ABOUT WHICH IS COVERED BY CUSTOMS AUTHORITIES COMPETENCIES</i>	124
Kobrusieva Y. A.	
<i> SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW AS PARTICIPANTS OF PUBLIC RELATIONS IN THE FIELD OF ENSURING THE RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY</i>	132
Kornienko D. M.	
<i> SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF SERVICE AND COMBAT ACTIVITY OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE IN CONDITIONS OF CRISIS SITUATIONS</i>	141
Krupnova L. V.	
<i> COURT DECISIONS ENFORCEMENT: FOREIGN EXPERIENCE</i>	148
Leshchynskyi V. P.	
<i> ADMINISTRATIVE APPEAL AS A WAY TO ENSURE THE LEGALITY OF PERMISSION DECISIONS IN THE FIELD OF URBAN PLANNING IN MODERN ADMINISTRATIVE LAW</i>	154
Milienko O. A.	
<i> ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE ON DISPUTES ABOUT RECOGNITION OF ILLEGAL AND CANCELLATION OF AN INDIVIDUAL ACT OR INDIVIDUAL PROVISIONS</i>	161
Stets O. M.	
<i> GUARANTEES OF THE RIGHTS OF PUBLIC SERVANTS DURING THE APPLICATION OF DISCIPLINARY PENALTIES</i>	168
Chornopyska V. Z.	
<i> PEACEFUL ASSEMBLIES AS AN ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEE OF ACTIVITIES OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS</i>	174

**SECTION VIII. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY;
CRIMINAL EXECUTIVE LAW**

Kamensky D. V.	
<i> ECONOMIC CRIME AND THE WORLD CORONAVIRUS CRISIS: NEW CHALLENGES FOR GLOBALIZATION</i>	181
Kubrak R. M.	
<i> THE PROJECTION OF LAWFUL BEHAVIOR OF CONVICTED THROUGH THE PRISM OF MEASURES OF DISCIPLINARY INFLUENCE</i>	187

**SECTION IX. CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE;
FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY**

Burlaka V. V.	
<i> INTERROGATION OF A JUVENILE DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO ILLEGAL DEPRIVATION OF FREEDOM OR KIDNAPPING: FEATURES OF CONDUCTING</i>	195
Sivchuk I. P.	
<i> PROFESSIONAL COMPETENCE IN THE FORMATION AND TRAINING OF COMMODITY EXPERTS</i>	200

Sinielnik R. V.

*PECULIARITIES OF THE PROCEDURAL REQUIREMENTS
FOR THE COURT INTERROGATION OF A “LEGENDARY” WITNESS PERSONAL DATA
WHOSE IDENTITY IS KEPT SECRET APPLICABLE SECRECY STAMP* 207

SECTION X. INTERNATIONAL LAW

Bila-Kyseleva A. A.

*INTERNATIONAL RELATIONS AND THE ROLE
OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS FOR UKRAINE* 214

Grabovych T. A.

*CODIFICATION OF NORMS ON THE INTERNATIONAL LIABILITY OF STATES
FOR INJURIOUS CONSEQUENCES ARISING OUT OF ACTS
NOT PROHIBITED BY INTERNATIONAL LAW* 220

SECTION XI. PHILOSOPHY OF LAW

Zaiats O. S.

*SOCIAL AND LEGAL REQUIREMENTS FOR THE PROFESSIONAL DEFINITION
OF ADVOCACY AS A PUBLIC ACTIVITY* 226

РОЗДІЛ І. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 304.4

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-01>

Різновекторність засобів подолання проблем дискримінації за віком

Грень Н. М.

кандидат юридичних наук

Національний університет «Львівська політехніка»

вул. Степана Бандери, 12, Львів, Україна

orcid.org/0000-0001-5780-9423

grennata25@gmail.com

Ключові слова:

дискримінація, дискримінація за віком, літні люди, засоби подолання, громадянське суспільство.

Дискримінацію слід вважати суттєвим порушенням прав людини. У сучасний час дискримінація за віком є найпоширенішою формою порушення принципу рівності. Для забезпечення активної старості на міжнародному, регіональному й національному рівні існує ціла низка нормативних та інституційних важелів, з-поміж яких Мадридський міжнародний план дій щодо старіння (2002 рік), Робоча група з проблем старіння (2010 рік), мандат Незалежного експерта з питання про здійснення всіх прав людини похилого віку (2013 рік), Конституція України (1996 рік), Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» й інші.

Проте виключно правовими засобами проблеми дискримінації подолати неможливо. Важливим є запозичення позитивного досвіду Кіпру щодо Комплексної стратегії статусу осіб старшої вікової групи, що містить належний громадський простір інклюзивного спрямування, взаємодію людей різних вікових груп, навчання інноваційного досвіду й новітніх технологій осіб літнього віку для доступного використання знань у побутових цілях, взаємодію громадських і державних інституцій. Проблеми, пов'язані з дискримінацією за віком, залишаються актуальними насамперед через соціальні чинники. В Україні громадянське суспільство не готове боротися з проблемою через те, що воно не вбачає питання віку взагалі дискримінаційним чинником. Люди похилого віку проявляють свою активність через безоплатний догляд за молодшим поколінням чи в інших сімейно-побутових справах.

Зокрема, надані такі рекомендації щодо сприяння активному старінню: виділення величезних економічних і соціальних внесків літніх європейців у працевлаштування, волонтерство й турботу; адаптування та маркетинг продукції належним чином, сприяння інклюзивному дизайну й електронній комерції; сприяння навчанню протягом усього життя, надаючи освіту дорослим доступним для старших людей способом; використання європейського партнерства з питань активного здорового старіння для фінансування соціальних і технологічних питань інновації, що сприяють активному й незалежному старінню, за участю самих літніх людей; сприяння обміну державними ресурсами й навичками між віковими групами, заохочуючи молодіжні проєкти залучати людей похилого віку й навпаки; забезпечення податкових стимулів для схем, що об'єднують людей різних поколінь на робочому місці й у громаді.

Diversity of means to overcome the problems of age discrimination

Gren N. M.

Candidate of Legal Sciences

Lviv Polytechnic National University

Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-5780-9423

grennata25@gmail.com

Key words:

discrimination, age discrimination, elderly people, means of overcoming, civil society.

Discrimination should be considered as a substantial violation of human rights. Nowadays, age discrimination is the most common form of violation of the equality principle. To ensure the old age activity at the international, regional and national levels, there are a number of regulatory and institutional levers, including the Madrid International Plan of Action on Ageing (2002), the Working Group on Ageing (2010), the mandate of the Independent Expert on the enjoyment of all human rights by older persons (2013), the Constitution of Ukraine (1996), the Law of Ukraine “On Principles of preventing and combating discrimination in Ukraine” and others.

However, the problem of discrimination cannot be overcome by legal means only. It is important to adopt the positive experience of Cyprus on the Comprehensive Strategy for the status of the elderly, to include an appropriate inclusive public space, interaction between people of different ages, learning of innovative experience and the latest technologies for older people for available use of knowledge for everyday life, interaction of public and state institutions. Problems related to age discrimination remain relevant primarily due to social factors. In Ukraine, civil society is not ready to combat the problem, because it does not see the issue of age as a discriminatory factor at all. Elderly people show their activity through free care for the younger generation or in other family and household matters.

In particular, the following recommendations for promoting active aging are provided: highlighting the giant economic and social contributions of older Europeans to employment, volunteering and care; adapting and marketing of products appropriately, promoting inclusive design, and promoting e-commerce; promoting lifelong learning by making adult education available to older people; using the European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing to fund social and technological innovation issues that promote active and independent ageing, with the participation of older people themselves; promoting the exchange of state resources and the exchange of skills between age groups, encouraging youth projects to involve older people and vice versa; providing tax incentives for schemes that consolidate people of different generations in the workplace and in the community.

Постановка проблеми. Права людини, їх гарантія та забезпечення є основним завданням функціонування державних органів. Дискримінація як фактор порушення прав і свобод громадян, елемент прогалин у праві й протидія правовій рівності, повинен бути викоренений із суспільної та правової свідомості людства. Зазвичай практично усталеною є практика подолання проблем дискримінації, і слід погодитися з тим, що правовими й соціальними заходами багато проявів можна подолати. Стать і раса були головними проблемами рівності в Європі протягом багатьох десятиліть. Нині акценти змінилися – дискримінація

за віком стає найпопулярнішим номером у переліку дискримінаційних обмежень ХХІ століття.

Тривалість життя у всіх розвинених країнах збільшується, на противагу народжуваність зменшується. Це змінює всю усталену людську структуру світобуття. Це стосується як економічного, так і сімейно-побутового критерію. Термін перебування в трудових відносинах чимраз збільшується, для цього необхідні не тільки соціально-правові гарантії відсутності дискримінації на робочому місці, але й належне медичне забезпечення з метою продовження повноцінного життя особи.

Стан дослідження. Права людини, правовий статус особи, гарантії та механізми його захисту давно стали предметом наукового аналізу фахівців у сфері права, зокрема Ю. Бисаги, І. Жаровської, П. Рабіновича, М. Кельмана, Т. Гарасиміва, А. Селіванова, Н. Оніщенко й інших. Однак проблеми дискримінації за віком настільки вагомі й широкі, що потребують окремого комплексного аналізу. Проте слід констатувати, що цьому питанню українська правова думка приділяє незначну увагу. Зокрема, дискримінація за віком досліджується виключно як галузеве трудове явище, що наразі не відповідає належній правовій реальності.

Метою статті є аналіз можливих засобів подолання проблем дискримінації за віком у сучасному суспільстві.

Виклад основних положень. Тенденції у сфері старіння мешканців планети Земля мають суттєве значення та спричиняють наслідки для багатьох аспектів сучасного життя: ринок праці, технології на робочому місці, поведінка споживачів, системи соціального забезпечення, національні заходи охорони здоров'я та економічні показники державного зростання в цілому.

Статистичне управління Європейського Союзу демонструє, що ще нещодавно 17 відсотків європейців мали вік 65 років і більше, однак прогнози подвоюють цей показник – кількість зростає до 30 відсотків у 2060 році [1].

Саме сприйняття старості за останні десятиліття змінилося. Вихід на пенсію для жінок у згаданий період був за досягнення 55 річного віку. Це зумовлено не тільки важкими умовами праці, але й низьким рівнем медицини. Нині розвиток науки й техніки, біології та медицини дає можливість повноцінного забезпечення життя осіб старшої вікової групи. За даними опитування, проведеного європейською Дослідницькою групою з питань ставлення до віку в Кентському університеті (проаналізовано дані з 54 988 респондентів із 28 країн), середнім віком, за якого сприймається старість, є 62 роки. Це, до речі, швидше, ніж нинішній пенсійний вік у багатьох країнах.

Опитування показало, що ейджизм (дискримінація за віком) є найпоширенішою практикою дискримінації в цілому в Європі для кожної вікової групи. Тридцять п'ять відсотків респондентів повідомили про несправедливе ставлення на підставі віку; більше, ніж за ознакою статі (25 відсотків) і расової / етнічної приналежності (17 відсотків) [2].

Отже, проблеми дискримінації на робочому місці є вагомим елементом, що потребує правового визначення. Однак особи, що перебувають у старшій віковій групі, потребують соціальної адаптації до змінних умов глобалізованого суспільства.

«Сучасне суспільство відчуває себе соціально незахищеним і невпевненим у власному майбутньому, що спричинено негативними наслідками глобалізаційних процесів, інноваціями й технологічним прогресом, настанням цифрової ери, роботизацією та стрімким розвитком штучного інтелекту» [1]. У такому контексті слід погодитися з дослідницею А. Мостепанюк у тому, що одним із проявів глобалізаційних процесів на соціальну й економічну системи країн Європейського Союзу є напрям модернізації соціальної політики ЄС із метою протистояння новітнім викликам, а саме підвищення рівня зайнятості населення похилого віку шляхом надання відповідного додаткового навчання, тренування (принцип неперервності навчання) [4, с. 9].

Ми ж хочемо наукову спільноту заохотити до дискусії іншого роду. Люди похилого віку повинні залишатися активними повноцінними членами родини, сім'ї, громади, громадськості. Уникнення старших людей, їх усунення з громадського життя проковує відчуженість і непрямую дискримінацію.

Слід забезпечити універсальний доступ до основних послуг, пам'ятаючи про бар'єри, що існують у різних процедурах, котрі можуть виникати в людей похилого віку, які можуть мати менший доступ до Інтернету або до основних банківських рахунків. Старість не має спричинити маргіналізації. Активна участь людей похилого віку в добровільній, громадській і навчальній діяльності підвищує добробут, зменшує ізоляцію та вносить значний економічний внесок.

Для забезпечення активної старості на міжнародному рівні й регіональному, зокрема європейському, прийнято низку нормативних стандартів. Серед них одним із ключових є Мадридський міжнародний план дій щодо старіння та політична Декларація, прийнята на Другій світовій асамблеї щодо старіння у квітні 2002 року. Також на рівні ООН була створена Робоча група з проблем старіння, яка була заснована Генеральною Асамблеєю та проголошена Резолюцією № 65/182 від 21 грудня 2010 року. 27 вересня 2013 року у своїй резолюції 24/20 Рада з прав людини заснувала мандат Незалежного експерта з питання про здійснення всіх прав людини похилого віку.

Ст. 24 Конституції України гарантує особам літнього й похилого віку захист від дискримінації та рівні з іншими громадянами можливості в усіх сферах державного й суспільного життя. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [5] в ст. 1 також у переліку дискримінаційних ознак зазначає вік.

В Україні навіть пропонувався проект закону, який би стосувався подолання дискримінації осіб старшої вікової групи [6]. Серед іншого ст. 22 вка-

зувала на заходи запобігання дискримінації щодо осіб літнього й похилого віку у сфері культури й освіти шляхом гарантування права цих осіб на:

1) реалізацію свого потенціалу у сфері літературної, художньої, наукової та технічної творчості;

2) вільний доступ до культурних цінностей, об'єктів матеріальної та духовної культури й культурних послуг;

3) рівні умови доступу до освіти (в тому числі професійної), навчання та одержання документів про освіту в навчальних закладах усіх категорій.

Вказані нормопроектні твердження вважаємо необхідними, однак, відверто констатуємо, суттєвого впливу на реальне подолання проблеми вони б не мали. Загалом за даними Державної служби статистики України за 2020 рік українці в середньому (тут не йдеться навіть про осіб, що перебувають на пенсійному чи соціальному забезпеченні) на послуги освіти, культури й відпочинку витрачали тільки 0,6% сімейного бюджету [7]. Отже, все ж соціальні питання є досить вагомими.

Проблеми, пов'язані з дискримінацією за віком, залишаються актуальними насамперед через соціальні чинники. В Україні громадянське суспільство не готове боротися з проблемою через те, що воно не вбачає питання віку взагалі дискримінаційним чинником. Люди похилого віку все більше залишаються активними в неоплачуваній ролі добровільного й сімейного догляду.

Необхідним є постійне вдосконалення доступу до товарів, освіти й послуг, забезпечення того, щоб усі громадяни отримували якість життя в будь-якому віці й підтримували самостійне життя, включаючи здоров'я та добробут. Для цього слід визначити правові, організаційні й економічні важелі для розробки й впровадження вікового середовища, збільшити кількісні та якісні дані щодо старших осіб, припинити й запобігти випадкам зловживання з тим, щоб розробити й впровадити більш прийнятну політику.

Європейські фахівці й моніторингові звіти позитивно оцінюють політику Кіпру як особливо прогресивну у сфері протидії дискримінації за віком. Там впроваджена й діяла Стратегія для людей похилого віку 2016–2020 років [8]. Серед іншого в ній подані Рекомендації щодо сприяння активному старінню:

– виділення величезних економічних і соціальних внесків літніх європейців у працевлаштування, волонтерство й турботу;

– адаптування та маркетинг продукції належним чином, сприяння інклюзивному дизайну, електронній комерції;

– сприяння навчанню протягом усього життя, надаючи освіту дорослим доступним для старших людей способом, у тому числі через програму ЄС «Грюндвіг», яка фінансує можливості для навчання для організацій освіти, персоналу й тих, хто навчається, для дорослих;

– використання європейського партнерства з питань активного здорового старіння для фінансування соціальних і технологічних питань інновації, що сприяють активному й незалежному старінню, за участю самих літніх людей;

– сприяння обміну державними ресурсами й обміну навичками між віковими групами, заохочуючи молодіжні проекти залучати людей похилого віку й навпаки;

– забезпечення податкових стимулів для схем, що об'єднують людей різних поколінь на робочому місці й у громаді.

Висновки. Дискримінацію слід вважати суттєвим порушенням прав людини. У сучасний час дискримінація за віком є найпоширенішою формою порушення принципу рівності. Для забезпечення активної старості на міжнародному, регіональному й національному рівні існує ціла низка нормативних та інституційних важелів, з-поміж яких Мадридський міжнародний план дій щодо старіння (2002 рік), Робоча група з проблем старіння (2010 рік), мандат Незалежного експерта з питань про здійснення всіх прав людини похилого віку (2013 рік), Конституція України (1996 рік), Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» й інші.

Проте виключно правовими засобами проблеми дискримінації подолати неможливо. Важливим є запозичення позитивного досвіду Кіпру щодо Комплексної стратегії статусу осіб старшої вікової групи, що містить належний громадський простір інклюзивного спрямування, взаємодію людей різних вікових груп, навчання інноваційного досвіду й новітніх технологій осіб літнього віку для доступного використання знань у побутових цілях, взаємодію громадських і державних інституцій.

Література

1. Demography Report 2010. European Commission Staff Working Document, produced by the EC Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion and Eurostat. *The Statistical Office of the European Union*. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/documents/Tab/report.pdf>.
2. Matters G. A Survey of Ageism across Europe EU briefing and policy recommendations : monograph. Age UK. June 2011. 15 p.

3. Stiglitz J. *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. New York : Allen Lane, 2019. 366 p.
4. Мостепанюк А.В. Трансформація європейської соціальної політики в умовах глобалізації. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. № 1. С. 7–10.
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5207-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 412.
6. Про запобігання дискримінації щодо осіб літнього і похилого віку в Україні : Проект Закону України від 07 жовтня 2010 р. № 7224. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF5KO00A?an=3>.
7. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Додаток 7. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/Arh_vrdu_u.htm.
8. Republic of Cyprus national Report for the third Review and Appraisal Cycle of the implementation of the Madrid International Plan of Action on aging and its regional implementation Strategy (MIPAA/RIS) 2012–2017. October 2016. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/country_rpts/2017/CYP_report.pdf.

References

1. Demography Report (2010) European Commission Staff Working Document, produced by the EC Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion and Eurostat, the Statistical Office of the European Union URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/documents/Tab/report.pdf>.
2. Grey Matters (2011) A Survey of Ageism across Europe EU briefing and policy recommendations. Age UK.
3. Stiglitz J. (2019) *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. New York: Allen Lane.
4. Mostepanyuk A.V. (2020) Transformatsiya yevropeys'koyi sotsial'noyi polityky v umovakh hlobalizatsiyi [Transformation of European social policy in the context of globalization.]. *Naukovyy pohlyad: ekonomika ta upravlinnya*. 2020. 1. 7–10.
5. Pro zasady zapobihannya ta protydyi dyskryminatsiyi v Ukrayini [On the principles of preventing and combating discrimination in Ukraine]: zakon Ukrayiny vid 06.09.2012 5207-VI *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*. 2013. 32, 412.
6. Pro zapobihannya dyskryminatsiyi shchodo osib litn'oho i pokhyloho viku v Ukrayini [On prevention of discrimination against the elderly in Ukraine]: *Proekt Zakonu Ukrayiny* vid 07.10.2010 7224 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF5KO00A?an=3>.
7. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrayiny (za danymy vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv) [Costs and resources of households in Ukraine (according to a sample survey of living conditions of households).] (2020). Dodatok 7. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/Arh_vrdu_u.htm.
8. Republic of Cyprus national Report for the third Review and Appraisal Cycle of the impltmentation of the Madrid International Plan of Action on aging and its regional implementation Strategy (MIPAA/RIS) 2012-2017 (2016). URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/country_rpts/2017/CYP_report.pdf.

Правовий образ міста та його різноманіття

Мельничук О. С.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3557-5934
mel_olga_step@ukr.net*

Ключові слова:

правовий образ, правовий образ міста, різноманіття правового образу міста, види правового образу міста, критерії класифікації правового образу міста, міське право, міська правова система.

Стаття розкриває специфіку правового образу міста як категорії правової реальності та основи існування міського права. Тобто статтю присвячено з'ясуванню змісту специфічного правового феномену – правового образу міста, що є основою для формування міської правової системи.

Висловлюється ідея, що існування правового образу міста нерозривно пов'язане з усвідомленням та осягненням специфічних концептів та ідей, які в метафоричній формі зумовлюють сприйняття міста як особливого простору буття права.

Визначення змісту правового образу міста вимагає залучення герменевтики, феноменології, семантики, онтології, гносеології тощо. Формування правового образу міста завжди пов'язано з усвідомленням його культурних характеристик, особистих інтерпретацій та інституціоналізації домінуючих у міському середовищі цінностей.

Показано різноманітність критеріїв для класифікації правових образів міст (історичний, функціональний, культурний тощо). Виявлено вплив сформованого в масовій свідомості образу міста на нормативне закріплення його специфічних рис. Правовий образ міста постає як втілений у структурах правового мислення та стереотипах правової поведінки ракурс сприйняття певного урбанізованого простору.

Отже, правовий образ міста пов'язаний із виявленням феноменолого-герменевтичних аспектів відображення різних іпостасей міста (економічних, соціальних, політичних, історичних, культурних) у правовій сфері. Правовий образ міста формується такими внутрішніми та зовнішніми факторами: правовою свідомістю містян та їхньою специфічною просторовою самоідентифікацією (внутрішній фактор) й оформленням правового статусу міста (зовнішній фактор). Отже, специфіка правового образу міста визначається його плюралістичністю, отримує своє продовження у становленні відмінних правових статусів міст і різноманітті правових образів міст.

Існування правового образу міста зумовлює необхідність його оформлення на основі загальнотеоретичної юриспруденції. Перенесення акцентів у методології дослідження міського права з традиційних юридичних підходів на сучасні урбаністичні ідеї дає змогу виявити, як правовий образ міста втілюється в цілісній системі міського права.

City legal image and its diversity

Melnychuk O. S.

Doctor of Law, Associate Professor,

Professor at the Department of General Theoretical Jurisprudence

National University “Odesa Law Academy”

Fontanska doroga str., 23, Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-3557-5934

mel_olga_step@ukr.net

Key words:

legal image, city legal image, diversity of the city legal image, types of the city legal image, classification criteria of the city legal image, urban law, urban legal system.

The article reveals the specifics of the city legal image as a category of legal reality and the basis of the existence of the urban law. That is, the article is devoted to clarifying the content of a specific legal phenomenon – the legal image of the city, which is the basis for the formation of the urban legal system. The article expresses the idea that the existence of the city legal image is inextricably linked with the awareness and comprehension of specific concepts and ideas, which determine the perception of the city as a special space of law in metaphorical form.

Definition of the content of the city legal image requires the involvement of hermeneutics, phenomenology, semantics, ontology, epistemology etc. The formation of the city legal image is always associated with awareness of its cultural characteristics, personal interpretations and institutionalization of the dominant values in the urban environment.

A variety of criteria for the classification of the city legal images (historical, functional, cultural etc.) is shown. The influence of the city image formed on the normative legalization of its specific features in the mass consciousness is revealed. The city legal image appears as embodied in the structures of legal thinking and stereotypes of legal behavior perspective of perception of a particular urban space.

Thus, the city legal image is associated with the identification of phenomenological and hermeneutic aspects of the reflection of various hypostasis of the city (economic, social, political, historical, cultural) in the legal sphere. The city legal image is formed by the following internal and external factors: the legal consciousness of townspeople and their specific spatial self-identification (internal factor) and the registration of the city legal status (external factor). Therefore, the specificity of the city legal image determined by its pluralism, is continued in the formation of different city legal statuses and a diversity of the city legal images.

The existence of the city legal image causes the need to justify it on the basis of general theoretical jurisprudence. Shifting the emphasis in the methodology of the urban law research from traditional legal approaches to modern urban ideas reveals how the city legal image is embodied in a holistic system of the urban law.

Постановка проблеми. Тема міста є невіддільною частиною досліджень сучасної гуманітарної думки. Понад те, поступово воно починає ставати чи не основним центром різноманітних соціальних, етнографічних, філософських, історичних студій. По суті, за словами П. Вайля, нині ми можемо спостерігати повернення одного старого, ще середньовічного феномена: «... сучасна Європа усе більше й більше складається не

з країн, а з міст» [1, с. 279]. Незважаючи на те, що з багатьох позицій це твердження є доволі спірним (зокрема, з точки зору юриспруденції), але воно, поза сумнівом, яскраво відображає існуючу в гуманітаристиці тенденцію, коли тематика міста відвойовує собі усе нові й нові горизонти в науковому дискурсі.

Існування міста як людської цілісності передбачає особливу структуру реальності, в якій ця

цілісність укорінена. Кожне місто – в яких би категоріях воно не описувалося – має свою неповторну онтологію, свій глибинний проект буття, який є похідним від відкритості світу, історичної долі та простору культурного спілкування. Існування міського права та міської правової системи нерозривно пов'язане з усвідомленням та досягненням специфічних концептів та ідей, які у метафоричній формі зумовлюють сприйняття міста як особливого простору буття права. Саме тому прагнення людини до пізнання та виділення чітких форм організації суспільства шляхом концентрації найкращого досвіду приводить до того або іншого специфічного варіанту розвитку цього суспільства. Починає існувати оригінальна цілісність, яка виробляє нові смисли, виникає правовий простір з особливим характером відношення до права. Творення нових смислів, норм, правил, інтерпретацій у сфері права пов'язано з різними суспільними явищами. Особливим об'єктом віддзеркалення у свідомості людини в багатоплановій правовій формі є місто.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що звернення до тематики правового образу міста продовжує залишатися новітньою категорією юриспруденції, яка вперше була досліджена у контексті написання дисертаційного дослідження щодо доведення існування міської правової системи. Для визначення категорії правового образу міста, вивчено публікації щодо правового образу та образу міста, а саме: Є. Босенка, В.А. Малахова, Ю.М. Оборотова, С.В. Пірогова. Різноманітність правового образу міста розглядається за допомогою ідей таких учених, як: М.М. Алексєєв, О.М. Атоян, П. Бергер, Г. Берман, М.А. Дамірлі, А.В. Каравашкін, А.Ф. Крижанівський, Т. Лукман, А.В. Стівба та ін.

Метою статті є обґрунтування існування та закріплення у правовій реальності категорії правового образу міста, а також дослідження цієї категорії з різноманітних підстав, які доводять феноменологічну, герменевтичну, онтологічну, гносеологічну, семантичну сутність цього явища з точки зору юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. Розгляд міста крізь призму правових смислів і символів визначається передусім необхідністю застосування феноменологічної методології, в межах якої стає очевидним, що місто постає як реальність повсякденності, ситуативності. Як пишуть П. Бергер та Т. Лукман, реальність повсякденного життя сприймається як упорядкована реальність. Її феномени уже систематизовані в образах, які видаються незалежними від індивідуального розуміння і які накладаються на нього. Реальність повсякденного життя виявляється об'єктивованою, тобто вона є сконструйованим порядком

об'єктів, які були визначені як об'єкти до моменту їх сприйняття. Мова, що використовується в повсякденному житті, постійно надає необхідні об'єктивності і встановлює порядок, у рамках якого набувають сенсу і значення і ці об'єктивності, і сама повсякденність [2, с. 41]. Дійсно, як зазначає О.В. Стівба, право не існує у відриві від повсякденності, понад те, воно не існує у відриві від ситуації. Онтологічна основа права коріниться в події права, у моменті правосвідомості, коли право стає свідомим, а отже актуалізується в людському сприйнятті. Право існує тільки там, де воно затребуване, тобто в тому просторі, де відбуваються правові події [3, с. 12–13].

Міста виступають каталізаторами, у яких події через високу щільність соціального простору виникають частіше. Зі свого боку, це означає, що саме у місті можна спостерігати право «як воно є». Як справедливо зауважує А.Ф. Крижанівський, феноменологічна філософія спонукає відкинути усі концептуальні «окуляри» та ідеалізації на шляху нашого погляду на речі, орієнтуватися тільки на досвід безпосереднього стану речей. Водночас екстраполяція феноменології на правову площину потребує якраз відмови від традиційних теоретичних конструкцій, оскільки «ми, часто-густо, навіть не помічаємо, що маємо справу не з самими явищами, а зі схемами чи символами, які їх замінюють» [4, с. 30].

Слушно зауважує М.М. Алексєєв, що феноменологічний метод надає філософії права можливість формувати та відкривати соціальні ідеали. Однак, на протигагу метафізиці, яка вбачає в ідеалі структуру усього буття, кінцеву Істину, феноменологія розуміє ідеал як образ, що формується на основі життєвого досвіду, якому сліднують та який поділяють [5, с. 45–46]. Образність сприйняття правової реальності – одна з рис феноменологічної методології.

Образ міста в цьому контексті набуває особливого звучання. Як справедливо зазначає В.А. Малахов, сприйняття людиною історії свого міста як малої батьківщини, відчуття його стилю і духу є незамінним джерелом моральних цінностей, реальною базою почуття власної ідентичності [6, с. 16]. Ця ідентичність, як можна стверджувати, заснована не лише на символічних зв'язках між містом та городянами, але й на психоментальних зв'язках, що визначають особливість територіальної правосвідомості, про що, зокрема, пише О.М. Атоян [7; 8].

Водночас важливо наголосити, що в дослідженнях соціологів відзначається, що образ міста – це семантична конструкція, яка пов'язана із сприйняттям міста індивідом та водночас є сенсорно-інформаційним фільтром для відбору знакових предметів міського існування [9, с. 47]. Тобто

образ міста нерозривно пов'язаний з історією. Водночас проблематика історичного пізнання міста є спільною з історичним пізнанням загалом. Як вважають А.В. Каравашкін та О.Л. Юрганов, мнемотична (відображувальна) функція свідомості не може бути аксіомою гносеологічної теорії. Отримати достовірну картину історичного життя неможливо, відповідно, ніякої об'єктивної історичної реальності не існує, адже об'єктивно існує не ця реальність, а лише джерело, в якому вона відбита [10, с. 17–18]. Якраз міста часто стають такими джерелами, в яких розкривається в образній формі історія не лише городян, але й тієї локальної культури, яка визначає специфічність свідомості (зокрема правової), характерної для цього міста. Яскравий приклад цього наводить Є. Босенко: гості Риги часто помічають, що Домський собор є набагато нижчим за сучасну вулицю, він ніби втиснутий у землю. Це і є той самий «культурний шар», який відділяє собор від сучасних будівель, шар, який відчувається не на ментальному рівні, а безпосередньо на досвіді. Цей культурний шар несе в собі коди століть, вони є історією цього міста [11, с. 187]. Але, що більш важливо, ця особливість собору знайшла своє відображення у правовому акті, коли в рішенні про реставрацію собору 2011 р. було встановлено, що реставрація не повинна зачіпати своєрідність «втиснутості» собору в міський простір.

Вважаємо, що образ міста не може обмежуватися історичним виміром, а має охоплювати також правові аспекти його буття. Саме тому феноменологія міста дозволяє розглядати таку його складову як правовий образ – систему знаків, що визначає схеми його сприйняття, на основі яких відбираються значимі правові аспекти та артефакти міського життя. Образ об'єктивний за своїм джерелом та ідеальний за способом (формою) свого існування [12, с. 4]. Місто як джерело образного мислення суб'єкта пізнання продукує безліч ідеальних моделей. Перекладаючи ці думки мовою права, можна констатувати існування різноманітності правових образів міста [13, с. 27].

Специфіка правового образу міста, отже, визначається його плюралістичністю. Це, зокрема, пов'язане з тим, що, на думку В. В. Дудченко, пошук права в суспільних інститутах відбувається на онтологічно-телеологічній основі [14, с. 176], тобто право сутнісно присутнє в житті суспільства. Ця його сутнісність, онтологічна визначеність пов'язана, передусім, з людиною та її свободою, яка є невідчужувана, а, отже, онтологічно прив'язана до неї. Не випадково саме ідея свободи довгий час була визначальною характеристикою правового образу міста в Середньовіччі, коли міста надавали захист від королівського права [15].

Якщо в сприйнятті та ставленні до міста визначальними є суб'єктні характеристики, то образ міста є єдністю об'єктного та суб'єктного. Правовий образ міста складається з особистого правового досвіду суб'єкта, об'єктивних параметрів міського середовища, навколишнього соціокультурного (ментального) оточення та атмосфери, колориту часу.

Зважаючи на різні критерії, правові образи міста, що існують у правосвідомості індивіда, слід класифікувати за формальними, функціональними та темпоральними ознаками.

Під час використання формального та функціонального критеріїв очевидний зв'язок правового образу міста з його статусними характеристиками та правовим положенням. Місто розуміється як особлива територіальна цілісність, що має правові підстави виникнення, свої цілі, завдання, функції, має правовий статус і самостійність у сфері ухвалення владних рішень, вступу у правові відносини з іншими суб'єктами права [16, с. 27].

Варто погодитися з думкою, що велике значення під час формування функціональної домінантності міста має його економіко-географічне положення, а також місце розвитку [17, с. 142–150]. Наприклад, зародження і розвиток міста-порту (Одеса, Гданськ, Глазго, Ліверпуль тощо) пов'язане з перевагою приморського розташування. Формування промислових міст пов'язане з наявністю великих родовищ, дешевої електроенергії і розвиненої транспортної інфраструктури.

Місто є яскравим свідченням і віддзеркаленням існування цивілізації. Поза сумнівом, універсальною ознакою (індикатором), властивою всім цивілізаціям, є самоідентифікація індивіда, яка впливає з місця розвитку та може сформувати той або інший образ міста. Тим часом місце розвитку зумовлюється місцем народження, наприклад, місто є місцем для розвитку людини та місцем його образного сприйняття, яке не є випадковим і впливає на подальше становлення міської цивілізації.

Величезна кількість міст виникла через потребу населення в товарообміні. Виходячи з торгівельної функції, обґрунтовано складаються правові образи міст, які визнаються крупними торгівельними центрами (Стамбул, Шанхай, Калькутта тощо). Ще одна функціональна особливість, яка підтверджує зв'язок місця народження та місця розвитку, що веде до оформлення правового статусу і формування правового образу міста, – розвиток транспортної інфраструктури. Виникненню і встановленню образу міста Франкфурт-на-Майні сприяло не тільки його економіко-фінансове та географічне положення (місто розташоване на стародавній переправі (броді) на річці Майн, звідси й походить назва міста «Пере-

права Франків»), а також й бурхливий розвиток міста як транспортного центру (Франкфуртський аеропорт, Центральний вокзал міста, Франкфуртська автомобільна розв'язка).

Диференціація правових образів міст відбувається також в історичному ракурсі, творцями яких були культурно-історичні співтовариства, що існували в різні історичні періоди: античне місто, середньовічне місто, місто епохи Відродження. Темпоральний критерій розподілу правових образів міст на типи дає підстави для затвердження також правового образу міста Нового Часу та сучасного міста.

Не менш важливу роль відіграють ті правові образи міст, які формуються на основі сучасного міжнародного права. Йдеться, передусім, про міста, які внесені до переліку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (в Україні до них належить, зокрема, історичний центр Львова). Механізм надання особливого міжнародно-правового статусу містам у зв'язку з необхідністю захисту їх унікального історичного образу регламентується Конвенцією ЮНЕСКО про охорону культурної та природної спадщини 1972 року [18]. Надання таким містам додаткового міжнародно-правового статусу не раз сприяло зміцненню їх особливого правового образу – образу недоторканності, яка іноді навіть межує зі святістю. При цьому, як зазначається в наукових дослідженнях, значущість захисту культурної спадщини в містах в останні роки підвищується. На це звертає увагу, зокрема, Д.О. Коваль: «характерною особливістю розвитку звичаєвих норм щодо захисту культурних цінностей є ампліфікація звичаєвих норм, що розуміється як тенденція до зростання їх юридичної сили, підвищення їх значущості. Наслідки ампліфікації звичаєвих норм можуть проявлятися в набуванні породжуваних ними зобов'язань характеру зобов'язань *erga omnes*» [19, с. 14].

Україна як учасниця Конвенції ЮНЕСКО 1972 р. з 1988 р. зобов'язалася забезпечити охорону об'єктів всесвітньої спадщини, розташованих на її території. У той же час, можна констатувати недостатню розвиненість національного законодавства України, що створювало б ефективні механізми охорони об'єктів, включених до Списку всесвітньої спадщини об'єктів. Зокрема, Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р. [20, ст. 333], який регулює правові, організаційні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини, фіксує лише найбільш загальні принципи у цій царині. Відсутність спеціальних норм, які стосувалися б проблем охорони культурної спадщини, представлених в архітектурних ансамблях, унікальних будівлях тощо призводить до того, що культурні

образи міст в Україні є недостатньо оформленими. Невипадково в науковій літературі підкреслюється, що міжнародно-правові механізми захисту культурної спадщини та збереження унікальних образів міст часто є недостатніми. Для забезпечення необхідної охорони об'єктів всесвітньої культурної та природної спадщини в українському законодавстві О.І. Мельничук пропонує розробити та прийняти спеціальний Закон «Про об'єкти культурної та природної спадщини України, включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» [21, с. 16].

Зі сказаного випливає, що міжнародно-правові характеристики образу міст доповнюють та розкривають їх правовий статус. Понад те, наявність у міст не лише національного, але й міжнародного правового образу наводить на думку, що їх правовий образ не обмежується державними кордонами й виступає універсальною культурною та правовою константою.

Будь-яка правова ситуація, випадок, пов'язані з містом, мають свій семантичний характер та існують у формі тексту. Текст інтерпретується і аналізується в аспектах знаку, значення та сенсу. Інтерпретативність сприйняття образу міста затверджує його герменевтичну складову і можливість пов'язувати правовий образ міста з семантичною виразністю. У літературі часто підкреслюється та обставина, що зв'язок між знаком та значенням часто може бути оповитим цілими прошарками інтерпретацій, через які не завжди можна проникнути [22, с. 35].

Висновки. Варто зазначити, що проблематика понятійно-функціонального наповнення міського права як специфічного правового образу безпосередньо пов'язується з питаннями формування та обґрунтування категорії правового образу міста. Усе це складає самостійний предмет вивчення, що набуває значущості в умовах розвитку сучасної юриспруденції і осмислення значень, що поєднують історико-правові традиції та нові елементи правової реальності. Цей предмет вивчення отримує своє концептуальне оформлення у вигляді теорії міського права.

Існування правового образу міста зумовлює необхідність його затвердження на основі загальнонотейоретичної юриспруденції. Тут важливо зазначити, що саме перенесення акцентів у методології дослідження міського права з традиційних юридичних підходів на сучасні урбаністичні ідеї дозволить виявити, як правовий образ міста втілюється в цілісній системі міського права. На цьому шляху принципово не лише довести еволюцію правового образу міста від античності через середньовіччя до сучасності, але й показати його різноманітність у сучасному урбанізованому суспільстві.

Література

1. Вайль П. Гений места. Москва : Независимая газета, 2000. 488 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва : Медиум, 1995. 323 с.
3. Стовба А.В. Правовая ситуация как исток бытия права : моногр. Харьков : ФО-П Лисяк Л.С., 2006. 176 с.
4. Крижанівський А.Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія : моногр. Одеса : Фенікс, 2006. 193 с.
5. Алексеев Н.Н. Основы философии права. Санкт-Петербург : Лань, 1999. 256 с.
6. Малахов В.А. Образ города в современном гуманитарном дискурсе: некоторые проблемные направления. *Образ міста в контексті історії, філософії, культури : Києвознавчі читання*. Київ : ПАРАПАН, 2005. С. 16–18.
7. Атоян О.Н. Воля к праву. Исследования махновщины и народного правосознания : моногр. Луганск : РИО ЛАВД, 2003. 528 с.
8. Атоян О.Н. Утопия безвластия. Крестьянское правосознание в историко-правовой реальности 1917–1921 годов (на примере анархо-махновщины) : моногр. Луганск : РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2010. 599 с.
9. Пирогов С.В. Конспект лекций по курсу «Социология города». Томск : Томский государственный университет, 2003. 216 с.
10. Каравашкин А.В. Опыт исторической феноменологии. Трудный путь к очевидности. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2003. 388 с.
11. Босенко Е. Урбанизм и живопись. *Образ міста в контексті історії, філософії, культури : Києвознавчі читання*. Київ : ПАРАПАН, 2005. С. 187–191.
12. Оборотов Ю.Н. Образы государств в глобализующемся мире. *Закон и жизнь*. 2004. № 8. С. 4–8.
13. Мельничук О.С. Феноменологія міста та формування його правового образу. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 27–31.
14. Дудченко В.В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2014. 184 с.
15. Берман Г.Дж. Западная традиция права. Эпоха формирования. Москва : Норма, 1999. 624 с.
16. Мельничук О.С. Феноменологія міста та формування його правового образу. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 27–31.
17. Оборотов Ю.М. Місцезрозвиток в основі апологізації українського права. *Право України*. 2011. № 8. С. 142–150.
18. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16 листопада 1972 р. ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР № 6673-ХІ від 4 жовтня 1988 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/6673-11>
19. Коваль Д.О. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.ю.н. спеціальність 12.00.11 – міжнародне право. Одеса, 2014. 20 с.
20. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8.06.2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.
21. Мельничук О.І. Статус всесвітньої культурної та природної спадщини людства в міжнародному праві : автореф. дис. ... к.ю.н. спеціальність 12.00.11 – міжнародне право. Київ, 2006. 19 с.
22. Дамірлі М.А. Специфіка компаративістсько-правової герменевтики. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Вип. 50. С. 31–36.

References

1. Vayl' P. (2000) Geniy mesta. [Genius of the Place]. Moskva : Nezavisimaya gazeta. 488 s.
2. Berger P. (1995) Sotsial'noye konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sotsiologii znaniya. [Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge]. Moskva : Medium. 323 s.
3. Stovba A.V. (2006) Pravovaya situatsiya kak istok bytiya prava. [Legal situation as the source of the existence of law]. Kh.: FO-P Lisyak L.S. 176 s.
4. Kryzhanivs'kyu A.F. (2006) Fenomenolohiya pravoporyadku: ponyattya, vymiry, typolohiya. [Phenomenology of legal order: concepts, dimensions, typology]. Odesa : Feniks. 193 s.
5. Alekseyev N.N. (1999) Osnovy filosofii prava. [Foundations of the philosophy of law]. Spb. : Lan'. 256 s.
6. Malakhov V.A. (2005) Obraz goroda v sovremennom gumanitarnom diskurse: nekotoryye problemnyye napravleniya. [The image of the city in modern humanitarian discourse: some problem areas]. *Obraz mista v konteksti istoriyi, filosofiyi, kul'tury : Kyievoznachchi chytannya*. K. : PARAPAN. S. 16–18.

7. Atoyán O.N. (2003) Volya k pravu. Issledovaniya makhnovshchiny i narodnogo pravosoznaniya. [The will to the law. Research of the Makhnovshchina and people's legal consciousness]. Lugansk : RIO LAVD. 528 s.
8. Atoyán O.N. (2010) Utopiya bezvlastiya. Krest'yanskoye pravosoznaniye v istoriko-pravovoy real'nosti 1917–1921 godov (na primere anarkho-makhnovshchiny). [Utopia of anarchy. Peasant legal consciousness in the historical and legal reality of 1917-1921 (on the example of anarcho-Makhnovshchina)]. Lugansk : RIO LGUVD im. E. A. Didorenko. 599 s.
9. Pirogov S.V. (2003) Konspekt lektsiy po kursu «Sotsiologiya goroda». [Lecture notes for the course "Sociology of the City"]. Tomsk : Tomskiy gosudarstvennyy universitet. 216 s.
10. Karavashkin A.V. (2003) Opyt istoricheskoy fenomenologii. Trudnyy put' k ochevidnosti. [An experience of historical phenomenology. The hard way to the obvious] M. : Rossiyskiy gosudarstvennyy gumanitarnyy universitet. 388 s.
11. Bosenko Ye. (2005) Urbanizm i zhivopis'. [Urbanism and painting]. *Obraz mista v konteksti istoriyi, filosofiyi, kul'tury : Kyyevoznachchi chytannya*. K. : PARAPAN. S. 187-191.
12. Oborotov YU.N. (2004) Obrazy gosudarstv v globalizuyushchemsya mire. [Images of states in a globalizing world.] *Zakon i zhizn'*. № 8. S. 4-8.
13. Melnychuk O.S. (2011) Fenomenolohiya mista ta formuvannya yoho pravovoho obrazu. [Phenomenology of the city and the formation of its legal image]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava*. № 3. S. 27-31.
14. Dudchenko V.V. (2014) Hermenevtyka prava: rozvytok yurysprudentsiyi. [Hermeneutics of law: the development of jurisprudence]. Odesa : Feniks. 184 s.
15. Berman G. Dzh. (1999) Zapadnaya traditsiya prava. Epokha formirovaniya. [Western tradition of law. The era of formation]. Moskva : Norma. 624 s.
16. Melnychuk O.S. (2011) Fenomenolohiya mista ta formuvannya yoho pravovoho obrazu. [Phenomenology of the city and the formation of its legal image]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava*. № 3. S. 27-31.
17. Oborotov YU.M. (2011) Mistserozvytok v osnovi apolohizatsiyi ukrayins'koho prava. [Local development in the basis of apologization of Ukrainian law]. *Pravo Ukrayiny*. № 8. S. 142–150.
18. Konventsiya pro okhoronu vsesvitn'oyi kul'turnoyi i pryrodnoyi spadshchyny ratyfikovano Ukazom Prezydiy Verkhovnoyi Rady URSR (1988). [The Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage was ratified by the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the USSR]. Retrived from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/6673-11> (accessed 19 January 2021).
19. Koval' D.O. (2014) Mizhnarodno-pravovyy zakhyst kul'turnykh tsinnostey u zv'yazku zi zbroynym konfliktom. [International legal protection of cultural values in connection with the armed conflict]. *Avtoref. dys. na zdobuttya naukovoho stupenya k.yu.n. spetsial'nist' 12.00.11 – mizhnarodne pravo*. Odesa. 20 s.
20. Pro okhoronu kul'turnoyi spadshchyny : Zakon Ukrayiny (2000). [On the protection of cultural heritage: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, № 39. Art. 333.
21. Mel'nychuk O.I. (2006) Status vsesvitn'oyi kul'turnoyi ta pryrodnoyi spadshchyny lyudstva v mizhnarodnomu pravi. [The status of the world cultural and natural heritage of mankind in international law]. *Avtoref. dys. na zdobuttya naukovoho stupenya k.yu.n. spetsial'nist' 12.00.11 – mizhnarodne pravo*. K., 19 s.
22. Damirli M.A. (2009) Spetsyfika komparatyvists'ko-pravovoyi hermenevtyky. [Specifics of comparative-legal hermeneutics]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. Odesa : Yuryd. l-ra., Vyp. 50. S. 31-36.

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.973+004.773.5]:616-036.21

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-03>

Забезпечення конституційного права на використання в судочинстві України рідної мови або мови, яку особа розуміє, на період пандемії Covid-19

Сліпенюк В. В.*адвокат,**аспірант кафедри конституційного права та правосуддя**Одеський національний університет імені І. І. Мечникова**Французький бульвар, 24/26, Одеса, Україна**orcid.org/0000-0003-1879-5596**v.slipeniuk@gmail.com***Ключові слова:**

право на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє, перекладач, судочинство, коронавірус, пандемія, карантин, відеоконференція, COVID-19.

У статті на основі чинних нормативно-правових актів та відповідної судової практики досліджується специфіка здійснення перекладу в судочинстві України на період пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) в контексті реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку вона розуміє. Автором проаналізовано та досліджено особливості роботи судових органів з урахуванням встановлених урядом карантинних обмежень, спрямованих на запобігання поширенню гострого респіраторного синдрому SARS-CoV-2 на основі рекомендацій, що надані Вищою радою правосуддя та Радою суддів України. Особливу увагу зосереджено на вивченні основних законодавчих змін щодо забезпечення, в разі потреби, особі якісного перекладу судового засідання в режимі відеоконференції під час розгляду справи. Окремо автором висвітлюються проблематика та специфіка участі в судовому процесі з можливістю використання персональних технічних засобів під час перебування поза межами приміщення відповідного суду. Визначено особливості застосування системи відеоконференцзв'язку як основного спеціального засобу для забезпечення доступу до правосуддя та реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку вона розуміє, а також проблематику ідентифікації в такій системі. Приділено увагу різноманітності систем відеоконференцзв'язку та пріоритетності використання окремих із них українськими судами. Окреслено проблематику перекладу рішень та інших судових документів, що стосуються справи особи, яка не володіє державною мовою, в дистанційному судовому засіданні в контексті реалізації конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє, а також можливість запровадження «Кабінету перекладача» в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі. Крім того, визначено специфіку безпосереднього здійснення перекладу в дистанційному судовому засіданні й вказано на тактичні прийоми його проведення, а також досліджено вимоги щодо необхідного технічного та матеріального забезпечення якості відеоконференцзв'язку з метою дотримання принципу рівності як однієї з основних засад судочинства. У процесі дослідження цієї проблематики встановлено та висвітлено низку законодавчих недоліків й прогалин щодо здійснення перекладу в судочинстві України на час поширення коронавірусної хвороби та встановлених Урядом карантинних обмежень. Крім того, надано системні рекомендації щодо вдосконалення роботи перекладача під час проведення судового засідання в режимі відеоконференції та дистанційного судового засідання.

Ensuring of constitutional right to use mother language or language that person understands in judicial proceedings during the period of Covid-19 pandemic

Slipeniuk V. V.

Attorney at Law,

PhD Student at the Constitutional Law and Justice Department

Odesa I. I. Mechnikov National University

Frantsuzskiy boulevard, 24/26, Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0003-1879-5596

v.slipeniuk@gmail.com

Key words:

right to use in the legal proceedings the mother language or language that the person understands, interpreter, judicial proceedings, coronavirus, pandemic, quarantine, video conferencing, COVID-19.

The article is dedicated to the specifics of translation in the Ukrainian judiciary during of the period of coronavirus pandemic (COVID-19) in the context of the realization of the constitutional right to use mother language or language that person understands in the judicial proceedings. The author analyses and researches the peculiarities of the activity of judicial authorities, taking into the consideration established by government quarantine restrictions, aiming to prevent the spread of acute respiratory syndrome SARS-CoV-2 on the basis of recommendations, provided by the High Council of Justice and the Council of Judges of Ukraine. Particular attention is paid to research of the main legislative changes on ensuring, if necessary, to a person qualified translation of the judicial hearing by video conference during the judicial proceedings. Separately the author enlightens the issues and specifics of the participation in the trial with the possibility of using personal technical means while being outside the premises of the court. The peculiarities of videoconferencing system usage as the main special means to ensure access to justice and realization of a person's constitutional right to use in the judicial proceedings the mother language or language that the person understands, as well as the issues of identification in such a system are identified. Attention is paid to the diversity of video conferencing systems and to the priority of usage of some of them by Ukrainian courts. The problems of translation of decisions and other court documents related to the case of a person, who does not speak the state language, in a remote court hearing were outlined in the context of realization of the constitutional right to use in the judicial proceedings the mother language or language that the person understands, as well as the possibility of establishing "Interpreter's Cabinet" in the Unified court information and telecommunication system. Besides, the specifics of conducting the direct translation during remote court hearing were determined and the tactics of its conducting were indicated, as well as necessary technical and material requirements for the provision of qualified videoconferencing in order to comply with the principle of equality as one of the basic principles of justice. During the research of this issue a number of legislative shortcomings and gaps, existing while conducting of translation in the judiciary of Ukraine at the time of the spread of coronavirus disease and quarantine restrictions imposed by the Government, were identified and highlighted. In addition, system recommendations were given to improve the work of interpreter during the court hearing by video conference and the remote court hearing.

Кінець 2019 – початок 2020 року ознаменувався спалахом гострого респіраторного синдрому SARS-CoV-2, який за кілька місяців охопив майже увесь світ, створивши надзвичайну ситуа-

цію у сфері охорони здоров'я. Вказане захворювання не лише вразило мільйони людей, а й стало причиною глобальних соціальних та економічних змін, що загострили необхідність вжити заходів

для функціонування усіх сфер діяльності суспільства, в тому числі й для забезпечення прав людини під час здійснення судочинства.

Карантинні обмеження дали чітко зрозуміти, що судочинство не може зупинитись, однак і провадитись у нинішньому форматі також не може, адже, з одного боку, порушується право особи на доступ до правосуддя, а з іншого – існує небезпека поширення коронавірусу серед населення, що може спричинити колапс медичної системи та численні людські жертви.

Бажаючи врегулювати ситуацію та зменшити ризик поширення хвороби, український парламент визначив особливості роботи судів шляхом внесення змін до процесуального законодавства.

З огляду на нововведення необхідно дослідити специфіку реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку вона розуміє, за допомогою дистанційної участі в судовому процесі перекладача та інших учасників, які користуються послугами перекладача.

Питання перекладу в судочинстві України на період пандемії COVID-19 не є об'єктом численних наукових розробок та потребує глибокого дослідження. Попри це, окремі питання відправлення судочинства в дистанційному режимі розкриті в напрацюваннях О. Запорожченко, Є. Кострікової, А. Матат, В. Саприкіна, О. Старенького, М. Погорецького, В. Фісуна та інших.

Реагуючи на світову пандемію, Кабінет Міністрів України затвердив Постанову «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» № 211 від 11 березня 2020 року, відповідно до якої встановлено карантинні обмеження через загрозу епідемії коронавірусної інфекції в Україні [1]. Вказане рішення стало «відправною точкою», що зумовила корективи та створила виклики для гарантування та реалізації конституційних прав.

Через карантинні обмеження процес здійснення правосуддя зазнав змін, що зумовило пошук альтернативних рішень, які, з одного боку, не створили б жорстких обмежень доступу до правосуддя, а з іншого – забезпечили б безпеку його учасників.

З метою напрацювання максимально сприятливого виходу із ситуації Рада судів України 17 березня 2020 року ухвалила рішення № 19, в якому визначено рекомендації щодо встановлення особливого режиму роботи судів України з метою забезпечення умов, не сприятливих для поширення коронавірусної хвороби. Серед зазначених рекомендацій особливе значення має розгляд судом справ у режимі відеоконференції [2].

Вищою радою правосуддя для врегулювання відповідної ситуації також прийнято рішення

«Про доступ до правосуддя в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 26 березня 2020 року № 880/0/15-20 [3], однак його положення значною мірою дублюють рекомендації Ради судів України, зокрема щодо дистанційного судового провадження.

Задля оперативної реалізації зазначених положень 30 березня 2020 року парламентом було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 540-IX [4].

Вказаний нормативно-правовий акт дещо змінив порядок відправлення господарського, адміністративного, цивільного судочинства та здійснення перекладу в них. Зокрема, у відповідних процесуальних актах вказано, що учасники справи, в тому числі й ті, які потребують перекладу, мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови належного технічного забезпечення, крім випадків, коли явка такого учасника справи в судові засідання визнана судом обов'язковою. Для реалізації вказаних змін особи мають не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання звернутись до суду з відповідною заявою та у цей же строк надіслати копії такої заяви іншим учасникам справи.

Однак ці зміни не стосуються перекладача, щодо якого діють норми про обов'язкове перебування в приміщенні суду під час проведення судового засідання в режимі відеоконференції [5, ст. 197; 6, ст. 195; 7, ст. 212].

Крім того, вказані нововведення не визначили порядок залучення до дистанційної участі перекладача. Як показує аналіз судової практики, здебільшого участь перекладача в судовому засіданні в режимі відеоконференції вирішується за результатами розгляду клопотання учасника справи. Наприклад, ухвалою Мостиського районного суду Львівської області від 23 квітня 2020 року у справі № 448/474/20 суд, посилаючись на карантинні заходи, задовольнив клопотання позивача про участь перекладача в судовому засіданні в режимі відеоконференції між Мостиським районним судом Львівської області та Ужгородським міськрайонним судом Закарпатської області [8]. Таким чином, забезпечення дистанційної участі перекладача здійснюється завдяки реалізації окремих елементів правосуб'єктності учасника справи шляхом звернення із відповідним клопотанням до суду.

Крім того, нововведень зазнало і кримінальне процесуальне законодавство. Так, 13 квітня 2020 року Законом України «Про внесення зміни

до пункту 20-5 розділу XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 558-IX (далі – Закон № 558-IX), було запроваджено зміни, якими закріплено спеціальні положення щодо здійснення дистанційного судового провадження та перекладу в ньому [9].

Зокрема, розгляд питань, які зараховано до повноважень слідчого судді, суду (за винятком розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою), в тому числі із застосуванням перекладу, може проводитись у режимі відеоконференції за ініціативою суду або за клопотанням сторони кримінального провадження [10]. Однак законодавством не передбачені строки звернення із клопотанням про забезпечення відеоконференцзв'язку під час судового засідання.

Разом із тим, як свідчить аналіз судової практики, суди намагаються заздалегідь вирішити питання про здійснення дистанційного судового провадження, що зумовлено необхідністю організації такого засідання. Як видається з ухвали Ленінського районного суду м. Полтави від 20 травня 2020 року у справі № 553/695/20, суд, розглядаючи справу за клопотанням засудженого про умовно-дострокове звільнення, врахував, що перекладач проживає в м. Одеса та у зв'язку із запровадженими заходами запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19 з об'єктивних причин не має змоги прибути до м. Полтава в судове засідання, призначене на 4 червня 2020 року, вирішив судовий розгляд провести за участю перекладача в режимі відеоконференції з приміщення Малиновського районного суду м. Одеса [11]. Тобто питання дистанційного судового провадження в цій справі вирішене завчасно.

Також Законом № 558-IX як нововведення, що зумовлене карантинними обмеженнями, закріплено, що слідчий суддя, суд не має права прийняти рішення про проведення судового засідання та здійснення перекладу в ньому щодо розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою в режимі відеоконференції, в якому поза межами приміщення суду перебуває підозрюваний (обвинувачений), якщо він проти цього заперечує [9]. Це положення спрямоване на забезпечення прав обвинуваченої особи під час вирішення питання про продовження такого виняткового запобіжного заходу та недопущення

зловживань із боку суду та інших учасників судового процесу.

Окремо варто зазначити, що зміни, спрямовані на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, відбулись не у всіх видах судочинства. Так, без змін залишилась норма Закону України «Про Конституційний Суд України» [12], яка визначає мову конституційного провадження та вказує на можливість здійснення перекладу в ньому. Разом із тим ще складнішою є реалізація конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє, під час здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [13] взагалі не містить норм, які визначають мову провадження та здійснення перекладу в ньому, а тому, відповідно, і зміни щодо можливості розгляду справ у режимі відеоконференції у зв'язку з пандемією (COVID-19) до цього нормативно-правового акта не було внесено. Вказане, безумовно, можна розцінювати як обмеження в доступі до правосуддя під час провадження справ про адміністративні правопорушення та конституційних справ, що потребує негайного вирішення шляхом внесення відповідних законодавчих змін до зазначених нормативно-правових актів.

Після окреслення основних нововведень щодо здійснення дистанційного судового провадження в різних видах судочинства та перекладу в них видається доцільним зосередити увагу на особливості здійснення такого перекладу в контексті реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку вона розуміє.

Зокрема, після вирішення питання про залучення перекладача та проведення судового розгляду за допомогою відеоконференцзв'язку виникає необхідність вибору засобу для забезпечення доступу до правосуддя та реалізації вищевказаного конституційного права, а саме системи відеоконференцзв'язку (далі – система).

Державна судова адміністрація України (далі – ДСА України) у наказі від 23 квітня 2020 року № 196 «Про затвердження Порядку роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесі за участі сторін поза межами приміщення суду» (далі – Порядок) трактує систему як комплекс технічних засобів і програмного забезпечення або інших доступних для суду та учасників судового процесу засобів, які дають змогу провести судові засідання в режимі відеоконференцзв'язку й не суперечать вимогам чинного законодавства [14].

Законом України № 2147 від 3 жовтня 2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» передбачено створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС), одним із завдань якої є проведення відеоконференції в режимі реального часу [15]. Однак через низку проблем, зокрема обмежене фінансування, впровадження інформаційних технологій у роботу судів у рамках ЄСІТС не відбулось, а єдиної системи для проведення дистанційного судового засідання та забезпечення перекладу в ньому не існує.

З огляду на відсутність ЄСІТС нині для проведення дистанційного судового засідання учасники судового процесу можуть використовувати будь-яку систему. При цьому вимогою до використання систем відеоконференцв'язку є забезпечення якості зображення та звуку, а також безпека передачі інформації мережею Інтернет.

Аналіз судової практики свідчить, що суди використовують систему «EasyCon», програму «Skype» та додаток «Zoom». При цьому Верховний Суд 12 червня 2020 року на своїй офіційній вебсторінці наголосив на тому, що відповідно до кримінального процесуального законодавства для забезпечення відеоконференцв'язку в кримінальних провадженнях використовується система «TrueConf» [16].

Загалом незалежно від вибраної системи для дистанційної участі особа, яка потребує перекладу, зобов'язана попередньо зареєструватись у ній, використовуючи при цьому власний електронний підпис, і здійснити перевірку її технічних вимог. Якщо система не передбачає реєстрації з електронним підписом чи учасник справи його не має, особа має зареєструватись із застосуванням логіна й пароля або за допомогою інших визначених засобів, заздалегідь попередивши про це суд [14].

Однак реєстрація в системі без електронного підпису не звільняє особу від питання ідентифікації як учасника судового процесу. Так, законодавством визначено можливість підтвердження особи за допомогою Єдиного державного демографічного реєстру та документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, або в порядку, визначеному Державною судовою адміністрацією України [5, ст. 197; 6, ст. 195; 7, ст. 212]. Відповідний Порядок передбачає, що суддя має право вимагати продемонструвати паспорт чи інший документ, який посвідчує особу, в розгорнутому вигляді на сторінці з фотографією в камеру [14].

Варто зазначити, що від перекладача не вимагають реєструватися в системі, оскільки, відпо-

відно до чинного процесуального законодавства, його ідентифікація як учасника судового засідання проводиться працівником суду під час відеоконференції з приміщення відповідного суду.

Окремо варто вказати, що в процесі здійснення дистанційного перекладу з метою реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє, важливо забезпечити якісний Інтернет-зв'язок та обладнання для належної комунікації між учасниками процесу.

Також, з огляду на те, що досліджуване конституційне право також реалізується шляхом подання та отримання документів, доволі дискусійним є питання їх перекладу під час дистанційного судового засідання.

Нині переклад судових документів можливий лише шляхом безпосереднього перекладу паперового зразка документа, що негативно впливає на оперативність. Вирішення вказаної проблеми очікується лише в майбутньому, в разі ефективного функціонування підсистеми «Електронний суд» у рамках ЄСІТС, за допомогою якої можна розробити та забезпечити механізм електронного перекладу процесуальних та інших документів шляхом створення «Кабінету перекладача».

Проаналізувавши всі вищезазначені положення, можна дійти висновку, що реалізація конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє, шляхом здійснення перекладу під час дистанційного судового засідання має свою специфіку та, з огляду на критичність ситуації, потребує негайного реального забезпечення. Зокрема, необхідно:

- внести зміни до КУпАП та Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо розгляду питання участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції та здійснення перекладу за допомогою відеоконференцв'язку;
- з метою забезпечення оперативності та запобігання поширенню коронавірусної хвороби розглянути питання щодо законодавчого закріплення у всіх чинних в Україні процесуальних кодексах можливості участі перекладача в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду;
- доповнити пункт 20-5 Перехідних положень Кримінального процесуального кодексу України вимогами щодо строків звернення із клопотанням про забезпечення відеоконференцв'язку під час судового засідання.

Окрім законодавчих змін, світова пандемія (COVID-19) підтвердила необхідність пришвидшення початку функціонування ЄСІТС, оскільки вказана система покликана дати учасникам судочинства змогу відвідувати суд лише у виняткових випадках, а розробка та створення в ЄСІТС «Кабінету перекладача» зумовлять оператив-

ність здійснення перекладу судових документів та уможливають залучення до справи кваліфікованого перекладача незалежно від територіального розташування суду.

Вищезазначені рекомендації покликані спростити та зробити переклад у дистанційному

судовому засіданні якіснішим, а нинішня епідемічна ситуація у світі може стати поштовхом для подальшого використання новітніх технологій у забезпеченні конституційного права особи на використання в судочинстві України рідної мови або мови, яку вона розуміє.

Література

1. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF>.
2. Рішення Ради суддів України від 17.03.2020 р. № 19. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/news/risenna-rsu-no19-vid-170320-sodo-3139072992.pdf>.
3. Про доступ до правосуддя в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Рішення Вищої ради правосуддя від 26.03.2020 р. № 880/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/2412>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30.03.2020 р. № 540-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 18. Ст. 123.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
8. Ухвала Мостиського районного суду Львівської області від 23.04.2020 р. у справі № 448/474/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88916372>.
9. Про внесення зміни до пункту 20-5 розділу XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 13.04.2020 р. № 558-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 19. Ст. 129.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
11. Ухвала Ленінського районного суду м. Полтави від 20.05.2020 р. у справі № 553/695/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89356086>.
12. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.
14. Про затвердження Порядку роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесі за участі сторін поза межами приміщення суду : Наказ Державної судової адміністрації України від 23.04.2020 р. № 196. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_196_20.
15. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
16. Офіційна вебсторінка Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/952305/>

References

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On prevention of the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2 on the territory of Ukraine” № 211 (2020, March 11). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF> [in Ukrainian].
2. Decision of the Council of Judges of Ukraine № 19 (2020, March 17). URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/news/risenna-rsu-no19-vid-170320-sodo-3139072992.pdf> [in Ukrainian].

3. Decision of the High Council of Justice “On access to justice in the context of the pandemic of acute respiratory disease COVID-19 caused by the coronavirus SARS-CoV-2” № 880/0/15-20 (2020, March 26). URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/2412> [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine “On amendments to some legislative acts aimed to provide additional social and economic guarantees in connection with the spread of coronavirus disease (COVID-19)” № 540-IX (2020, March 30). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. № 18, 123 [in Ukrainian].
5. Commercial Procedural Code of Ukraine № 1798-XII (1991, November 06). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny № 6, 56 [in Ukrainian].
6. Code of Administrative Procedure of Ukraine № 2747-IV (2005, July 06) Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. № 35-37, 446 [in Ukrainian].
7. The Civil Procedural Code of Ukraine № 1618-IV (2004, March 18) Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. № 40-42, 492 [in Ukrainian].
8. Decision of the Mostytsky District Court of the Lviv Region in the case № 448/474/20 (2020, April 23). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88916372> [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine “On amendments to paragraph 20-5 of Section XI “Transitional Provisions” of the Criminal Procedural Code of Ukraine on the peculiarities of judicial control over the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings and consideration of certain issues during court proceedings for the period of quarantine established by the Cabinet Of Ministers of Ukraine to prevent the spread of coronavirus disease (COVID-19)” № 558-IX (2020, April 13). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, № 19, 129 [in Ukrainian].
10. The Criminal Procedural Code of Ukraine № 4651-VI (2012, April 13). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, № 9-13, 88 [in Ukrainian].
11. Decision of the Leninsky District Court of Poltava in the case № 553/695/20 (2020, May 20). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89356086> [in Ukrainian].
12. Law of Ukraine “On the Constitutional Court of Ukraine” № 2136-VIII (2017, July 13). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, № 35, 376 [in Ukrainian].
13. Code of Ukraine on Administrative Offenses № 8073-X (1984, December 12). Vidomosti Verkhovnoyi Rady USSR. № 51, 1122 [in Ukrainian].
14. Order of the State Judicial Administration of Ukraine “On approval of the Procedure for work with technical means of videoconferencing during a court hearing in administrative, civil and commercial proceedings with the participation of the parties outside the court premises” № 196 (2020, April 23). URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_196_20 [in Ukrainian].
15. Law of Ukraine “On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts” № 2147 (2017, October 03) Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, № 48, 436 [in Ukrainian].
16. Official website of the Supreme Court. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/952305/> [in Ukrainian].

Оскарження неправомірних рішень про притягнення до матеріальної відповідальності як дієвий механізм гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців

Шамрай Б. М.

*кандидат юридичних наук, полковник юстиції,
помічник командувача – начальник юридичної служби
Командування Сухопутних військ Збройних сил України
вул. Дегтярівська, 19, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-0076-9368
bogdanshamrai@ukr.net*

Ключові слова:

конституційні права та свободи військовослужбовців, оскарження неправомірних рішень, бездіяльністю посадових і службових осіб, матеріальна відповідальність, відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

У статті розглядаються правові аспекти гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців шляхом оскарження неправомірних рішень про притягнення їх до матеріальної відповідальності. Зазначається, що унормування питання притягнення до матеріальної відповідальності військовослужбовців на законодавчому рівні пов'язано, насамперед, з узгодженням його з положеннями ст. 92 Конституції України, відповідно до якої права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а також засади юридичної відповідальності особи можуть визначатись лише законами України.

Звертається увага, що положення ст. 55 Основного Закону держави, якими передбачено те, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, також стосуються і військовослужбовців, які, зокрема, можуть оскаржувати рішення органів військового управління та командирів (начальників), якщо вони вважають їх неправомірними.

Проаналізовано нормативно-правові акти, що окреслюють механізм визначення шкоди, заподіяної державі, визначення осіб винних у заподіянні шкоди та притягнення їх до матеріальної відповідальності. З'ясовано, що накази командирів (начальників) про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності можуть бути оскаржені старшому за службовим становищем командира (начальнику) та/або до суду в порядку, передбаченому законодавством. Встановлено, що за результатами оскарження рішення про притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності може бути визнано незаконним та скасовано, що своєю чергою гарантуватиме їм, зокрема, повернення майна, якого вони протиправно позбавлені, а також відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових і службових осіб у процесі здійснення ними своїх повноважень.

Наголошується на важливості вдосконалення нормативно-правової бази шляхом закріплення на законодавчому рівні положень щодо зупинення виконання наказу про притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності під час оскарження його вищому командиру (начальнику) або до суду до вирішення справи по суті.

Appealing against illegal decisions to prosecute as an effective mechanism for guaranteeing the constitutional rights and freedoms of servicemen

Shamray B. M.

*Candidate of Law, Colonel of Justice,
Assistant Commander – Head of Legal Service
Command of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine
Degtyarivska str., 19, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0076-9368
bogdanshamrai@ukr.net*

Key words:

constitutional rights and freedoms of servicemen, appeals against illegal decisions, inaction of officials and officials, material liability, compensation for material and moral damage.

The article considers the legal aspects of guaranteeing the constitutional rights and freedoms of servicemen by appealing against illegal decisions to bring them to justice. It is noted that the regulation of the issue of bringing servicemen to financial responsibility at the legislative level is connected, first of all, with bringing it in line with the provisions of Art. 92 of the Constitution of Ukraine, according to which the rights, freedoms and responsibilities of man and citizen, as well as the principles of legal responsibility of a person can be determined only by the laws of Ukraine.

It is noted that the provisions of Art. 55 of the Basic Law of the state, which stipulates that everyone has the right by any means not prohibited by law to protect their rights and freedoms from violations and unlawful encroachments, also apply to servicemen, who may, in particular, appeal the decisions of military authorities and commanders), if they consider them illegal.

The normative legal acts outlining the mechanism of determining the damage caused to the state, determining the persons guilty of causing damage and bringing them to financial responsibility are analyzed. It was found that the orders of commanders (superiors) to bring the guilty person to financial responsibility may be appealed to the senior commander (chief) and/or to the court in the manner prescribed by law. It is established that as a result of the appeal, the decision to prosecute servicemen may be declared illegal and revoked, which in turn will guarantee them, in particular, the return of property they have been unlawfully deprived of, as well as compensation for material and moral damage caused by illegal decisions. actions or inaction of officials and officials in the exercise of their powers.

It emphasizes the importance of improving the legal framework by enshrining at the legislative level provisions to suspend the order to bring servicemen to justice when appealing to his superior commander (chief) or to the court to decide the merits of the case.

Постановка проблеми. Унормування питання притягнення до матеріальної відповідальності військовослужбовців на законодавчому рівні пов'язано, насамперед, з узгодженням його з положеннями ст. 92 Конституції України, відповідно до якої права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а також засади юридичної відповідальності особи можуть визначатись лише законами України [1].

Безпосередньо Законом України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» окреслено чіткий механізм визначення

шкоди заподіяної державі, визначення осіб, винних у заподіянні шкоди, та притягнення їх до матеріальної відповідальності [2]. При цьому аналіз положень зазначеного законодавчого акта свідчить про те, що накази командирів (начальників) про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності можуть бути оскаржені старшому за службовим становищем командиру (начальнику) та/або в суді в порядку, передбаченому законодавством.

Отже, за результатами оскарження рішення про притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності може бути визнано неза-

конним та скасовано, що своєю чергою гарантуватиме їм, зокрема, повернення майна, якого вони протиправно позбавлені, а також відшкодування коштом держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових і службових осіб у процесі здійснення ними своїх повноважень (ст.ст. 41, 56) [1].

Стан дослідження проблеми. Питанням гарантування прав та свобод військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань під час проходження ними військової служби присвячені наукові дослідження таких вчених, як В.В. Богуцький, Є.І. Григоренко, В.В. Забарський, Р.А. Калюжний, І.І. Качан, О.В. Кривенко, Л.П. Медвідь, В.Й. Пашинський, А.М. Синиця, М.С. Туркот, Н.І. Чудик-Білоусова, В.О. Шамрай та інших. Разом із тим питання оскарження неправомірних рішень про притягнення до матеріальної відповідальності військовослужбовців як дієвий механізм гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців залишається малодослідженим.

Мета статті полягає у висвітленні правових аспектів гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців шляхом оскарження неправомірних рішень про притягнення їх до матеріальної відповідальності.

Вклад основного матеріалу. Основним Законом держави передбачено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55) [1]. Ці положення також стосуються і військовослужбовців, які, зокрема, можуть оскаржувати рішення органів військового управління та командирів (начальників), якщо вони вважають їх неправомірними.

Варто зазначити, що відповідно до ст. 19 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» неправомірні рішення, дії (бездіяльність) органів військового управління та командирів (начальників) можуть бути оскаржені військовослужбовцями в порядку, передбаченому законами, статутами Збройних сил України та іншими нормативно-правовими актами [3]. Водночас необхідно погодитись із думкою, що під неправомірним рішенням про притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності розуміється будь-яке рішення командира (начальника), яке може бути прийнято в усній або письмовій формі, виконання якого завдало матеріальної шкоди [4, с. 265].

Так, наказ командира (начальника) про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності може бути оскаржено старшому за службовим становищем командира (начальнику) та/або в суді в порядку, передбаченому

законодавством (ст. 14) [2]. Зокрема, порядок подання військовослужбовцями скарг та їх розгляд визначається Дисциплінарним статутом Збройних сил України, відповідно до якого усі військовослужбовці мають право надсилати заяви чи скарги або особисто звертатися до посадових осіб, органів військового управління, органів управління Служби правопорядку, органів, які проводять досудове слідство, та інших державних органів у разі:

– прийняття незаконних рішень, дій (бездіяльності) стосовно них командирами (начальниками) або іншими військовослужбовцями, порушення їхніх прав, законних інтересів та свобод;

– незаконного покладення на них обов'язків або незаконного притягнення до відповідальності (ст.ст. 110, 112) [5].

Разом із тим військовослужбовці, які подали заяву чи скаргу, мають право, зокрема: особисто викласти свої аргументи особі, яка перевіряє заяву чи скаргу, звернутися з вимогою залучити до розгляду свідків; подати додаткові матеріали, що стосуються справи, або клопотати, щоб їх вимагав командир (начальник) або орган, який розглядає заяву чи скаргу; бути присутніми під час розгляду заяви чи скарги; одержати письмову відповідь про результати розгляду заяви чи скарги; ознайомитися з матеріалами перевірки заяви чи скарги тощо (ст. 112) [5].

Варто звернути увагу, що ніхто не може бути скривджений на службі чи притягнутий до відповідальності за те, що він подав пропозицію, заяву чи скаргу. Подання скарги військовослужбовцями не звільняє їх від виконання своїх службових обов'язків і наказів командирів (начальників). Однак заборонено подавати скаргу під час бойового чергування, перебування у строю (крім скарг, поданих під час опитування військовослужбовців), на варті (вахті), а також у добовому наряді, під час занять (ст. 113) [5].

Важливо зазначити, що вимоги до звернення військовослужбовця, порядок розгляду пропозицій, заяв та скарг, строки розгляду, права військовослужбовця під час розгляду заяви чи скарги, обов'язки командирів, органів військового управління щодо розгляду звернень військовослужбовців регулюються законодавством України про звернення громадян, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань (ст. 115) [5]. Також необхідно акцентувати на тому, що пропозиція, заява чи скарга вважаються вирішеними, якщо розглянуто всі порушені в них питання, вжито необхідних заходів або надано вичерпні відповіді. Разом із тим відмова у вирішенні питань, викладених у пропозиції, заяві чи

скарзі, доводиться до відома військовослужбовців, які їх подали, в письмовій формі з посиланням на акти законодавства із зазначенням причин відмови та роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення (ст. 117) [5].

Отже, в разі оскарження старшому за службовим становищем командир (начальнику) та за результатами перевірки законності та обґрунтованості притягнення осіб до матеріальної відповідальності зазначене рішення (наказ) може бути визнане незаконним та скасовано. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що оскарження рішення про притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності старшому за службовим становищем командир (начальнику) є ефективним, але не єдиним механізмом гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців.

Окрім того, що наказ командира (начальника) про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності може бути оскаржено старшому за службовим становищем командир (начальнику), його може бути оскаржено в суді в порядку, передбаченому законодавством. Адже ст. 55 Конституції України [1] кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, у тому числі органів військового управління, командирів (начальників).

Отже, слід погодитись із думкою, що законодавством передбачено низку конкретних гарантій, до яких, зокрема, належать право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, право на відшкодування коштом держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної шкоди, що завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю зазначених органів і осіб [6, с. 255].

Необхідно констатувати, що оскарження індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які прийняті (вчинені, допущені) стосовно конкретної фізичної чи юридичної особи (їх об'єднань), вирішуються за вибором позивача адміністративним судом за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання (перебування, знаходження) цієї особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача (ст.ст. 25–26) [7]. Тому слушною є думка, що функціонування адміністративних судів і можливість звернення до них військовослужбовців є важливим аспектом на шляху до утвердження України як правової держави [8, с. 196].

Вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування позивач викладає в позовній заяві, що пода-

ється в письмовій формі позивачем або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ст. 160) [7]. Між тим, якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, в ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору. Тому варто звернути увагу, що на підставі Закону України «Про судовий збір» у справах, пов'язаних із виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків військовослужбовці звільняються від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях (ст. 5) [9].

Необхідно зазначити, що порядок та особливості здійснення розгляду адміністративних справ у судах першої інстанції визначені приписами розділу II Кодексу адміністративного судочинства України. Своєю чергою рішення адміністративного суду можуть бути оскаржені в апеляційному та касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами у випадках та порядку, визначених статтями розділу III зазначеного кодексу [7]. Крім того, кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 5 ст. 55) [1].

З огляду на зазначене судовий розгляд відіграє важливу роль у гарантуванні конституційних прав і свобод військовослужбовців та є ефективним механізмом їх реалізації. За результатами оскарження наказу командира (начальника) про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності до суду зазначений наказ може бути визнано незаконним та скасовано. У разі скасування наказу про притягнення особи до матеріальної відповідальності стягнені кошти та/або добровільно передане нею рівноцінне майно чи внесені кошти повертаються цій особі, про що видається відповідний наказ.

Варто врахувати, що факт оскарження наказу командира (начальника) про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності старшому за службовим становищем командир (начальнику) та/або в суді не припиняє його виконання. Однак слушною є думка, що оскарження наказу про притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності вищому командир (начальнику) або в суді має зупинити його виконання до вирішення справи по суті [10, с. 13]. Адже це своєю чергою не спричинить судових розглядів щодо притягнення до матеріальної відповідальності осіб, винних у незаконному звільненні зі служби чи переміщенні військовослужбовця, за шкоду, завдану у зв'язку з виплатами такій особі

матеріального і грошового забезпечення за час вимушеного прогулу або різниці за час проходження служби на нижчеоплачуваній посаді.

Висновки. Таким чином, здійснене в нашій статті наукове дослідження дає підстави стверджувати, що оскарження військовослужбовцями неправомірних рішень про притягнення їх до матеріальної відповідальності є дієвим механізмом гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців. Неправомірні рішення командирів (начальників) про притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності, які оскаржені старшому за службовим ста-

новищем командирів (начальників) та/або в суді, можуть бути визнані незаконними та скасованими з подальшим поверненням переданого ними майна чи внесених коштів у порядку, передбаченому законодавством.

Разом із тим зазначене питання потребує подальших досліджень та нормативно-правового врегулювання, зокрема, закріплення на законодавчому рівні положень щодо зупинення виконання наказу про притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності під час оскарження його вищому командирів (начальників) або в суді до вирішення справи по суті.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 3 жовтня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 47. Ст. 313.
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 191.
4. Військове право України : підручник / за ред. А.М. Колодія, О.В. Кривенка, В.Й. Пашинського. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 392 с.
5. Дисциплінарний статут Збройних сил України : Закон України від 24 березня 1999. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 197. Ст. 190.
6. Військове право: підручник / за ред. І.М. Коропатніка, І.М. Шопіної. Київ : Алерта, 2019. 648 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
8. Пашинський В.Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2007. 205 с.
9. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.
10. Чудик-Білоусова Н.І. Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності військовослужбовців : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. держ. податк. служби України. Ірпінь, 2004. 18 с.

References

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1996, № 30, art. 141.
2. On the material liability of servicemen and persons equated to them for damage caused to the state: Law of Ukraine of October 3, 2019, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2019, № 47, art. 313.
3. On social and legal protection of servicemen and members of their families: Law of Ukraine of June 28, 1992. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1992, № 15, art. 190.
4. Kolodiya, A.M., Krivenko, O.V., Pashinsky, V.Y. (2019), *Viys'kove pravo Ukrayiny: pidruchnyk* [Military law of Ukraine: textbook], NUOU im. Ivan Chernyakhovsky, Kyiv, Ukraine.
5. Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine of March 24, 1999, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1999, № 22-23, art. 197.
6. Koropatnik, I.M. Shopina, I.M. (2019), *Viys'kove pravo: pidruchnyk* [Military law: textbook], Alert, Kyiv, Ukraine.
7. Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine of July 6, 2005, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2005, № 35-36, № 37, art. 446.
8. Pashinsky V.Y. (2007). [Constitutional and legal status of servicemen in Ukraine]: dis. ... cand. jurisprudence: 12.00.02. Kyiv, 2007. 205 p.
9. On court fees: Law of Ukraine of July 8, 2011. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2012, № 14, art. 87.
10. Chudyk-Bilousova N.I. [Organizational and legal problems of material responsibility of servicemen]: Author's ref. dis ... cand. jurid. Sciences: 12.00.07 / Chudyk-Bilousova N.I.; Nat. acad. state tax. services of Ukraine. Irpen, 2004. 18 p.

Принцип справедливості у філософії античних філософів

Шелевер Н. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Ужгородський національний університет
вул. Підгірна, 46, Ужгород, Україна
orcid.org/0000-0003-3641-4910
nataliya.shelever@uzhnu.edu.ua*

Ключові слова:

*справедливість, держава,
принцип справедливості,
античні філософи, несправед-
ливість.*

Справедливість – це правова категорія. В Україні питання справедливості є актуальним з огляду на те, що наша держава прагне стати членом Європейського Союзу, проводяться численні реформи. Питання справедливості в Україні порушують і філософи, і юристи, і політики. Нині ми є свідками несправедливості та свавілля в нашій державі. Основу розуміння принципу справедливості заклали такі античні філософи, як Сократ, Платон, Аристотель та Цицерон.

Автор поставив собі за мету дослідити принцип справедливості у філософії видатних античних філософів. Він аналізує міркування Сократа, Платона, Аристотеля та Цицерона. Сократ шукає справедливість і прагне до неї, закликає дотримуватися законів. Він є патріотом, бо шанує Батьківщину. На його думку, не можна чинити насильство над матір'ю, батьком, Батьківщиною. Люди мають бути мудрі і дотримуватися космічних законів. Справедливість потрібна всім. Сократ був несправедливо засуджений, але сприйняв це спокійно, хоча і мав змогу втекти із в'язниці, проте залишається в ній. Платон у своїй праці «Держава» досліджує справедливість, яка є нематеріальна, її не можна зруйнувати, бо це не річ. Для того, щоб бути душевно здоровим, треба мати справедливість у душі. Для Платона справедливим є те суспільство, де людина може реалізувати свої природні здібності. Не потрібно заважати працювати іншим. Аристотель свої погляди на рахунок справедливості висловив у «Нікомаховій етиці». Справедливість має служити суспільству. Для Аристотеля справедливість – це принцип, який регулює відносини між людьми щодо розподілу соціальних цінностей. Великий філософ виділив два види справедливості – це зрівняльна та розподільна. На думку Аристотеля, краще дотримуватися несправедливого закону, ніж не виконувати взагалі ніякий. Недотримання закону призводить до хаосу. Аристотель є прихильником приватної, а не колективної власності. Наслідком приватної власності є нерівність, яка дає змогу виявити щедрість. Цікаво Аристотель висловився і про «hubris» – несправедливість. Не можна принижувати гідність інших. А «hubris» характерна саме для нашої держави. Цицерон вважав, що в основі права лежить властива природі справедливість. На його думку, справедливість вимагає не шкодити іншим і не порушувати чужу власність. Справедливість є основою людського існування.

The principle of justice in the philosophy of ancient philosophers

Shelever N. V.

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Administrative, Financial and Informative Law

Uzhhorod National University

Podgornaya str., 46, Uzhhorod, Ukraine

orcid.org/0000-0003-3641-4910

nataliya.shelever@uzhnu.edu.ua

Key words:

justice, the state, the principle of justice, ancient philosophers, injustice.

Justice is a legal category. In Ukraine, the issue of justice is relevant given that our country seeks to become a member of the European Union, numerous reforms are underway. The issue of justice in Ukraine is raised by philosophers, lawyers and politicians. We are currently witnessing injustice and arbitrariness in our country. The basis for understanding the principle of justice was laid by such ancient philosophers as Socrates, Plato, Aristotle and Cicero.

The author set the goal of exploring the principle of justice in the philosophy of prominent ancient philosophers. She analyzes the reasoning of Socrates, Plato, Aristotle and Cicero. Socrates seeks justice and strives for it, he calls to obey the law. He is a patriot because he respects the Motherland. In his opinion, it is impossible to commit violence against mother, father, homeland. People must be wise and obey the laws of space. Everyone needs justice. Socrates was unjustly convicted, but he accepted it calmly, although he had the opportunity to escape from prison, but remains in it.

Plato in his work "The State" explores justice, which is intangible, it can not be destroyed, because it is not a thing. In order to be mentally healthy you need to have justice in your soul. For Plato, a society is fair where man can realize his natural abilities. No need to interfere with the work of others. Aristotle expressed his views on justice in "Nicomachean ethics". Justice must serve society. For Aristotle, justice is a principle that governs relations between people regarding the distribution of social values. The great philosopher singled out two types of justice – it is equalizing and distributive. According to Aristotle, it is better to follow an unjust law than to obey none at all. Failure to comply with the law leads to chaos. Aristotle is a supporter of private rather than collective property. The consequence of private property is inequality, which makes it possible to show generosity. Interestingly, Aristotle also spoke about "hubris" – injustice. The dignity of others must not be degraded. "Hubris" is typical for our state. Cicero believed that the basis of law is inherent justice. In his opinion, justice requires not harming others and not violating someone else's property. Justice is the basis of human existence.

Справедливість і будь-яка інша чеснота є мудрістю. Справедливі вчинки і взагалі усі вчинки, засновані на чесноті, прекрасні та гарні.

Сократ

Вступ. Справедливість – це моральна, правова та філософська категорія. На цьому етапі розвитку нашої держави це питання є особливо актуальним. Проведення судової реформи, прагнення України інтегруватися до європейської спільноти зумовлюють дослідження принципу справедливості. У наш час зростає значимість проблеми спра-

ведливості в Україні. Адже часто ми є свідками несправедливості та свавілля в державі. Тому завданням України є реальне втілення цієї важливої цінності в життя.

Аналіз останніх досліджень. Кожна людина хоч раз у житті вдається до категорії справедливості. Ми часто аналізуємо, чи є справедливим те чи інше явище. Тема справедливості у філософії античних філософів досліджувалася такими вченими, як О. Гришук, А. Козловський, В. Левкулич, А. Пашаєва, О. Скакун, В. Трубніков тощо.

Постановка завдання. Необхідним є глибший аналіз поглядів представників Афіньської школи

з метою кращого розуміння цього принципу та імплементації його у вітчизняне законодавство. Саме античні філософи велику увагу приділяли питанню справедливості. Вважаємо, що важливо показати, як висвітлювали проблему справедливості античні філософи, бо проблема справедливості не втратила своєї актуальності і в наш час. Питання справедливості цікавило таких найвідоміших представників Афінівської школи, як Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон.

Метою статті є дослідження принципу справедливості у філософії античних філософів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сократ прагне до справедливості, шукає її, переконує, що треба чинити справедливо, не допускати несправедливості. Не потрібно робити комусь зло, відповідати на зло злом. Саме Сократ найбільше приділяв увагу принципу справедливості серед усіх інших філософів античності. Правдивою є думка Сократа, що людина має дотримуватися законів, тобто виконувати те, що має виконувати, а не те, щоб вона хотіла.

Велику шану Сократ віддає Батьківщині. Хоча його і несправедливо засудили, але він приймає цю кару як належне і відмовляється від втечі з в'язниці. Сократ писав: «Отже, якщо ми, вважаючи це справедливим, вирішимо вкоротити тобі віку, а ти в міру своїх сил спробуєш заподіяти смерть нам, Законом, і Батьківщині і при цьому скажеш, що чиниш справедливо, ти, який воістину повинен дбати про чесноту! Отож ти, вважаючи себе за мудрого, не відаєш, що треба шанувати Батьківщину більше, ніж матір, більше ніж усіх предків, що вона над усе дорога, над усе священна, що вона посідає найвище місце в помислах богів і розумних людей, тому її треба шанувати, їй поступатися, їй коритися, коли вона розгнівана, більше, ніж батькові; треба або її переконати, або виконувати те, що вона повелить, навіть витерпіти смиренно її вирок – чи то тілесну кару, чи то кайдани, чи веління йти на війну, де на тебе чекають рани і смерть; все це треба робити, бо це все справедливе. І не можна ні ухилитися, ні відступати, ні залишати свого місця в лаві. І скрізь – і в бою, і в суді – треба виконувати те, що велить Держава і Батьківщина, а якщо ми не згідні з їхніми веліннями, можна переконати змінити їхню думку, але законним способом. Чинити ж насильство над матір'ю чи над батьком – це злочин супроти богів, а тим більший злочин – чинити насильство над Батьківщиною» [1, с. 21].

Отже, бачимо, як справедливо і мудро Сократ висловлюється про державу, про Батьківщину, про обов'язок захищати свій рідний край. Ці слова великого античного філософа є актуальними до цих пір. В основі побудови справедливої держави лежить саме така цінність, як справедливість. На

думку Сократа, людина має бути мудрою та дотримуватися космічних законів. Справедливість – це чеснота, яка потрібна кожній людині.

Для Платона головною темою є тема справедливості, яку досліджує в «Державі». Це є діалог про справедливість. Справедливість є нематеріальною. Тому її не можна зруйнувати, бо вона не річ. На думку Платона, справедливість, яку належить реалізувати в соціальній практиці, він трактує як вимогу, щоб кожен вільний громадянин займався тим, що визначено йому його природою. Цікавою є думка Платона про те, що справедливість має бути в душі. Тоді вона стає основою душевного здоров'я людини.

В. Трубніков та О. Скакун зазначають: «З погляду Платона, справедливе суспільство – те, в якому кожна людина повною мірою реалізує дані йому від природи здібності. Правитель, або правитель-філософ, від природи наділений здатністю мислити, знає, що таке справедливість і як її досягти. Його завданням є розподіл функцій у державі на основі принципу справедливості, визначення з його допомогою місця в суспільстві звичайної людини, природа якої не дає їй змогу самостійно зрозуміти своє істинне призначення. Платон, конструюючи ідеальну справедливу державу, виходив із доцільності, яка, за його уявленнями, існує між космосом загалом, державою і окремою людською душею. Справедливість полягає в тому, щоб кожен початок займався своєю справою і не втручався в чужі справи. Справедливість вимагає ієрархічної співвідповідності цих елементів в ім'я цілого: здатність міркувати личить пануючому початку, іншому – бути озброєним захистом, підкоряючись першому; обидва ці складові частини керують початком жадаючим, який «по своїй природі жадає багатства». Платон пов'язав справедливість із громадським порядком. Він вважав, що закони природи не можуть механічно переноситися на людське суспільство. Ідеальним громадським порядком Платон вважав винайдене ним суспільство, розділене на три касты: філософів (пануюча каста), воїнів і хліборобів із ремісниками» [2, с. 14].

А. Пашаєва справедливо зазначає: «Згідно з Платоном, справедливість – така чеснота, коли кожен виконує свою роботу, природно, не втручаючись і не заважаючи роботі інших. Будь-яка людина в певній мірі має виконувати роботу, яка їй стосується. Платон пов'язує сутність справедливості з вчинками людини і заявляє, що будь-яка справа справедливої людини є справедливою і не може виходити із цих рамок. Тут почуття і досвід стоять на другому плані і, якщо моральні та інші питання зараховувати до практики, то це буде означати обмеження цінності права. Право будучи багатогалузевою, прозорою і абстракт-

тною наукою, аналізує всі ці обмеження на основі доказів і контролює інші науки (крім філософії). Головний доказ абстрактності права в тому, що безсильне його порівняння з іншими науками, тому що ці науки за якомось критерієм відчувують необхідність у праві. Інший аспект полягає в тому, що справедливість, крім чесноти, є ідея, і це така ідея, яку можна отримати тільки на основі філософсько-правових доктрин. Суспільні науки можуть показати практичну сторону справедливості, але не здатні аналізувати сутність і причини її виникнення, бо аналіз цих питань, пов'язаних із дійсністю, має бути досліджений саме у філософії» [3, с. 42].

Свої погляди на справедливість Аристотель висловив у «Нікомаховій етиці». Для Аристотеля справедливість є зрівнювання власного інтересу з інтересами інших. Завданням справедливості є служіння суспільству. Аристотель підтримував і Платона, і Сократа. Якщо закон порушується, то це є злочин. На погляд Аристотеля, «вчинки, узгоджені із справедливістю та протилежні їй, можуть бути двох різновидів: вони можуть торкатися однієї особи, або цілого суспільства. Та, людина, яка вчиняє перелюбодійство та наносить побої, діє несправедливо щодо однієї визначеної особи, а людина, яка ухиляється від відбування військової повинності, вчиняє несправедливо щодо всього суспільства» [4, с. 103].

Для Аристотеля справедливість – це принцип, який регулює відносини між людьми щодо розподілу соціальних цінностей. Давньогрецький філософ вказує на відмінності між справедливістю і несправедливістю. Аристотель вважав, що справедливість – це відплата кожному за його заслуги. Несправедливість – це свавілля, яке порушує права людини. Будь-які об'єктивні рішення є справедливими. Несправедливим є перекладання на інших власних обов'язків та отримання благ за рахунок інших.

Аристотель виділяє два види справедливості – це зрівняльна та розподільна.

В. Левкулич зазначає: «Критерієм зрівняльної справедливості, на думку Аристотеля, є «арифметична рівність», що передбачає відплату рівним за рівне – при її застосуванні відбувається «рівняння того, що складає предмет обміну». З усіма особами в цьому випадку поведуться як із рівними в усьому, за винятком того, що розрізняють тих, хто вчинив кривду, й тих, хто її зазнав. Зрівняльна справедливість регулює особисті відносини індивідів в основному майнового характеру, тобто галузю її застосування є сфера цивільно-правових угод, товарного обміну (купівля-продаж, застава, задаток). До сфери дії зрівняльної справедливості Аристотель також зараховував діяльність судді, на

підставі рішень якого відшкодовується заподіяна шкода або призначається покарання за скоєний злочин. Цей різновид справедливості розглядається як галузь еквівалентних відносин, де закон визнає рівними усіх, де рівним відплачується за рівне, незалежно від здібностей або недоліків особи, що стосується рівною мірою як особистості правопорушника, так і потерпілого.

У зрівняльній справедливості Аристотель виділяв справедливість як відповідність закону (справедливим є те, що наказує закон) та справедливість у взаємовідносинах осіб (люди прагнуть мати рівне), тобто справедливість виявляється в рівності прав та обов'язків.

Сутність розподільчої справедливості полягає в розподілі благ згідно з чеснотами та якостями осіб. Критерієм розподільчої справедливості є «геометрична рівність», яка означає розподіл загальних благ пропорційно внескам членів суспільства» [5].

Аристотель вважав, що закони можуть бути несправедливими, але уже краще виконувати такий закон, ніж чинити всупереч закону, оскільки це призведе до хаосу і наслідки будуть значно гірші. Отже, як бачимо, Аристотель уже в ті часи вважав, що менша шкода буде в разі виконання так званого «недосконалого» закону, ніж недотримання взагалі ніякого.

Аристотель є прихильником приватної власності, оскільки колективна власність породжує бідність, а приватна – багатство. Завдяки приватній власності з'являється нерівність, яка дає змогу виявити особі до інших осіб щедрість, поділитися своїм достатком. Проте мають бути розумні межі. Це стосується і нерівності. Велике розшарування у суспільстві є небезпечним. Для прикладу маємо сучасну Україну. Велике розшарування на багатих і бідних породжує незадоволення в суспільстві, правовий нігілізм, міграцію в інші країни для пошуку кращого життя.

В. Трубніков та О. Скакун стверджують, що «таким чином, вказує Аристотель, справедливість є найдосконалішою чеснотою, а в ній немов поєднуються всі інші чесноти. Але справедливість виражається, перш за все, у відносинах до інших людей. Тому початковим принципом справедливості є принцип рівності. Несправедливість же виявляється в нерівності, коли люди наділяють себе більше, ніж інших, різними добрими речами тощо, тобто «справедливість є якась середина між надмірністю і нестачею». Люди самі неоднакові і діють у різних умовах. Тому чисто формальне виконання принципу рівності не завжди може бути справедливим. Внаслідок цього Аристотель вводить додатковий принцип – принцип пропорційності: «Якщо справедливе – це рівне, то пропорційно рівне також буде справедливим». Пропорційна рівність полягає в тому, що той, хто має

велике майно, робить великий внесок, а хто має мале – малий внесок; багато має той, хто попрацював більше, ніж той, хто попрацював менше, і т. ін. Одним словом, суспільне життя тримається справедливістю, і справедливість – це пропорційність. Природна ж справедливість (пропорційна) полягає в тому, що ліва рука, по справедливості, робить менше, ніж права, дитина – менше, ніж дорослий і т. ін. Правда, як Аристотель, так і інші мислителі, розумів, що державні закони самі по собі можуть бути недосконалими, несправедливими, але вони вважали, що краще виконувати недосконалі закони, ніж жити без законів – у такому випадку в суспільстві наступить хаос, анархія» [2, с. 15].

Я. Блоха зазначає: «Сократ прагнув довести існування єдиного й загального принципу справедливості, пов'язував його з моральністю та знанням; на думку філософа, несправедливість неприродна, оскільки є плодом незнання і помилок, у той час як Платон і Аристотель у своїх концепціях спиралися на визнання нерівності як основи принципу справедливості. Вони вважали, що кожна річ або людина мають свою власну, відповідну сферу діяльності і вплив, переступити які несправедливо, а деякі люди з огляду на свій характер і схильності, мають більш широкі можливості, ніж інші.

Таким чином, Сократ, Платон та Аристотель, характеризуючи принцип справедливості, пов'язуючи його з такими поняттями, як мудрість, краса, гармонія, і пропускаючи його через проблеми рівності, нерівності, держави, права, політики, створювали теоретичні передумови для розвитку подальших суджень про справедливість» [6, с. 86].

На думку М. Костицького та Н. Кушакової-Костицької, «вчення про справедливість, закон та державу з позицій природного права дуже ґрунтовно розробив Цицерон. В основі права, вказував він, лежить властива природі справедливість. Причому справедливість ця розуміється як вічна, незмінна і невід'ємна властивість як природи загалом, так і людської природи. Отже, під «природою» як джерелом справедливості і права (права за природою) у вченні Цицерона маються на увазі весь космос, весь навколишній (фізичний і соціальний) світ людини, форми людського спілкування і співжиття, а також саме людське буття, що охоплює її тіло і душу, зовнішнє і внутрішнє життя. Саме Цицерону належить ідея «*humanitas*» – людяності, гуманності і гуманізму. (Мислителі Відродження починали з цієї ідеї і розвивали її). Всій цій «природі» (з огляду на її божественне начало властиві розум і відповідність закону, певний порядок). Зміст справедливості Цицерон бачить у тому, що вона віддає

кожному своє і зберігає рівність між ними. Тут йдеться саме про правову рівність, а не про зрівнювання майнового стану людей. Справедливість, згідно з Цицероном, вимагає не шкодити іншим і не порушувати чужу власність. Перша вимога справедливості, вважав мислитель, полягає в тому, щоб ніхто нікому не шкодив, якщо тільки не буде спровокований на це несправедливістю, а потім, щоб усі користувалися спільною власністю як спільною, а приватною – як своєю» (цитуються за М. Костицьким та Н. Кушаковою-Костицькою) [7, с. 14–15].

На думку регента-професора Університетської системи штату Меріленд, директора Центру міжнародного та порівняльного права (Університет Балтимора, США) М. Селлерза, «філософи з часів Аристотеля та Цицерона стверджували *верховенство права* («*legum imperium*») як головну гарантію практичної справедливості. «Верховенство права, а не людей» (якщо точніше) вимагає критерію поза людською волею для захисту суб'єктів особи. Цицеронів критерій розумності проводить традиційне розмежування між «верховенством права», яке враховує цей зовнішній критерій легітимності, і «верховенством людини», яке його не враховує. Це не означає, що право має ігнорувати емоції, а радше що право має включати людські емоції та спрямовувати їх на досягнення відповідних цілей, які охоплюють розбудову і утвердження справедливості в суспільстві. Верховенство права, як зазначають Аристотель, Цицерон та засновники сучасного конституціоналізму, передбачає постійне слідування вказівкам розуму та справедливості у правотворчості, інтерпретації та застосуванні права» [8, с. 212].

Цікавою є думка Аристотеля про «*hubris*». У своїй праці «Про чесноти та пороки» Аристотель пише: «*Hubris* це несправедливість, яка полягає в тому, що людина отримує задоволення для себе, принижуючи тим самим гідність інших» [9]. Наразі ми є свідками несправедливих заробітних плат, коли, для прикладу, деякі чиновники отримують заробітну плату в півмільйона гривень, а інші держслужбовці – п'ять тисяч гривень. Те саме маємо з пенсіями, що породжує незадоволеність у суспільстві, правовий нігілізм, трудову міграцію тощо. На наш погляд, це і є «*hubris*».

Висновки. Вищою цінністю юриспруденції є справедливість. Вважаємо, що справедливість – це, насамперед, чесність, добросовісність. Це категорія, яка цікавила античних мислителів і становить основу людського існування. Великий вплив на розвиток правової думки щодо справедливості мають вчення Платона, Аристотеля, Цицерона та Сократа. Для Платона справедливим є те суспільство, де кожна людина

може проявити свої природні здібності. Аристотель виділив порівнювальну і розподільну справедливість. Для нього справедливість – найдосконаліша чеснота, і суть її полягає у відносинах до інших людей. Влучною є думка Цицерона про те, що не треба завдавати шкоду іншим, не зазіхати на чужу власність. Це є вимога справедливості. Сократ шукає справедливість і прагне до неї, закликає дотримуватися законів. Саме античні філософи зробили великий внесок у розвиток вчення про принцип справедливості, заклали основу для його розуміння та основи для сучасних концепцій справедливості.

В. Левкулич влучно зазначає: «Отже, вирішення проблеми справедливості в античній філософії включає в себе такі моменти:

– формується уявлення, що рівність між людьми є не абсолютною, а відносною: цю ідею

дуже добре ілюструє принцип Аристотеля «рівне для рівних» (і, навпаки, «нерівне для нерівних»). Тому соціальна справедливість визначається як вимога кожному займатися своїми справами, відповідно до природних талантів;

– справедливість розглядається дещо натуралістично, робиться наголос на її об'єктивній природі та суспільно-договірному походженні;

– античні мислителі оцінюють соціальну дійсність із позицій збереження і змін, а саму справедливість визначають як мистецтво розподілу між членами суспільства життєвих благ. Також справедливість розглядається як відповідність між соціальним становищем громадян і їхніми практичними діями, між діянням і відплатою, між працею і винагородою, між правами і обов'язками людей, їхніми заслугами і визнанням цих заслуг суспільством, між злочином і покаранням» [5].

Література

1. Платон. Діалоги. Київ : Основи, 1999. 395 с.
2. Трубніков В.М., Скакун О.Є. Принцип справедливості з позиції філософії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2015. Випуск 20. С. 13–20.
3. Пашаева А. Философский и правовой анализ понятия «справедливость» в философии права. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 1. С. 40–46.
4. Аристотель. Никомахова етика. Соч. в 4-х т. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. С. 53–293.
5. Левкулич В. Справедливість в концепціях мислителів античності. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10160/1/%D0%A1%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%95%D0%94%D0%9B%D0%98%D0%92%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC%20%D0%92%20%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A6%D0%95%D0%9F%D0%A6%D0%86%D0%AF%D0%A5%20%D0%9C%D0%98%D0%A1%D0%9B%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%86%D0%92%20%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86.pdf> (дата звернення: 07.09.2020).
6. Блоха Я.Є. Принцип справедливості у філософії Платона та Аристотеля. *Філософські обрії*. 2016. № 36. С. 79–86.
7. Костицький М.В., Кушакова-Костицька Н.В. Справедливість як засіб і ціль у виправленні та ресоціалізації засуджених: філософське осмислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1-2 (15-16). С. 11–24.
8. Селлерз М. Право, розум та емоції. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1-2. С. 209–228.
9. Aristotle. On Virtue and Vices / Trans. by H. Rackham). The Athenian Constitution. The Eudemian Ethics. On Virtue and Vices. Camb. (Mass.), 1938. P. 499.

References

1. Platon. (1999). Dialoghy [Dialogues]. Kyiv: Osnovy. 395 s. [in Ukrainian].
2. Trubnikov V.M., Skakun O.Ye. (2015). Prynysyp spravedlyvosti z pozytsii filosofii [The principle of justice from the standpoint of philosophy]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia «PRAVO»* [Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazina], no. 20, 13–20. [in Ukrainian].
3. Pashaeva A. Fylosofskiy y pravovoi analizy poniatyia «spravedlyvost» v fylosofyy prava [Philosophical and legal analysis of the concept of «justice» in the philosophy of law]. *Yurydychnyi visnyk* [Legal Bulletin]. Povitryane i kosmichne pravo. 2016. № 1. S. 40–46. [in Ukrainian]. (2020, August, 19).
4. Aristotel. (1983). Nikomakhovaia etika [Nicomachean ethics]. Moskva: Mysl. S. 53–293. [in Russian].
5. Levkulych V. Spravedlyvist v kontseptsiakh myslyteliv antychnosti. [Justice in the concepts of thinkers of antiquity]. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10160/1/%D0%A1%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%95%D0%94%D0%9B%D0%98%D0%92%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC%20%D0%92%20%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A6%D0%95%D0%9F%D0%A6%D0%86%D0%AF%D0%A5%20%D0%9C%D0%98%D0%A1%D0%9B%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%86%D0%92%20%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86.pdf>

- [%D0%95%D0%9B%D0%86%D0%92%20%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86.pdf>](#) [in Ukrainian]. (2020, September, 07).
6. Blokha, Ya.Ie. (2016). Pryntsyp spravedyvosti u filosofii Platona ta Aristotelia [The principle of justice in the philosophy of Plato and Aristotle]. *Filosofski obrii*. [Philosophical horizons], no. 36, 79-86. [in Ukrainian].
  7. Kostytskyi, M.V., Kushakova-Kostytska, N.V. (2018). Spravedlyvist yak zasib i tsil u vypravlenni ta resotsializatsii zasudzhennykh: filosofske osmyslennia [Justice as a means and an end in correction and resocialization of convicts: philosophical comprehension]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. [Philosophical and methodological problems of law], no. 1-2 (15-16), 11–24. [in Ukrainian].
  8. Sellerz, M. (2014). Pravo, rozum ta emotsii [Right, mind and emotions]. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava*. [Philosophy of law and general theory of law], no. 1-2/2014, 209–228. [in Ukrainian].
  9. Aristotle (1938). *On Virtue and Vices* / Trans. by H. Rackham). The Athenian Constitution. The Eudemian Ethics. On Virtue and Vices. Camb. (Mass.). P. 499. [in English].

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.77

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-06>

Досвід Китайської Народної Республіки у сфері захисту прав на доменне ім'я та можливості його запозичення в національне законодавство

Коваленко Я. І.

*аспірант кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права
юридичного факультету*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-6106-1902

yan1231234@gmail.com

Ключові слова:

доменне ім'я, вебсайт, реєстратор, реєстрант, інформаційні технології.

Сьогодні у всьому світі зареєстровано 330 мільйонів доменних імен. У Китаї їх налічується 50 мільйонів. Китай стає другим за величиною ринком доменних імен у світі, і цей ринок цікавий як постачальникам послуг доменних імен, так і користувачам доменів.

З огляду на це уряд Китаю намагається вдосконалити свої закони та правила обслуговування адміністрацією Інтернету. Міністерство промисловості та інформаційних технологій КНР (МІПТ) випустило нову версію «Заходів щодо адміністрування доменних імен в Інтернеті» 1 вересня 2017 р. Ці нові заходи набрали чинності 1 листопада 2017 р. Правила повинні додатково заохочувати іноземні інвестиції на китайському ринку реєстрації, з одного боку; з іншого боку, заохочувати користувача вибирати реєстратора, який є юридичною особою, зареєстрованою в Китаї. Водночас правила також прискорюють розроблення доменного імені з китайськими ієрогліфами.

Як і проблема «сквотингу» торгових марок, кіберсквотинг доменних імен – це також проблема, з якою стикаються підприємства. Маючи понад 772 мільйони користувачів інтернету в Китаї, не дивно, що кіберсквотинг є поширеним явищем у доменах доменів.cn та.com.cn (TLD). До внесення змін до Закону КНР про недобросовісну конкуренцію підхід Китаю до регулювання доменних імен сприяв ситуації, коли правопорушники фактично не могли бути притягнуті до відповідальності за кіберсквотинг. Право на доменне ім'я можна розглядати як продовження прав на торговельну марку. Нині Китай має комплексну систему розв'язання суперечок між власниками прав і власниками доменних імен у випадках, коли вони конфліктують. Процес розв'язання суперечок можна порівняти з процесом розв'язання суперечок щодо торговельної марки. Інститутами розв'язання спорів у Китаї є Китайська міжнародна комісія з економічного та торгового арбітражу (СІЕТАС) та Народний суд. Нині Китайська Народна Республіка має одну з передових економік світу, а саме по номінальному ВВП, а також першу з ВВП з огляду на паритет купівельної спроможності, одним із принципових завдань уряду КНР є забезпечення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності у сфері правового та економічного регулювання. Оскільки у XXI сторіччі основним способом репрезентації своїх товарів і послуг підприємцем для потенційних клієнтів є мережа Інтернет, а саме вебсайти, кожен з яких має своє унікальне доменне ім'я, створення та закріплення правових норм, які сприяли б захисту прав на доменне ім'я, на думку автора, має принципове значення для законотворця.

The experience of the People's Republic of China in the field of protection of domain name rights and the possibility of borrowing it for national law of Ukraine

Kovalenko Ya. I.

Postgraduate Student at the Department of Intellectual Property and Information Law of the Faculty of Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-6106-1902

yan1231234@gmail.com

Key words:

domain name, website, registrar, registrant, information technology.

Today, there are 330 million registered domain names worldwide. There are 50 million of them in China. China is becoming the second largest market for domain names in the world, and this market is of interest to both domain name service providers and domain users.

With this in mind, the Chinese government is trying to improve its laws and rules of service by the Internet administration. The Ministry of Industry and Information Technology of the PRC (MIIT) released a new version of the "Measures to administer domain names on the Internet" on September 1, 2017. These new measures came into force on November 1, 2017. The rules should further encourage foreign investment in the Chinese registration market on the one hand; on the other hand, encourage the user to choose a registrar who is a legal entity registered in China. At the same time, the rules also accelerate the development of a domain name with Chinese characters.

Like the problem of trademark squatting, domain name cybersquatting is also a problem that businesses face. With more than 772 million Internet users in China, it is not surprising that cybersquatting is common in the.cn and.com.cn domain domains (TLDs). Prior to the amendments to the PRC Law on Unfair Competition, China's approach to the regulation of domain names contributed to a situation where offenders could not in fact be prosecuted for cybersquatting. The right to a domain name can be considered as an extension of trademark rights. China now has a comprehensive system for resolving disputes between rights holders and domain name holders in cases where they are in conflict. The dispute resolution process can be compared to the trademark dispute resolution process. The dispute resolution institutions in China are the China International Economic and Trade Arbitration Commission (CIETAC) and the People's Court. The main criteria for a successful application for protection of the right to a domain name are: the complainant's right to a domain name (trademark) is registered in the manner prescribed by law; the defendant does not have such rights to the disputed domain name; the defendant acted in bad faith.

Вступ. Із розвитком і використанням всесвітньої мережі Інтернет, мобільного інтернету та мобільних телефонів китайський ринок електронної комерції отримав величезне зростання. Відповідно до «Звіту з моніторингу даних про електронну комерцію в Китаї за 2016 рік» [1], сума трансакцій електронної комерції досягла 22,97 трлн юанів у 2016 році. Як для китайських, так і для міжнародних підприємств приєднання до цього ринку є не тільки тенденцією, але й необхідністю. Водночас під час пошуку основних напрямів виходу на ринок електронної комерції

значення реєстрації доменних імен набуває дедалі більшого значення, так само як і їхнього захисту.

За результатами вивчення та аналізу норм чинного законодавства Китайської Народної Республіки було виявлено основні напрями можливих модернізацій наявних приписів національного законодавства у сфері захисту права на доменне ім'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з доменними іменами, розглядали такі вчені, як: О.М. Андрусенко, Н.М. Булат, О.М. Коршакова, В.І. Грицай, О.М. Волощенко,

С.С. Патрушев, К.Г. Татарникова. Проте, на жаль, результати наукових дискусій, у яких брали участь учені, не знайшли свого відображення в чинному законодавстві, а тому не вплинули на національну практику правозастосування в сфері захисту права на доменне ім'я.

Постановка завдання. На основі проведеного аналізу норм чинного законодавства Китайської Народної Республіки та міжнародних актів у сфері регулювання правовідносин, що виникають щодо захисту права на доменне ім'я, виокремити основні напрями, які допомогли б модернізувати та вдосконалити наявні в національній правовій системі засоби захисту такого права.

Виклад основного матеріалу. Особливої уваги в сфері захисту прав на доменне ім'я в КНР заслуговує ухвалена Міністерством промисловості та інформаційних технологій КНР (МІПТ) нова версія нормативно-правового акта, який має назву «Заходи щодо адміністрування доменних імен в Інтернеті» [2] від 1 вересня 2017 року. Ці нові заходи набули чинності з 1 листопада 2017 року. Правила повинні надалі сприяти залученню іноземних інвестицій на китайський ринок реєстрації з одного боку; з іншого боку, спонукати користувача вибирати реєстратора, який є юридичною особою, зареєстрованою в Китаї. Водночас правила прискорюють також розвиток доменного імені з китайськими символами.

У разі, коли іноземці (іноземні компанії) хочуть виступати постачальниками послуг із реєстрації доменних імен у Китаї, вони повинні відповідати таким умовам: провайдером має бути юридична особа, яка має хороший кредит. Підприємство також повинно володіти капіталом, людськими ресурсами й технологічними можливостями для бізнесу. І воно повинно відповідати вимогам безпеки й дотримуватися китайських законів.

Для реєстрації як постачальника послуг потрібні такі документи: лист прихильності законних господарських операцій і чесності ділових операцій; документ про стан компанії; сертифікат компетенцій, зокрема система управління, місце роботи, угода про компетентну співпрацю тощо; гарантія безпеки інформації в інтернеті; та документи, які доводять кредитоспроможність.

Заяву треба подати на МІПТ щодо операційних агентств, які управляють сервером доменних імен та агентств управління доменними іменами, а також органом місцевого зв'язку для агентств з обслуговування доменних імен. Дозвільна заявка є чинною протягом 5 років, і її можна буде продовжити після спливу строку її дії.

Адміністративним органом, відповідальним за реєстрацію доменних імен у Китаї, є Китайський інформаційний центр мережі Інтернет (CNNIC). Реєстрація доменного імені відбувається за прин-

ципом «перший прийшов, уперше послужив». І відкриті для юридичних осіб, зареєстрованих у Китаї, які можуть самостійно брати на себе цивільні зобов'язання. Іноземним компаніям, зареєстрованим або зареєстрованим за межами Китаю, забороняється подавати заявки та проводити реєстрацію доменних імен у CNNIC від свого імені. Однак, якщо вони мають місцеві дочірні компанії або представництва, дочірні компанії або представництва можуть подати заяву і провести реєстрацію на ім'я таких філій чи представництв.

Для подання заявки потрібно такі документи: форма заяви; офіційний лист-запит від організації, яка подає заявку на реєстрацію доменних імен, або довіреність, яка доручає агенту подати заявку; копія посвідчення особи представника заявника, що звертається із заявою; і копії документів про реєстрацію бізнесу заявника.

CNNIC розгляне заявку, і заявник повинен сплатити адміністративний збір у розмірі 300 RMB на рік. Після оплати буде видано довідку про реєстрацію доменного імені.

Варто зазначити, що вміст доменних імен, що містить ознаки, які загрожують національній безпеці, посягають на законні права інших осіб або будь-який інший вміст, заборонений іншими законами та правилами, не дозволяється.

Подібно до проблеми зі «сквотингом» торговельної марки, «кіберсквотинг» доменних імен – це також проблема, з якою доводиться стикатися підприємствам. Право доменного імені можна розглядати як розширення прав на торговельну марку. Нині в Китаї створено комплексну систему розв'язання суперечок між власниками прав і власниками доменних імен у випадках, коли вони конфліктують. Процес розв'язання спорів можна порівняти з процесом розв'язання спорів щодо товарних знаків. Інституціями розв'язання спорів у Китаї є Китайська міжнародна економічна та торгова арбітражна комісія (CIETAC) та Народний суд. Основними критеріями успішного звернення із захистом права на доменне ім'я є: права скажника на доменне ім'я (торговельну марку) є зареєстрованим в установленому законом порядку; відповідач не має таких прав на спірне доменне ім'я; відповідач діяв недобросовісно.

Недобросовісні дії відповідача є такими, якщо реєстрація та використання доменного імені здійснюються в комерційних цілях, а ім'я домену однакове або схоже на зареєстровану торговельну марку, доменне ім'я та ін.; або відповідач не використовує і не має наміру використовувати доменне ім'я, але навмисно перешкоджав реєстрації доменного імені особою, яка володіє правами на нього; або відповідачем було запропоновано продати доменне ім'я особі, яка володіла правами на нього.

Варто констатувати, що розв'язання спорів через SIETAC зручніше, ніж судові спори. Але якщо скажчик схильний вимагати компенсації, вибором має бути судовий процес. Тільки Народний суд може призначити компенсацію.

Спори щодо доменних імен у домені верхнього рівня (.cn) з кодом країни (ccTLD) повинні бути порушені протягом двох років після реєстрації доменного імені. Ситуація відрізняється щодо доменних імен у TLD 'com', де немає строку для подання спору. Згідно зі статтею 8 «Політики щодо розв'язання спорів доменних імен Китаю в мережі Інтернет» (CNNIC) [3], скарга на зареєстроване доменне ім'я, ймовірно, буде задоволена за таких умов: оспорюване доменне ім'я є ідентичним або заплутаним, подібним до торговельного найменування чи знака, у яких скажчик має громадянські права чи інтереси; власник спірного доменного імені не має права чи законного інтересу до доменного імені чи більшої його частини; і власник спірного доменного імені зареєстрував або використовував доменне ім'я недобросовісно.

Також варто зазначити нещодавні поправки до китайського Закону «Про недобросовісну конкуренцію» [4], які дали власникам торговельних марок сильніший інструмент для боротьби з кіберсквотингом. Крім того, було введено поняття подібності (суміжності). Власникам прав на торговельну марку надано право ініціювати спори на основі своїх ексклюзивних прав на торговельну марку, яку можна легко довести, подавши копію свідцтва про реєстрацію торговельної марки. Критерії експертизи «подібності» між доменним іменем і торговельною маркою аналогічні до тих, які застосовуються під час експертиз товарних знаків. Зокрема, експерти перевіряють, чи є якась заплутана схожість – чи не враховуються товари або послуги, які призначаються відповідною торговельною маркою.

За даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) (опублікованої в заяві на початку року), у 2017 році була рекордна кількість заявок за правилами Єдиної політики з розв'язання спорів щодо доменних імен (UDRP) проти «кіберсквотингу». «Кіберсквотинг» – це не тільки реальність для загальних доменів вищого рівня (gTLD) та нових gTLD, але також є звичайною практикою, часто трапляється в кодах країн із найвищим рівнем коду. У випадку КНР – це домени «.cn» та «.com.cn». Звернення особи, яка володіє правами на торговельну марку (доменне ім'я) «.cn» або «.com.cn», до порушника часто є неефективним через залишення звернень без відповіді та відхилення листів. У цьому випадку у власника торговельної марки залишається можливість перейти до політики CNNIC ccTLD щодо розв'язання спорів (CNDRP) або придбати

домен назад у порушника (якщо порушник пропонує таку можливість), що здебільшого дорого коштує. Однак нещодавною поправкою в китайському Законі «Про недобросовісну конкуренцію» (AUCL) [4] незаконність «кіберсквотингу» було закріплено на законодавчому рівні. Правопорушники ризикують суворішими штрафами, ніж раніше, відповідно, китайський законодавець стимулює порушників до надання відповіді на звернення власника торговельної марки.

Із більш ніж 772 мільйонами користувачів Інтернету в Китаї не дивно, що «кіберсквотування» є поширеним явищем у доменному просторі «.cn» та «.com.cn» (доменах верхнього рівня (TLD)) [5]. До введення поправок до Закону КНР «Про недобросовісну конкуренцію» підхід Китаю до регулювання доменних імен сприяв ситуації, де правопорушники фактично не могли бути притягнутими до відповідальності за «кіберсквотинг». На відміну від товарних знаків, у Китаї не було поняття подібності, якщо йшлося про доменні імена – будь-яке доменне ім'я може бути зареєстровано за умови, що воно не тотожне раніше зареєстрованому доменному імені. Крім того, доменні імена реєструються на основі першого прийому, першого обслуговування. Зважаючи на кількість доменів верхнього рівня (TLD), власникам торговельних марок узагалі неможливо реєструвати доменні імена для всіх можливих варіацій їхніх знаків. На практиці власники прав зазвичай погоджувались на одне або два доменні імена, якими вони потім користувалися для перенаправлення користувачів на свій вебсайт. Більше реєстрацій могли бути марними й дорогими. Власники прав на торговельні марки рекомендують зосередити реєстрацію на країнах чи областях, де вони вже мають ділові інтереси або планують їх запускати. Якщо йдеться про подібні доменні імена, зареєстровані іншими сторонами, правовласники могли або ігнорувати їх (якщо доменне ім'я не використовується або не заподіює фактичної шкоди), або подати звернення до особи, яка протиправно заволоділа доменним іменем, або позов. Проте варто зазначити, що для більшості правопорушників найгірший сценарій, найімовірніше, полягав би в тому, що правопорушник просто втрачав права на доменне ім'я та гроші, витрачені на реєстратора доменного імені (абонентської плати); ці «санкції» мало запобігали недобросовісній реєстрації доменного імені.

Для порівняння: у законодавстві Сполучених Штатів є Закон «Про захист прав споживачів», що захищає від «кіберсквотингу» та надає позивачам можливість подати заяву про відшкодування збитків від 1000 до 100 000 доларів США за доменне ім'я. Отже, на відміну від Китаю, американський правопорушник (особа, яка протиправно зареє-

струвала певне доменне ім'я) часто більше бажає скасувати реєстрацію такого доменного імені через ризик виплати збитків власнику торговельної марки, а в деяких випадках правопорушник буде навіть безплатно перереєструвати домен на власника торговельної марки. Водночас через це небагато правопорушників зазначають, що вони є громадянами США в базі даних WHOIS.

У разі, коли право власності на доменне ім'я має велике значення для власника торговельної марки, у КНР є кілька кроків, які власник торговельної марки може вжити для потенційного захисту доменного імені.

Перший варіант – найменш трудомісткий, хоча, на жаль, найменш успішний. Власник торговельної марки має звернутися до правопорушника зі зверненням, у якому має повідомити про факт вчинення ним правопорушення, яке підлягає покаранню відповідно до законодавства Китаю. Власник торговельної марки може вказати про намір вжити або просто погрожувати вжити юридичних заходів у разі, якщо правопорушник не відповість на звернення. Здебільшого, якщо власник торговельної марки отримає відповідь на звернення від правопорушника, цілком ймовірно, що це буде повідомлення, яке містить пропозицію придбати домен, часто подібний до вартості ініціювання процесу із захисту права на доменне ім'я за ««.cn» Політики щодо розв'язання спорів» (CNDRP).

Проте все ж таки відповідь на звернення від правопорушника з пропозицією викупити доменне ім'я може бути корисною як доказ, що підтверджує недобросовісність фактичного власника доменного імені в подальших поданнях CNDRP.

Другий варіант – просити реєстратора скасувати реєстрацію доменного імені через вчинення власником домену порушення та після скасування реєстрації або в період викупу спробувати придбати домен.

Третя альтернатива – подати заяву до CNDRP. Цей варіант застосовується з додатковою вартістю (загальна плата коливається від 8000 Renminbi (RMB) до 24 000 RMB залежно від кількості оспорюваних доменних імен та учасників форуму), і кілька вимог повинні бути виконані: домен повинен бути зареєстрований недобросовісно; правопорушник не має жодних прав на ім'я; домен не контролювався реєстрантом понад 2 роки [3]; у скаржника торгова марка зареєстрована в Китаї.

Відповідно до статті 9 Політики CNNIC з розв'язання спорів щодо доменних імен, будь-яке з наведених нижче може розглядатися як доказ того, що доменне ім'я було зареєстровано та недобросовісно використовується: власник зареєстрував або придбав доменне ім'я тільки для того, щоб продати, взяти в оренду чи іншим

чином передати його скаржнику, якому належить відповідне торгове найменування або торговельна марка, або конкуренту скаржника з метою отримання невинуватеної вигоди; власник реєструє доменні імена, щоб не допустити власників відповідних торгових марок або торгових імен до їх реєстрації; власник зареєстрував або придбав спірне доменне ім'я, щоб пошкодити репутацію скаржника, порушити її бізнес або створити плутанину між його доменним іменем та знаком скаржника з метою введення в оману громадськості; або є й інші обставини, які доводять недобросовісність. Варто зазначити, що правопорушник, який зареєстрував доменне ім'я, не маючи законних прав чи законних інтересів щодо спірного доменного імені, здебільшого реєстрував ім'я домену тільки для його продажу. Не рідкість, коли такі доменні імена спрямовують користувачів на вебсайт, який порожній або містить тільки повідомлення про те, що доменне ім'я доступне для продажу чи передачі. У таких випадках легко продемонструвати, що власник доменного імені не має законного права чи законного інтересу до доменного імені. Пряме або непряме твердження на вебсайті, на яке доменне ім'я спрямовує користувачів, вказуючи, що воно продається, є найпоширенішим способом довести недобросовісність власника доменного імені. Інша річ, коли власник зареєстрував безліч інших доменів, які є однаковими або схожими на зареєстровані торговельні марки, що належать третім особам, вказуючи так, що це може бути правопорушник «кіберсквотер». Репутація торговельної марки, що розглядається, також буде врахована під час ухвалення рішення про недобросовісність – де це можливо, правовласник повинен подати докази, щоб продемонструвати, що його марка добре відома. Нарешті, якщо власник спірного доменного імені використовує його для публікації оманливих рекламних оголошень або для продажу підроблених товарів, це не тільки продемонструє недобросовісність, але й може спонукати правовласника подати цивільний позов.

Проте, якщо правопорушник – власник доменного імені також має дійсну реєстрацію торговельної марки, вважатиметься, що він має законне право на реєстрацію доменного імені – незалежно від того, чи була марка зареєстрована після цього доменного імені. Отже, комісія CNDRP, найімовірніше, припинить провадження в цей момент, не продовжуючи перевіряти, чи діяв правопорушник недобросовісно.

Із серпня 2019 року Арбітражно-посередницький центр VOIB почав пропонувати послуги з розв'язання суперечок щодо доменних імен для .cn та .中国 (Китай). Через це зробити звернення до CNDRP стало трохи простіше, ніж раніше [6].

Якщо використання послуг CNDRP є надто дорогим і коли попереджувальні листи чи повідомлення від власника торговельної марки не призвели до бажаного результату, власник торговельної марки має можливість придбати домен у правопорушника (за нижчою ціною, ніж вартість CNDRP). Однак здебільшого купувати домен у правопорушника небажано, оскільки це стимулює подальші аналогічні правопорушення («кіберсквотинг»). У такій ситуації та з огляду на нову поправку до закону КНР «Про боротьбу з недобросовісною конкуренцією», власник торговельної марки повинен дати зрозуміти правопорушнику, що за «кіберсквотинг» може бути застосовано величезні штрафи.

Зважаючи на згадані вище суттєві поправки до Закону КНР «Про недобросовісну конкуренцію», ухваленого в листопаді 2017 року, який набув чинності з 1 січня 2018 року, зазначена поправка є цікавою з двох причин. По-перше, у статті 6 (第六条) глави 2 (第二章 不正当竞争行为) нового закону визначено, що «кіберсквотинг» являє собою недобросовісну конкуренцію: «Несанкціоноване використання відмінної частини чужого доменного імені, ім'я вебсайту або вебсторінки, яка набула певного ступеня впливу» [5]. Це вказує на те, що реєстрація аналогічного або ідентичного доменного імені як уже наявного вебсайту є актом недобросовісної конкуренції. Цікаво, що те саме стосується використання будь-якої відомої функції вебсайту в заплутаному вигляді.

Крім того, поправка цікава тим, що вона також посилює покарання для суб'єктів господарювання, які беруть участь у недобросовісній конкуренції. Стаття 18 зазначає (第十八条): «Якщо оператор порушує положення статті 6 цього Закону і вчинить протиправне діяння, місцеві адміністрації з питань торгівлі зобов'язані припинити незаконне діяння та конфіскацію незаконно отриманого прибутку та (або) товарів. У разі, якщо сума доходу нелегального бізнесу становить понад 50 000 юанів, штраф може бути накладений і не має перевищувати в п'ять разів суму доходу отриманого від незаконного бізнесу; якщо немає незаконної ділової операції або сума незаконного бізнесу становить менш як 50 000 юанів, може бути накладено штраф у розмірі не більш ніж 250 000 юанів. Якщо обставини серйозні, бізнес-ліцензію буде відкликано» [5].

Інакше кажучи, місцеві адміністрації з питань промисловості та торгівлі можуть накладати штрафи до 250 000 юанів [7]. У попередній версії Закону КНР «Про недобросовісну конкуренцію» не було зазначено максимальних сум для порушень, пов'язаних із IP-адресою. У світлі нової поправки можна стверджувати, що китайська система нині може бути конкурентною із системою США. Законодавча система відшкодування збитків США залежить від платоспроможності власника торговельної марки, який подає позов до правопорушника, тоді як у Китаї скарги до АПК можуть надходити без додаткових витрат.

Висновки. Проведений аналіз законодавства КНР дає змогу зробити висновок, що такі зміни до національного законодавства (як у випадку КНР до Закону «Про недобросовісну конкуренцію»), а саме посилення відповідальності за правопорушення в сфері захисту права на доменне ім'я, впровадження та закріплення термінів, які прямо належать до правопорушень («кіберсквотинг», «ступінь подібності»), є основними напрямками, на які має звернути свою увагу вітчизняний законодавець. Хоч нині й відсутня узагальнена статистика КНР щодо збільшення або зменшення кількості правопорушень у сфері захисту прав на доменне ім'я внаслідок внесення змін до Закону «Про недобросовісну конкуренцію», проте так чи інакше в перспективі такі зміни неминуче приведуть до зменшення загальної кількості правопорушень у сфері захисту права на доменне ім'я. З огляду на це вважаємо за доцільне провести аналогічну «модернізацію» в національному законодавстві.

Література

1. Proposal a4. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cn/Documents/cip/deloitte-cn-cip-china-online-retail-market-report-en-170123.pdf>.
2. China's Internet Domain Name Measures and the Digital Economy. URL: <https://www.ntia.doc.gov/blog/2016/china-s-internet-domain-name-measures-and-digital-economy>.
3. Rules for CNNIC Domain Name Dispute Resolution Policy. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/cn/cn164en.pdf>.
4. Law of the People's Republic of China Against Unfair Competition. URL: http://www.fdi.gov.cn/1800000121_39_3191_0_7.html.
5. China's Internet Domain Name Measures and the Digital Economy. URL: <https://www.ntia.doc.gov/blog/2016/china-s-internet-domain-name-measures-and-digital-economy>.
6. WIPO Center Launches Domain Name Dispute Resolution Services for .CN and .中国. URL: https://www.wipo.int/portal/en/news/2019/article_0027.html.
7. State administration for market regulation. URL: <http://samr.gov.cn>.

Правовий статус наглядової ради акціонерного товариства за кордоном

Кравець В. І.

аспірантка кафедри судочинства

Навчально-науковий юридичний інститут

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 44а, Івано-Франківськ, Україна

orcid.org/0000-0002-3157-5566

victoria.kravets@i.ua

Ключові слова:

акціонерне товариство, наглядова рада, корпоративне управління, акціонер, компетенція.

Проаналізовано міжнародні особливості створення та діяльності наглядової ради за кордоном, яка є одним із ключових органів управління акціонерного товариства. Наглядова рада акціонерного товариства створюється з метою стратегічного планування, розв'язання поточних завдань товариства.

Через свою компетенцію наглядова рада займає найважливіше місце в системі органів управління акціонерного товариства. Грамотна організація діяльності наглядової ради є запорукою ефективного управління в акціонерному товаристві. У статті розглядається правовий статус наглядової ради акціонерних товариств за законодавством Австрії, Німеччини, Польщі, Франції та США. Зображено роль, визначено компетенцію діяльності наглядової ради в іноземних акціонерних товариствах, в тому числі шляхом порівняння наглядової ради в державах однорівневої та дворівневої системи корпоративного управління.

У статті досліджуються кількісний склад, порядок обрання членів, порядок скликання засідання, компетенція наглядової ради акціонерного товариства шляхом аналізу й порівняльного дослідження наглядової ради як органу акціонерного товариства в таких країнах, як Австрія, Німеччина, Польща, Франція та США.

Так, автором визначено особливості діяльності наглядової ради в кожній із держав: в Австрії здійснення контролю за діяльністю правління є основним завданням наглядової ради. Наглядова рада має повноваження перевіряти документацію товариства й щорічний фінансовий звіт, публікувати власний звіт, скликати загальні збори акціонерів. У Німеччині наглядова рада контролює ведення справ акціонерного товариства, має право перевіряти торгові книги товариства, майнові об'єкти, залучати до роботи експертів. У Польщі наглядова рада здійснює постійний нагляд. Крім того, призначає та відкликає членів правління, визначає розмір їх винагороди, з важливих приводів може також тимчасово відсторонити від дій членів правління та делегувати власних. У Франції найважливіша функція наглядової ради полягає в контролі за діяльністю правління, в призначенні й відкликанні членів правління. Крім того, наглядова рада здійснює перевірку річного звіту, надає кредити членам наглядової та адміністративної ради. У США основним завданням Ради директорів є захист інтересів і збільшення доходів акціонерів. Рада директорів часто утворює постійні комітети для розробки рекомендацій щодо розв'язання деяких вузьких питань.

Legal status of the supervisory board of a joint-stock company abroad

Kravets V. I.

Postgraduate Student at the Department of Legal Proceeding

Educational-Scientific Institute of Law

of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Shevchenko str., 44a, Ivano-Frankivsk, Ukraine

orcid.org/0000-0002-3157-5566

victoria.kravets@i.ua

Key words:

joint-stock company, supervisory board, corporate governance, shareholder, competence.

The international peculiarities of creation and activity of the supervisory board abroad, which is one of the key governing bodies of the joint-stock company, are analyzed. The supervisory board of a joint-stock company is created for the purpose of strategic planning, solving current tasks of the company. Due to its competence, the supervisory board occupies the most important place in the management system of the company. Proper organization of the supervisory board is the key to effective management in a joint-stock company. The article considers the legal status of the supervisory board of joint-stock companies under the laws of Austria, Germany, Poland, France and the United States. The role is reflected, the competence of the supervisory board in foreign joint-stock companies is determined, including by comparing the supervisory board in the states of one-tier and two-tier corporate governance system.

The article investigates the quantitative composition, the procedure for electing members, the procedure for convening a meeting, the competence of the supervisory board of the company by analyzing and comparative study of the supervisory board as a body of the company in countries such as Austria, Germany, Poland, France and USA.

Thus, the author identifies the features of the supervisory board in each of the states: in Austria, the control over the activities of the board is the main task of the supervisory board. The Supervisory Board has the authority to check the company's documentation; check the annual financial report, publish your own, convene a general meeting of shareholders. In Germany, the supervisory board oversees the conduct of the company's affairs, has the right to inspect the company's trade books, property, and to involve experts. In Poland, the supervisory board also provides ongoing supervision. In addition, appoints and recalls members of the Management Board, determines the amount of their remuneration, for important reasons may also temporarily remove from the actions of members of the Management Board and delegate their own. In France, the most important function of the supervisory board is to oversee the activities of the board, to appoint and recall board members. In addition, the supervisory board audits the annual report and provides loans to members of the supervisory and administrative boards. In the United States, the main task of the Board of Directors is to protect the interests and increase the income of shareholders. The board of directors often sets up standing committees to make recommendations to address some narrow issues.

Постановка проблеми. У кожній країні структура корпоративного управління має певні характеристики або елементи, які відрізняють її від інших країн. Натепер в акціонерних товариствах розвинених країн сформувалися дві моделі корпоративного управління: однорівнева або дворівнева система.

Наприклад, у США, Великобританії, Італії, Швейцарії, Бельгії діє однорівнева модель ради (one-tier board model), яка передбачає об'єднання функцій управління та нагляду в єдиному органі.

В Німеччині, Франції, Фінляндії, Нідерландах функціонує дворівнева модель ради (two-tier board

model) – функції управління та нагляду виконуються різними органами, тобто різними радами [1, с. 79]. На відміну від однорівневої моделі, до складу наглядової ради не можуть входити керівники. Наглядова рада вибирає членів правління, але не може втручатись в керівництво поточною діяльністю акціонерного товариства.

Таким чином, функції нагляду за кордоном виконуються по-різному. Тому питання потребує окремого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика корпоративного управління та участі наглядової ради в ньому досліджувалась такими вченими, як В.А. Васильєва, А.В. Зеліско, О.Р. Кібенко, В.Н. Ключко, А.В. Мягкий, Ю.И. Пугач, Е.А. Сушко й інші.

Але питання порівняння місця наглядової ради в системі корпоративного управління за кордоном значною мірою залишилися поза увагою.

Тому **мета статті** полягає в тому, щоб дослідити правовий статус наглядової ради акціонерного товариства за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Як в Україні, так і в Австрії в корпоративному управлінні існує три органи управління. В акціонерному товаристві наглядова рада слідує за діяльністю правління. Цих органів повноваження чітко розмежовані.

Законом Австрії про акціонерні товариства (*Aktiengesellschaft*) визначено, що наглядова рада обирається на загальних зборах товариства строком до 5 років. Важливе те, що наймані працівники товариства не можуть входити до її складу, а можуть бути особи тільки з відповідною кваліфікацією. Щодо професійних якостей, вагою є кваліфікація, в якій акціонерне товариство здійснює підприємницьку діяльність. До її складу входить щонайменше 3 члени, хоча статутом їх число може бути збільшено до 20.

Для здійснення членами наглядової ради своїх функцій ефективно обмеження щодо максимальної кількості членів наглядової ради в складі 10 осіб; у такому випадку голос голови прирівнюється до двох голосів. Для об'єднань підприємств максимальне число становить 20 осіб; окремі правила застосовуються до товариств, акції яких пройшли процедуру лістингу.

Щодо повноважень, варто зазначити, що здійснення контролю за діяльністю правління є основним завданням наглядової ради. Наглядова рада має повноваження перевіряти документацію товариства; перевіряти щорічний фінансовий звіт, публікувати власний звіт, а також скликати загальні збори акціонерів.

Також наглядова рада у визначених випадках бере участь у правлінні товариства. Наприклад, щодо таких правочинів, як купівля, продаж чи застава нерухомості; відчуження акцій; створення

чи ліквідація філій ц представництв є необхідною згода наглядової ради.

Статутом можуть визначатися інші питання, що належать до компетенції правління, які потребують схвалення наглядової ради. Наглядова рада уповноважена представляти товариство у правовідносинах з правлінням, а також у випадку подання позову проти його членів [2, с. 61].

Розглянемо особливості діяльності наглядової ради в Німеччині, яка вважається яскравим зразком дворівневої моделі.

Так, діяльність наглядової ради в акціонерних товариствах регулює Закон Німеччини про акціонерні товариства (1965 р.).

У Німеччині функції управління компанією покладені на виконавчий орган, і функції ці дуже чітко закріплені законодавством і не перетинаються з функціями наглядової ради, які покликані контролювати діяльність компанії. Мало того, члени виконавчого органу не можуть водночас бути членами наглядової ради.

Мінімальна кількість членів наглядової ради – три особи. Положення статуту можуть визначити більше число осіб за умови, що воно ділиться на три. Максимальна кількість членів наглядової ради залежить від розміру статутного капіталу акціонерного товариства. якщо розмір статутного капіталу до 1,5 млн євро, то максимальне число членів наглядової ради – 9 осіб; якщо розмір статутного капіталу понад 1,5 млн євро, то максимальне число членів наглядової ради – 15 осіб; якщо розмір статутного капіталу понад 10 млн євро, то максимальне число членів наглядової ради – 21 особа. У Німеччині наглядова рада – обов'язковий орган навіть для маленьких акціонерних товариств.

Членом наглядової ради може бути тільки фізична, повністю дієздатна особа. Член наглядової ради не може бути одночасно членом правління, а також заступником члена правління.

У засіданнях наглядової ради та її комітетів не повинні брати участь особи, що не входять ні в наглядову раду, ні в правління. Члени наглядової ради обираються загальними зборами акціонерів. Наглядова рада повинна проводити два засідання кожних пів року.

Наглядова рада контролює ведення справ акціонерного товариства, має право перевіряти торгові книги товариства, майнові об'єкти, залучати до роботи експертів. Ведення справ не може бути доручено наглядовій раді.

Однак Закон Німеччини про акціонерні товариства (1965 рік) встановлює, що статут або наглядова рада повинні передбачити право наглядової ради розв'язувати певні види угод. Власні завдання наглядова рада не може дозволяти виконувати іншим особам [3, с. 63].

У Польщі наглядова рада (*radanadzorcza*) в приватному акціонерному товаристві складається з не менше 3 членів, а в публічному товаристві – з не менше 5 членів, які призначаються та відкликаються загальними зборами акціонерів, якщо в статуті товариства не визначено іншого.

У наглядовій раді акціонерного товариства Польщі діє заборона сумісництва посад (*zakaz łączenia stanowisk*) членів наглядової ради й ревізійної комісії. Такі особи не можуть виконувати одночасно ні функції члена правління, ні функції представництва товариства, юрисконсульта, інших посад, які підлягають безпосередньо члену правління або ліквідатору.

Наглядова рада у всіх сферах діяльності товариства здійснює постійний нагляд. Також виконує такі повноваження, як: призначення та відкликання членів правління, визначає розмір їх винагороди, з важливих приводів може також тимчасово відсторонити від дій членів правління та делегувати власних членів до тимчасового, але не довшого ніж 3 місяці виконання повноважень члена правління, представляє товариство в угодах і спорах із членами правління.

Важливою є можливість наглядової ради вимагати скликання та самостійно скликати загальні збори акціонерів і здійснювати оскарження їх рішення.

Рішення наглядової ради приймаються зазвичай на засіданнях безумовно більшістю голосів за наявності кворуму щонайменш 50 відсотків. Статутом може бути визначено можливість прийняття рішень ради в письмовій формі або за допомогою засобів комунікації на відстані (е-майл, телефон, телеконференція) [4, с. 121].

У Франції найважливіша функція наглядової ради полягає в контролі за діяльністю правління (адміністративної ради), а також у призначенні й відкликанні членів правління (адміністративної ради). Крім того, наглядова рада здійснює перевірку річного звіту, надає кредити членам наглядової та адміністративної ради. Законодавчо встановлена заборона на одночасну участь в адміністративній і наглядовій рада, тому що останній наділений контрольними й координувальними функціями.

Зазвичай члени наглядової ради обираються на загальних зборах акціонерів. У деяких випадках статут може передбачати право певних акціонерів на призначення до однієї третини складу наглядової ради, якщо чисельність працівників підприємства перевищує 500 осіб, то 1/3 членів ради повинна містити представників працівників товариства. Наглядова рада є колегіальним органом, рішення якого приймаються більшістю присутніх, затверджений товариством внутрішній регламент або статут може передбачати різний

порядок прийняття рішень наглядовою радою. Для розв'язання поточних питань допускається можливість заочного голосування за допомогою відеоконференції або шляхом обміну листами по факсу, повідомлень телефоном.

Очолоють наглядову раду голова і його заступники. Члени ради мають право створювати комітет зі свого складу, наділений повноваженнями по зовнішньому представництву суспільства, розв'язувати питання надання членам адміністративної ради кредитів і так далі.

Наглядова рада здійснює функції контролю за звітами адміністративної ради, перевіряє наявні товарні цінності й так далі.

Статут може встановлювати обмеження на певні види діяльності, для здійснення яких необхідне отримання згоди наглядової ради. Закон наказує необхідність отримання дозволу наглядової ради на всі операції, пов'язані із заставою, поручительством і гарантіями [5, с. 887].

Якщо взяти до уваги США як зразок однорівневої ради, то особливістю корпоративного права США є відсутність дотепер єдиного федерального закону, що регулює діяльність акціонерних товариств. В основному правове становище корпорацій визначається законами окремих штатів (за винятком законодавства про цінні папери та їх обігу) [6, с. 75].

У цілому корпоративне управління в США має ряд загальних для всіх штатів рис. Так, в американських корпораціях заведена однорівнева система управління: загальні збори акціонерів і рада директорів.

Основним завданням Ради директорів є захист інтересів і збільшення доходів акціонерів, тобто висока якість корпоративного управління. Рада директорів складається із зовнішніх (незалежних) і внутрішніх (керівників) директорів, які призначаються Зборами акціонерів і підзвітні йому. Внутрішні директори є одночасно керівниками – менеджерами компанії, а незалежні – ніяк не пов'язані ні з менеджментом компанії, ні з контрагентами або афілійованими особами, що зумовлює незалежність їх суджень і пропозицій. Генеральний директор компанії призначається Радою директорів й нерідко очолює його.

Загальна кількість членів Ради директорів залежить від розміру компанії, а частка зовнішніх директорів становить не більше 50% (але не менше 1 людини) від загального числа членів Ради директорів.

Такий розподіл не випадковий, адже стратегічне керівництво компанією повинно залишатися в руках тих, хто знає компанію «зсередини», але й незалежні думки повинні враховуватися. Мало того, чим вище співвідношення незалежних директорів до внутрішніх в одноланковій структурі корпоративного управління, тим менше ризик

того, що керувальні директори контролюватимуть самі себе, адже, перебуваючи в складі Ради директорів, вони виконують дві ролі.

Рада директорів часто утворює постійні комітети для розробки рекомендацій щодо розв'язання деяких вузьких питань: виплати винагороди менеджменту (комітет по заробітній платі), організації зовнішнього й внутрішнього аудиту (комітет з аудиту) і так далі [7, с. 83].

Висновки. У різних державах наглядова рада займає ключову роль у корпоративному управлінні.

Шляхом порівняльного аналізу розглянули кількісний склад, порядок обрання членів, скликання засідань, компетенції наглядової ради в акціонерних суспільствах у досліджуваних державах: Австрії, Німеччині, Польщі, Франції та США. Однак, незалежно від назви елементів, таких як законні інтереси, права, обов'язки, правовий статус залишається однаковим зовні.

Однак багато внутрішніх питань покладається на законодавство кожної держави й установчий документ, який регулює основні положення акціонерного товариства, зокрема наглядової ради.

Література

1. Maassen G.F. An international comparison of corporate governance models. 2002. URL: https://docviewer.yandex.ua/?url=http://repub.eur.nl/pub/8028/Maassen_9789090125916.pdf&name=Maassen_9789090125916.pdf&lang=en&c=5706647ccf7f (last accessed: 20 April 2016).
2. Корпоративне право Австрії та України : монографія / В.А. Васильєва, О.Р. Ковалишин, В. Робертсон та ін. ; за ред. проф. В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2015. 250 с.
3. Сушко Е.А. Наблюдательный совет акционерного общества в Германии, Китае, Украине: сравнительный анализ. *Закон и право*. 2013. № 2. С. 62–66.
4. Корпоративне право Польщі та України : монографія / В.А. Васильєва, Г. Анджей, О.Р. Ковалишин ; за заг. ред. проф. В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. 377 с.
5. Терновая О.А. Правовой статус органов управления акционерных обществ во Франции и в России. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2015. № 5 (54). С. 884–889.
6. Ключко В.Н. Управление акционерными обществами за рубежом : историко-правовые аспекты. *Российское предпринимательство*. 2005. № 6. С. 74–76.
7. Пугач Ю.И. Сравнение систем корпоративного управления в компаниях Соединенных Штатов Америки и Федеративной Республики Германии. *Право и современные государства*. 2015. № 1. С. 82–83; 84–85.

References

1. Maassen G.F. (2002) An international comparison of corporate governance models. Retrieved from: https://docviewer.yandex.ua/?url=http://repub.eur.nl/pub/8028/Maassen_9789090125916.pdf&name=Maassen_9789090125916.pdf&lang=en&c=5706647ccf7f. (accessed 20 April 2016).
2. Vasylieva, V.A., Kovalyshyn, O.R., Viktoriia Robertson (et al.) (2015). *Korporatyvne pravo Avstrii ta Ukrainy* [Corporate law of Austria and Ukraine]. V.A. Vasylieva (ed). IvanoFrankivsk (in Ukrainian).
3. Sushko E.A. (2013). Nabljudatel'nyj sovet akcionernogo obshhestva v Germanii, Kitae, Ukraine: sravnitel'nyj analiz. [Supervisory Board of the Joint Stock Company in Germany, China, Ukraine: Comparative Analysis]. *Zakon i pravo*, vol. 2, pp. 62–66.
4. Vasylieva, V.A., Herbet, Andzhei, Kovalyshyn, O.R. (et al.) (2016). *Korporatyvne pravo Polshchi ta Ukrainy*. [Corporate law of Poland and Ukraine]. V.A. Vasyliev (Ed.). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
5. Ternovaja O.A. (2015). Pravovoj status organov upravlenija akcionernyh obshhestv vo Francii i v Rossii. [Legal status of governing bodies of joint stock companies in France and in Russia] *Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija*, vol. 5 no. 54, pp. 884–889.
6. Kljuchko V.N. (2005). Upravlenie akcionernymi obshhestvami za rubezhom istoriko-pravovye aspekty [Management of joint stock companies abroad historical and legal aspects] *Rossijskoe predprinimatel'stvo*, vol. 6, pp. 74–76.
7. Pugach Ju.I. (2015). Sravnenie sistem korporativnogo upravlenija v kompanijah Soedinennyh Shtatov Ameriki i Federativnoj Respubliki Germanii. [Comparison of corporate governance systems in companies in the United States of America and the Federal Republic of Germany] *Pravo i sovremennye gosudarstva*, vol. 1, pp. 82–83, 84–85.

Сутність обов'язків у складі спадщини

Кухарев О. Є.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківський національний університет внутрішніх справ
пр. Льва Ландау, 27, Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-2086-9179
kukharyev@gmail.com*

Ключові слова:

*спадкування, спадщина,
спадкодавець, спадкоємець,
обов'язки спадкодавця.*

Стаття присвячена виявленню сутності обов'язків у складі спадщини. Доведено, що обов'язки не є обтяженням спадщини, а становлять її невіддільну частину. У межах предмета дослідження категорії «обов'язок» і «борг» розглядаються як синоніми, тотожні за змістом, оскільки наявність боргу пов'язують із невиконанням покладеного на боржника обов'язку.

Сформульовано й схарактеризовано визначальні ознаки обов'язків у складі спадщини: 1) обов'язки спадкодавця виконуються спадкоємцями лише в межах вартості успадкованої частки; 2) до складу спадщини входять лише обов'язки, які виникли в спадкодавця за життя та не припинилися внаслідок його смерті; 3) розмір боргів спадкодавця визначається на час відкриття спадщини незалежно від моменту її прийняття спадкоємцями, оформлення та державної реєстрації; 4) обов'язки є додатковим елементом складу спадщини, оскільки переходять до спадкоємця лише разом із правами, належними спадкодавцеві; 5) борги спадкодавця в складі спадщини мають особливий правовий режим, імперативно встановлений законом; 6) спеціальний порядок виконання обов'язків спадкодавця.

Обґрунтовано, що до відносин, пов'язаних із виконанням заповідального відказу, не застосовується порядок задоволення спадкоємцями вимог кредиторів спадкодавця.

Національним законодавством не визначена черговість задоволення претензій кредиторів, як це закріплено, наприклад, стосовно ліквідації юридичної особи. Це суттєво ускладнює погашення боргів у тих випадках, коли в спадкодавця виявляється не один, а кілька кредиторів, і вони опиняються в стані конкуренції між собою через недостатність спадкового майна. Водночас обов'язок задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця встановлюється законом як більш значущий у порівнянні з обов'язком щодо виконання заповідального відказу.

Essence of obligations within the assets

Kukhariev O. Ye.

*Doctor in Law, Associate Professor,
Professor at the Civil Law and Procedure Department
Kharkiv National University of Internal Affairs
L. Landau avenue, 27, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2086-9179
kukharyev@gmail.com*

Key words:

*succession, assets, ancestor,
lawful heir, duties of an ancestor.*

The article is focused on revealing the essence of obligations within the assets. It has been proved that obligations are not burdening on the estate, but are its integral part. The categories of “obligation” and “debt” are studied within the subject matter of the research as synonymous, identical in content, since the presence of debt is associated with non-performance of the obligation imposed on the debtor.

The author has formulated and characterized the defining features of obligations within the assets: 1) the ancestor’s obligations are performed by the lawful heirs only within the value of the inherited share; 2) the estate includes only those obligations that arose during the life-time of the ancestor and were not discharged as a result of the death; 3) the amount of debts of the ancestor is defined at the time of commencement of succession regardless of the moment of its acceptance by the lawful heirs, execution and state registration; 4) obligations are an additional element of the succession, since they pass to the lawful heir only together with the rights belonged to the ancestor; 5) the debts of the ancestor within the assets have a special legal regime imperatively established by law; 6) a special procedure for performing obligations of the ancestor.

It has been substantiated that the procedure related to the satisfaction of the claims of ancestor’s creditors by the lawful heirs is not applied to the relations related to the execution of the testamentary renunciation.

National law does not specify the priority of satisfying the creditors’ claims, as it is enshrined, for example, with regard to the liquidation of a legal entity. This significantly complicates the repayment of debts in those cases where the ancestor has several creditors and they are in the status of competition with each other due to the lack of inherited property. At the same time, the obligation to satisfy the claims of the ancestor’s creditors is established by law as more significant than the obligation to execute the testamentary renunciation.

Вступ. У сучасних умовах суттєво зросло теоретичне й практичне значення дослідження сутності обов’язків у складі спадщини (так званий спадковий пасив) у зв’язку зі збільшенням обсягу зобов’язань у сфері майнових відносин, у тому числі в підприємницькій діяльності. Крім того, слід зважати на істотні зміни самої спадщини, до складу якої можуть входити частки в статутному (складеному) капіталі господарських товариств, майнові права інтелектуальної власності, підприємства й фермерські господарства як єдині майнові комплекси. Саме тому, виходячи зі специфіки окреслених об’єктів, неминуче постає питання про юридичну долю боргів спадкодавця.

Спадкування обов’язків має яскраво виражені особливості, зумовлені істотним впливом зобов’язальних правовідносин на процес спадкового наступництва.

Питання, пов’язані зі спадкуванням обов’язків, традиційно перебували в полі зору науковців радянської доби (В.І. Серебровський, Б.С. Антимонов, К.О. Граве, Б.Б. Черепакін, О.С. Іоффе, В.К. Дроніков, П.С. Нікітюк), а також сучасних українських цивілістів (Ю.О. Заїка, І.В. Спасибо-Фатеєва, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, С.О. Погрібний, В.В. Надьон, О.П. Печений, Є.О. Рябоконт, Є.І. Фурса, А.О. Гелич, В.В. Васильченко й інші) й вирізнялися високим рівнем опрацювання.

Водночас зазначені автори розв'язували переважно проблеми обчислення строків пред'явлення вимог кредиторів, визначення належного способу захисту їх прав, встановлення розміру боргових зобов'язань у складі спадщини. У зв'язку із цим недослідженою залишається правова природа обов'язків, що належали спадкодавцеві за життя та не припинилися внаслідок його смерті. Розв'язання цього питання суттєво впливає на правильне визначення як складу спадщини, так і механізму захисту прав кредиторів померлого боржника.

Метою статті є з'ясування сутності обов'язків у складі спадщини.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Спадщина є базовою категорією спадкового права. До її складу входять як права, так і обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини й не припинилися внаслідок його смерті. Такий підхід значною мірою оптимізує процедуру спадкування та сприяє ефективності цивільного обороту, який потребує стабільності й безперервності не лише речових, а й зобов'язальних відносин, що досягається шляхом заміни боржника на його правонаступника. Включення до складу спадщини обов'язків спадкодавця пояснюється універсальним характером спадкового наступництва, а також загальними умовами виконання зобов'язання, за змістом яких зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору й вимог цивільного кодексу (далі – ЦК), інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов і вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦК).

Традиційно в юридичній літературі стосовно пасиву спадщини вживаються такі терміни, як «обов'язок», «борг» і «відповідальність спадкоємців за боргами спадкодавця». На нашу думку, в контексті предмета дослідження «обов'язок» і «борг» слід розглядати як синоніми, тотожні за змістом, оскільки наявність боргу пов'язують із невиконанням покладеного на боржника обов'язку. Водночас формулювання «відповідальність спадкоємців за боргами спадкодавця» видається методологічно неправильним. Перехід до спадкоємця обов'язку спадкодавця немає підстав вважати формою цивільноправової відповідальності. Підставою відповідальності в цивільному праві є порушення суб'єктивних цивільних прав інших учасників правовідносин. Притягнення особи до відповідальності за загальним правилом здійснюється за наявності таких умов: протиправний характер діяння суб'єкта, наявність шкоди в іншій особі, причинний зв'язок між діянням і шкодою, вина правопорушника. Незважаючи на ту обставину, що спадкоємець зобов'язаний відшкодувати майнову шкоду, завдану спадкодав-

цем, або сплатити неустойку, яка була присуджена судом кредиторів зі спадкодавця, поведінка спадкоємця не може бути кваліфікована як правопорушення [1, с. 369]. У цьому криється причина неможливості застосування до відносин, пов'язаних із виконанням спадкоємцями обов'язку спадкодавця, цілої низки положень цивільного законодавства, що стосуються цивільноправової відповідальності та її наслідків, – відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди (ст. 22 ЦК), відшкодування моральної шкоди (ст. 23 ЦК), збитків і неустойки (ст. 624 ЦК), відповідальності за порушення грошового зобов'язання (ст. 625 ЦК). Борги спадкодавця не є збитками в розумінні ст. 22 ЦК, а тому зі спадкоємців не може бути стягнута упущена вигода, що виникла в кредитора через невиконання обов'язку спадкодавця.

У правовій доктрині переважає позиція, що обов'язки спадкодавця, які не припинилися внаслідок його смерті, є невіддільною частиною спадщини. Але із цього приводу висловлюються і протилежні думки. Зокрема, В.І. Серебровський свого часу стверджував, що в порядку спадкування переходять лише майнові права, а борги є лише обтяженням спадщини, а не її складовою частиною. Причина цього, на думку дослідника, полягає в обмеженні розміру боргів спадкодавця вартістю успадкованої частки. Крім того, відповідальність спадкоємця за боргами спадкодавця зумовлена не сутністю універсального правонаступництва, а встановлена спеціальним законом [2, с. 60, 61, 218]. Водночас подібна позиція висловлювалася й раніше. Так, Л. Кассо у своїй праці, опублікованій у 1895 р., наголошував, що борги спадкодавця обтяжують спадщину, проте не є її складовою частиною, хоча й існує очевидний зв'язок між успадкованим майном і боргами померлого [3, с. 13].

Незважаючи на гостру критику [4, с. 80, 81; 5, с. 401, 402; 6, с. 285, 286], таке розуміння сутності обов'язків спадкодавця має своїх прихильників серед науковців [7, с. 15], хоча й аргументи наводяться інші. Приміром, М.Д. Єгоров, визначаючи спадщину як майнові й деякі немайнові блага, наголошував, що цінністю наділені саме певні матеріальні об'єкти, а не майнові права й обов'язки. Майно спадкодавця переходить до спадкоємця в тому стані, в якому воно перебувало до часу відкриття спадщини. Нарешті, заповідач заповідає не суб'єктивні права й обов'язки, а конкретне майно [8, с. 167].

Не викликає сумніву, що обов'язки спадкодавця включаються до складу спадщини через їх органічний зв'язок із його правами, що повною мірою узгоджується з положеннями чинного законодавства. Зокрема, поняттям складу спадщини

як сукупності прав та обов'язків, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини й не припинилися внаслідок його смерті (ст. 1218 ЦК), а також закріпленому в ст. 1282 ЦК обов'язку спадкоємців задовольнити вимоги кредитора спадкодавця. Спадщина є особливим об'єктом цивільного права, її склад утворює цілісний комплекс прав та обов'язків спадкодавця.

Визначення природи обов'язків спадкодавця через категорію «обтяження» видається спірним. За своєю юридичною сутністю обтяження є встановленими законом або уповноваженими органами в передбаченому законом порядку умовами, заборонами, що «стискають (стримують)» правоволодільця в разі здійснення права власності або інших речових прав на конкретний об'єкт нерухомого майна [9, с. 371, 372]. О.В. Розгон розглядає обтяження в аспекті додаткового тягаря для власника, що являє собою додаткові права інших осіб на його річ. Як приклад наводяться сервітут, права наймача (орендаря), управителя його майном [10, с. 33]. На думку Є.О. Мічуріна, обтяження виникають унаслідок встановлення сервітуту, накладення арешту, заборони відчуження тощо [11, с. 142]. У ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01 липня 2004 р. обтяження визначене як заборона або обмеження розпорядження та / або користування нерухомим майном, встановлені законом, актами уповноважених на це органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, або такі, що виникли з правочину.

Обов'язки, що переходять до спадкоємців у порядку спадкування, за своєю сутністю не є обтяженням спадщини. У разі несплати спадкоємцями боргів спадкодавця його кредитор згідно із ч. 2 ст. 1282 ЦК може звернутися до суду з позовом про звернення стягнення на успадковане майно. Водночас кредитор не позбавлений правової можливості застосувати інший спосіб захисту своїх прав. Наприклад, це відбувається в тому випадку, коли в спадкоємця не збереглося спадкове майно через його відчуження (дарування, продаж) іншій особі. Наявність обов'язків у складі спадщини не породжує права третіх осіб (зокрема кредиторів) на цей об'єкт, а також не перешкоджає спадкоємцю розпорядитися успадкованим майном. Тобто жодних звужень своїх прав на спадщину спадкоємець не зазнає. Він може без згоди кредитора спадкодавця продати, подарувати, здати в наймання майно, отримане в порядку спадкового наступництва. Додамо до цього, що кредиторські вимоги не позначаються у свідоцтві про право на спадщину, що видається спадкоємцю, а також не вносяться до державних реєстрів.

Сутнісною ознакою обов'язків у складі спадщини є їх належність спадкодавцеві за життя. Хоча в юридичній літературі зустрічається й більш розширене розуміння досліджуваної категорії. Зокрема, А.О. Гелич визначає пасив спадщини як сукупність майнових обов'язків спадкодавця та обов'язків, які виникли після відкриття спадщини, що пов'язана зі спадщиною та виконується спадкоємцями коштом вартості спадкового майна [12, с. 8]. В.В. Васильченко виокремлює такий вид обтяження спадкової маси, як обов'язок набувача за спадковим договором до вчинення будь-яких дій майнового чи немайнового характеру як до, так і після відкриття спадщини [13, с. 130].

Крім того, висловлюється позиція щодо віднесення до складу спадщини обов'язку компенсувати розумні витрати на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця [14, с. 27], [15, с. 6], [16, с. 42]. Додатково В.В. Надьон включає до складу спадщини обов'язок спадкоємців (у разі прийняття нерухомого майна) звернутися до нотаріуса за видачею свідоцтва про право на спадщину, обов'язки спадкоємців, пов'язані з охороною та управлінням спадковим майном [15, с. 6]. Нарешті, окремі учені обґрунтовують доцільність включення до складу спадщини витрат на поховання спадкодавця [17, с. 10].

На нашу думку, склад спадщини обмежений лише тими обов'язками, які виникли в спадкодавця до відкриття спадщини й не припинилися внаслідок його смерті. Обов'язки, що з'явилися через смерть особи або після настання цього факту, не є елементами складу спадщини, хоча можуть покладатися на спадкоємця. Це повною мірою узгоджується з концепцією універсального спадкового правонаступництва як основною методологічною засадою сфери спадкового права. Сама сутність правонаступництва становить перехід, динаміку прав та обов'язків від правопередника до правонаступника. Тому обов'язки, які виникли після смерті спадкодавця, за своєю природою не є спадковими, оскільки матимуть інший правовий режим. До таких, наприклад, належить встановлений у ст. 1232 ЦК обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця, оскільки спадкодавець не набув його за життя. Так само не входить до складу спадщини обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати, пов'язані з охороною спадкового майна (ст. 1284 ЦК) та управлінням ним (ст. 1285 ЦК), виконанням заповіту (ч. 3 ст. 1291 ЦК). Наведений висновок має важливе практичне значення – за відшкодування вказаних вище витрат не застосовується правило про обмеження боргів спадкодавця вартістю успадкованої частки, а також спеціальні строки й порядок пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до його спадкоємців.

Не випадково в ст. 1232 ЦК міститься застереження про те, що витрати на утримання, догляд, лікування спадкодавця можуть бути стягнені не більш як за три роки до його смерті, а також про розумність таких витрат. Верховний Суд України роз'яснив, що на вимоги про відшкодування витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця, а також витрат на охорону спадкового майна не поширюються правила ст. 1281 ЦК про порядок і строки пред'явлення вимог кредитором спадкодавця, оскільки вони не впливають із зобов'язань спадкодавця (п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 р. № 7). Особа, яка доглядала спадкодавця, забезпечувала його ліками, а надалі поховала, не є кредитором померлого. Вона набуває статусу кредитора спадкоємця, і вартість успадкованої останнім частки в спадщині не має принципового значення, що повною мірою відповідає справедливості, добросовісності й розумності як загальним засадам цивільного законодавства.

За таких обставин справедливою видається позиція тих дослідників, які виводять зі складу спадщини обов'язки, пов'язані з прийняттям спадщини спадкоємцями [18, с. 76]. Саме тому витрати на утримання, догляд, лікування спадкодавця не стосуються розрахунків боргів спадкодавця перед кредиторами, не зменшують обсягу відповідальності спадкоємців перед кредиторами спадкодавця та мають особливий правовий режим, відмінний від режиму спадщини.

Обов'язки в складі спадщини характеризуються *низкою ознак*.

1. Обов'язки спадкодавця виконуються спадкоємцями лише в межах вартості успадкованої частки. На відміну від прав як складових спадщини, не всі обов'язки автоматично включаються до складу спадщини й мають виконуватися спадкоємцями. За наявності кількох спадкоємців їх обов'язок перед кредитором спадкодавця частковий, а не солідарний. Кожен зі спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, в розмірі, який відповідає його частці в спадщині (ч. 1 ст. 1281 ЦК).

2. До складу спадщини входять лише ті обов'язки, які виникли в спадкодавця за життя (зокрема, з різноманітних договорів, а також недоговірних зобов'язань) і не припинилися внаслідок його смерті.

В окремих випадках закон конкретизує досліджуваній елемент складу спадщини. Так, згідно із ч. ч. 1–3 ст. 1231 ЦК до спадкоємця переходить:

- обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки), яка була завдана спадкодавцем;

- обов'язок відшкодувати моральну шкоду, завдану спадкодавцем, яку було присуджено судом зі спадкодавця за його життя;

- обов'язок сплатити неустойку (штраф, пеню), яка була присуджена судом кредитором зі спадкодавця за його життя.

3. Розмір боргів спадкодавця визначається на час відкриття спадщини незалежно від моменту її прийняття спадкоємцями, оформлення та державної реєстрації. Тому плоди, продукція та доходи, отримані від спадкового майна після відкриття спадщини, не можуть бути об'єктом стягнення по боргах спадкодавця. Відповідно до ч. 5 ст. 1268 ЦК спадщина належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини незалежно від часу її прийняття. Як роз'яснено в п. 32 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30 березня 2012 р. № 5, спадкоємці мають зобов'язання погасити нараховані відсотки й неустойку тільки в тому випадку, якщо вони вчинені позичальником за життя. Інші нараховані зобов'язання фактично не пов'язані з особою позичальника й не можуть присуджуватися до сплати спадкоємцями.

4. Обов'язки є додатковим елементом складу спадщини, оскільки переходять до спадкоємця лише разом із правами, належними спадкодавцеві. Тому права є основним елементом спадщини, а обов'язки – додатковим. Відсутність прав у складі спадщини виключає перехід до спадкоємців обов'язків спадкодавця через економічну недоцільність. У такому разі спадкоємці відмовляються від прийняття спадщини або не приймають її. Якщо ж спадкоємці прийняли спадщину, не знаючи про борги спадкодавця, то вони можуть відкликати свої заяви про прийняття спадщини протягом строку, встановленого для її прийняття (ч. 5 ст. 1269 ЦК). Отже, обов'язки спадкодавця є невіддільними від його прав, водночас права в складі спадщини не можна визнати невіддільними від обов'язків.

5. Борги спадкодавця в складі спадщини мають особливий правовий режим, імперативно встановлений законом. Так, спадкодавець не може зобов'язати лише одного спадкоємця задовольнити вимоги кредиторів, а інших – звільнити від виконання цього обов'язку. Останній через пряму вказівку закону покладається на всіх спадкоємців, які прийняли спадщину. Єдиним проявом диспозитивності в такому аспекті є визначена в ч. 2 ст. 1282 ЦК правова можливість укладення договору між спадкоємцем і кредитором спадкодавця щодо порядку задоволення вимог кредитора.

6. Спеціальний порядок виконання обов'язків спадкодавця. Кредитори боржника мають спершу пред'явити вимоги до його спадкоємців, які прийняли спадщину, й лише після цього

можуть звертатися до суду за захистом своїх прав. Шестимісячний строк у досліджуваних правовідносинах обчислюється не із часу відкриття спадщини, а з дня одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину на все або частину спадкового майна незалежно від настання строку вимоги. Якщо кредитор спадкодавця не знав і не міг знати про прийняття спадщини або про одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину, шестимісячний строк обчислюється з дня, коли кредитор дізнався про прийняття спадщини або про одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину. Крім того, кредитор спадкодавця, який не пред'явив свої претензії до спадкоємців у встановлений строк, позбавляється права вимоги, що характеризує відповідний строк як преклюзивний.

Важливо відзначити, що національним законодавством не визначена черговість задоволення претензій кредиторів, як це закріплено, наприклад, стосовно ліквідації юридичної особи (ст. 112 ЦК). Невипадково на практиці виникають складнощі в тих випадках, коли в спадкодавця виявляється не один, а кілька кредиторів, і вони опиняються в стані конкуренції між собою через недостатність спадкового майна. Лише в ч. 3 ст. 1238 ЦК міститься застереження про те, що спадкоємець, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний виконати його лише в межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з вирахуванням частки боргів, що припадають на це майно. Тобто обов'язок задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця встановлюється як більш значущий у порівнянні з обов'язком щодо виконання заповідального відказу. Водночас слід зважати, що правовий статус відказоодержувача не тотожний статусу кредитора спадкодавця. Це зумовлено

тим, що обов'язок із виконання легату виникає після смерті спадкодавця вперше й не був покладений на останнього за його життя. Враховуючи зобов'язальний характер легатарних правовідносин, відказоодержувач виступає кредитором не спадкодавця, а спадкоємця, чия частка обтяжена заповідальним відказом. Ось чому на відносини, пов'язані з виконанням заповідального відказу, не застосовуються положення ст. 1281, 1282 ЦК, якими визначений порядок задоволення спадкоємцями вимог кредиторів спадкодавця.

Висновки. Обов'язки спадкодавця є невіддільною частиною спадщини, яка в сукупності з правами спадкодавця становлять склад спадщини. За своєю сутністю обов'язки не є обтяженням спадщини.

До визначальних ознак обов'язків у складі спадщини належать: 1) обов'язки спадкодавця виконуються спадкоємцями лише в межах вартості успадкованої частки; 2) до складу спадщини входять лише ті обов'язки, які виникли в спадкодавця за життя та не припинилися внаслідок його смерті; 3) розмір боргів спадкодавця визначається на час відкриття спадщини незалежно від моменту її прийняття спадкоємцями, оформлення та державної реєстрації; 4) обов'язки є додатковим елементом складу спадщини, оскільки переходять до спадкоємця лише разом із правами, належними спадкодавцеві. Водночас права становлять основний елемент складу спадщини; 5) борги спадкодавця в складі спадщини мають особливий правовий режим, імперативно встановлений законом; 6) спеціальний порядок виконання обов'язків спадкодавця.

До відносин, пов'язаних із виконанням заповідального відказу, не застосовується порядок задоволення спадкоємцями вимог кредиторів спадкодавця.

Література

1. Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права : монография / И.В. Спасибо-Фатеева, О.П. Печеный, В.И. Крат и др. ; под. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2016. 608 с.
2. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-е, испр. Москва : Статут, 2003. 558 с.
3. Кассо Л. Преемство наследника в обязательствах наследодателя. Юрьев : типография К. Матисена, 1895. 299 с.
4. Антимонов Б.С., Граве К.А. Советское наследственное право. Москва : Госюриздат, 1955. 264 с.
5. Черепяхин Б.Б. Труды по гражданскому праву. Москва : Статут, 2001. 479 с.
6. Заїка Ю.О., Рябоконт Є.О. Спадкове право : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.
7. Сатеева О.И. Ответственность наследников по долгам наследодателя: вопросы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Волгоград, 2007. 22 с.
8. Егоров Н.Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация. Ленинград : Изд-во Ленигр. ун-та, 1988. 176 с.
9. Майданик Р.А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.

10. Розгон О.В. Межі та обмеження права власності : монографія. Харків : ФОП Лисяк Л.С., 2006. 188 с.
11. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : монографія. Харків : Юрsvit, НДІ приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. 482 с.
12. Гелич А.О. Об'єкти спадкування за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 18 с.
13. Васильченко В.В. Стосовно відповідальності спадкоємця за окремими зобов'язаннями спадкодавця. *Право України*. 2002. № 2. С. 129–131.
14. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар. Т. 12 : Спадкове право / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ФО-П Колісник А.А., 2009. 544 с.
15. Надьон В.В. Обов'язки спадкоємців, що виникають при спадкуванні за законом. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 1–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_8 (дата звернення: 17.12.2020).
16. Шишка Р.Б., Сопілко І.М., Козирева В.П. Спадкове право в Україні : навчальний посібник / за заг. ред. проф. Р.Б. Шишки. Київ : Ліра-К, 2015. 216 с.
17. Антощенко-Оленева О.И. К вопросу об ответственности наследника по долгам наследодателя. *Наследственное право*. 2010. № 3. С. 9–11.
18. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монографія. 2-ге вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с.

References

1. Spasibo-Fateeva, I.V., Pechenyj O.P. & Krat, V.I. (2016). Kharkiv Civil School: Facets of Inheritance Law. Har'kov: Pravo [in Russian].
2. Serebrovskij V.I. (2003). Selected works on inheritance and insurance law. Moskva: Statut [in Russian].
3. Kasso L. (1895). Succession of the heir in the obligations of the testator. Jur'ev: tipografija K. Matisena [in Russian].
4. Antimonov B.S. & Grave K.A. (1955). Soviet inheritance law. Moskva: Gosjurizdat [in Russian].
5. Cherepahin B.B. (2001). Works on civil law. Moskva: Statut [in Russian].
6. Zaika Yu.O. & Riabokon Ye.O. (2009). Inheritance law. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
7. Sateeva O.I. (2007). Liability of heirs for the debts of the testator: questions of theory and practice. *Extended abstract of candidate's thesis*. Volgograd [in Russian].
8. Egorov N.D. (1988). Civil law regulation of public relations: unity and differentiation. Leningrad [in Russian].
9. Maidanyk R.A. (2019). Speech right. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
10. Rozghon O.V. (2006). Limits and restrictions of property rights. Kharkiv: FOP Lysiak L.S. [in Ukrainian].
11. Michurin Ye.O. (2008). Restriction of property rights of individuals (theoretical and legal aspect). Kharkiv: Yursvit; NDI pryvatnoho prava ta pidpriumnytstva APrN Ukrainy [in Ukrainian].
12. Helych A.O. (2011). Objects of inheritance under the civil legislation of Ukraine. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Vasylchenko V.V. (2002). Regarding the liability of the heir for certain obligations of the testator. *Pravo Ukrainy* [in Ukrainian].
14. Spasybo-Fatieieva I.V. (Ed.). (2009). Civil Code of Ukraine: Scientific and practical commentary. (Vol. 12). Kharkiv: FO-P Kolisnyk A.A. [in Ukrainian].
15. Nadion V.V. (2016). Heirs' obligations arising under succession by law. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*. 1. 1–13. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_8 [in Ukrainian].
16. Shyshka R.B., Sopilko I.M. & Kozyrieva V.P. (2015). Inheritance law in Ukraine. R. B. Shyshka (Ed.). Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
17. Antoshchenko-Oleneva O.Y. (2010). On the question of the liability of the heir for the debts of the testator. *Nasledstvennoe pravo*, 3, 9–11 [in Russian].
18. Inheritance law in Ukraine: formation and development. (2007). Kyiv: KNT [in Ukrainian].

Про стан наукових досліджень відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників

Снегірьов О. М.

адвокат

orcid.org/0000-0001-9926-1654

snegirov_oleg@mail.ru

Ключові слова:

теоретична розробка, стан досліджень, учасник цивільних відносин, юридична особа, організаційно-правова форма юридичної особи, гаражний кооператив, учасник гаражного кооперативу.

Робота присвячена розгляду стану теоретичних розробок стосовно дослідження відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників. У роботі автор виділяє національні та зарубіжні розробки у цьому напрямі та визначає перспективу їх застосування під час проведення подальшого дослідження відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників. Зосереджується увага на тому, що цивілістичні розробки за цією тематикою не поширені й були проведені за радянських часів. Сучасні дослідження, проведені в межах суміжних галузей права, фрагментарні і не містять необхідних для цивілістичного дослідження елементів. Дослідження гаражного кооперативу, які були проведені в суміжних галузях знань, не здатні створити основу для об'єктивного розгляду сьогоденних питань, що існують у сфері відносин за участю гаражних кооперативів.

У роботі звертається увага на складність тематики гаражного кооперативу та наявність в її складі системи елементів, які становлять тематику окремих теоретичних розробок. До цієї системи варто зарахувати роботи з тематики юридичних осіб, як учасника цивільних відносин, кооперативів та наявних видів таких організацій, суб'єктивних прав та обов'язків учасників кооперативів, юридичних осіб та учасників цивільних відносин загалом. У процесі розгляду окремих досліджень із наведених напрямів автор оцінює їхні позитивні сторони та перспективу їх застосування в розгляді питань щодо гаражного кооперативу як учасника цивільних правовідносин. Зважаючи на популярність тематики кооперації, автор також звертає увагу на систему теоретичних розробок, проведених у наведених напрямках у суміжних галузях знань, зокрема в теорії права, екологічному та господарському галузях права.

Окрема увага в роботі приділена нагальним проблемам цієї галузі, сутність яких міститься у правовому становищі сучасних гаражних кооперативів, проявів та форм участі цих юридичних осіб у цивільних відносинах, ступені та якості участі в їхньому складі фізичних осіб їх учасників, особливостях набуття та відчуження ними майна. Автор підкреслює гострий характер таких проблем та неможливість їх системного та всебічного вирішення з огляду на незадовільний стан правового регулювання таких відносин із позиції чинного національного законодавства.

Наприкінці дослідження автор доходить висновку про необхідність окремого та всебічного розгляду тематики гаражного кооперативу в межах науки цивільного права.

On the state of scientific research of relations with the participation of the garage cooperative and its participants

Snegirev O. M.

Lawyer

orcid.org/0000-0001-9926-1654

snegirov_oleg@mail.ru

Key words:

theoretical development, state of research, participant in civil relations, legal entity, organizational and legal form of a legal entity, garage cooperative, participant in a garage cooperative.

The work is devoted to the consideration of the state of theoretical developments concerning the study of relations with the participation of a garage cooperative and its members. In the work the author singles out national and foreign developments in this direction and determines the prospects of their application in the further study of relations with the participation of the garage cooperative and its members. Attention is focused on the fact that civilian developments on this topic are not widespread and were carried out during the Soviet era. Modern research conducted within related areas of law is fragmentary and does not contain the necessary elements for civil study. Studies of garage cooperatives that have been conducted in related fields of knowledge are therefore not able to provide a basis for an objective consideration of current issues that exist in the field of relations with the participation of garage cooperatives.

The paper draws attention to the complexity of the subject of the garage cooperative and the presence in its composition of a system of elements that make up the subject of individual theoretical developments. This system should include work on legal entities as members of civil relations, cooperatives and existing types of such organizations, the subjective rights and responsibilities of members of cooperatives, legal entities and participants in civil relations in general. When considering individual studies in these areas, the author evaluates their positive aspects and the prospects of their application when considering issues related to the garage cooperative as a participant in civil relations. Considering the popularity of cooperation, the author also draws attention to the system of theoretical developments carried out in these areas in related fields of knowledge, in particular, in the theory of law, environmental and economic fields of law.

Particular attention is paid to the urgent problems of this industry, the essence of which is contained in the legal status of modern garage cooperatives, manifestations and forms of participation of these legal entities in civil relations, the degree and quality of participation in their composition of individuals, their acquisition and alienation of property. The author emphasizes the acute nature of such problems and the impossibility of their systematic and comprehensive solution given the unsatisfactory state of legal regulation of such relations from the standpoint of current national legislation.

At the end of the study, the author concludes that it is necessary to consider a separate and comprehensive topic on the garage cooperative within the science of civil law.

Постановка проблеми. В умовах розвитку приватного сектора економіки на окрему увагу заслуговують відносини за участю юридичних осіб приватного права. Особливо це стосується тих із них, що є особливо затребуваними в суспільстві, адже виконують найважливіші соціальні та споживчі функції. Зокрема, це стосується гаражних кооперативів, які здобули особливу популярність у соціумі.

Відносини за участю гаражного кооперативу та його членів є видом здійснення громадянами конституційного права на об'єднання в політичні партії та інші організації, яке гарантоване ст. 36 Конституції України.

Розвиток відносин за участю гаражного кооперативу та його членів у суспільстві пов'язаний з урбанізацією населених пунктів, підвищенням критеріїв безпеки та умов експлуатації автомо-

білів, наданням відповідних послуг у цій галузі. Звісно, спочатку це було актуально для мегаполісів та значних населених пунктів, пізніше – для міст із менш значущою демографією. Тому визначити момент, коли саме виникли ці відносини й відбулося їх становлення, досить важко. Вважаємо, такий момент умовно можна датувати в часі тим, що Карл Бенц винайшов, а Готліб Даймлер вдосконалив автомобіль як засіб пересування із двигуном внутрішнього спалювання. Отже, за своїм існуванням у часі ці відносини є порівняно новими й суттєво поступаються іншим цивільним відносинам, зокрема щодо права власності, цивільно-правових договорів та ін.

Нині розглядувані відносини мають низку проблем. Серед них слід визначити намагання таких кооперативів перетворитися на широкопрофільні й існування в них різних організаційно-правових форм, які відображають суміжні напрями діяльності (гаражно-будівельні кооперативи, споживчі кооперативи, об'єднання співвласників гаражів та ін.); змінився концепт підприємництва, що відбилося на організації ведення справ у межах такої юридичної особи та відношеннях цих юридичних осіб із зовнішніми учасниками цивільних відносин, змінилися порядок та способи отримання гаражів на праві власності, що пов'язано з радикальними перетвореннями у позитивному регулюванні цивільних відносин із прийняттям ЦК України у 2003 році.

Метою статті є дослідження стану теоретичних розробок відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників.

Викладення основного матеріалу дослідження. Початок розвитку правової доктрини в напрямі дослідження відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників варто відраховувати із проведення О.М. Ковалем окремого дослідження, присвяченого праву громадян на об'єднання в гаражно-кооперативне товариство [1]. У цій роботі автор приділив увагу правовій природі права громадян на об'єднання в гаражно-кооперативні товариства [1, с. 8] та здійсненню громадянами цього права [1, с. 15]. За результатами проведеного дослідження він розробив низку висновків та пропозицій. Зокрема, запропонована організаційно-правова форма такої юридичної особи за назвою «гаражно-кооперативне товариство» [1, с. 5], гарантоване Конституцією право громадян на об'єднання в суспільне товариство О.М. Коваль визначає як конституційну основу права громадян на об'єднання в гаражно-кооперативне товариство [1, с. 5]. Це право автором досліджене в аспектах цивільної правоздатності, як елемент правовідношення загального типу, що опосередковують взаємні процедурні права та обов'язки між громадянами та державою,

як елемент цивільного правовідношення, що опосередковує взаємні процедурні права між членами-засновниками та юридичною особою [1, с. 6]. Вирішені окремі проблеми права власності членів товариства на приналежне їм майно. У зв'язку із цим деталізована нова правова модель, згідно з якою член товариства, який повністю здійснив пайовий внесок, набуває право власності на надане йому майно (гараж), а також можливість на похідне придбання цього майна за договорами купівлі-продажу, міни, дарування та ін. [1, с. 5]. Зроблені кроки щодо осмислення розглядуваних відносин у межах приватного права. Так, автором визначене право на об'єднання до гаражно-кооперативного товариства як таке, що є елементом двох видів правовідносин – приватних та публічних [1, с. 6]. Визначені аспекти захисту права щодо об'єднання громадян у гаражно-будівельний кооператив, розглянуті прояви зловживання правом у цій галузі і намічені шляхи подолання такого правового стану [1, с. 22–23]. Аналіз наведених пропозицій свідчить про те, що на момент проведення О.М. Ковалем окремого дослідження права громадян на об'єднання у гаражно-кооперативне товариство вони були новаторськими та раціональними. Згадане дослідження було проведено у 1991 р., тобто в період зміни влади та державного устрою у країні. Тому, по-перше, його результати побудовані на законодавстві Радянського Союзу й не враховують специфіки правового регулювання цих відносин за законодавством України. По-друге, сучасні відносини насичені проблемами, що пов'язані з формуванням та становленням приватного сектора економіки, отже, зазначена робота не може містити сучасних ефективних шляхів їх вирішення. По-третє, з моменту заснування України як незалежної держави в цивілістиці суттєво змінилось уявлення про юридичних осіб та їхні організаційно-правові форми. Так, І.В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що класифікації юридичних осіб на установи та товариства нині замало. На її погляд, більш вдалим є класифікувати юридичні особи як комерційні та некомерційні [2, с. 76]. Вважаємо, що це безпосередньо стосується законодавства про кооперацію. По-четверте, в науці змінилися й уявлення про забезпечення та захист суб'єктивних прав учасників цивільних відносин, у тому числі учасників юридичних осіб. Зокрема, модель забезпечення та захисту таких прав вже не має публічно-правового підґрунтя й майже не потребує участі в таких заходах держави або окремих компетентних державних органів та представництв. Отже, дослідження В.М. Ковалю варто вважати теоретичною основою в дослідженні відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників, ідеологічним фундаментом у процесі

розгляду схожих правових проблем у цій галузі, але тільки в аспекті певного етапу становлення цивілістичної доктрини з цього напрямку.

Нині в межах вітчизняної науки цивільного права на самостійному рівні досліджено правове становище виробничого кооперативу [3]. У роботі, присвяченій дослідженню права власності садівницького товариства та його членів, розкриті питання стосовно відповідних кооперативів [4, с. 54–59]. Виходячи з цього, можна констатувати, що тематика щодо розгляду питань стосовно окремих видів кооперативів і кооперації взагалі не є популярним стрімом у сучасній цивілістиці.

У процесі розгляду відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників важливу роль відіграють фундаментальні розробки, що присвячені тематиці юридичних осіб. Так, нині в цивілістиці розкриті питання щодо організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права [5], визначені аспекти юридичної відповідальності юридичних осіб [6], об'єднання юридичних осіб у цивільному праві [7], правочиноздатності юридичної особи та її здійснення [8], створення юридичних осіб приватного права [9], припинення юридичних осіб із правонаступництвом [10] та ін. Водночас їхній зміст безпосередньо не стосується гаражного кооперативу як юридичної особи. Тому окремі частини наведених робіт стосовно розглядуваних відносин можуть бути запозичені як концептуальна основа в процесі розгляду окремих аспектів стосовно правового становища кооперативу, особливостей його створення, припинення та ін. Водночас наведені розробки не можуть становити основу дослідження відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників, адже не містять специфіки стосовно гаражного кооперативу як учасника цивільних відносин.

Окреме місце в системі досліджень із розглядуваного напрямку посідають розробки, проведені в теорії права, галузях екологічного права, господарського права тощо. Так, маємо на увазі теоретичні роботи Г.А. Волошкевича [11], Я.З. Гаєцько-Колотило [12], О.В. Гафурової [13], В.М. Масіна [14], В.О. Коверзнева [15] та ін. Аналіз цих робіт свідчить про те, що в їхньому змісті вирішені важливі питання щодо історичних аспектів становлення певних видів кооперації, організаційно-правових форм сучасних кооперативів, особливостей їх застосування, зокрема в сільському господарстві, забезпечення та захисту суб'єктивних прав учасників таких організацій та ін. Ці роботи проведені на базі не цивільного, але ж суміжно-галузевих законодавств, їхній зміст не орієнтований на сучасні теоретичні розробки, які проведені в цивілістиці щодо юридичних осіб та їх окремих організаційно-правових форм, аспекти забезпе-

чення та захисту прав учасників таких організацій не мають в основі цивілістичних механізмів. Тому зазначені розробки в дослідженні правового становища гаражного кооперативу можуть бути застосовані лише субсидіарно.

У процесі розгляду стану досліджень відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників важливу роль відіграють теоретичні розробки зарубіжних авторів. Так, оскільки гаражні кооперативи зазвичай мають організаційно-правову форму споживчих кооперативів, варто виділити роботи С.В. Тичініна [16], Д.М. Парфир'єва [17], І.І. Ромашкової [18], Д.В. Степанова [19] та ін. Аналіз наведених робіт свідчить про те, що вони виконані на досить високому теоретичному рівні, в їхньому змісті визначені актуальні проблеми, що стосуються правового становища споживчих кооперативів як юридичних осіб та учасників цивільних відносин, правового становища їх учасників, специфіки їхньої участі у відносинах як у межах організації, так й ззовні, правового режиму майна такої юридичної особи та їхніх учасників та ін. Водночас варто звернути увагу, що так само, як і в національній правовій доктрині, серед наведених робіт немає теоретичної розробки, яка б була безпосередньо присвячена гаражному кооперативу як юридичній особі та учаснику цивільних відносин. Крім того, наведені дослідження виконані на базі зарубіжного законодавства, тому наявний у цих роботах механізм вирішення проблем цієї галузі побудований на базі зарубіжного законодавства. Отже, безумовне їх залучення до осмислення проблем, що існують у відносинах за участю гаражного кооперативу та його членів, є неможливим.

Тематика кооперації є популярною в суміжних галузях знань. Це стосується галузі економіки та окремих напрямків цієї науки. Оскільки гаражні кооперативи зазвичай мають організаційно-правову форму споживчого кооперативу, варто відзначити роботи, що були присвячені ефективності соціально-економічної діяльності підприємств та організацій споживчої кооперації [20], управлінню споживчою кооперацією як соціально-економічною системою [21] та ін. Ці розробки в достатньому обсязі розкривають проблематику споживчої кооперації з ракурсу економічної теорії. Водночас вони побудовані на системі специфічних методів, не пов'язаних з юриспруденцією. Тому вони не можуть у достатньому обсязі становити основу для вирішення правових проблем, що існують у сфері відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників. Отже, їх залучення до дослідження розглядуваних відносин може бути тільки субсидіарним.

З моменту проведеного О.М. Ковалем окремого дослідження стосовно тематики гаражного

кооперативу минуло досить багато часу. Через низку соціальних змін та перетворень у соціумі гаражні кооперативи змінили своє первинне функціональне призначення. Так, в умовах стрімкого демографічного розвитку та дефіциту на житло гаражі нині переобладнуються для систематичного проживання громадян шляхом прибудови окремих приміщень, добудови другого або навіть третього поверху. У тому числі, сучасні гаражі розглядаються і як місця для проведення побуту та розваг. Маємо на увазі те, що в зазначених прибудовах та надбудовах з'являються кімнати для більярду, спеціально обладнані кімнати для відпочинку, лазні тощо. Усе це свідчить про те, що сучасне розуміння гаражу в гаражному кооперативі потребує сьогоденного визначення правового становища такої юридичної особи, специфіки правового регулювання відносин за участю цих учасників цивільних відносин та їхніх членів.

Залишаються невирішеними проблеми із, якщо можна так мовити, «стихійними» або «прибудинковими» гаражними кооперативами. Останні створювались за рішеннями міських рад за радянських часів, які в індивідуальному порядку надавали дозволи інвалідам для будівництва гаражів на прибудинковій території багатоквартирних будинків. Але ж надалі потреба в гаражах тільки збільшувалась, так само збільшувалась й кількість інвалідів, що потребують місця під розміщення гаражу в такій території. З часом біля багатоквартирних будинків зростали цілі кооперативи. Проблема тут має вираження в тому, що тих громадян, що були ініціаторами виділення для гаражів відповідних земельних ділянок, вже давно немає в живих. Строки володіння такими земельними ділянками також вже вийшли, легальних механізмів для набуття права власності на ці ділянки новими володільцями не існує. Водночас розвитку власного бізнесу потребують сучасні будівельні компанії, які отримують у міських рад

відповідні земельні ділянки на легальних підставах, на яких й розташовані зазначені «стихійні» гаражні кооперативи. Авжеж будівельні компанії просять «володільців» гаражів прибрати ці гаражі та залишити земельні ділянки, на що останні відповідають відмовою. Діалоги між зазначеними суб'єктами заходять у тупик, перетворюючись на антагонізми або навіть цілі війни.

Поширеною та старою є й проблема «покинутих» гаражів у гаражних кооперативів: їхні учасники не доглядають за своїми гаражами, не платять членські внески, але й свій вихід з юридичної особи належним чином не оформили. Тому проблема утримання цих гаражів лягає на плечі інших учасників, які добросовісно сплачують членські внески. Внески «неплатників» пропорційно розподіляються між добросовісними учасниками юридичної особи. На наш погляд, однією з причин є неефективність сучасних організаційно-правових форм юридичних осіб, на базі яких створюються гаражні кооперативи. Зокрема, видається, що організаційно-правова форма ані гаражного, ані споживчого кооперативу не враховують ефективних механізмів розподілу права власності між учасниками юридичної особи, а, головне, «буферних зон» юридичної особи у вигляді загальних проїздів, комунальних мереж, загальних господарських будівель та споруд.

Висновки. Наведений спектр проблем у розглядуваній галузі не є вичерпним. Водночас їх аналіз свідчить про актуальний та гострий характер. Видається можливим констатувати, що сучасний стан теоретичних розробок, присвячених дослідженню відносин за участю гаражного кооперативу та його учасників, є незадовільним. Своєю чергою, це обґрунтовує необхідність ретельного переосмислення зазначених проблем і вироблення актуальних шляхів їх вирішення. У цьому і вбачається перспектива проведення подальших досліджень у цьому напрямі.

Література

1. Коваль А.М. Право граждан на объединение в гаражно-кооперативное товарищество : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харьков, 1991. 24 с.
2. Спасибо-Фатеева І. Юридичні особи за Цивільним кодексом України. *Право України*. 2014. № 2. С. 70–79.
3. Мавліханова Р.В. Виробничі кооперативи як суб'єкти цивільного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. 212 с.
4. Машуков Р.О. Право власності садівницького товариства та його членів : монограф. Луганськ : СПД Рєзніков В.С., 2011. 280 с.
5. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ : ІДіП, ДП «Юридичне видавництво «Аста», 2004. 328 с.
6. Примак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 432 с.
7. Бейцун І.В. Об'єднання юридичних осіб в цивільному праві: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 18 с.
8. Фролов В.Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2004. 20 с.

9. Черевко П.П. Створення юридичних осіб приватного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 26 с.
10. Юркевич Ю.М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 19 с.
11. Волошкевич Г.А. Розвиток споживчої кооперації на землях наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст. (історико-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2007. 266 с.
12. Гаєцька-Колотило Я.З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2003. 18 с.
13. Гафурова О.В. Права та обов'язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 20 с.
14. Масін В.М. Проблеми правового забезпечення розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2008. 194 с.
15. Коверзнев В.О. Господарсько-правовий статус виробничих кооперативів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2012. 20 с.
16. Тычинин С.В. Гражданско-правовое регулирование потребительской кооперации в России : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Санкт-Петербург, 2004. 40 с.
17. Парфирьев Д.Н. Гражданско-правовой статус и организационно-правовая форма потребительского кооператива : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Казань, 2006. 22 с.
18. Ромашкова И.И. Правовой режим имущества потребительского кооператива : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2011. 24 с.
19. Степанов Д.В. Возникновение права собственности у граждан на находящиеся у них во владении земельные участки, дачи, гаражи и индивидуальные жилые дома : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Краснодар, 2008. 23 с.
20. Мілька А.І. Ефективність соціально-економічної діяльності підприємств та організацій споживчої кооперації : дис. ... канд. економ. наук : 08.00.04. Полтава, 2016. 196 с.
21. Маркіна І.А. Управління споживчою кооперацією як соціально-економічною системою: теорія та практика : автореф. дис. ... докт. економ. наук : 08.02.03. Донецьк, 2006. 35 с.

References

1. Koval, A.M. (1991). Pravo grazhdan na obyedineniye v garazhno-kooperativnoye tovarishstvo [The right of citizens to join in the garage-cooperative partnership]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkov. Kharkovsky ordena trudovogo krasnogo znameny uridichesky institute im. F. Dzerzhinskogo. [In Russian].
2. Spasibo-Fateyeva, I. (2014). Uridichny osobi za Tsvilnim kodeksom Ukrainy [Legal entities under the Civil Code of Ukraine]. *Pravo Ukrainy. – law of Ukraine*, 2, 70–79 [In Ukrainian].
3. Mavlihanova, R.V. (2005). Virobnichi kooperativi yak subyekty tsivilnogo prava [Production cooperatives as subjects of civil law]. Candidate's thesis. Kharkov. Nacionakniy universitet vnutrishnikh sprav [In Ukrainian].
4. Mashukov, R.O. (2011). Pravo vlasnosti sadivnitskogo tovarystva ta yogo chleniv [Ownership of the horticultural society and its members]. Lugansk. SPD Riznikov V.S. [In Ukrainian].
5. Kucherenko, I.M. (2004). Organizaciyno-pravovy formy uridichnikh osib privatnogo prava [Organizational and legal forms of legal entities of private law]. Kiyiv. IDiP, DP «Uridichne vidavnictvo «Asta». [In Ukrainian].
6. Primak, V.D. (2007). Tsvilno-pravova vidpovidalnist uridichnikh osib [ivil liability of legal entities]. Kiyiv. Urincom Inter. [In Ukrainian].
7. Beycun, I.V. (2006). Obyednannya uridichnikh osib v tsivilnomy pravi: porivnyalno-pravoviy analiz [Association of legal entities in civil law: a comparative legal analysis]. Extended abstract of candidate's thesis. Kiyiv. Kiyivsky nats. un-t. imeni Tarasa Shevchenko. [In Ukrainian].
8. Frolov, V.D. (2004). Pravochinozdatnist uridichnoyi osoby ta yiyi zdiysnennya za tsivilnim zakonodavstvom Ukrayini (tsivilistichniy aspekt) [Legal capacity of a legal entity and its implementation under the civil legislation of Ukraine (civil aspect)]. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa. Odeska nats. urid. akadimiya. [In Ukrainian].
9. Cherevko, P.P. (2009). Stvorenya uridichnikh osib privatnogo prava [Creation of legal entities of private law]. Extended abstract of candidate's thesis. Kiyiv. In-t derzhavy I prava im. V.M. Koretskogo, NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
10. Urkevich, U.M. (2009). Pripinennya uridichnikh osib z pravonastupnitstvom [Termination of legal entities with legal succession]. Kiyiv. In-t derzhavy I prava im. V.M. Koretskogo, NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

11. Voloshkevich, G.A. (2007). Rozvitok spozhivchoyi kooperatsiyi na zemlyah naddnipryanskoyi Ukrayini u drugi polovini XIX st. (istoriko-pravove doslidgenya) [Development of consumer cooperation on the lands of Dnieper Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries. (historical and legal research)]. Candidate's thesis. Odessa. Odesska natsionakna uridichna academia. [In Ukrainian].
12. Gayetska-Kolotilo, Y.Z. (2003). Organizaciyno-pravovi formi silskogospodarskoyi kooperatsiyi. Extended abstract of candidate's thesis. Kiyiv. In-t derzhavy I prava im. V.M. Koretskogo, NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
13. Gafurova, O.V. (2005). Prava ta obovyazki chleniv silkogospodarskikh virobnykh kooperativiv [Rights and responsibilities of members of agricultural production cooperatives]. Extended abstract of candidate's thesis. Kiyiv. In-t derzhavy I prava im. V.M. Koretskogo, NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
14. Masin, V.M. (2008). Problemi pravovogo zabezpechenya rozvitku silskogospodarskikh obslugovuyuchih kooperativiv [Problems of legal support for the development of agricultural service cooperatives]. Candidate's thesis. Odessa. Odesskiy nats. med. un-t. [In Ukrainian].
15. Koverzev, V.O. (2012) Gospodarsko-pravoviy status virobnykh kooperativiv [Economic and legal status of production cooperatives]. Extended abstract of candidate's thesis. Donetsk. In-t ekonom.-prav. dosl., NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
16. Tichinyin, S.V. (2004). Grazhdansko-pravovoye regulirovaniye potrebitelskoy kooperatsiyi v Rossiyi [Civil law regulation of consumer cooperation in Russia]. Extended abstract of candidate's thesis. Sankt-Peterburg. Sankt-Peterburgskiy un-t MVD Rossiyi. [In Russian].
17. Parfiryev, D.N. (2006). Grazhdansko-ghavovoy status i organizatsionno-pravovaya forma potrebitelskogo kooperativa [Civil legal status and organizational and legal form of consumer cooperative]. Extended abstract of candidate's thesis. Kazan. GOU VPO «Kazanski gosudarstvenniy universitet im. Ulyanova-Lenina» [In Russian].
18. Romashova, I.I. (2011). Pravovoy rejim imushchestva potrebitelskogo kooperativa [The legal regime of the property of a consumer cooperative]. Extended abstract of candidate's thesis. Moskva. FGO BU VPO «Vserossiyskaya gosudarstvennaya nalogovaya akademiya Ministerstva finansov Rossiyskoy Federatsiyi». [In Russian].
19. Stepanov, D.V. (2008). Vozniknoveniye prava sobstvennosti u grazhdan na nahodyashiyesya u nikh vo vladenii zemelnye uchastki, dachi, garazhi I individualniye zhiliye doma [The emergence of ownership of citizens in their possession of land plots, summer cottages, garages and individual residential buildings]. Extended abstract of candidate's thesis. Krasnodar. NOU VPO «Institut mezhdunarodnogo prava, ekonomiki, gumanitarnikh nauk I upravleniya im. K.V. Rossinskogo». [In Russian].
20. Milka, A.I. (2016). Effektivnist socialno-ekonomichnoyi diyalnosti pidpriyemstv ta organizatsiy spozhivchoyi kooperatsiyi [Efficiency of social and economic activity of enterprises and organization of cooperation]. Extended abstract of candidate's thesis. Poltava. Vishiy navch. zaklad Ukoopspilki «Poltavskiy universitet ekonomiki I torgivli». [In Ukrainian].
21. Markina, I.A. (2006). Upravleniye spozhivchoyu kooperatsiyeyu yak socialno-ekonomichnoyu sistemou [Management of consumer cooperation as a socio-economic system]. Extended abstract of Doctor's thesis. Donetsk. Donetskiiy derzh. un-t ekonomiki I torgivli im. M. Tugan-Baranovskogo. [In Ukrainian].

РОЗДІЛ IV. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.12

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-10>

Деякі питання формування інвестиційно-інноваційної моделі як фактора досягнення сталого розвитку економіки України

Болотова Г. Д.

*молодший науковий співробітник відділу проблем модернізації
господарського права та законодавства*

Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова

Національної академії наук України

бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-0431-7887

bolotova.a.d@gmail.com

Ключові слова:

*інвестиційно-інноваційна
модель, сталий розвиток,
інвестиційна політика, інно-
ваційна політика, державне
регулювання.*

Статтю присвячено дослідженню питань формування інвестиційно-інноваційної моделі як фактора досягнення сталого розвитку України. Наголошено, що інвестиційно-інноваційний складник правової моделі сталого розвитку України повинен виступити основою для реформування системи управління інвестиційно-інноваційними процесами, що, зі свого боку, може стати визначальним чинником і запорукою сталого економічного розвитку України. Зазначено, що в основі формування правової моделі сталого розвитку сьогодні лежить інвестиційно-інноваційна політика держави як частина загальної економічної політики. Правовою формою реалізації інвестиційно-інноваційної політики держави виступає відповідна стратегія соціально-економічного розвитку. Виокремлено проблеми, які пов'язано з формуванням інвестиційно-інноваційного складника моделі сталого розвитку та запропоновано шляхи їх розв'язання. Наголошено, що шляхами розв'язання проблем під час переходу до сучасної інвестиційно-інноваційної моделі повинні стати: формування системи державної інвестиційно-інноваційної політики через розроблення та реалізацію національної стратегії розвитку економіки з метою управління інвестиційно-інноваційним розвитком; удосконалення форм і методів державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності через ухвалення відповідного законодавчого акта; узгодження цілей інвестиційно-інноваційної політики серед основних гілок влади та визначення на їхній основі пріоритетних сфер інвестиційно-інноваційного розвитку.

Сформульовано висновок, що особливе значення серед елементів інвестиційно-інноваційної моделі сталого розвитку займає інвестиційно-інноваційна політика. До інших елементів інвестиційно-інноваційної моделі сталого розвитку запропоновано відносити: удосконалення форм і методів державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності; постійну підтримку й розвиток інвестиційно-інноваційних проєктів, зокрема у пріоритетних галузях економіки; формування відповідних джерел фінансового забезпечення формування інвестиційно-інноваційної моделі; формування державних і регіональних фондів тощо.

Some issues of formation of the investment and news model as a factor of achieving sustainable development of the economy of Ukraine

Bolotova H. D.

*Research Assistant at the Department of Modernization of Economic Law and Legislation
V. K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Taras Shevchenko blvd, 60, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0431-7887
bolotova.a.d@gmail.com*

Key words:

investment and innovation model, sustainable development, investment policy, innovation policy, state regulation.

The article is devoted to the study of the formation of investment and innovation model as a factor in achieving sustainable development of Ukraine. It is emphasized that the investment and innovation component of the legal model of sustainable development of Ukraine should serve as a basis for reforming the management system of investment and innovation processes, which in turn can be a determining factor and guarantee of sustainable economic development of Ukraine.

It is noted that the basis for the formation of the legal model of sustainable development today is the investment and innovation policy of the state as part of the general economic policy. The legal form of realization of investment and innovation policy of the state is the corresponding strategy of social and economic development.

The problems related to the formation of the investment and innovation component of the model of sustainable development are identified and ways to solve them are proposed. It is emphasized that the ways to solve problems in the transition to a modern investment and innovation model should be: the formation of a system of state investment and innovation policy through the development and implementation of national economic development strategy to manage investment and innovation development; improving the forms and methods of state regulation of investment and innovation activities through the adoption of relevant legislation; coordination of the goals of investment and innovation policy among the main branches of government and determination on their basis of priority areas of investment and innovation development.

The conclusion is formulated that the investment-innovation policy is of special importance among the elements of the investment-innovation model of sustainable development. Other elements of the investment and innovation model of sustainable development include: improvement of forms and methods of state regulation of investment and innovation activities; constant support and development of investment and innovation projects, including in priority sectors of the economy; formation of appropriate sources of financial support for the formation of investment and innovation model; formation of state and regional funds, etc.

Вступ. У сучасних умовах правове забезпечення інвестиційно-інноваційної сфери повинно стати базисом забезпечення конкурентоспроможності, інструментом подолання кризових процесів та засобом адаптації до змінних умов глобального середовища. Як зазначається в літературі, саме на основі виваженої інвестиційно-інноваційної політики можна забезпечити перехід України до

інноваційної моделі розвитку, яка відповідатиме вимогам сучасності у контексті сталого розвитку. Недостатня ступінь наукової розробленості теоретичних питань, а також безсумнівна їх практична значущість для економіки України свідчать про актуальність даної теми.

Сьогодні інвестиційно-інноваційна сфера це один із найважливіших секторів економіки, скла-

дова економічної структури суспільства. До того ж основним фінансовим ресурсом для забезпечення діяльності інноваційної сфери є інвестування. Протягом останніх років зросла увага до проблем забезпечення інвестиціями інноваційної сфери, і як наслідок – з'являється велика кількість науково-теоретичних розробок із цієї проблематики. Потреба пошуку джерел інвестування інноваційно спрямованих проєктів посилюється у зв'язку з необхідністю досягнення сталого розвитку економіки.

Основним напрямом національної політики та стратегії України сьогодні виступають ідеї та принципи сталого розвитку. Важлива роль у побудові правової моделі сталого розвитку належить саме інвестиційно-інноваційній складовій. Проте під час її формування треба враховувати об'єктивну складність переходу України до інвестиційно-інноваційної моделі економічного розвитку, обумовлену дефіцитом інвестиційних ресурсів і високими макроекономічними ризиками інвестування. Україні потрібно докласти значних політичних та економічних зусиль для формування сприятливого інституціонального, регуляторного, економічного та мотиваційного середовища, яке б сприяло прискоренню інвестиційно-інноваційних процесів та розвитку новітніх технологій. [1, с. 216–217].

У низці законодавчих актів інвестиційно-інноваційний розвиток визначено пріоритетом і стратегічно важливим завданням вітчизняної економіки. Однак, як зазначається в літературі, інвестиційно-інноваційний потенціал сталого розвитку в Україні є несформованим, а ланки інвестиційного та інноваційного процесу недостатньо поєднані [2, с. 145].

Аналіз досліджень і публікацій. Питання теорії і практики інвестиційно-інноваційних процесів досліджені в працях провідних вчених, серед яких вважаємо за необхідне зазначити роботи В.М. Гейця, О.Р. Зельдіної, О.К. Котко, Д.Є. Нікон, Т.В. Бови, І.О. Крюкової та ін. Вчені акцентують увагу на необхідності наукового обґрунтування стратегічних орієнтирів розвитку на засадах сталості, підвищення конкурентоспроможності економіки України, фінансовому забезпеченню сталого розвитку тощо. У публікаціях з цієї проблематики інвестиційну складову в більшості випадків досліджують окремо від інноваційної, що призводить до розриву у правовому регулюванні даних сфер [3, с. 12]. Інвестиційні та інноваційні програми у державних нормативних і планових документах розроблялися окремо, що вказує на низьку ефективність державного регулювання в цій сфері. Аналіз наукового доробку в цій сфері свідчить, що комплексний підхід до інвестиційно-інноваційної складової моделі сталого розвитку лише формується і чимало аспектів його використання є неврегульованими.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити проблеми формування інвестиційно-інноваційної складової моделі сталого розвитку, визначити елементи зазначеної моделі та їх вплив на економіку України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Поєднання інвестицій та інновацій як ключових елементів у умовах сталого розвитку пояснюється тим, що найбільший ефект їх взаємодії досягається лише тоді, коли основні обсяги інвестицій спрямовуються у технологічну структуру економіки, що забезпечує пріоритетний розвиток вищих технологічних укладів [4, с. 110]. Фактором формування інвестиційно-інноваційної моделі сталого розвитку України виступає інвестиційне забезпечення як одна з дієвих форм фінансування, розроблення та впровадження інновацій. У літературі інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку розуміється як сукупність скоординованих дій щодо використання інструментів із залучення інвестиційних ресурсів для впровадження інновацій за умови системної єдності процесів формування та використання інноваційного потенціалу для створення умов прогресивного розвитку національної економіки [5, с. 152].

Сьогодні держава не в змозі повною мірою на всіх рівнях господарської системи забезпечити підтримку інноваційної діяльності і фактично мова повинна йти про переосмислення інноваційного законодавства з погляду пошуку ефективних структур. Основні законодавчі акти в сфері інноваційного розвитку визначають правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлюють пріоритетні напрями інноваційної діяльності, форми стимулювання державою інноваційних процесів, спрямованих на підтримку розвитку України інноваційним шляхом. Однак наявна нормативно-правова база не сприяє розв'язанню проблем фінансування інноваційних проєктів, а виконання інноваційних проєктів штучно гальмується через внутрішню неузгодженість законодавства щодо інноваційної діяльності та безсистемності механізмів її фінансування (зокрема, проєктів технологічних парків). Забезпечення безперервності інноваційної діяльності можливо лише шляхом створення в державі відповідних умов для цього [6, с. 13–15]. Сучасні тенденції інвестиційно-інноваційних процесів вказують на недостатній рівень взаємозв'язків між інвестиційними та інноваційними процесами в національній економіці [7, с. 132].

Інвестиційно-інноваційна політика виступає об'єктом наукового обґрунтування правової моделі сталого розвитку. Як наголошується в літературі, між державною інноваційною політикою та інвестиційною політикою держави повинні існувати тісні системні взаємозв'язки. Сьогодні державна

інноваційна політика, що здійснює визначальний вплив на національну економіку, формуючи її інноваційну спрямованість, має певну самостійність. Головним суб'єктом інноваційного розвитку національної економіки виступає держава, яка і визначає вибір певної моделі інноваційного розвитку. Держава створює умови для підвищення науково-технологічного потенціалу країни, визначає пріоритети у сфері науково-технологічної діяльності і підтримує їх розвиток через систему фінансово-кредитних та податкових інструментів, формує організаційні механізми інформаційного та ресурсного забезпечення інноваційної діяльності. З цією метою створюється законодавче забезпечення, яке встановлює правові, економічні та організаційні умови науково-технічної та інвестиційної діяльності, визначається порядок і умови надання підтримки суб'єктам інноваційної діяльності. Ці заходи здійснюються через державну інноваційну політику [8, с. 105]. Однак упродовж останніх 20 років характерним є недостатня ефективність національної політики у сфері стимулювання інвестицій в інноваційний розвиток вітчизняних підприємств. Для інвестиційної моделі, що склалась в Україні, характерний фактичний відхід держави від регулювання та здійснення інвестиційного процесу, формування ринкової інфраструктури, орієнтованої на здійснення спекулятивних операцій, масовий відтік капіталу з країни, деструктуризація народного господарства. Такі тенденції є протилежними до тих, що спостерігаються в країнах ЄС, де активна інвестиційно-інноваційна діяльність та державні вкладення у науку й технології виступають одним із визначальних факторів сталого розвитку економіки [7, с. 136].

Держава повинна формувати інноваційний клімат, інноваційну інфраструктуру та створювати правове середовище інноваційної діяльності. Сьогодні розроблені основні правові принципи державної інвестиційно-інноваційної політики країни, зокрема механізми регулювання інвестиційно-інноваційної сфери, інструменти та способи їх формування, а також напрямки використання інновацій та інвестицій. Однак, існуючі заходи з ініціювання і управління інвестиційно-інноваційною активністю не дають належного позитивного результату. Недосконалість чинної інституційної структури полягає в дублюванні та відсутності єдиного керівного органу регулювання інвестиційно-інноваційного розвитку. Державі необхідно виробити і реалізувати сукупність регулятивних заходів, пов'язаних із забезпеченням державної підтримки інноваційної активності національної економіки та поліпшення структури виробництва за рахунок виділення пріоритетних високотехнологічних галузей [9, с. 8]. Необхідна також оптимізація структури вітчизняної економіки. Основу

такої діяльності повинна скласти інвестиційно-інноваційна складова правової моделі, що дозволить проаналізувати процес формування та реалізації цілей інвестиційно-інноваційної політики економічних систем різного рівня управління в відповідно до державних, регіональних інтересів і інтересів суб'єктів господарювання.

Право виступає юридичною моделлю, що відображає сутнісні особливості об'єктів та процесів правової реальності, втілені в узагальненому вигляді у правовій нормі. Тому необхідно віднайти ті правові конструкції, які здатні сформувавши інвестиційно-інноваційну складову правової моделі для досягнення цілей сталого розвитку. Загалом модель – це сформований зразок політики. В свою чергу, правовою формою реалізації державою економічної політики є економічна стратегія. Так, у ст. 9 Господарського кодексу України зазначається, що економічна стратегія представляє собою обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення великомасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту. Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей економіки, засобів та способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві, та враховуючи інтереси суб'єктів господарювання.

На законодавчому рівні модель розвитку України визначена як модель інвестиційно-інноваційного економічного розвитку країни на засадах сталості. У економічній літературі вона в значній мірі висвітлена, але її інституційне правове забезпечення повинно ще бути сформовано [10]. Виявлення та моделювання процесів взаємодії суб'єктів інноваційних процесів та інвесторів повинно виступати запорукою ефективного узгодження інтересів всіх учасників інвестиційно-інноваційного процесу. Модель здійснення інвестиційно-інноваційних процесів повинна визначати роль, функції основних учасників, а також напрями їхньої взаємодії для досягнення визначеного результату. Варто зазначити, що, на нашу думку, в основі формування правової моделі сталого розвитку сьогодні лежить інвестиційно-інноваційна політика держави як частина загальної економічної політики, правовою формою реалізації якої є виступає відповідна стратегія соціально-економічного розвитку.

Інвестиційно-інноваційна модель розвитку економіки сьогодні – найвища форма соціально-економічної моделі. Держава вичерпала екстенсивні резерви та можливості соціально-економічних

трансформацій. Необхідно переходити до формування економіки сталого розвитку як потужної науково-технологічної, економічної системи. Саме на досягнення цієї мети має бути спрямована стратегія розвитку економіки, в основу якої слід покласти інвестиційно-інноваційну модель, яка може забезпечити ефективну реалізацію промислового та інтелектуального потенціалу держави.

Для більш ефективного моделювання економічних процесів необхідно розуміти з яких елементів складається певна модель та враховувати характер їх взаємодії [11, с. 157]. До елементів, тобто складових частин інвестиційно-інноваційної моделі сталого розвитку, на нашу думку, можна віднести такі:

1. Формування інвестиційно-інноваційної політики в країні. Для досягнення сталого економічного розвитку національної економіки в сучасному глобалізованому світі вкрай необхідне вдосконалення та реалізація інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, в якій ключову роль відіграє формування системи державної інвестиційно-інноваційної політики [4, с. 110]. Метою інвестиційно-інноваційної політики України має стати забезпечення позитивної економічної динаміки за рахунок використання комплексу «інвестиції – інновації», формування внутрішніх інвестиційно-інноваційних механізмів саморозвитку національної економіки [12, с. 6]. Водночас світова практика засвідчує, що для досягнення сталого розвитку держава повинна формувати інвестиційно-інноваційну політику як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні.

Однак сучасна інвестиційна політика в Україні носить достатньо суперечливий і непослідовний характер [13, с. 10]. Сьогодні сформовані та діють державні програми у сфері залучення інвестицій, науково-технічного й інноваційного розвитку та стратегічні документи щодо загальнодержавного рівня соціально-економічного й інноваційного розвитку. Однак кожна з них не була втілена повною та достатньою мірою. Ці програми та стратегії, незважаючи на достатньо велику їхню кількість, мають тільки загальний характер, не охоплюють чітких засобів і механізмів впровадження. Досвід розвинених країн вказує на негайну потребу управління інвестиційно-інноваційним розвитком на рівні держави, розроблення та реалізації національної стратегії розвитку економіки [4, с. 111].

Стратегія створення в Україні економічних засад інвестиційно-інноваційної моделі розвитку повинна передбачати комплекс заходів у податковій, бюджетній, грошово-кредитній, інституційній та зовнішньоекономічній сферах. Як зазначає Л.В. Шостак, убачається за доцільне говорити не про окрему стратегію інвестиційно-інноваційного розвитку, а про надання інвестиційно-інноваційної спрямованості всім напрямкам економічної

стратегії, яка розробляється та реалізується в країні [14, с. 329]. У сьогоденних умовах інвестиційно-інноваційна політика держави повинна бути спрямована на поступове формування дієздатного інвестиційно-інноваційного комплексу, розширення його меж на все більше число галузей господарства України.

Складність реалізації інвестиційно-інноваційної політики держави полягає в тому, що змін потребують фактично всі механізми державного управління інвестиційно-інноваційним комплексом [12, с. 6]. Брак прогресу у реалізації інвестиційно-інноваційної моделі розвитку є наслідком неузгодженості інвестиційно-інноваційних пріоритетів між основними гілками влади. Впровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку в Україні вимагає узгодження цілей інвестиційно-інноваційної політики серед основних гілок влади та визначення на їх основі пріоритетних сфер інвестиційного та інноваційного розвитку [15, с. 90].

2. Удосконалення форм і методів державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності. Нормативно-правова основа інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні чимала. Велика кількість регулюючих документів свідчить про відсутність концептуальної основи як у стратегічних напрямках інвестиційної діяльності, так і у формуванні інноваційної політики в державі. Через постійне внесення змін, призупинення діючих норм законів втрачаються чинники, що стимулюють розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності. Аналіз нормативно-правового регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності свідчить про відсутність системного підходу в цій галузі та єдиної стратегії її розвитку. Зокрема, Господарським кодексом України здійснюється регулювання інвестиційних та інноваційних процесів з позиції взаємозв'язку, але на рівні інших нормативних актів ці процеси розглянуті окремо [16, с. 196–197]. Отже, у державних нормативних і програмних документах не вистачає конкретних заходів та засобів реалізації важливих інвестиційно-інноваційних програм. Як зазначається в літературі, удосконалення форм і методів державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності слід здійснювати через прийняття відповідного законодавчого акту, у якому встановлювалися б принципи виділення квот та стратегічного бюджетування за пріоритетними напрямками і галузями національної економіки. Він має бути основою формування інвестиційно-інноваційної складової моделі сталого розвитку та реалізації державної політики у цій сфері [11, с. 156]. Також удосконалення форм і методів державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності повинно передбачати запровадження практики

постійно діючого моніторингу стану інвестиційно-інноваційного складника.

3. Постійна підтримка і розвиток інвестиційно-інноваційних проєктів, зокрема в пріоритетних галузях економіки. Державна підтримка розвитку виробництв вищих технологічних укладів наштовхується на ряд перепон, що заважають підвищенню рівнів впровадження інновацій в економіку та ефективності залучення інвестицій. Така ситуація зумовлена довготривалим негативним впливом економічних чинників, що пов'язані із структурною перебудовою національної економіки, домінуванням в ній низькотехнологічних, сировинних виробництв, які об'єктивно непридатні до впровадження інноваційних наукових досягнень у сфері виробництва [17, с. 51–52].

Найбільш вагомі види державної підтримки та фінансування сьогодні передбачено для суб'єктів діяльності які реалізують інвестиційні проєкти у пріоритетних галузях економіки. Так, законодавством України можливе проведення державної реєстрації одного того ж проєкту як інноваційного, інвестиційного, чи інвестиційного у пріоритетних галузях економіки одночасно і отримання декількох видів державної підтримки в разі відповідності його змісту вимогам до зазначених проєктів [18, с. 15].

Підтримка і розвиток інвестиційно-інноваційних проєктів повинні передбачати здійснення таких заходів:

- підвищення стимулюючої ролі амортизації в оновленні основних фондів пріоритетних інноваційних технологій;
- проведення практику компенсації відсоткових ставок за кредитами комерційних банків за рахунок бюджетних коштів для залучення інвестицій та інновацій в найбільш перспективні проєкти, що пройшли державну експертизу;
- стимулювання інвестиційної діяльності шляхом впровадження інвестиційно-інноваційного податкового кредиту з податку на прибуток підприємств, що здійснюють інвестування інноваційного спрямування;
- застосування механізму державно-приватного партнерства;
- надання державних гарантій для підтримки важливих інвестиційних проєктів [17, с. 51–52].

Пропонується також продовжити стимулювання створення спеціалізованих інноваційних банків, а також фондів довгострокового кредитування функціонуючих комерційних банків шляхом встановлення відповідних пільг з оподаткування коштів, що інвестуються з метою здійснення технологічних зрушень, внесення змін до порядку розподілу коштів від податку на додану вартість [19, с. 128].

4. Формування відповідних джерел фінансового забезпечення формування інвестиційно-інноваційної моделі, а також формування держав-

них та регіональних фондів. Зазначимо, що на протязі останніх років відбулося скорочення надходження інвестицій, в тому числі іноземних, по всім напрямкам інноваційного розвитку та згортання інноваційної діяльності. Лише в окремих випадках інвестори обирають проєкти з виробництва продукції з високим ПДВ. Серед джерел фінансування інновацій найбільшу питому вагу займають власні кошти підприємств. Водночас фінансування за рахунок державних програм є недостатнім. Також скорочуються обсяги кредитування інноваційних розробок.

Нині не було розроблено державної програми інвестиційно-інноваційної розвитку в бюджетній сфері. Розроблення такої програми дало би змогу ефективно використовувати обмежені бюджетні ресурси в такі напрямки діяльності та галузі економіки, які вважаються пріоритетними. Формування ефективної та обґрунтованої бюджетної політики інвестиційно-інноваційної розвитку та її використання як важеля фінансування пріоритетних проєктів і програм стимулюватиме впровадження інноваційних технологій, може забезпечити сталий розвиток національної економіки і окремих суб'єктів господарювання. Важливим завданням бюджетної політики є збільшення обсягу фінансування інвестицій за рахунок коштів бюджету, а також недержавних вітчизняних і зарубіжних інвесторів. Не менш важливим є запровадження в Україні середньо- та довгострокового бюджетного планування, що дасть змогу скласти реальні плани інвестиційної діяльності держави та визначатись з пріоритетними напрямками фінансування [20, с. 320]. Але в Україні переважає практика формування бюджетних видатків залежно від поточних завдань, які намагається виконати уряд у короткостроковому періоді. Такий підхід до бюджетної політики не може забезпечити економічне зростання навіть за наявності пріоритетів економічного розвитку [4, с. 111]. Тому необхідним вбачається виокремлення в державному бюджеті розвитку інвестиційного сегмента, що стане фінансовим джерелом формування інвестиційно-інноваційної моделі сталого розвитку. Однак формування бюджету розвитку само по собі не вирішить проблему активізації інвестиційно-інноваційної діяльності в країні. Необхідно розробити і впровадити механізм його реалізації, що дозволить би виконувати видаткові статті бюджету поза залежністю від поточного виконання Державного бюджету. Для забезпечення цього в бюджетному законодавстві необхідно закріпити за бюджетом розвитку відповідні джерела.

Важливим елементом інвестиційно-інноваційної моделі сталого розвитку також є наявність суттєвої підтримки наукових досліджень з боку держави та її активна роль у справі пріоритетної

підтримки вітчизняної науки. Питання вдосконалення фінансування науки та інвестиційно-інноваційної діяльності може бути успішно вирішено лише після імплементації законів про боротьбу з корупцією, вжиття заходів для виведення бізнесу з тіні та створення справді прозорих механізмів фінансування державних програм. Воно також має включати такі завдання, як запровадження фінансування досліджень на основі справедливого конкурсу, використання прогресивних форм фінансування інноваційних підприємств (державні цільові програми, інноваційні та ендамент-фонди, венчурне підприємництво, бізнес-інкубатори, залучення іноземних інвесторів), відновлення пільгового оподаткування інноваційного бізнесу, забезпечення підтримки комерціалізації результатів досліджень і розробок та накопичення їх результатів [21, с. 6].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, зазначимо, що комплексний підхід до інвестиційно-інноваційної складової моделі сталого розвитку лише формується. Основними проблемами її формування насамперед є: недостатня ефективність національної інвестиційно-інноваційної політики в країні; гальмування виконання інвестиційно-інноваційних проєктів через внутрішню неузгодженість законодавства щодо інвестиційно-інноваційної діяльності та безсистемності механізмів її фінансування; недосконалість чинної інституційної структури внаслідок дублювання та відсутності єдиного керівного органу регулювання інвестиційно-інноваційного розвитку тощо. Шляхами вирішення даних проблем при переході до сучасної інвестиційно-інноваційної моделі повинні стати: формування системи державної інвестиційно-інноваційної політики через розроблення та реалізацію національної стратегії розвитку

економіки з метою управління інвестиційно-інноваційним розвитком: удосконалення форм і методів державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності через прийняття відповідного законодавчого акту; узгодження цілей інвестиційно-інноваційної політики серед основних гілок влади та визначення на їх основі пріоритетних сфер інвестиційно-інноваційного розвитку.

У контексті дослідження також зазначимо таке:

1. Інвестиційно-інноваційний складник правової моделі сталого розвитку України повинна виступити основою для реформування системи управління інвестиційно-інноваційними процесами, що в свою чергу може стати визначальним чинником і запорукою сталого економічного розвитку України.

2. Вважаємо, що в основі формування правової моделі сталого розвитку сьогодні лежить інвестиційно-інноваційна політика держави як частина загальної економічної політики. Правовою формою реалізації інвестиційно-інноваційна політики держави виступає відповідна стратегія соціально-економічного розвитку.

3. Особливе значення серед елементів інвестиційно-інноваційної моделі сталого розвитку займає інвестиційно-інноваційна політика. До інших елементів (складових частин) інвестиційно-інноваційної моделі сталого розвитку, на нашу думку, можна віднести: удосконалення форм і методів державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності; постійну підтримку і розвиток інвестиційно-інноваційних проєктів, зокрема, у пріоритетних галузях економіки; формування відповідних джерел фінансового забезпечення формування інвестиційно-інноваційної моделі; формування державних та регіональних фондів тощо.

Література

1. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. К., 2015. 336 с.
2. Джулинська С. П. Потенціал інноваційно-інвестиційного ринку України / С. П. Джулинська // Облік і фінанси АПК. 2010. № 4. С. 144 – 146.
3. Клименко О. М. Формування державної інноваційно-інвестиційної промислової політики в регіоні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.02 “Механізми державного управління” // Академія муніципального управління Міністерства регіонального розвитку та будівництва України. Київ, 2010. 20 с.
4. Юринець З. В. Інноваційно-інвестиційна політика держави: стан та особливості розвитку / З. В. Юринець, В. В. Круглякова // Економіка та суспільство. 2016. Вип. 4. С. 108 – 113.
5. Котко О. К. Державна інвестиційна політика: інституційні засади розвитку інвестиційної діяльності в Україні / О. К. Котко // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 9. С. 151 – 156.
6. Правові засоби стимулювання інноваційного розвитку України в умовах євроінтеграції: монографія / [О.П. Подцерковний, М.Д. Василенко, Д.В. Зятіна, Л.Д. Романадзе та ін.]; за заг. ред. С.В. Ківалова, О.П. Подцерковного. Одеса: Фенікс, 2015. 270 с.
7. Нікон Д.С., Михайлов М.С., Румянцев І.В., Бурцев О.В. Регіональні особливості та тенденції інвестиційно-інноваційного розвитку економіки в умовах перманентних кризових явищ. Український журнал прикладної економіки. 2017. Т. 2. № 3. С. 132 – 141.

8. Шепеленко О. Г. Державне управління інноваційною діяльністю (інституціональний аспект). / О. Г. Шепеленко // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. – Харків, 2014. Вип. 4 (20). С. 103 – 106.
9. Малицкий Б.А. Стратегия инновационного развития Украины: от разработки к реальной практике / Б.А. Малицкий // Наука та наукознавство, 2011. № 2. С. 6 – 20.
10. Шевчук В.Я. Формування інноваційної моделі сталого розвитку України в посткризовий період / В.Я. Шевчук // Інтернет-холдинг Олега Соскіна. URL: <http://soskin.info/ea/2010/1-2/20103.html>. (дата звернення: 17.10.2020).
11. Стеблянко О.І. Інноваційно-інвестиційні механізми регулювання економічної безпеки держави / І. О. Стеблянко, В. І. Дорошкевич // European Journal of Management Issues. 2017. № 25 (3-4). С. 154–161.
12. Кравчун О. С. Методологічні проблеми реалізації інноваційної складової в інвестиціях / О. С. Кравчун // Державне управління: теорія і практика. 2011. № 2. С. 1 – 10.
13. Новікова Р. О. Активізація та регулювання формування інвестиційних ресурсів в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд екон. наук: спец. 08.02.03 “Організація управління, планування і регулювання економікою” / Дніпропетровський національний університет. Дніпропетровськ. 2003. 19 с.
14. Шостак Л. В. Інноваційні моделі розвитку країн світу / Л. В. Шостак // Проблеми економіки та управління: збірник наук. праць: Вісник Національного ун-ту “Львівська політехніка” // Львів: Вид-во Львівської політехніки. 2010. № 684. С. 328 – 331.
15. Маргіта Н.О. Проблеми та перспективи впровадження інноваційно-інвестиційної моделі економічного розвитку в Україні // Н.О. Маргіта / Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія Економіка. 2013. Вип. 4. С. 89 – 93.
16. Ярова Д.О. Проблеми державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні // Д.О. Ярова, Ж.М. Жигалкевич // Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: зб. тез доп. І Міжнародної наук. – практ. конф. (Київ, 23 квітня 2020 р.). Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2020. С. 196 – 197.
17. Біловол Р. І. Формування моделі інноваційно-інвестиційного розвитку національної економіки та вітчизняних підприємств / Р.І. Біловол // Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки: матеріали IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (26 жовтня 2017 р.). Полтава, 2017. С. 51 – 52.
18. Рач В.А. Особливості реєстрації та фінансування інноваційних та інвестиційних проєктів, які реалізуються в рамках державної стратегії розвитку / В.А. Рач, О.В. Бирюков // Управління проєктами та розвиток виробництва: зб. наук. робіт. 2013. № 3 (47). С. 1 – 21.
19. Конащук В.Л. Теоретичні аспекти формування інноваційно-інвестиційної діяльності / В.Л. Конащук, І. Кучеренко // Запорізька державна інженерна академія. 2014. С. 125 – 130.
20. Сокровольська Н.Я. Бюджетна політика як інструмент інноваційно-інвестиційного розвитку економіки України / Н.Я. Сокровольська // Львів: Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.12. С. 317 – 324.
21. Кулаковський К.О. Інноваційно-технологічна складова розвитку економіки України: проблеми та стратегічні пріоритети / К.О. Кулаковський // Приазовський економічний вісник. 2018. Вип. 4. С. 4 – 9.

References

1. Heiets, V.M. et al. (Eds.). (2015). Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid [Innovative of Ukraine: national report]. NAS of Ukraine. Kyiv. [in Ukrainian]
2. Dzhulynska, S. P. (2010) Potensial innovatsiino-investytsiinoho rynku Ukrainy [Potential of the innovation and investment market of Ukraine]. Accounting & Finance of AIC. No 4. pp. 144 – 146. [in Ukrainian].
3. Klymenko, O. M. (2010). Formuvannia derzhavnoi innovatsiino-investytsiinoi promyslovoi polityky v rehioni [State innovative-investment industrial policy formation in regions] (PhD Thesis), Kyiv: Academy of municipal administration. [in Ukrainian].
4. Yurynets, Z. V., Kruhliakova, V. V. (2016). Innovatsiino-investytsiina polityka derzhavy: stan ta osoblyvosti rozvytku [Innovation and investment policy of the state: state and features of developmen]. Economy and society, Iss. 4, pp. 108 – 113. [in Ukrainian].
5. Kotko, O. K. (2016). Derzhavna investytsiina polityka: instytutsiini zasady rozvytku investytsiinoi diialnosti v Ukraini [State investment policy: institutional principles of investment development in Ukraine]. Global and National Problems of Economy, No 9, pp. 151 – 156. [in Ukrainian].
6. Podtserkovnyi, O.P., Vasylenko, M.D., Ziatina, D.V., Romanadze, L.D. et al. (2015). Pravovi zasoby stymulivannia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy v umovakh yevrointehratsii: monohrafiia. [Legal means of stimulating innovative development of Ukraine in the conditions of European integration] (Kivalov, S.V., Podtserkovnyi, O.P. Eds.). Odesa: Feniks. [in Ukrainian].

7. Nikon, D.Ie., Mykhailov, M.S., Rumiantsev I.V., Burtsev O.V. Rehionalni osoblyvosti ta tendentsii investytsiino-innovatsiinooho rozvytku ekonomiky v umovakh permanentnykh kryzovykh yavysheh [Regional features and tendencies of investment and innovative development of economy in the conditions of permanent crisis phenomena]. Ukrainian Journal of Applied Economics. Vol. 2. No 3, pp. 132 – 141. [in Ukrainian].
8. Shepelenko, O. H. (2014). Derzhavne upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu (instytutsionalnyi aspekt). [State management of innovation (institutional aspect)]. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktykazb. nauk. pr. Kharkiv, Iss. 4 (20). pp. 103 – 106. [in Ukrainian].
9. Malyskyi, B. A. (2011) Stratehiya ynnovatsyonnoho rozvytyia Ukrainy: ot razrobotky k realnoi praktyke. [Strategy of innovative development of Ukraine: from development to real practice]. Science and Science of Science. No 2, pp. 6 – 20. [in Ukrainian].
10. Shevchuk, V. Ia. Formuvannia innovatsiinoi modeli staloho rozvytku Ukrainy v postkryzovyi period. [Formation of the innovative model of the steel development of Ukraine in the post-crisis period]. Oleg Soskin Portal. Retrieved from: <http://soskin.info/ea/2010/1-2/20103.html> (accessed: 17.10.2020). [in Ukrainian].
11. Steblianko, O.I., Doroshkevych, V. I. (2017). Innovatsiino-investytsiini mekhanizmy rehuliuвання ekonomichnoi bezpeky derzhavy. [Innovation and investment mechanisms for regulating the economic security of the state]. European Journal of Management Issues. No 25(3-4), pp. 154–161. <https://doi.org/10.15421/191719>. [in Ukrainian].
12. Kravchun, O. S. (2011). Metodolohichni problemy realizatsii innovatsiinoi skladovoi v investytsiiah. [Methodological problems of realization of an innovative component in investments]. Public Administration: Theory and Practice. No 2, pp. 1–10. [in Ukrainian].
13. Novikova, R. O. (2003). Aktyvizatsiia ta rehuliuвання formuvannia investytsiinykh resursiv v Ukraini/ [Activation and regulation of investment resources formation in Ukraine] (PhD Thesis), Dnipropetrovsk: Dnipro National University. [in Ukrainian].
14. Shostak, L. V. (2010). Innovatsiini modeli rozvytku krain svitu. [Innovative models of development of the world]. Problemy ekonomiky ta upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats: Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. [Problems of economics and management]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky. No 684. C. 328 – 331. [in Ukrainian].
15. Marhita, N.O. (2013). Problemy ta perspektyvy vprovadzhennia innovatsiino-investytsiinoi modeli ekonomichnoho rozvytku v Ukraini. [Problems and prospects of introduction of innovation and investment model of economic development in Ukraine]. Scientific Bulletin of Uzhhorod University, Series "Economics". Iss. 4. pp. 89 – 93. [in Ukrainian].
16. Yarova, D.O., Zhyhalkevych, Zh.M. (2020). Problemy derzhavnoho rehuliuвання innovatsiino-investytsiinoi diialnosti v Ukraini. [Problems of state regulation of innovation and investment activities in Ukraine]. Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy: zb. tez dop. I Mizhnarodnoi nauk. – prakt. konf. [Business, innovation, management: problems and prospects]. Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv. pp. 196 – 197. [in Ukrainian].
17. Bilovol, R. I. (2017) Formuvannia modeli innovatsiino-investytsiinooho rozvytku natsionalnoi ekonomiky ta vitchyznianskykh pidpriemstv. [Formation of a model of innovation and investment development of the national economy and domestic enterprises]. Suchasni innovatsiino-investytsiini mekhanizmy rozvytku natsionalnoi ekonomiky: materialy IV Mizhnarodnoi naukovykh-praktychnoi Internet-konferentsii. [Modern innovation and investment mechanisms of national economy development]. Poltava, pp. 51 – 52. [in Ukrainian].
18. Rach, V.A., Byriukov, O.V. (2013). Osoblyvosti reiestratsii ta finansuvannia innovatsiinykh ta investytsiinykh proektiv, yaki realizuiutsia v ramkakh derzhavnoi stratehii rozvytku. [Features of registration and financing of innovative and investment projects implemented within the framework of the state development strategy]. Project management and development of production: Collection of scientific works. No 3 (47), pp. 1 – 21. [in Ukrainian].
19. Konashchuk, V.L., Kucherenko, I. (2014). Teoretychni aspekty formuvannia innovatsiino-investytsiinoi diialnosti. [Theoretical aspects of the formation of innovation and investment activities]. Zaporizhzhia State Engineering Academy. [in Ukrainian].
20. Sokrovol'ska, N.Ia. (2013). Biudzhetna polityka yak instrument innovatsiino-investytsiinooho rozvytku ekonomiky Ukrainy. [Fiscal policy as a tool for innovation and investment development of Ukraine]. The Scientific Bulletin of UNFU. Lviv. Iss. 23.12. pp. 317 – 324. [in Ukrainian].
21. Kulakovskiy, K.O. (2018). Innovatsiino-tekhnologichna skladova rozvytku ekonomiky Ukrainy: problemy ta stratehichni priorytety. [Innovation and technological component of Ukraine's economic development: problems and strategic priorities]. Pryazovskyi economic herald. Iss. 4. pp. 4 – 9. [in Ukrainian].

Сутність недобросовісної конкуренції

Слободян В. Д.

студентка юридичного факультету

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

вул. Гагаріна, 26, Дніпро, Україна

orcid.org/0000-0002-9063-325

Vicky.slbdn@gmail.com

Поклонська О. Ю.

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

юридичного факультету

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

вул. Гагаріна, 26, Дніпро, Україна

orcid.org/0000-0002-1942-8977

Oksana.poklonskaya@gmail.com

Ключові слова:

монополія, конкуренція, економіка, підприємці, суб'єкт господарювання, ринок, недобросовісна конкуренція, законодавство, неправомірні дії, захист.

У статті розглянуто теоретичні аспекти боротьби з недобросовісною конкуренцією, а саме: розкрито значення понять «конкуренція», «недобросовісна конкуренція». Визначено передумови й сутність недобросовісної конкуренції як негативного явища в ринково-економічній сфері. Виявлено причини виникнення недобросовісної конкуренції та її ознаки. Комплексно проаналізовано окремі статті законів України, знання яких дасть змогу успішно побороти неправомірні дії окремих підприємців. У науковій статті під час дослідження питання у сфері господарських правовідносин, а саме інституту недобросовісної конкуренції, було розглянуто загальне поняття конкуренції та поняття недобросовісної конкуренції як на законодавчому рівні, так і те, яке ґрунтується на думках науковців (С. Паращук, А. Бойко, Ю. Журик та ін.) та «Енциклопедії бізнесмена, економіста, менеджера». Проаналізовано поняття недобросовісної конкуренції на основі різних нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 року, Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року, Паризької конвенції про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року. Також у науковій статті зосереджено увагу на змісті недобросовісної конкуренції, який закріплений у Законі України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції» від 18 лютого 1992 року. Під час дослідження зазначеного питання зосереджено увагу на формах недобросовісної конкуренції та зазначено приклади недобросовісної конкуренції, які наводить науковець П. Цибульова у своїй праці «Основи інтелектуальної власності». Також зазначено основні методи недобросовісної конкуренції, які виокремлює науковець А. Бойко. У статті зосереджено увагу на тому, що економічна конкуренція може захищатись, і наведено зарубіжний досвід методів захисту таких країн, як Польща, Франція. Проаналізовано відповідальність за недобросовісну конкуренцію відповідно до чинного національного законодавства. Так, Господарським кодексом України за дії, які можуть бути розцінені як недобросовісна конкуренція, передбачено адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність. На підставі системного аналізу та досліджених матеріалів цієї проблематики дійшли висновку з приводу правового регулювання порушеного питання на законодавчому рівні та необхідності запозичення досвіду європейських країн, що своєю чергою сприятиме підвищенню конкурентоспроможності підприємств як суб'єктів права як на українському, так і на світовому ринках.

Essence unfair competition

Slobodian V. D.

*Student at the Faculty of Law
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Gagarina str., 26, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9063-325
Vicky.slbdn@gmail.com*

Poklons'ka O. Yu.

*Lecturer at the Department of Civil Law Disciplines
of the Faculty of Law
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Gagarina str., 26, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1942-8977
Oksana.poklonskaya@gmail.com*

Key words:

monopoly, competition, economy, entrepreneurs, entity, market, unfair competition, legislation, illegal actions, protection.

In this scientific article considers the theoretical aspects of combating unfair competition, that is: the meaning of the terms “competition”, “unfair competition” is revealed. The preconditions and essence of unfair competition as a negative phenomenon in the market and economic sphere are determined. The causes of unfair competition and its signs are revealed. Some articles of the Laws of Ukraine are comprehensively analyzed, the knowledge of which will provide an opportunity to successfully overcome the illegal actions of individual entrepreneurs.

In scientific articles during the study of issues in the field of commercial legal relations, namely the institute of unfair competition, the general concept of competition and the concept of unfair competition were considered both at the legislative level and that based on the views of researchers (Paraschuk S., Boyko A., Zhuryk Y. and others) and Encyclopedias of businessman, economist, manager. The concept of unfair competition on the basis of various regulations is analyzed, in particular, in accordance with the Law of Ukraine “On Protection of Economic Competition” of 11.01.2001, the Law of Ukraine “On Foreign Economic Activity” of April 16, 1991, the Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883. Also, the scientific article focuses on the content of unfair competition, which is enshrined in the Law of Ukraine “On Restriction of Monopoly and Prevention of Unfair Competition” of February 18, 1992. During the study of this issue, attention is focused on the forms of unfair competition and examples of unfair competition are given, which are given by the scientist P. Tsybulyova in his work “Fundamentals of Intellectual Property”. Also, the main methods of unfair competition, which are distinguished by the scientist A. Boyko. The scientific articles focus on the fact that economic competition can be protected. And the foreign experience of methods of protection, such countries as Poland, France is resulted. Liability for unfair competition in accordance with current national legislation is analyzed. As a rule, the Commercial Code of Ukraine provides for administrative, civil and criminal liability for actions that can be regarded as unfair competition. Based on a systematic analysis and research materials on this issue came to the conclusion about the legal regulation of this issue at the legislative level and the need to learn from European countries, which in turn will help increase the competitiveness of enterprises, both legal entities in Ukrainian and world markets.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку України актуальною проблемою є захист конкуренції. І це явище можна пояснити тим, що, з одного боку, в державі з'явилися нові суб'єкти господарювання, чим і загострюються конкурентні відносини, а з іншого – в нашій країні майже цілком відсутня корпоративна культура підприємств, що існує в інших провідних країнах світу [5].

І все ж в Україні існує правова основа захисту економічної конкуренції, що має забезпечувати реалізацію прав суб'єктів господарювання. Це закони «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. [9], «Про Антимонопольний комітет» від 26.11.1993 р. [7], «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 р. [8], «Про природні монополії» від 20.04.2020 р. [11], «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. [12]. Незважаючи на достатню кількість нормативно-правових актів, які регулюють це питання, воно потребує подальшого дослідження, зокрема з практичного погляду.

Проблему стосовно недобросовісної конкуренції досліджували провідні світові фахівці (Р. Брентон, Х. Брукнер, Р. Дорнбуш, Я. Корнаї, Р. Лукас, М. Портер, Р. Солоу, Дж. Стігліца, С. Фішер, А. Шюллер) та вітчизняні науковці (О. Білорус, З. Борисенко, В. Будкін, І. Бураковський, О. Власюк, В. Гейць, А. Гальчинський, Б. Губський, А. Кредісов, Д. Лук'яненко, С. Мочерний, О. Мартянов, В. Новицький, В. Оніщенко, О. Плотников, Т. Панфілов, Ю. Пахомов, А. Поручник, О. Рогач, В. Рокоч, В. Савчук, В. Сіденко, А. Сухоруков, Н. Татаренко, Т. Циганков, А. Філіпенко, О. Шнирков, А. Чухно, С. Якубовський та інші) [13].

Мета статті – дослідити зазначене питання з практичного погляду та розглянути теоретичні засади організації управління конкурентоспроможного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Законі України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. конкуренція визначається як змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають змогу вибирати між кількома продавцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обігу товарів на ринку [5].

Відомо, що підприємницька діяльність, зазвичай самостійна й ініціативна, відбувається між підприємцями. У діяльності суб'єкта господарювання є основна мета (отримання прибутку) і стратегічний напрям (збільшення власних капіталів й економічне зростання), що сприяє прагненню підприємця до пошуку оптимальних економічних

рішень, адже товари/послуги повинні мати попит у споживачів.

З огляду на це можна зробити висновок, що значний прибуток одержить той підприємець, товар/послуга якого опиняться поза конкуренцією.

Отже, виходить, що конкуренція – це необхідна умова для підприємницької діяльності, ринкової економіки загалом, бо заснована на товарному виробництві і публічних закупівлях [5]. Їй не можна перешкоджати, інакше це призведе до скорочення інновацій і порушить механізм вироблення перспективних ідей [14].

Поняття «ринку» і «конкуренція» не можна розглядати окремо. Конкуренція забезпечує становлення ринку, а значить, є позитивним економічним аспектом. Однак варто зазначити, що вона може бути не лише добросовісною (правомірною), а й недобросовісною (неправомірною).

Перш ніж розглянути конкуренцію в останньому аспекті, зосередимо увагу на визначенні цього терміна, сутність якого вперше розкрив А. Сміт. Дослідник порівняв конкуренцію з «невидимою рукою», що керує світом у ринкових умовах [17].

В «Енциклопедії бізнесмена, економіста, менеджера» конкуренція розуміється, як боротьба/змагання, а значить, є основною об'єктивною закономірністю товарного виробництва, ринкової економіки, що проявляється в боротьбі (змаганні) товаровиробників, організацій та установ виробничої і невиробничої сфери за кращі умови виробництва і збуту товарів і послуг, завоюванні кращих умов на ринку з метою досягнення максимальних прибутків [4, с. 297].

Також загальне поняття недобросовісної конкуренції можна знайти в Паризькій конвенції про охорону промислової власності. Відповідно до пункту 2 статті 10bis Конвенції «актом недобросовісної конкуренції вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торговельних справах» [1].

У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» також розкрито поняття недобросовісної конкуренції. Зокрема, у ст. 31 Закону зазначено, що недобросовісна конкуренція включає здійснення демпінгу, незаконне використання та підробку фірмових назв, товарних знаків, промислових зразків, поширення неправдивої інформації щодо товарів, проведення будь-яких порівнянь із конкретними товарами конкурентів під час здійснення рекламних заходів [13].

Ст. 20 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. передбачалося заборонити узгоджені дії, угоди, договори, явні й таємні союзи, якщо вони сприяють обмеженню конкуренції на зовнішньому ринку й доступу на ринок інших підприємств, свободи конкуренції,

перешкоджають установленню вільних ринкових цін, штучно викликаючи їх зростання або падіння, розподіляють ринки збуту або джерела постачання [13].

18 лютого 1992 р. було прийнято Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції», де уточнювався зміст недобросовісної конкуренції [13].

Зокрема, у ст. 7 цього Закону йшлося про те, що недобросовісна конкуренція полягає в:

- неправомірному використанні товарного знака, копіюванні фірми, пакування, зовнішнього оформлення;
- фірмовому найменуванню або маркуванню товару;
- прямому відтворенні товару іншого підприємця, самовільному використанні його імені;
- умисному поширенні неправдивих або неточних відомостей, що сприятимуть зниженню ділової репутації або майновим інтересам іншого підприємця;
- отриманні, використанні, розголошенні комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця;
- замовленні, виготовленні, розміщенні/поширенні юридичними або фізичними особами реклами, що не відповідає вимогам чинного законодавства України і може завдати шкоди громадянам, установам, організаціям або державі [13].

Таким чином, недобросовісна конкуренція – це насамперед вчинення особою активних неправомірних дій із метою досягнення в конкурентній боротьбі неправомірних переваг, у результаті чого підприємці або їхня ділова репутація зазнають збитків; підприємницька діяльність отримує неправомірні переваги. Також порушуються законодавчі норми, оскільки недобросовісна конкуренція є протиправною [13] і має такі форми:

- неправомірні дії, спрямовані на отримання певних переваг над конкурентом за рахунок його інтелектуальної діяльності та ділової репутації;
- неправомірні дії, пов'язані з дезорганізацією виробничого процесу конкурента, створенням йому перешкод під час конкурентної боротьби та досягненням неправомірних переваг у конкуренції;
- дії, пов'язані з неправомірним збиранням, розголошенням та використанням комерційної таємниці [18, с. 52–55].

У своїй праці «Основи інтелектуальної власності» П. Цибульов наводить приклади діяльності, що можна вважати недобросовісною конкуренцією в роботі суб'єктів господарювання [19]. Дослідник зазначає, що неправомірна діяльність підприємців передбачає: промислове шпигунство, внаслідок якого можна підкупити службовців кон-

курента, підштовхнути їх до порушення договорів; погрозу конкурентам із метою скорочення їхнього товарного обігу чи створення їм перешкод; демпінг (продаж товару/послуги дешевше за собівартість), щоб перешкодити конкуренції; піратське копіювання товарів/послуг/реклами; порушення законів тощо.

Аналогічного погляду дотримується А. Бойко, виокремлюючи серед основних методів недобросовісної конкуренції економічне (промислове) шпигунство, підробку продукції конкурентів, підкуп і шантаж, обдурювання споживачів, махінації з діловою звітністю, валютні махінації, приховування дефектів тощо [2].

У науковій роботі С. Парашука зазначено, що недобросовісна конкуренція являє собою особливий вид цивільного правопорушення, що полягає у зловживанні суб'єктами господарювання правом конкуренції, у результаті чого порушуються права інших осіб. При цьому науковець зауважує, що таке зловживання правом може виражатися в порушенні норм законодавства про заборону певних дій, а також звичаїв ділового обороту, заснованих на принципах ділової етики (чесності, добросовісності, розумності й т. п.) [15, с. 57].

Головним аспектом у боротьбі з недобросовісною конкуренцією є захист інтересів споживачів. З огляду на це Ю. Журик у праці «Поняття та види недобросовісних дій у конкуренції. Підприємство, господарство та право» виокремлює цілі щодо захисту інтересів суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції. На думку науковця, неправомірну конкуренцію можна подолати, якщо в процесі підприємницької діяльності забезпечувати рівність суб'єктів господарювання та реалізацію споживачами своїх прав, запобігати неправомірним діям підприємців, захищати інтелектуальну власність на ринку тощо [6, с. 11–16].

Варто зазначити, що економічна конкуренція може захищатися. Існують різні способи її захисту, проте здебільшого послуговуються заходами правового впливу. Позитивним є закордонний досвід. Так, наприклад, вступивши в Європейський Союз, Польща гармонізувала антимонопольне законодавство з нормами ЄС, а новий антимонопольний орган почав діяти в рамках Європейської конкурентної мережі (ECN). Відповідно до Регламенту комісії (ЄС) № 802/2004 від 07.04.2004 р. щодо контролю за концентрацією суб'єктів господарювання Європейська Комісія має право проводити розслідування концентрації у «Вимірі Союзу». Відповідно до цього 16 лютого 2007 р. в Польщі прийняли новий Закон «Про захист конкуренції і прав споживачів» [16, с. 4–9], згідно з яким Голові антимонопольного органу надаються повноваження накладати значний штраф на підприємство, якщо воно надало неправдиву інформа-

цію, увівши в оману антимонопольний орган, або не надало відомостей на вимогу Управління [5].

В Україні ж згідно зі ст. 37 Господарського кодексу України дії, розцінені як недобросовісна конкуренція, зумовлюють адміністративну, цивільну чи кримінальну відповідальність винних осіб суб'єктів господарювання у випадках, передбачених законом [3].

Тому вважаємо за необхідне запозичити досвід європейських країн, зокрема антимонопольне законодавство Франції, адже це своєю чергою буде сприяти підвищенню конкурентоспроможності підприємств на світовому ринку та пріоритетному захисту інтересів, прав споживачів, до того ж законодавство Франції передбачає здійснення діяльності щодо підтримки розвитку підприємств до рівня, який відповідає вимогам міжнародної конкуренції.

Висновки. Отже, суб'єкти господарювання діють в умовах ринкової конкуренції, що передбачає реалізацію стимулювальної, регулятивної та креативної функції. Однак нерідко дії підприємців стають недобросовісними, у результаті чого визнаються неправомірними.

З метою уникнення такого негативного явища на ринку, як недобросовісна конкуренція, вкрай необхідно виробити ефективну структурну політику, змінивши концепцію захисту від неправомірних дій суб'єктів господарювання та поширивши регулятивний вплив на державу, споживачів, суспільство загалом, удосконалити національне монопольне законодавство, сформувавши відкритий реєстр підприємців, які штучно створюють недобросовісну конкуренцію, і змінити концепцію захисту.

Література

1. Бакалінська О.О. Недобросовісна конкуренція як форма зловживання суб'єктивним цивільним правом. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2012. Випуск 2(14).
2. Бойко А. Методи захисту від недобросовісної конкуренції. URL: <http://www.conf-cv.at.ua/forum/12-27-1>.
3. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> від 16.10.2020.
4. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / За ред. Р. Дяківа. Київ : Міжнародна економічна фундація, 2000. 703 с.
5. Євтушенко Є.В., Леонов Б.Д. Захист від недобросовісної конкуренції: нормативно-правовий та інформаційний аспекти. *Інформація і право.* 2018. № 4 (27). URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/11_10.pdf
6. Журик Ю. Поняття та види недобросовісних дій у конкуренції. *Підприємство, господарство та право.* 2000. № 2. С. 11–16.
7. Закон України «Про Антимонопольний комітет України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1993. № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text> від 26.11.1993.
8. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції». *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Закон України «Про захист економічної конкуренції». *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2001. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> від 11.01.2001.
10. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність». *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР).* 1991. № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> від 16.04.1991.
11. Закон України «Про природні монополії». *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2000. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text> від 20.04.2000.
12. Закон України «Про публічні закупівлі». *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2016. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> від 25.12.2015.
13. Нікулін В.В., Танасієнко Н.П. Припинення недобросовісної конкуренції в умовах інтеграції України в міжнародний економічний простір. *Економічні науки. Вісник Хмельницького національного університету.* 2010. № 5. Т. 4. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_5_4/229-232.pdf
14. Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Москва : Изд-во института Гайдара, 2011. 518 с.
15. Паращук С.А. Недобросовестная конкуренция: содержание и правовые средства ее прекращения : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1995. С. 57.
16. Про контроль за концентрацією суб'єктів господарювання : Регламент Комісії ЄС № 802/2004 від 07.04.04 р., з імплементацію Регламенту Ради (ЄС) № 139/2004. *Офіційний вісник Європейського Союзу.* 2004. № 133/1. С. 4–9.
17. Семікіна М.В. Конкуренція і конкурентоспроможність на ринку праці: методологія визначення. *Соціальні аспекти конкурентоспроможності національної економіки.* URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/55296627.pdf>

18. Слободянюк М. Добросовісна конкуренція – законні норми поведінки. *Вісник АМКУ*. 2006. № 2. С. 52–55.
19. Цибульов П. Основи інтелектуальної власності. 2005. URL: <http://www.bookz.com.ua/23> (заголовок з екрану).

References

1. Bakalinska, O.O. (2012). Nedobrosovisna konkurentsia yak forma zlovzhyvannia subiektyvnyim tsyvilnym pravom. [Unfair competition as a form of abuse of subjective civil law] *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. Vypusk 2(14)*.
2. Boiko, A. Metody zakhystu vid nedobrosovisnoi konkurentsii. [Methods of protection against unfair competition]. URL: <http://www.conf-cv.at.ua/forum/12-27-1>.
3. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. (2003) [Commercial Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. n. 18, n. 19-20, n. 21-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> vid 16.10.2020.
4. Entsyklopediia biznesmena ekonomista, menedzhera (2000) / [Encyclopedia of businessman, economist, manager]. Za red. R. Diakiva. K.: Mizhnarodna ekonomichna fundatsiia, p. 703. p. 297.
5. Yevtushenko Ye.V., Leonov B.D. Zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii: normatyvno-pravovy ta informatsiyni aspekty. (2018) [Protection against unfair competition: regulatory and informational aspects]. *Informatsiia i pravo* n. 4 (27). URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/11_10.pdf
6. Zhuryk, Yu. Poniattia ta vydy nedobrosovisnykh dii u konkurentsii. Pidpriemstvo, hospodarstvo ta pravo. (2000) [Concepts and types of unfair actions in competition. Enterprise, economy and law], n. 2. p. 11–16.
7. Zakon Ukrainy «Pro Antymonopolnyi komitet Ukrainy». (1993) [Law of Ukraine “On the Antimonopoly Committee of Ukraine”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. n. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text> vid 26.11.1993.
8. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii». (1996) [Law of Ukraine “On Protection against Unfair Competition”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. n. 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text> vid 07.06.1996.
9. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii». (2001) [Law of Ukraine “On Protection of Economic Competition”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. n. 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> vid 11.01.2001.
10. Zakon Ukrainy «Pro zovnishnoekonomichnu diialnist». (1991) [Law of Ukraine “On Foreign Economic Activity”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSS (VVR)*. n. 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> vid 16.04.1991.
11. Zakon Ukrainy «Pro pryrodni monopolii». (2000) [Law of Ukraine “On Natural Monopolies”] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. n. 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text> vid 20.04.2000.
12. Zakon Ukrainy “Pro publichni zakupivli”. (2016) [Law of Ukraine “On Public Procurement”] *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. n. 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> vid 25.12.2015.
13. Nikulin, V.V., Tanasiienko, N.P. (2010) Prypynennia nedobrosovisnoi konkurentsii v umovakh intehtratsii Ukrainy v mizhnarodnyi ekonomichnyi prostir. [Termination of unfair competition in the conditions of Ukraine’s integration into the international economic space]. *Ekonomichni nauky. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. N. 5. T. 4. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_5_4/229-232.pdf
14. Nort, D., Uollis, D., Vainhast, B. (2011) Nasylye y sotsyalnye poriadky. [Violence and social order]. Moskva: Yzd-vo ynstituta Haidara, p. 518.
15. Parashchuk, S.A. (1995) Nedobrosovestnaia konkurentsia: sodержanye y pravovye sredstva ee prekrashcheniya. [Unfair competition: content and legal means of its termination]. *Dyss.... kand. yuryd. nauk*. Moskva, p. 57.
16. Pro kontrol za kontsentratsiieiu subiektiv hospodariuvannia: Rehlament Komisii (ES) n. 802/2004 vid 07.04.04 r., [On control over the concentration of economic entities] z implementatsiiu Rehlamentu Rady (ES) n. 139/2004. *Ofitsiyni visnyk Yevropeiskoho Soiuzu*. 2004. n. 133/1. p. 4–9.
17. Semykina, M.V. Konkurentsia i konkurentospromozhnist na rynku pratsi: metodolohiia vyznachennia. [Competition and competitiveness in the labor market: a methodology for determining]. *Sotsialni aspekty konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/55296627.pdf>
18. Slobodianiuk, M. (2006) Dobrosovisna konkurentsia – zakonni normy povedinky. [Fair competition – legal rules of conduct] *Visnyk АМКУ*. N. 2. p. 52–55.
19. Tsybulov, P. (2005) Osnovy intelektualnoi vlasnosti. [Fundamentals of intellectual property]. URL: <http://www.bookz.com.ua/23>.

Господарсько-правова сутність корпоративної соціальної відповідальності

Татьков Б. В.

фізична особа – підприємець
orcid.org/0000-0002-1543-5723
t.advocat@ukr.net

Ключові слова:

господарське право, господарсько-правове регулювання, корпоративна соціальна відповідальність, повноваження, суб'єкти господарювання, учасники господарських відносин.

В юридичній науці залишається невизначеність із головних питань щодо теоретичних засад корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Метою дослідження є виявлення господарсько-правової сутності КСВ та формування пропозицій щодо її визначення з погляду господарсько-правової науки, які можуть бути покладені в основу під час здійснення подальших господарсько-правових досліджень КСВ. Застосовано як основні аналітико-синтетичний, діалектичний, системно-структурний, формально-логічний методи. Проаналізовано питання визначення сутності корпоративної соціальної відповідальності, сформульовано пропозиції щодо її наукового розуміння з погляду господарського права. На основі аналізу норм Конституції України виокремлено два види КСВ: КСВ як моральна відповідальність – відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, яка реалізується в рамках конституційних прав і свобод; КСВ як юридична відповідальність – відповідальність перед законом, який наділяє суб'єктів відносин КСВ правами і обов'язками щодо соціально відповідальної поведінки. По суті, моральна та правова відповідальність взаємопов'язані, правова відповідальність має відповідати нормам моралі, а моральна відповідальність – забезпечуватися нормами права. Досягнення такої взаємодії є метою господарсько-правового регулювання КСВ.

Встановлено, що з господарсько-правового погляду метою КСВ є задоволення суспільно-корисних індивідуальних і колективних, приватних і публічних інтересів господарської організації (корпорації) та інших учасників відносин КСВ. В основі КСВ лежить моральний обов'язок дотримуватися індивідуальних і колективних прав людини або приватних і публічних прав суб'єктів господарювання. Такий моральний обов'язок має місце у будь-якому разі, незалежно від того, чи закріплений він у конкретизованій правовій нормі.

КСВ запропоновано розглядати як право і обов'язок із попередження правопорушень, що полягає в дотриманні прав і свобод суб'єкта господарювання та учасників господарських відносин із ним у процесі реалізації господарської компетенції. По суті це міра легітимної свободи, при цьому право і обов'язок, які розглядаються в господарському праві як дві сторони одного повноваження, є складовою частиною господарської компетенції підприємства.

Обґрунтовано, що за господарсько-правовою сутністю КСВ – це добровільно взятий на себе моральний обов'язок і право з його реалізації, або природне конституційне повноваження реалізовувати конституційні права і свободи і господарську компетенцію для задоволення приватних і публічних інтересів учасників господарських відносин і досягнення спільних суспільно корисних цілей у сфері господарювання.

Essence of corporate social responsibility under commercial law

Tatkov B. V.

Individual Entrepreneur

orcid.org/0000-0002-1543-5723

t.advocat@ukr.net

Key words:

economic law, legal regulation under economic law, corporate social responsibility, powers, business entities, participants in economic relations.

Legal science is uncertain about the main issues of the theoretical framework of corporate social responsibility (CSR). The study aims to identify the legal essence of CSR under commercial law and formulate proposals for its definition from the perspective of commercial law, which can be used as a basis for further research of CSR under commercial law. The analysis and synthesis methods, dialectical approach, structured system analysis, and formal logical method were used as the main methods. The issues of defining the essence of corporate social responsibility have been analyzed, and proposals have been formulated regarding its scientific understanding within commercial law.

The analysis of the norms of the Constitution of Ukraine revealed the following two types of CSR: CSR as moral responsibility – responsibility before God, one's own conscience, previous, current and future generations, which is implemented within the framework of constitutional rights and freedoms; CSR as a legal responsibility – responsibility before the law, which gives the subjects of CSR relations the rights and obligations on socially responsible behavior. Moral and legal responsibility are interconnected, legal responsibility must comply with moral norms, and moral responsibility must be ensured by the norms of law. Achieving such interconnection is the goal of the economic and legal regulation of CSR.

It has been established that from the perspective of commercial law, the purpose of CSR is to satisfy the socially useful individual and collective, private and public interests of an economic organization (corporation) and other participants in CSR relations. CSR is based on a moral duty to respect individual and collective human rights or private and public rights of business entities. Such a moral obligation occurs in any case, regardless of whether it is enshrined in a specific legal norm or not.

It is proposed to consider CSR as a right and obligation to prevent offenses, which consists in observing the rights and freedoms of a business entity and participants in economic relations with it in the process of exercising economic competence. In essence, this is a measure of legitimate freedom, while being the right and obligation, which are considered in economic law as two sides of one authority, which is an integral part of the economic competence of the enterprise.

It has been substantiated that, according to the CSR under commercial law is a voluntarily assumed moral duty and rights to implement it, or a natural constitutional authority to exercise constitutional rights and freedoms and economic competence to satisfy the private and public interests of participants in economic relations and achieve common socially useful goals in the field of management.

Вступ. КСВ – складне явище об'єктивної реальності, яке є об'єктом дослідження різних дисциплін, що в процесі взаємодії збагачують одна одну. Цей процес відображає загальну тенденцію сьогодення щодо міждисциплінарних досліджень. У сфері КСВ міждисциплінарний підхід (Interdisciplinary approach) підкреслює важ-

ливість взаємодії різних галузей науки, внеску, який можуть зробити соціологи, економісти, екологи, правознавці, етологи та інші в розуміння корпоративної поведінки організації. Науковці зазначають, що, незважаючи на те, що в останні десятиліття з'явилися значна кількість організацій, які працюють над поширенням ідеї КСВ,

і низка наукових концепцій, так чи інакше пов'язаних з ідеєю КСВ, неможливо сказати, що є єдине розуміння КСВ.

Існує безліч визначень і обґрунтувань в абсолютно різних галузях знань [1; 2; 3, с. 27 та ін.]. Такий стан справ частково є виправданим, адже кожна дисципліна підходить до вивчення явища КСВ зі своїм інструментарієм та вивчає свій аспект, має власні предмет і метод дослідження. З іншого боку, це засвідчує потребу просування до єдиного розуміння сутності КСВ різними дисциплінами. Важливу роль у цьому процесі відіграє господарське право, яке застосовує при цьому системний, комплексний підхід і має на меті досягнення синергетичного ефекту в науковому пізнанні КСВ. Натомість дослідження поняття КСВ господарсько-правовою наукою так само, як і юридичною наукою взагалі, знаходиться в зародковому стані.

Метою статті є виявлення господарсько-правової сутності КСВ та формування пропозицій щодо її визначення з погляду господарсько-правової науки, які можуть бути покладені в основу під час здійснення подальших господарсько-правових досліджень КСВ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна відповідальність багатоаспектна та багаторівнева. Більшість дослідників КСВ кладуть в основу визначення її поняття вплив рішень і діяльності організацій на суспільство та навколишнє середовище. Натомість варто зазначити, що функція КСВ спрямована на захист не лише суспільства загалом і навколишнього середовища, а й окремого громадянина (громадян) чи груп (колективів). Тому в процесі визначення сутності КСВ не варто упускати з поля зору окремого громадянина або кожен конкретну людину, її потребу самозбереження і відповідний інтерес, що простягається і на нащадків. З огляду на це в питанні КСВ має йтися про конкретизацію впливів на конкретні об'єкти чи конкретних людей, а не лише про загальну спрямованість відносин на загальному рівні.

Заслуговує на увагу визначення спеціалістів, які розглядають КСВ як гарантоване суспільством і державою відношення, яке забезпечує дотримання інтересів і свобод взаємопов'язаних сторін [4, с. 212].

До вивчення КСВ підходять із погляду ділової етики та апелюють не в останню чергу (або перш за все) до цінностей та морально-етичних норм. Привертає особливу увагу визначення Н.В. Демченка, який визначає КСВ як складну систему моральних норм, апелює до моральних засад суспільств, які побудовані на повазі до гідності людини та дотриманні балансу інтересів [5, с. 106].

На гуманності, моральних цінностях та правах людини акцентують численні зарубіжні джерела щодо КСВ. Європейська комісія з корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) 2011–2014 звертає особливу увагу на права людини, їх інтеграцію в ключову стратегію. Згідно з її визначенням КСВ – це відповідальність підприємств за свій вплив на суспільство [6].

КСВ є невід'ємним елементом відкритої системи внутрішніх і зовнішніх відносин господарської організації (корпорації), суб'єктами яких виступають люди та їхні колективи. Кожна складна соціальна структура прагне до самозбереження за допомогою упорядкування суспільних відносин, з іншого боку, тяжіє до розпаду. Стабільність забезпечується пошуком золотої середини між хаосом і порядком, інтеграцією і дезінтеграцією тощо. Вважається, що категорії «порядок» і «хаос» є антиподами, однак водночас вони доповнюють один одного, перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності.

Сталий розвиток передбачає збереження динамічної рівноваги між хаосом і порядком, або між порядком і свободою. При цьому і та, і інша категорія має незамінний взаємодоповнюючий характер, і завдання полягає, скажімо, не у викоріненні хаосу та нормативному упорядкуванні всіх господарських відносин, не в повній дерегуляції, а в побудові збалансованих моделей суспільних відносин, у цьому разі моделі КСВ.

Таким чином, КСВ проявляється як суспільні відносини, які складаються на основі морального зобов'язання з реалізації КСВ.

Варто зазначити, що сутність відповідальності людини (так само колективу людей, організації) цікавила видатних філософів ще з античності. Фактично це є питанням відповідальності людини за здійснення вибору між добром і злом, справедливістю і несправедливістю. Наприклад, Платон у своїх працях «Держава», «Законо», «Політика», пов'язуючи сутність відповідальності з ув'язненнями про справедливість, зазначав, що відповідальність має подвійний характер: моральна відповідальність та відповідальність перед законом, котра трансформується у відповідальність за його порушення.

Така класифікація не втрачає своєї актуальності і нині. Так, аналіз норм Конституції України дає змогу виокремити два види КСВ:

1) КСВ як моральна відповідальність – відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, яка реалізується в рамках конституційних прав і свобод;

2) КСВ як юридична відповідальність – відповідальність перед законом, який наділяє суб'єктів відносин КСВ правами і обов'язками щодо соціально відповідальної поведінки.

Моральна відповідальність лежить в основі Конституції України. Це – відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, зазначена у преамбулі Конституції. Вона реалізується в рамках конституційних свобод.

По суті, моральна та правова відповідальність взаємопов'язані, правова відповідальність має відповідати нормам моралі, а моральна відповідальність забезпечується нормами права. В реальності це лише мета – досягти такої взаємодії.

Моральна відповідальність має добровільний характер, вона впливає з морального зобов'язання з реалізації КСВ, яке від початку не має правового характеру, однак може набути його та трансформуватися у правовідносини.

Окремі автори кладуть в основу визначення поняття КСВ її суспільну корисність. Суспільна корисність як ознака КСВ підкреслюється і в ділових колах. Цей акцент має важливе значення, водночас варто зазначити, що КСВ приносить користь не лише суспільству загалом, а й індивідуальним учасникам відносин КСВ.

З господарсько-правового погляду метою КСВ є задоволення суспільно-корисних індивідуальних і колективних, приватних і публічних інтересів господарської організації (корпорації) та інших учасників відносин КСВ.

Наскільки ефективно задовольняються потреби й інтереси учасників відносин КСВ, залежить від рівня корпоративної культури, який зумовлюється тим, яка концепція КСВ використовується як провідна в тій чи іншій господарській організації: корпоративного егоїзму, розумного корпоративного егоїзму чи корпоративного альтруїзму. При цьому в рамках однієї організації можуть використовуватися одночасно три концепції в різних сегментах суспільних відносин. На першому рівні зміст КСВ становить юридична відповідальність перед законом та за договірними зобов'язаннями. На другому рівні КСВ передбачає процедури узгодження інтересів та досягнення компромісу. На третьому рівні КСВ – це сполучення приватних і публічних інтересів на засадах консенсусу.

КСВ як відповідальність перед законом – це моральна відповідальність, втілена в закон, права і обов'язки суб'єктів відносин КСВ. Таке розуміння КСВ відповідає концепціям корпоративного егоїзму та розумного корпоративного егоїзму. При цьому концепція корпоративного егоїзму реалізується в сегменті, де КСВ розглядається як моральна відповідальність, втілена в конкретних юридичних правах і обов'язках, закріплених у правових нормах. Концепція розумного корпоративного егоїзму передбачає врахування в про-

цесі прийняття рішень прав і свобод, які не конкретизовані в правових нормах, а виявляються самостійно за допомогою застосування принципу розумності і справедливості.

Варто зазначити, що, якщо відповідальність перед законом широко відома як юридична відповідальність, моральна відповідальність і право розглядаються, як правило, як не взаємопов'язані поняття. Натомість це не так, оскільки в основі КСВ лежить моральний обов'язок дотримуватися прав і свобод інших, іншими словами, індивідуальних і колективних прав людини або приватних і публічних прав організацій. При цьому такий моральний обов'язок має місце в будь-якому разі, незалежно від того, чи закріплений він у конкретизованій правовій нормі. Дотримання справедливих вимог моралі є складником соціального і міжнародного порядку, гарантованого Загальною декларацією прав людини (ООН, 1948) (ст.ст. 28, 29).

При цьому правова природа КСВ має подвійний характер. З одного боку, вона передбачає індивідуальну відповідальність кожного за моральність/аморальність своєї поведінки. З іншого боку, це завжди колективна відповідальність, або відповідальність організації загалом (корпорації), на якій фактично відображається поведінка кожного, але і вона як система справляє самостійний вплив на кожного учасника відносин КСВ.

І індивідуальна, і колективна відповідальність має подвійну приватну і публічну природу, яка передбачає сполучення приватних і публічних інтересів.

У соціологічних дослідженнях зазначається, що соціальна відповідальність відіграє в суспільстві регулятивну функцію, оскільки забезпечує таку поведінку членів суспільства, яка відповідає соціальним нормам, традиціям, звичаям, що діють у суспільстві [7, с. 32].

З погляду господарсько-правової проблематики, в якій завжди був присутній соціологічний аспект, розгляд питань КСВ, як і раніше, відбувається крізь призму сполучення приватних і публічних інтересів, що полягає в реалізації таких приватних інтересів, які відповідають одночасно і суспільним інтересам.

На думку Г. Боуена, у книзі «Соціальна відповідальність бізнесмена» соціальна відповідальність визначається як зобов'язання дотримуватися в ухваленні рішень тієї стратегії, яка сумісна з цілями й цінностями суспільства [8].

Суб'єкт господарювання у процесі здійснення господарської діяльності має керуватися не лише власними (приватними) інтересами (отримання прибутку чи іншого приватного позитивного ефекту), а й суспільними інтересами. Адже реалізація суб'єктом господарювання своїх цілей спри-

чиняє певні наслідки для суспільств – позитивні чи негативні.

Саме ці наслідки на сучасному етапі набули такого суспільного значення, яке вимагає впровадження інституту КСВ у структуру господарсько-правового регулювання.

З правового погляду в широкому розумінні фактично йдеться про функціонування в рамках громадянського суспільства інститутів морального права, побудованого на очікуваннях суспільства від суб'єктів суспільних відносин морально відповідальної поведінки, де суб'єкти відповідних відносин беруть на себе цей обов'язок із власної ініціативи і цілком добровільно. Від сторонніх суб'єктів права до них може поступати лише пропозиція (не вимога), і вона не обов'язкова до виконання, не підтримується силою державного примусу, тобто має рекомендований характер. Тоді як у вузькому розумінні йдеться про правову можливість застосування засобів державного регулювання відповідних відносин шляхом законодавчого наділення контрольними повноваженнями інститутів громадянського суспільства та вимоги звіту перед суспільством про соціально-відповідальний характер суб'єктів господарської діяльності.

Дискусійним залишається питання про форми участі держави і законотворчості в цьому процесі. Відповідно до тенденцій сучасного етапу суспільного розвитку варто зазначити, що з правового погляду йдеться про механізми самоспонування і добровільного взяття на себе соціальних зобов'язань у сполученні із засобами державного впливу на відповідні процеси переважно у формі законодавчого запровадження звітності, громадського контролю та державного стимулювання.

З господарсько-правового погляду соціальну відповідальність підприємств пропонується розглядати як право і обов'язок із попередження правопорушень, що полягає в дотриманні прав і свобод інших учасників господарських відносин у процесі реалізації господарської компетенції. По суті – це міра легітимної свободи, при цьому право і обов'язок, які розглядаються в господарському праві як дві сторони одного повноваження, є складовою частиною господарської компетенції підприємства.

Варто наголосити на двосторонній відповідальності держави і суспільства, яка ґрунтується на взаємозалежності держави і суспільства. На нашу думку, збалансовані відносини між державою та громадянським суспільством, їх взаємозалежність і двостороння відповідальність – це і є та золота середина у відносинах держави і суспільства, якої треба досягти. Завдання полягає у формуванні механізмів забезпечення такої

взаємної відповідальності. Сучасна практика, навпаки, свідчить про сформовану фактичну залежність суспільства від держави (її дії або без дії), а сам принцип взаємної відповідальності держави і суспільства якщо і проголошується, то має декларативний характер, не проводиться послідовно в життя. У виправленні такого положення чи не ключове значення має становлення інституту КСВ, а з погляду розвитку права – її господарсько-правове забезпечення.

Це пов'язано з невідповідністю потребам сучасного етапу стану розвитку громадянського суспільства, недостатньою сформованістю його інститутів та інертністю його поведінки. Розвиток громадянського суспільства та налагодження ефективного контролю громадськості за діяльністю держави стало нагальним питанням порядку денного міжнародного рівня з середини ХХ ст. Ця тенденція стала відтворенням нового аспекту в категорії відповідальності – відповідальності особистості не лише за власну поведінку, але і за стан справ у суспільстві загалом. При цьому держава розглядається як один з інститутів громадянського суспільства.

М. Вебер розглядає відповідальність як суб'єктивний конструкт та вважає, що необхідно розглядати історичну зумовленість трансформації відповідальності перед Богом у світську форму відповідальності людини за власні рішення, котрі виправдовуються лише сумлінням [9, с. 230–233].

У цьому процесі, як видається, відбуваються синтез об'єктивної реальності і суб'єктивної волі та формування правових інститутів.

П. Сорокін характеризує соціальну відповідальність як акт «діяння», «послуговий» акт або «подвиг», для якого характерні такі риси: несуперечність переживанням «повинності», через що соціальна відповідальність завжди розглядається як морально-позитивний акт; надлишок «добročинності», пов'язаний із тим, що претендувати на соціально відповідальний акт або ставити його в обов'язки не можна; «добровільність» цього акту [10, с. 234–240].

Добровільний морально-позитивний акт із врахування індивідуальних і колективних прав людини або приватних і публічних інтересів є результатом трансформації передбаченої преамбулою Конституції України відповідальності перед Богом у світську форму відповідальності за власні рішення, передбачену розділом II Конституції «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина».

При цьому моральне зобов'язання діяти в спільних суспільно корисних цілях, а отже, у спільних інтересах, є тим інструментом, який забезпечує сполучення приватних і публічних інтересів суб'єкта господарювання і учасників

відносин із ним у процесі здійснення господарської діяльності.

Висновки. З господарсько-правового погляду КСВ пропонується розглядати як право і обов'язок із попередження правопорушень, що полягає в дотриманні прав і свобод інших учасників господарських відносин у процесі реалізації господарської компетенції.

За господарсько-правовою сутністю КСВ – це добровільно взятий на себе моральний обов'язок і право по його реалізації, або природне консти-

туційне повноваження реалізовувати конституційні права і свободи і господарську компетенцію для задоволення приватних і публічних інтересів учасників господарських відносин і досягнення спільних суспільно корисних цілей у сфері господарювання.

Ці висновки можуть бути покладені в основу подальших господарсько-правових досліджень теоретичних засад КСВ та використані на практиці в процесі розроблення правових заходів із реалізації концепції КСВ суб'єктами господарювання.

Література

1. Bryane M. Corporate Social Responsibility in International Development: An Overview and Critique. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2003. Vol. 10. P. 115–128. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/csr.41>
2. Hopkins M. The Planetary Bargain: Corporate Social Responsibility Matters. Earthscan : London. 2003. P. 252.
3. Коваленко Є.В. Організаційно-економічний механізм управління корпоративною соціальною відповідальністю : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Суми, 2018. 244 с.
4. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций. 2-е изд., доп. Москва : Омега-Л, 2004. 584 с.
5. Демченко Н.В. Конкурентоспроможність підприємства в дзеркалі соціальної відповідальності бізнесу (на прикладі фармацевтичної галузі). Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян : монографія: у 2 т. / за ред. Г.Г. Півника. Д. : Нац. гірн. ун-т, 2014. Т. 1. 629 с.
6. Нова стратегія Європейської комісії з корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) 2011–2014. *Експертно-аналитический портал CSR review*. URL: <http://www.csr-review.net/index/novaya-strategiya-evropeyskoy-komissii-po-korporativnoy-sotsialnoy-otvetstvennosti-kso-2011-2014>
7. Горбова Ю.С. Соціологічний контекст практик корпоративної соціальної відповідальності в Україні : дис. ... канд. соціолог. наук : 22.00.04, Львів – Київ, 2017. 202с.
8. Bowen H. Social Responsibility of the Businessman. New York; Harper & Row, 1953. 538 p.
9. Вебер М. Избранные произведения / пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова ; предисл. П.П. Гайденко. Москва : Пресс, 1990. 808 с.
10. Сорокин П.А. Система социологии. Т. 2. Социальная аналитика : Учение о строении сложных социальных агрегатов. Москва : Наука, 1993. 688 с.

References

1. Bryane M. (2003). Corporate Social Responsibility in International Development: An Overview and Critique. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, vol. 10, pp. 115–128. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/csr.41>
2. Hopkins, M. (2003). The Planetary Bargain: Corporate Social Responsibility Matters. Earthscan: London. P. 252.
3. Kovalenko, Ye.V. (2018). Organizatsiino-ekonomichniy mekhanizm upravlinnia korporativnoiu sotsialnoiu vidpovidalnistiu [Organizational and economic mechanism of corporate social responsibility management]: (PhD Thesis). Sumy. 244 p.
4. Atamanchuk, H.V. (2004). Teoriya gosudarstvennogo upravleniia : Kurs lektsyi [Public Administration Theory: Course of Lectures]. 2nd ed., suppl. Moscow. Omega-L. 584 p. (in Russian)
5. Demchenko, N.V. (2014). Konkurentospromozhnist pidpriemstva v dzerkali sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu (na prykladi farmatsevychnoi haluzi) [Enterprise competitiveness in the mirror of business social responsibility (by the example of the pharmaceutical industry)]. *Sotsialna vidpovidalnist vlady, biznesu, hromadian: monohrafiia v 2-kh t.* [Social responsibility of Authorities, Business, Citizens: monograph: in 2 volumes]. Ed. by. H.H. Pivnyk. Dnipropetrovsk : National Mining University. Vol. 1. 629 p. (in Ukrainian)
6. Nova stratehiia Evropeiskoi komicii z korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti (KSV) 2011–2014 [A renewed EU strategy 2011–14 for Corporate Social Responsibility]. *CSR Review expert analytical portal*. URL: <http://www.csr-review.net/index/novaya-strategiya-evropeyskoy-komissii-po-korporativnoy-sotsialnoy-otvetstvennosti-kso-2011-2014>.

7. Horbova, Yu.S. (2017) *Sotsiologichnyi kontekst praktyk korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini* [Sociological context of practices of corporate social responsibility in Ukraine]: (PhD Thesis). Lviv–Kyiv. 202 p.
8. Bowen, H. (1953). *Social Responsibility of the Businessman*. New York; Harper & Row. 538 p.
9. Weber, M. (1990). *Izbrannye proizvedeniia* [Selected works] / Transl. from German; compiled, general edition and afterword by Yu.N. Davydov; preface by P.P. Gaidenko. Moscow: Press. 808 p.
10. Sorokin, P.A. (1993). *Sistema sotsiologii. T.2. Sotsialnaya analitika: Uchenie o stroenii slozhnykh sotsialnykh agregatov* [Sociology System. Vol. 2. Social Analytics: Doctrine of the Structure of Complex Social Aggregates]. Moscow : Nauka, 688 p. (in Russian).

До питання про правову природу господарсько-правової відповідальності закладів вищої освіти

Тимошенко М. О.

кандидат юридичних наук,
проректор

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

бульв. Академіка Вернадського, 16-в, Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-2584-5731

Tymoshenko@gmail.com

Ключові слова:

вища освіта, заклади вищої освіти, юридична відповідальність, господарсько-правова відповідальність, юридична відповідальність ЗОВ, господарсько-правова відповідальність ЗОВ.

У статті з використанням аналізу соціальної сутності та призначення вищої освіти проаналізовано підходи до розуміння особливостей господарсько-правової відповідальності закладів вищої освіти (далі – ЗОВ), зокрема, в законодавстві та в українській і зарубіжній літературі. Важливість господарсько-правової відповідальності ЗОВ автор пов'язує з тим, що юридична відповідальність узагалі є одним із ключових елементів господарсько-правового статусу всіх без винятку суб'єктів господарського права. Юридична відповідальність ЗВО розглядається через особливе соціальне і правове призначення вищої освіти як елемент правового статусу ЗВО. Автор зазначає, що ЗВО як суб'єкти господарювання мають нести за визначену законодавством та господарськими договорами відповідальність за формами та видами, передбаченими господарським законодавством України, однак нині немає систематизованих норм права, які установлювали б специфіку господарсько-правової відповідальності саме ЗВО, з урахуванням своєрідності їхнього господарсько-правового статусу, форми власності, їхньої організаційно-правової форми тощо.

Для характеристики особливостей юридичної відповідальності ЗВО у статті пропонується спиратися на загальні засади господарсько-правової відповідальності, визначені нормами господарського законодавства, а також враховувати особливості, встановлені законодавством про вищу освіту. Такий підхід названо кумулятивно-доктринальним правовим підходом, який дає змогу досягти оптимального систематизованого розуміння своєрідності господарсько-правової відповідальності ЗОВ.

Розуміння правової природи господарсько-правової відповідальності ЗВО має базуватися на комплексному науковому тлумаченні суті такої відповідальності, що міститься в спеціальній науковій літературі і зводиться до реалізації санкції правової норми, міри державного примусу.

Констатуючи, що правовий механізм регулювання господарсько-правової ЗВО відповідальності не має сьогодні завершеного характеру, оскільки є суттєві проблеми щодо відшкодування ЗВО завданих збитків у сфері господарювання та застосування інституту анулювання ліцензії у сфері освітньої діяльності цих закладів, автор пропонує внесення змін до законодавства, узгодження норм господарського та освітнього законодавства.

On the question of the legal nature of economic and legal liability of higher education institutions

Tymoshenko M. O.

PhD., Associate Professor,

Vice-Rector

Private Higher Education Institution “European University”

Akademika Vernadskoho blvd, 16-b, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2584-5731

Tymoshenko@gmail.com

Key words:

higher education, institutions of higher education, legal responsibility, economic and legal responsibility, legal responsibility of HEI, economic and legal responsibility of HEI.

The article uses the analysis of the social essence and purpose of higher education analyzes the approaches to understanding the features of economic and legal responsibility of higher education institutions (hereinafter – HEI), including in law and in Ukrainian and foreign literature. The author attributes the importance of economic and legal liability to the fact that legal liability in general is one of the key elements of the economic and legal status of all business entities without exception. The legal responsibility of HEI is considered due to the special social and legal purpose of higher education as an element of the legal status of HEI. The author notes that free economic zones as business entities should be responsible for the forms and types provided by the economic legislation of Ukraine, but currently there are no systematized rules of law that would establish the specifics of economic and legal liability of free economic zones, taking into account the originality. their economic and legal status, forms of ownership, their organizational and legal form, etc. To characterize the features of the legal responsibility of the HEI, the article proposes to proceed from the general principles of economic and legal responsibility, defined by the norms of the economic legislation of Ukraine, as well as to take into account the features established by the legislation on higher education. This approach is called the cumulative-doctrinal legal approach, which allows to achieve an optimal systematic understanding of the uniqueness of economic and legal liability of HEI. Understanding the legal nature of economic and legal responsibility of the HEI should be based on a comprehensive scientific interpretation of the essence of such responsibility, which is contained in the special scientific literature and is reduced to the implementation of the sanction of the rule of law. Noting that the legal mechanism for regulating economic and legal free economic liability is not yet complete, as there are significant problems in compensating free economic losses and the use of the institution of revocation of licenses in the field of educational activities of these institutions, the author proposes amendments to legislation, harmonization norms of economic and educational legislation.

Постановка проблеми. Право на вищу освіту є не тільки формою самореалізації особи, але й системою заходів, спрямованих на вирішення важливої соціальної проблеми – забезпечення суспільного життя відповідними кадрами. Таке вирішення цієї важливої соціальної проблеми передбачає поєднання правового забезпечення системного підходу до цієї сфери суспільних відносин, освітньої, маркетингової, науково-дослідної, організаційної і господар-

ської діяльності. У зв'язку із цим зростає значимість дослідження не тільки правового регулювання цих відносин, але з'ясування питань відповідальності їх суб'єктів. У цьому контексті важливою залишається господарська діяльність, без забезпечувальної підтримки якої унеможливаються інші види діяльності ЗОВ, а звідси актуальність дослідження і проблем юридичної відповідальності у сфері господарської діяльності ЗОВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання юридичної відповідальності у сфері господарської діяльності, зокрема в галузі освіти, вивчали такі вчені: М.П. Баб'юк, І.А. Безуглий, В.К. Гришук, Н.Л. Губерська, Р.В. Гурак, Б.В. Деревянко, І.П. Жигалкін, В.В. Костицький, Ю.С. Кузьменко, О.В. Куцурубова-Шевченко, А.О. Монаснко, П.В. Нестеренко, Є.А. Огаренко, І.М. Острівний, В.Ю. Поляков, Ю.М. Фролов та ін.

Постановка завдання. Основним завданням написання статті є дослідження правової природи юридичної відповідальності у сфері господарської діяльності закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Важливість розгляду аспектів господарсько-правової відповідальності ЗОВ визначається тим, що юридична відповідальність взагалі є одним із ключових елементів господарсько-правового статусу всіх без винятку суб'єктів господарського права [1, с. 8]. Крім того, вона забезпечує сталість, упорядкованість та прогнозованість функціонування відповідних суб'єктів господарювання в економічній системі держави, в межах її господарського правопорядку. Поза аналізом специфіки господарсько-правової відповідальності наукові уявлення про особливості правового статусу суб'єктів господарювання, природно, не будуть повними та адекватними. Тому саме «в характеристиці правового статусу учасника правовідносин поряд із правами та обов'язками важливе місце посідає з'ясування меж його відповідальності. Оскільки саме відповідальність є важливим інструментом досягнення високого рівня впорядкованості правовідносин і показує здатність учасника до реалізації його прав та обов'язків» [2]. Такі міркування обумовлюють важливість розгляду ключових питань відповідальності ЗВО у контексті нашого дослідження. Адже набуття ЗВО правосуб'єктності означає, поміж іншого, що він може відповідати за своїми зобов'язаннями наявними грошовими коштами, захищати від порушень свої майнові права і законні інтереси, бути позивачем і відповідачем в суді, тобто бути повноцінним суб'єктом юридичної відповідальності [3, с. 84].

Юридична відповідальність ЗВО має особливе і соціальне і правове значення. Вона як елемент його правового статусу є об'єктом комплексного нормативно-правового впливу та гарантом і стимулятором реалізації ним своїх прав і обов'язків. Зокрема, ЗВО несе відповідальність за дотримання вимог Конституції України, законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [4]; дотримання державних стандартів якості освіти; забезпечення безпечних і нешкідливих умов проведення освітньої діяльності; дотримання договірних зобов'язань з іншими суб'єк-

тами освітньої, виробничої, наукової діяльності та приватними особами, у тому числі й зобов'язань за міжнародними угодами; дотримання фінансової дисципліни тощо [6, с. 11].

Особливий інтерес становить господарсько-правова відповідальність ЗОВ як різновид юридичної відповідальності ЗВО загалом. Аналізуючи її, зауважимо, що правило стосовно сфери дії господарсько-правової відповідальності універсальне, і як таке, природно, поширюється і на ЗВО як суб'єктів господарювання. Відповідно до частини першої статті 216 Господарського кодексу України (далі – ГКУ) учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання застосуванням до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором [7]. Отже, ЗВО як суб'єкти господарювання мають нести за визначену законодавством та господарськими договорами відповідальність за формами та видами, передбаченими господарським законодавством України. Проте нині відсутні систематизовані норми права, які установлювали б специфіку господарсько-правової відповідальності саме ЗВО, з урахуванням своєрідності їх господарсько-правового статусу, форми власності, їх організаційно-правової форми тощо. Водночас і спеціальні Закони України «Про освіту» і «Про вищу освіту» не містять окремих норм про господарсько-правову відповідальність ЗВО за зобов'язаннями або й стосовно позадоговірної відповідальності [8].

Деякі вітчизняні дослідники (Н.Л. Губерська, А.А. Кириллових, С.І. Мандрика) пропонують, зокрема, розширити сферу юридичної відповідальності ЗВО, вказуючи на необхідність установлення відповідальності та певних санкцій не лише у разі невиконання ЗВО функцій, віднесених до їх компетенції, а й за такі діяння, як: невиконання в повному обсязі освітніх програм відповідно до навчального плану та графіка навчального процесу; неналежне забезпечення інноваційного розвитку вищої освіти; незадовільний стан профорієнтаційної роботи, навчально-методичної та наукової діяльності, професійної підготовки, якості освіти випускників; порушення правил експлуатації та збереження матеріальних цінностей, фінансово-господарської діяльності; неналежне забезпечення реалізації права громадян на вищу освіту, умов, необхідних для здобуття особою вищої освіти, а також порушення прав і свобод осіб, які навчаються у ЗВО, і працівників освітнього закладу [9, с. 124; 10, с. 118–126; 11, с. 89; 12, с. 148]. Однак, попри певне евристичне значення таких пропозицій, вони, очевидно, не вичерпують усієї проблематики застосування сто-

совно ЗВО чинних правових норм, якими встановлені особливості господарсько-правової відповідальності як складової господарсько-правового статусу ЗВО. Для характеристики саме особливостей такого виду юридичної відповідальності ЗВО, по-перше, необхідно виходити із загальних засад господарсько-правової відповідальності, визначених нормами ГКУ; по-друге, враховувати особливості, встановлені законодавством про вищу освіту. Вважаємо, що саме за такого кумулятивно-доктринального правового підходу можна досягти оптимального систематизованого розуміння своєрідності такої відповідальності в суб'єктному розрізі, зокрема щодо диференційованого в цьому дослідженні спеціального суб'єкта господарської діяльності, яким є ЗВО.

Розуміння правової природи господарсько-правової відповідальності ЗВО ґрунтується, передусім, на комплексному науковому тлумаченні суті такої відповідальності, що міститься в спеціальній науковій літературі і зводиться до реалізації санкції правової норми; міри державного примусу; перетерпіння несприятливих наслідків застосування санкцій [13, с. 411; 14, с. 170]. За таких підходів цей вид відповідальності розглядається здебільшого як потерпання (несення) добровільно чи в примусовому порядку учасниками господарських відносин несприятливих економічних наслідків, передбачених господарським законодавством, договорами, локальними нормативними актами суб'єктів господарювання, за вчинене ними господарське правопорушення (А.Г. Бобкова, З.Ф. Татькова); як відповідальність, яку несуть учасники господарських відносин за правопорушення у сфері господарювання застосуванням до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбаченому законом і договором (В.К. Мамутов, В.В. Овсієнко, В.Я. Юдін); як санкція, застосування якої призводить до настання певного обтяження у формі додаткового або заміни існуючого обов'язку новим обов'язком чи позбавленні певних прав (А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой) [13, с. 411–413; 14, с. 170–171]. Така відповідальність настає за вчинені ЗВО (як суб'єктами господарювання) господарські правопорушення, під котрими розуміють протиправну дію або бездіяльність учасника господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками учасника, порушує суб'єктивні права іншого учасника господарських відносин або третіх осіб [15, с. 10].

За будь-яких обставин, застосування господарсько-правової відповідальності до ЗВО як суб'єктів господарювання передбачає зазнання ними певних несприятливих економічних та/або юридичних наслідків. На цьому ґрунтується

і підхід законодавця, закріплений у частині першій статті 217 ГКУ: господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. При цьому застосування господарських санкцій має гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій і держави, а також відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих унаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання (частина друга статті 216 ГКУ) [7].

З огляду на аналіз відповідних положень ГКУ господарсько-правова відповідальність ЗВО передбачає застосування за вчинення правопорушення відповідних господарсько-правових санкцій, що об'єднані законодавцем у чотири групи: 1) відшкодування шкоди; 2) сплата штрафних санкцій (пеня, неустойка, штраф); 3) застосування оперативного впливу, що мають на меті припинення порушення зобов'язань або його попередження у разі якщо ЗВО уже порушував зобов'язання з договору); 4) застосування адміністративно-господарських санкцій (заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків) (статті 217, 235, 238 ГКУ [7]).

Усі зазначені види господарсько-правових санкцій, безумовно, підлягають застосуванню до ЗВО як суб'єкта господарювання у разі вчинення ним господарського правопорушення. Зокрема, ЗВО виступає в ролі суб'єкта, який, безперечно, має відшкодувати завдану його господарською діяльністю шкоду (збитки) іншим суб'єктам господарювання. Така позиція ґрунтується на кумулятивному застосуванні до ЗВО відповідних положень Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) та Господарського кодексу України, зокрема правил, що особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Ці збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі (частини перша, третя статті 22 ЦКУ [16]); юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном (стаття 96 ЦКУ [16]); за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено ГКУ та іншими законами (частина перша

статті 219 ГКУ) [7]. Під такими збитками (шкодою) «розуміють витрати, здійснені управненою стороною, втрату або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності іншою стороною. Відшкодування збитків є універсальним видом відповідальності і застосовується в будь-якому випадку незалежно, чи зазначено про це в договорі або законодавстві» [17, с. 57].

Українська дослідниця В.І. Новошицька пропонує під збитками у сфері господарювання розуміти «об'єктивне зменшення будь-яких майнових та немайнових благ суб'єкта, права або законні інтереси якого порушено внаслідок неправомірної поведінки учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, яке проявляється у витратах, зроблених управненою стороною, втраті, знищенні або пошкодженні її майна, а також недержаному прибутку, який управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною, компенсація якого спрямована на відновлення майнових прав управненої сторони» [18, 11]. Остання дефініція доволі повно й комплексно охоплює поняття «збитки» і є цілком придатною для застосування до ЗВО як суб'єкта господарсько-правової відповідальності.

Водночас необхідно враховувати склад збитків, що підлягають покриттю ЗВО як винної сторони. Зокрема, в останніх дослідженнях до складу цих збитків науковці пропонують віднести: 1) лише ті витрати, які вже понесені однією стороною внаслідок порушення зобов'язання іншою, тобто реальні, а не передбачувані витрати; 2) вартість втраченого майна, а не лише витрати, які понесла особа внаслідок знищення або пошкодження майна; 3) недержаний прибуток, а не доходи, які особа могла реально одержати за звичайних обставин; 4) застосування залікової неустойки з наданням можливості суб'єктам господарювання встановити інше її співвідношення зі збитками у договорі; 5) вартість знищеного та пошкодженого майна, а не лише речі. Водночас відшкодування збитків не може бути застосовано за ухилення від зобов'язання укласти основний договір, передбачене попереднім договором, натомість сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку [18, с. 13].

Водночас постає питання про визначення обсягу коштів, які можуть залучатися для покриття відповідних збитків ЗВО як суб'єктом вчинення господарського правопорушення. Зокрема, в юридичній літературі висловлено слушну думку, що

майнова основа ЗВО має гарантувати відшкодування в повному обсязі тих збитків, яких може зазнати контрагент ЗВО у випадку невиконання або неналежного виконання ЗВО своїх зобов'язань перед ним. Вона ґрунтується на засадах повного відшкодування збитків, що можливе за умови збігу обсягу відповідальності з обсягом завданих збитків [13, с. 444].

Зауважимо також, що ЗВО приватного права як учасник цивільного обороту самостійно несе ризик можливої майнової відповідальності й майнових збитків, а засновник (засновники) ЗВО не несе (не несуть) субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями останнього [19, 137]. Натомість у разі недостатності майнової основи, очевидно, має бути проведена процедура банкрутства такого ЗВО як суб'єкта господарювання. Необхідність процедури банкрутства вбачається з того, що засновник чи власник ЗВО не несе субсидіарної відповідальності за шкоду, спричинену діями відповідного приватного ЗВО, крім випадків, установлених установчими документами і законом. Такі висновки ґрунтуються, зокрема, на нормі частини третьої статті 96 ЦКУ, згідно з якою учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами і законом [16]. Отже, за відсутності спеціальної вказівки про субсидіарну відповідальність учасника (засновника) ЗВО у статуті ЗВО чи у спеціальному законі (у Законі України «Про вищу освіту» такої вказівки немає) увесь ризик відшкодування заподіяних збитків несе саме ЗВО як суб'єкт вчинення відповідного господарського правопорушення.

Водночас певні труднощі виникають у сфері визначення меж і специфіки відповідальності державних і комунальних ЗВО щодо відшкодування заподіяних збитків. Такі ЗВО не є власниками переданого їм державою або місцевою радою (від імені територіальної громади) майна, а здійснюють щодо нього право господарського відання (стаття 70 Закону України «Про вищу освіту» [5]), що ґрунтується на приписах стаття 136 ГКУ [7]. Таким чином, необхідно враховувати специфіку правового режиму майна, що перебуває у ЗВО на праві господарського відання [13, с. 293–303]. Під правом господарського відання розуміється речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГКУ та іншими законами (частина перша статті 136 ГКУ [7]).

За всієї невдалості оперуванням поняття «суб'єкт підприємництва» (СПД) щодо кола суб'єктів, які є користувачами майна на праві господарського відання [13, с. 299] (зокрема, ЗВО, які не є суб'єктами підприємницької діяльності), все ж не можемо не вказати, що з огляду на приписи Закону України «Про вищу освіту», до таких суб'єктів віднесені зокрема і державні та комунальні ЗВО (стаття 70 Закону [5]). Отже, з огляду на специфіку їхнього статусу слушне твердження про те, що межі господарсько-правової відповідальності ЗВО «можуть визначатися розміром майна суб'єкта господарювання, на яке може бути звернене стягнення за вчинене правопорушення» [13, с. 446].

Характерно, що стосовно специфіки відповідальності ЗВО та відшкодування ним завданих збитків у спеціальній літературі були висловлені різні, іноді протилежні думки. Зокрема, пропонувалося, що відповідальність закладів за їх зобов'язаннями наставатиме тільки в межах грошових коштів, передбачених певними кошторисами на цілі, для досягнення яких заклад вступав у цивільно-правові зобов'язання, а у разі їх недостатності для задоволення вимог кредиторів субсидіарну відповідальність нестиме казна, тобто власник [20, с. 30; 21, с. 78–79]. Інші цивілісти, зокрема М. Брагінський і К. Ярошенко, навпаки, вважають, що додатковим щодо грошових коштів об'єктом стягнення повинні бути «доходи від різноманітної діяльності установ, а також придбане за рахунок цих доходів майно» [22, с. 15]. Висловлювалися думки, що стягнення за боргами закладу може бути звернено як на грошові кошти, так і на самостійно придбане нею майно, а майно, придбане закладу власником, слід вважати таким, що заброньоване від стягнень [23, с. 632], а «за зобов'язаннями, які виникли із підприємницької або іншої діяльності, що приносить доходи, установа повинна нести повну відповідальність майном, придбаним за рахунок цього доходу, та враховувати його на окремому балансі» [24, с. 57]. На думку української дослідниці Ю.С. Кузьменко, на те майно ЗВО державної та комунальної форми власності, яке не підпадає під категорію майна, що перебуває в державній і комунальній власності, може бути звернуто стягнення за зобов'язаннями ЗВО [25]. А втім, П.В. Нестеренко зазначає, що стягнення за зобов'язаннями, які виникли із провадження господарської діяльності ЗВО у формі бюджетної установи, не може бути звернено на: 1) майно, передане державою в її оперативне управління; 2) кошти, які були виділені ЗВО для досягнення статутної мети (окрім статті кошторису, яка передбачає погашення боргів ЗВО за попередній рік); 3) майно, придбане за кошти, отримані від провадження дозволеної законом господарської діяльності [26, с. 15].

Зазначимо, що всі ці думки так чи інакше становлять науковий (доктринальний) інтерес, проте вони, на наш погляд, не повною мірою відображають специфіку змін, що їх зазнав правовий режим майна ЗВО унаслідок прийняття в 2014 р. Закону України «Про вищу освіту». Тому висловлені наукові позиції потребують суттєвого коригування у зв'язку з такими законодавчими змінами. Насамперед, потрібно врахувати, що, як уже було зазначено вище, майно закріплюється за державним або комунальним ЗВО на праві господарського відання і не може бути предметом застави, а також не підлягає вилученню або передачі у власність юридичним і фізичним особам без згоди засновників ЗВО та вищого колегіального органу самоврядування ЗВО, крім випадків, передбачених законодавством; власні надходження державних і комунальних ЗВО, отримані від оплати за послуги, що надаються згідно з освітньою, науковою та навчально-виробничою діяльністю, благодійні внески та гранти відповідно до рішення, прийнятого вченою радою ЗВО, зараховуються на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті в територіальному органі ЦОВВ у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, або на поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки установ державних банків (частина друга статті 70 Закону України «Про вищу освіту»); ЗВО у порядку, визначеному законом, та відповідно до статуту має право використовувати майно, закріплене за ним на праві господарського відання, у тому числі для провадження господарської діяльності, передавати його в оренду та користування відповідно до законодавства (пункт 4 частини третьої статті 70 Закону України «Про вищу освіту») [5].

Водночас, правовий механізм регулювання господарсько-правової ЗВО відповідальності не має на сьогодні завершеного характеру. Зокрема, існують суттєві проблеми щодо відшкодування ЗВО завданих збитків у сфері господарювання та застосування інституту анулювання ліцензії у сфері освітньої діяльності цих закладів. Відповідні правові норми потребують узгодження та конкретизації на рівні Закону України «Про вищу освіту», зокрема з урахуванням того, що господарська діяльність ЗВО є особливим різновидом господарської діяльності, специфіка якої обумовлена правовим статусом, соціальним призначенням та цільовою спрямованістю діяльності системи ЗВО різних форм власності в Україні.

Висновки. Отже, господарсько-правову відповідальність ЗВО можна визначити як різновид юридичної відповідальності цих суб'єктів господарювання, що вони несуть за вчинені правопорушення у сфері господарювання і яка передбачає застосування до них господарських санкцій

на підставах і в порядку, передбаченому законом і договором. Усі визначені законом види господарсько-правових санкцій підлягають застосуванню до ЗВО як до суб'єкта господарювання у разі вчинення ним господарського правопорушення. Правовий механізм регулювання господарсько-правової ЗВО відповідальності не має на сьогодні завершеного й комплексного характеру. Зокрема, існують суттєві проблеми щодо відшкодування ЗВО завданих збитків у сфері господа-

рювання та застосування інституту анулювання ліцензії у сфері освітньої діяльності цих закладів. Відповідні правові норми потребують узгодження та конкретизації на рівні Закону України «Про вищу освіту», зокрема з урахуванням того, що господарська діяльність ЗВО є особливим різновидом господарської діяльності, специфіка якої обумовлена правовим статусом, соціальним призначенням та цільовою спрямованістю діяльності системи ЗВО різних форм власності в Україні.

Література

1. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права України: монографія. Київ: Юрінком Ін-тер, 2008. С. 8.
2. Кузьменко Ю.С. Особливості застосування майнових санкцій до вищих навчальних закладів України [Електронний ресурс] // Режим доступу URL: <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/1936/> (дата звернення: 26.08.2017 р.). Назва з екрана.
3. Баб'юк М. Цивільно-правовий статус вищого навчального закладу за законодавством України // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2016. № 1. С. 84.
4. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21, ст.81.
5. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
6. Огаренко Є.А. Адміністративно-правове регулювання діяльності вищих навчальних закладів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2010. С. 11.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.
8. Гурак Р.В. Особливості господарсько-правової відповідальності державних вищих навчальних закладів // Проблеми законності. 2011. Вип. 114. С. 241.
9. Губерська Н.Л. Процедури створення, реорганізації та ліквідації вищих навчальних закладів в Україні // Адміністративне право і процес. 2015. № 2 (12). С. 118–126;
10. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 124;
11. Кирилловых А.А. Административно-правовой статус ВУЗа: понятие и структура // Журнал российского права. 2008. № 5. С. 89;
12. Мандрик С.І. Адміністративно-правовий статус вищих навчальних закладів МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. С. 148.
13. Актуальні проблеми господарського права: навч. посібник / За ред. В. С. Щербини. Київ: Юрінком Інтер, 2013. С. 411;
14. Симонян А.В. Господарсько-правовий статус суб'єкта медичної практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Вінниця, 2016. С. 170.
15. Щербина В.С. Господарсько-правова відповідальність: галузевий підхід, особливості застосування та напрямки подальших наукових досліджень // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. Вип. 3 (97). С. 10.
16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
17. Машковська Л.В. Поняття та ознаки відповідальності некомерційних суб'єктів господарювання // Вісник Вищої ради юстиції. 2012. № 4 (12). С. 57.
18. Новошицька В.І. Відшкодування збитків у сфері господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Вінниця, 2017. С. 11.
19. Жигалкін І.П. Установи як юридичні особи: монографія. Харків: Право, 2010. С. 137.
20. Витрянский В. Черты юридического лица // Экономика и жизнь. 1995. № 8. С. 30;
21. Гринкевич А. Гражданско-правовая ответственность казны // Хозяйство и право. 1996. № 4. С. 78–79.
22. Брагинский М., Ярошенко К. Граждане (физические лица). Юридические лица (Комментарий ГК РФ) // Хозяйство и право. 1995. № 2. С. 15.
23. Гражданское право: учебник / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: ПРОСПЕКТ, 1999. Ч. 1. С. 632.

24. Ершова И.В. Правовой режим государственного имущества в хозяйственном обороте: теоретические основы и пути совершенствования: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2001. С. 57.
25. Кузьменко Ю.С. Особливості застосування майнових санкцій до вищих навчальних закладів України [Електронний ресурс] // Режим доступу URL: <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/1936//> (дата звернення: 13.11.2017 р.). Назва з екрана.
26. Нестеренко П.В. Вищі навчальні заклади як суб'єкти майнових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 15.

References

1. Shcherbyna, V.S. (2008). *Sub'iekti hospodarskoho prava Ukrainy [Subjects of economic law of Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom In-ter [in Ukrainian].
2. Kuzmenko, Yu.S. (2008) *Osoblyvosti zastosuvannya mainovykh sanktsii do vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy [Peculiarities of application of property sanctions to higher educational establishments of Ukraine]*. *Pravove rehuliuвання ekonomiky – Legal regulation of the economy*, 8. Retrieved from <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/1936//> [in Ukrainian].
3. Bab'iyuk, M. (2016). *Tsyvilno-pravovy status vyshchoho navchalnoho zakladu za zakonodavstvom Ukrainy [Civil status of higher education under the laws of Ukraine]*. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 84 [in Ukrainian].
4. *Pro zabezpechennia funktsionuvannya ukraïnskoi movy yak derzhavnoi : Zakon Ukrainy vid 25 kvitnia 2019 r. № 2704-VIII [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language: Law of Ukraine of April 25, 2019 № 2704-VIII]*. (2019). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 21 [in Ukrainian].
5. *Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. [On higher education: Law of Ukraine of 01.07.2014]*. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 37-38 [in Ukrainian].
6. Oharenko, Ye.A. (2010). *Administratyvno-pravove rehuliuвання diialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv v Ukraini [Administrative and legal regulation of higher education institutions in Ukraine: author]*. *Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhzhia* [in Ukrainian].
7. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. [Commercial Code Ukraine of 16.01.2003]*. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 18, 19–20, 21–22. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
8. Hurak, R.V. (2011). *Osoblyvosti hospodarsko-pravovoi vidpovidalnosti derzhavnykh vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Peculiarities of economic and legal responsibility of state higher educational institutions]*. *Problemy zakonnosti – Problems of legality*, 114, 241 [in Ukrainian].
9. Huberska, N.L. (2015). *Protsedury stvorennia, reorganizatsii ta likvidatsii vyshchyykh navchalnykh zakladiv v Ukraini [Procedures for the creation, reorganization and liquidation of higher education institutions in Ukraine]*. *Administratyvne pravo i protses – Administrative law and process*, 2, 118-126 [in Ukrainian].
10. Huberska, N.L. (2015). *Administratyvni protsedury u sferi vyshchoi osvity [Administrative procedures in the field of higher education]*. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Kirillovykh, A.A. (2008). *Administrativno-pravovoy status VUZa: ponyatie i struktura [Administrative and legal status of the university: concept and structure]*. *Zhurnal rossiyskogo prava – Journal of Russian law*, 5, 89 [in Russian].
12. Mandryk, S.I. (2010). *Administratyvno-pravovy status vyshchyykh navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy [Administrative and legal status of the chief chiefs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Shcherbyna, V.S. (Eds.). (2013). *Aktualni problemy hospodarskoho prava [Actual problems of economic law]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
14. Symonian, A.V. (2016). *Hospodarsko-pravovy status sub'iekta medychnoi praktyky [Economic and legal status of the subject of medical practice]*. *Candidate's thesis*. Vinnytsia [in Ukrainian].
15. Shcherbyna, V.S. (2013). *Hospodarsko-pravova vidpovidalnist: haluzevyi pidkhid, osoblyvosti zastosuvannya ta napriamky podalshykh naukovykh doslidzhen [Economic and legal responsibility: industry approach, features of application and directions of further research]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 3 (97), 10 [in Ukrainian].
16. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine of January]*. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 40 – 44, Kyiv [in Ukrainian].

17. Mashkovska, L.V. (2012). Poniattia ta oznaky vidpovidalnosti nekomertsiiynykh sub'iektiv hospodariuvannia [The concept and signs of responsibility of non-profit entities]. *Visnyk Vysshchoi rady yustytzii – Bulletin of the High Council of Justice*, 4, 57 [in Ukrainian].
18. Novoshytska, V.I. (2017). Vidshkoduvannia zbytkiv u sferi hospodariuvannia [Compensation for losses in the field of management]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Vinnytsia [in Ukrainian].
19. Zhyhalkin, I.P. (2010). *Ustanovy yak yurydychni osoby [Institutions as legal entities]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
20. Vitryanskiy, V. (1995). Cherty yuridicheskogo litsa [Features of a legal entity]. *Ekonomika i zhizn' – Economy and life*, 8, 30 [in Russian].
21. Grinkevich, A. (1996). Grazhdansko-pravovaya otvetstvennost' kazny [Civil liability of the treasury]. *Khozyaystvo i pravo – Economy and law*, 4, 78-79 [in Russian].
22. Braginskiy, M., & Yaroshenko, K. (1995). Grazhdane (fizicheskie litsa). Yuridicheskie litsa (Kommentariy GK RF) [Citizens (individuals). Legal entities (Commentary of the Civil Code of the Russian Federation)]. *Khozyaystvo i pravo – Economy and Law*, 2, 15 [in Russian].
23. Sergeev, A.P. & Tolstoy, Yu.K. (Ed.). (1999). *Grazhdanskoe pravo [Civil law]*. (Vols. 3), (p. 632). Moscow: PROSPEKT [in Russian].
24. Ershova, I.V. (2001). Pravovoy rezhim gosudarstvennogo imushchestva v khozyaystvennom oborote: teoreticheskie osnovy i puti sovershenstvovaniya [Legal regime of state property in economic turnover: theoretical foundations and ways of improvement]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
25. Kuzmenko, Yu.S. (2008) Osoblyvosti zastosuvannia mainovykh sanktsii do vysshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy [Peculiarities of application of property sanctions to higher educational establishments of Ukraine]. *Pravove rehuliuвання ekonomiky – Legal regulation of the economy*, 8. Retrieved from <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/1936//> [in Ukrainian].
26. Nesterenko, P.V. (2008). Vyschi navchalni zaklady yak subiekty mainovykh pravovidnosyn [Higher educational institutions as subjects of property relations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

РОЗДІЛ V. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-14>

Стан дослідження проблеми захисту трудових прав мігрантів

Козін С. М.*кандидат юридичних наук,**докторант**Науково-дослідний інститут публічного права**вул. Г. Кірпи, 2А, Київ, Україна**orcid.org/0000-0002-4722-8315**kozinsergey2010@ukr.net***Ключові слова:***мігранти, захист трудових прав, трудові права мігрантів.*

Актуальність статті полягає в тому, що у XXI столітті проблематика забезпечення прав і свобод людини й громадянина має світове значення. Адже з розвитком транснаціональних зв'язків соціум отримує більше можливостей до руху через наявні кордони. Наша країна також є об'єктом систематичного відвідування іноземців, які в останні роки переїжджають на територію України для постійного проживання чи здійснення трудової діяльності. У такому аспекті важливим є питання забезпечення та захисту основних прав і свобод таких суб'єктів, зокрема в контексті трудової галузі права. Метою статті є надати оцінку стану дослідження проблеми захисту трудових прав мігрантів. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених і норм чинного законодавства, оцінено наявний стан наукової розробки проблеми правового захисту прав мігрантів на території України. Шляхом аналізу великого масиву дисертаційних, монографічних, інших комплексних досліджень, а також численних наукових статей констатовано недостатню дослідженість на доктринальному рівні питання статусу мігрантів, а також юридичних механізмів захисту їх трудових прав. З'ясовано, що розвиток трудової міграції зумовлений важкою економічною ситуацією, руйнуванням колишньої сфери зайнятості внаслідок реструктуризації виробництва під впливом глобалізаційних процесів. Причинами трудової міграції можуть бути різні фактори: політичні, релігійні, національні, екологічні й інші. Зроблено висновок, що в контексті сучасних наукових досліджень питання правового статусу іноземців, поняття та видів їх прав, зокрема у сфері праці, особливостей державного регулювання явища міграції та його різновиду трудової міграції аналізуються в багатьох працях вчених різного обсягу й значення. Наведені проблематики знаходять своє викладання в численних дисертаціях, монографіях, навчальних посібниках і підручниках, а також наукових статтях юридичного змісту. Однак у більшості випадків вчені поверхнево торкаються питання трудових прав мігрантів та особливостей їх захисту, що загалом свідчить про низький рівень наукової розробки в означеному контексті.

The state of research on the problem of protection of labor rights of migrants

Kozin S. M.

*Candidate of Legal Sciences,
Postdoctoral Student
Scientific Institute of Public Law
Georgi Kirpi str., 2A, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4722-8315
kozinsergey2010@ukr.net*

Key words:

migrants, protection of labor rights, labor rights of migrants.

The relevance of the article is that in the XXI century, the issue of ensuring the rights and freedoms of man and citizen is of global importance. After all, with the development of transnational relations, society gets more opportunities to move across existing borders. Our country is also the object of regular visits by foreigners who in recent years have moved to the territory of Ukraine for permanent residence or employment. In this aspect, the issue of ensuring and protecting the fundamental rights and freedoms of these entities is important, in particular in the context of labor law. The purpose of the article is to assess the state of research on the problem of protection of labor rights of migrants. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, assesses the current state of scientific development of the problem of legal protection of migrants' rights in Ukraine. By analyzing a large array of dissertations, monographs, other comprehensive studies, as well as numerous scientific articles, the general lack of coverage at the doctrinal level of the status of migrants, as well as legal mechanisms for the protection of their labor rights. It was found that the development of labor migration is due to the difficult economic situation, the destruction of the former sphere of employment due to the restructuring of production under the influence of globalization. The reasons for labor migration can be various factors: political, religious, national, environmental and others. It is concluded that in the context of modern research the issues of legal status of foreigners, concepts and types of their rights, in particular in the field of labor, features of state regulation of migration and its type of labor migration are analyzed in many works of scientists of different scope and significance. These issues are covered in numerous dissertations, monographs, manuals and textbooks, as well as scientific articles of legal content. However, in most cases, scholars superficially address the issue of labor rights of migrants and the peculiarities of their protection, which generally indicates a low level of scientific development in this context.

Постановка проблеми. У XXI столітті проблематика забезпечення прав і свобод людини й громадянина має світове значення. Адже з розвитком транснаціональних зв'язків соціум отримує більше можливостей до руху через наявні кордони. Наша країна також є об'єктом систематичного відвідування іноземців, які в останні роки переїжджають на територію України для постійного проживання чи здійснення трудової діяльності. У такому аспекті важливим є питання забезпечення та захисту основних прав і свобод таких суб'єктів, зокрема в контексті трудової галузі права.

Стан дослідження проблеми. На підставі аналізу наукових робіт великого числа вчених

виявлено фактичну відсутність наукових розробок, у межах яких проводилась оцінка дійсного стану дослідження проблематики захисту трудових прав мігрантів. Лише частково таке питання було опрацьовано в роботах Н. Бортника, І. Гнибіденкої, В. Євтуха, С. Малиновської, С. Пиріжкова, Л. Солонської, Г. Старченкова, М. Шульги й деяких інших науковців.

Мета статті – надати оцінку стану дослідження проблеми захисту трудових прав мігрантів.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що «міграційне питання» є однією з найактуальніших проблематик сучасної юридичної науки. Багато вчених торкалися питання захисту

трудо­вих прав мігрантів у межах своїх досліджень. Так, зазначене питання в різних аспектах викладалося в дисертаційних дослідженнях із трудо­вого права. Для прикладу варто згадати дисертацію І. Лагутіної, присвячену аналізу проблем форм захисту трудо­вих прав працівників. Метою дисертаційного дослідження є розробка концепції форм і способів захисту трудо­вих прав та інтересів працівників у сучасних соціально-економічних умовах, а також механізму їх реалізації. Зазначена тематика розповсюджується в тому числі на працівників-мігрантів. Для досягнення зазначеної мети в дослідженні І. Лагутіної ставляться такі основні завдання:

- дослідити становлення та розвиток національного законодавства у сфері захисту трудо­вих прав та інтересів працівників;
- сформулювати поняття форм захисту трудо­вих прав та інтересів працівників і здійснити їх класифікацію;
- визначити поняття та перелік способів захисту трудо­вих прав та інтересів працівників;
- проаналізувати юрисдикційні форми захисту трудо­вих прав та інтересів працівників;
- дослідити неюрисдикційні форми захисту трудо­вих прав та інтересів працівників;
- визначити поняття, галузеві ознаки, способи й межі самозахисту працівниками своїх трудо­вих прав та інтересів;
- розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення актів трудо­вого законодавства України у сфері захисту трудо­вих прав та інтересів працівників, проекту Трудо­вого кодексу України з урахуванням міжнародних трудо­вих стандартів, позитивного законодавчого досвіду зарубіжних країн [1, с. 2].

Варто також відзначити, що питання регулювання міграційних процесів і забезпечення прав осіб, які безпосередньо беруть у них участь, неодноразово розглядалися у дисертаційних роботах представників адміністративного права. У рамках цих досліджень на перший план виходило питання правового статусу мігрантів на території України, в тому числі трудо­вих мігрантів. Наприклад, варто звернути увагу на роботу Н. Тиндик, що аналізувала питання адміністративно-правового механізму регулювання міграції в Україні. Метою її дослідження визначено проведення аналізу наукових праць, чинного законодавства й правозастосовної практики й на основі цього визначити структуру й зміст адміністративно-правового механізму регулювання міграції, масштаби й тенденції міграції в сучасних умовах розвитку держави й суспільства, а також сформулювати пропозиції, рекомендації щодо вдосконалення адміністративно-правового механізму регулювання міграції в Україні.

У межах дисертації було визначено такі основні завдання:

- розглянути еволюцію становлення та розвитку світової міграційної політики, міжнародно-правового регулювання процесів міграції на універсальному рівні;
- проаналізувати етапи становлення політико-правового співробітництва держав стосовно загальної регламентації процесів міграції в Європейському Союзі й особливості розвитку й адаптування національного міграційного законодавства до міжнародних стандартів;
- вивчити структуру й масштаби міграції в сучасних умовах розвитку держави й суспільства, а також її міжнародні тенденції;
- узагальнити позитивний міжнародний досвід формування міграційної політики з огляду на можливість його імплементації в практику законодавчого забезпечення міграційної політики України з метою повнішої реалізації прав і свобод громадян на переміщення;
- сформулювати концептуальні положення та висновки щодо масштабів, ознак і чинників світових міграційних процесів в умовах глобалізації;
- розглянути особливості міграційних переміщень; визначити поняття та структуру адміністративно-правового механізму регулювання міграції, а також напрями й динаміку руху окремих компонентів міжнародної міграції та очікувану еволюцію демографічної та економічної ситуації у світі й Україні;
- розкрити зміст адміністративно-правового механізму регулювання міграції в Україні [2, с. 10–11].

Значний масив наукових пошуків було присвячено особливостям саме правового статусу іноземців як суб'єктів національного права України, а також усього комплексу належних їм прав, у тому числі трудо­вих. Наприклад, Я. Турецька торкалась означеного питання в контексті розробки проблеми конституційно-процесуального статусу біженців як виду правового статусу іноземців. У своїй роботі вчена здійснила комплексний аналіз конституційного-процесуального статусу біженця та субсидіарних форм захисту в Україні й окремих країнах Європейського Союзу. Розкриваючи тематику, вчена звернула увагу на значний масив важливих питань, одним з яких було забезпечення дії конституційних гарантій як елементів механізму забезпечення прав і свобод іноземців-біженців [3, с. 4].

У своїй дисертаційній роботі О. Горбань проаналізував правове регулювання праці іноземців та осіб без громадянства в Україні. Учений зауважував, що різке збільшення чисельності іноземців, які приїжджають в Україну, зумовлено насамперед рамками, в які поставила їх дер-

жава – свобода зовнішньоекономічної діяльності, відкритість національної економіки для іноземних інвестицій, зняття багатьох заборон та обмежень на в'їзд і перебування іноземців у країні, розвиток туризму й партнерських ділових стосунків, а також стабільна ситуація на відміну від тих держав, де тривають воєнні дії. В умовах сьогодення панує розуміння міграційних процесів не як природного стану, коли люди подорожують із метою пізнання світу, вивчення нових країн, культур, історії, традицій, а потім повертаються на свою батьківщину, а як вимушений перебіг людської долі. Сучасні тенденції міжнародно-правового регламенту проблем міграції, поглиблення взаємодії держав на універсальному й регіональному рівнях і необхідність удосконалення національного законодавства щодо міграційних процесів зумовлюють надзвичайну актуальність для нашої держави проблеми праці трудящих-мігрантів. Стратегічним напрямом сучасної української міграційної політики повинна стати гармонізація законодавства національного з міжнародним та європейським [4, с. 2]. У такому аспекті вчений вважав доречним на підставі чинного законодавства й практики його застосування, висновків та ідей правової науки комплексно дослідити правовий статус іноземців та осіб без громадянства як суб'єктів трудового права України, особливості реалізації ними права на працю в ній, а також визначити основні напрями вдосконалення механізму правового регулювання трудової міграції в сучасних умовах. Для досягнення поставленої мети розв'язувались такі основні завдання:

- дослідити й поглибити поняттєво-категоріальний апарат трудового права України, спрямований на правову регламентацію праці іноземців та осіб без громадянства;
- розкрити особливості юридичної природи правового статусу іноземців та осіб без громадянства як суб'єктів трудового права України, проаналізувати його зміст і структуру;
- з'ясувати зміст та особливості реалізації права на працю іноземцями й особами без громадянства;
- схарактеризувати сучасний стан правового регламенту праці іноземців та осіб без громадянства в Україні й визначити можливі шляхи його вдосконалення;
- викласти значення механізмів міжнародного захисту прав та інтересів трудящих-мігрантів;
- вивчити зарубіжний досвід правового регулювання трудової міграції; показати місце й роль органів державної влади в регламентації відносин, пов'язаних із працею іноземців та осіб без громадянства;
- розробити рекомендації та надати пропозиції нормотворчим і правозастосовним органам щодо

вдосконалення законодавства з питань трудової міграції та практики його застосування [4, с. 3].

Схожі моменти частково аналізував у своїй дисертації М. Пурей, що загалом досліджував питання права на працю в Україні в умовах ринкової економіки. Розкриваючи зміст обраної тематики, вчений аналізував особливості праці іноземців, а також усіх супутніх процедурних моментів, пов'язаних із реалізацією ними передбачених законом трудових можливостей [5].

Окрім дисертаційних досліджень, особливостям міграції, правового й трудоправового статусу іноземців, регулювання міграційних процесів в Україні присвячено навчально-наукову літературу. До прикладу варто навести навчальний посібник за загальною редакцією Р. Мельника, присвячений адміністративно-правовому регулюванню міграційних процесів в Україні. У посібнику з урахуванням сучасних наукових досліджень і законодавства проаналізовано організаційно-правові засади адміністративно-правового регулювання міграційних процесів в Україні. Розкриваються поняття міграції, її причини й наслідки. Проаналізовано суб'єктів міграційних процесів, їх адміністративно-правовий статус. Викладено нормативно-правові основи правових інститутів громадянства, імміграції, свободи пересування, притулку в Україні тощо. Проаналізовано підстави й порядок примусового повернення та примусового випровадження іноземців та осіб без громадянства за межі України, а також особливості адміністративної відповідальності іноземних громадян [6].

Прикладом також є підручник із міграційного права України за авторства С. Гусарова, в якому розглянуто основні питання міграційного права, зокрема його поняття та місце в правовій системі України, правовий статус суб'єктів міграційного права, правовий режим міграції в Україні, юридичну відповідальність у міграційній сфері, а також основи міграційного права зарубіжних країн. У підручнику також характеризуються суб'єкти міграційного права, визначаються поняття та зміст громадянства, підстави й форми набуття громадянства в Україні, окреслюються права й свободи іноземців та осіб без громадянства, уточнюються питання правового статусу біженців в Україні й у міжнародному праві, характеризується правовий статус Державної міграційної служби, розглядається правовий режим міграції в Україні, її види й напрями, аналізуються особливості юридичної відповідальності за порушення міграційного законодавства, розглядаються напрями протидії нелегальній міграції та її профілактики в Україні, здійснюється порівняльна характеристика міграційного права зарубіжних країн [7, с. 3–4].

Разом із представленими великими за обсягами й кількістю виробленого наукового матеріалу дослідженнями різні питання, пов'язані з міграцією, правовим статусом мігрантів, у тому числі в трудовій галузі, забезпеченню їх права на працю та інших визначених Конституцією можливостей, аналізувались у контексті невеликих наукових розробок, які формуються у вигляді наукових статей.

Зокрема, О. Трюхан досліджувала особливості права працівників-мігрантів на зайнятість, а також міжнародні й національні стандарти в цій сфері. У своїй науковій статті вчена доводить, що трудова міграція являє собою відносно новий як для України, так і для багатьох інших країн вид мобільності населення. Розвиток трудової міграції зумовлений важкою економічною ситуацією, руйнуванням колишньої сфери зайнятості внаслідок реструктуризації виробництва під впливом глобалізаційних процесів. Причинами трудової міграції можуть бути різні фактори: політичні, релігійні, національні, екологічні й інші. Однак більшість науковців визнають економічне походження трудової міграції та пояснюють її такими чинниками: істотною різницею в умовах праці, рівні заробітної плати, рівні життя, умовах підприємницької діяльності, браком якісних робочих місць, відсутністю належних стимулів до праці тощо [8, с. 178].

Т. Гнатюк, аналізуючи питання правового забезпечення працівників-мігрантів на міжнародному й національному рівнях, вказувала, що різне розширення країн за соціально-економічним розвитком і невпинні процеси глобалізації сприяють зростанню темпів трудової міграції у світі. Нині питання прав та умов праці працівників-мігрантів порушуються в багатьох країнах і закріплюються в документах різних рівнів. Зважаючи

на залучення України до світових економічних і політичних процесів, а також прагнення вступу до Європейського Співтовариства, Українська держава має бути готовою до забезпечення прав іноземних працівників за міжнародними стандартами. Окрім того, одним із питань, порушених у науковій статті вченої, є залучення та використання іноземної робочої сили в Україні, а також особливості державного регулювання такого питання [9, с. 220].

Звернувшись також варто до положень наукової праці О. Мельниченко, який аналізував сутність і засади реалізації державної політики в аспекті проблеми трудової міграції. Досліджуючи тематику, вчений поставив собі за мету розроблення рекомендацій з удосконалення державної міграційної політики. Для досягнення цієї мети науковець визначає такі завдання: забезпечити подальший розвиток тлумачення поняття «трудова міграція»; в межах традиційних методів конкретизувати перелік засобів реалізації державної політики щодо трудових мігрантів [10].

Висновки. Отже, в контексті сучасних наукових досліджень питання правового статусу іноземців, поняття та видів їх прав, зокрема у сфері праці, особливостей державного регулювання явища міграції та його різновиду – трудової міграції – аналізуються в багатьох працях вчених різного обсягу й значення. Наведені проблематики знаходять своє викладення в численних дисертаціях, монографіях, навчальних посібниках і підручниках, а також наукових статтях юридичного змісту. Однак у більшості випадків вчені поверхнево торкаються питання трудових прав мігрантів та особливостей їхнього захисту, що загалом свідчить про низький рівень наукової розробки в означеному контексті.

Література

1. Лагутіна І.В. *Форми захисту трудових прав працівників* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса : Одеська національна юридична академія, 2007. 20 с.
2. Тиндик Н.П. *Адміністративно-правовий механізм регулювання міграції в Україні* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 526 с.
3. Турецька Я.П. *Конституційно-процесуальний статус біженців, як вид правового статусу іноземців* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2019. 18 с.
4. Горбань О.П. *Правове регулювання праці іноземців та осіб без громадянства в Україні*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2009. 21 с.
5. Пурей М.М. *Право на працю в Україні в умовах ринкової економіки*: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків : Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2002. 173 с.
6. *Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів* : навчальний посібник / за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2012. 326 с.
7. *Міграційне право України* : підручник / С.М. Гусаров, А.Т. Комзюк, О.Ю. Салманова та ін. Харків : Дім реклами, 2016. 296 с.
8. Трюхан О.А. *Право працівників-мігрантів на зайнятість: міжнародні стандарти і законодавство України. Часопис цивілістики*. Випуск 19. С. 178–179.

9. Гнатюк Т.О. Правове забезпечення працівників-мігрантів на міжнародному та національному рівнях. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 29. С. 219–236.
10. Мельниченко О.А. Трудова міграція: сутність і засоби реалізації державної політики. *Розвиток системи державного управління в Україні*. 2017. № 1 (56). С. 1–7.

References

1. Lahutina I.V. (2007) *Formy zakhystu trudovykh prav pratsivnykiv* [Forms of protection of labor rights of employees]: avtoreferat. Odesa: Odeska natsionalna yurydychna akademiia. 20 s.
2. Тундик N.P. (2009). *Administrativno-pravovyi mekhanizm rehulivannia mihratsii v Ukraini* [Administrative and legal mechanism of migration regulation in Ukraine]: dysertatsiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 526 s.
3. Turetska Ya.P. (2019). *Konstyutsiino-protsesualnyi status bizhentsiv, yak vyd pravovoho statusu inozemtsiv* [Constitutional and procedural status of refugees as a type of legal status of foreigners]: avtoreferat. Uzhhorod: Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet. 18 s.
4. Horban O.P. (2009). *Pravove rehulivannia pratsi inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v Ukraini* [Legal regulation of labor of foreigners and stateless persons in Ukraine]: avtoreferat. Luhansk: Skhidnoukrainskyy natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia. 21 s.
5. Purei M.M. (2002). *Pravo na pratsiu v Ukraini v umovakh rynkovoi ekonomiky* [The right to work in Ukraine in a market economy]: dysertatsiia. Kharkiv: Kharkivskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S. Skovorody. 173 s.
6. Minka, T.P. (2012). *Administrativno-pravove rehulivannia mihratsiinykh protsesiv: navchalnyi posibnyk* [Administrative and legal regulation of migration processes: a textbook]. Dneiproperosk: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 326 s.
7. Husarov S.M., Komziuk A. T., Salmanova O.Iu. ta in. (2016). *Mihratsiine pravo Ukrainy* [Migration law of Ukraine] : pidruchnyk. Kharkiv : Dim reklamy. 296 s.
8. Triukhan O.A. *Pravo pratsivnykiv-mihrantiv na zainiatist: mizhnarodni standarty i zakonodavstvo Ukrainy. Chasopys tsyvilistyky. Vypusk 19* [The right of migrant workers to employment: international standards and legislation of Ukraine]. S. 178–179.
9. Hnatiuk T. (2006). *Pravove zabezpechennia pratsivnykiv-mihrantiv na mizhnarodnomu ta natsionalnomu rivniakh* [Legal support for migrant workers at the international and national levels]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vyp. 29. S. 219–236.
10. Melnychenko O.A. (2017). *Trudova mihratsiia: sutnist i zasoby realizatsii derzhavnoi polityky* [Theory and Practice of Public Administration]. *Theory and Practice of Public Administration*. № 1 (56). S. 1–7.

Деякі проблеми реалізації прав працівників на справедливую оплату праці

Пижова М. О.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-3652-5581

pyzhova91@gmail.com

Ключові слова:

мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, мінімальний посадовий оклад, тарифна ставка працівника першого розряду, справедлива оплата праці.

У статті висвітлено проблеми реалізації прав працівників на справедливую оплату праці. Проаналізовано національне трудове законодавство у царині оплати праці. Зроблено порівняльний аналіз статтям 96 Кодексу законів про працю України і 6 Закону України «Про оплату праці» з їх попередньою редакцією. Вказані недоліки зазначених статей з огляду на юридичну техніку і по суті вирішення питання нарахування заробітної плати. Охарактеризована мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, мінімальний посадовий оклад станом на 2021 рік.

Проаналізовано новелу Закону України «Про оплату праці» щодо визначення гарантій забезпечення мінімальної заробітної плати. Вказано питання, які виникають на практиці. Зазначено, що досі не сформульовано й нормативно не закріплено правила визначення доплати до мінімальної заробітної плати.

Висвітлюється позиція щодо спірності частини шостої статті 6 Закону України «Про оплату праці» та негативних наслідків під час правозастосування. Зроблено висновок, що тепер у нас є поняття «ставки робітника першого розряду» і «мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка)», які є базисними величинами для визначення розміру заробітних плат. Обстоюється позиція, що треба уніфікувати термінологію, визначити єдині підходи до праворозуміння і правозастосування, що держава має ефективно регулювати оплату праці в країні, а не створювати запутаний механізм нарахування розміру заробітної плати, схожі норми із зміною місцями слів. Порушується питання необґрунтовано великих заробітних плат працівників окремих підприємств, установ, організацій чи окремих галузей, наводяться приклади.

Вказується, що з ухваленням нових нормативно-правових актів у царині оплати праці не розв'язуються старі проблеми, а породжуються нові. Це свідчить про те, що інститут оплати праці і проблеми, які в ньому наявні, потребує ґрунтовного наукового дослідження і комплексного розв'язання, а не фрагментарного залатування прогалин.

Some problems of exercise of employees' rights to fair remuneration

Pyzhova M. O.

Doctor of Law,

Associate Professor at the Department of Labor Law and Social Security Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-3652-5581

pyzhova91@gmail.com

Key words:

minimum wage, subsistence level, minimum salary, tariff rate of a first-class employee, fair wages.

The article highlights the problems of realization of workers' rights to fair pay. The national labor legislation in the field of remuneration is analyzed. A comparative analysis of Article 96 of the Labor Code of Ukraine and 6 of the Law of Ukraine "On Remuneration of Labor" with their previous version. These shortcomings of these articles in view of the legal technique and in fact the solution to the issue of payroll. The minimum wage, subsistence level, minimum salary as of 2021 are characterized. The novelty of the Law of Ukraine "On Remuneration of Labor" on determining the guarantees of the minimum wage is analyzed. These issues that arise in practice. It is noted that the rules for determining the surcharge to the minimum wage have not yet been formulated and normatively enshrined. The position on the dispute of part six of Article 6 of the Law of Ukraine "On Remuneration of Labor" and the negative consequences during law enforcement is highlighted. It is concluded that we now have the concepts of "first-rate worker's rate" and "minimum salary (tariff rate)", which are the basic values for determining the amount of wages. The position is that unified terminology should be unified, common approaches to law enforcement and law enforcement should be defined, that the state should effectively regulate wages in the country, and not create a confusing mechanism for calculating wages, similar norms with changing places. The issue of unreasonably high salaries of employees of individual enterprises, institutions, organizations or individual industries is raised, examples are given. It is pointed out that with the adoption of new regulations in the field of remuneration, the old problems are not solved, but new ones are created. This indicates that the institution of remuneration and the problems that exist in it need a thorough research and comprehensive solution, rather than fragmentary closure of gaps.

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні яскраво демонструє, що застарілий характер трудового законодавства та не адаптованість його до реалій сьогодення не забезпечує ефективного правового регулювання трудових відносин. Особливо болісно це демонструє інститут оплати праці, оскільки в умовах пандемії вкрай важливим питанням стає забезпечення нормального рівня життя. Підвищення мінімальної заробітної плати провокує ряд питань як в теоретичній, так і в практичній сфері.

Спробуємо в статті проаналізувати проблеми реалізації прав працівників на справедливую оплату праці.

12 червня 2016 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» Було внесено зміни і до статті 95 КЗпП і до статті 3

Закону України «Про оплату праці» і тепер визначення мінімальної заробітної плати є таким: це встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці [2]. Крім того, вказаний Закон України 2016 року доповнив Закон України «Про оплату праці» новою стратегічно необхідною статтею 3¹, яка має назву «Гарантії забезпечення мінімальної заробітної плати» [1]. Відповідно до неї розмір заробітної плати працівника за повністю виконану місячну (годинну) норму праці не може бути нижчим за розмір мінімальної заробітної плати. Важливим є визначення в цій статті обчислення розміру заробітної плати працівника для забезпечення її мінімального розміру, так при обчисленні не враховуються доплати за роботу в несприятливих умовах праці та підвищеного ризику для здоров'я,

за роботу в нічний та надурочний час, роз'їзний характер робіт, премії до святкових і ювілейних дат. При цьому, якщо нарахована заробітна плата працівника, який виконав місячну норму праці, є нижчою за законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати, роботодавець проводить доплату до рівня мінімальної заробітної плати, яка виплачується щомісячно одночасно з виплатою заробітної плати. Крім того, якщо розмір заробітної плати у зв'язку з періодичністю виплати її складових є нижчим за розмір мінімальної заробітної плати, проводиться доплата до рівня мінімальної заробітної плати.

Слід також зауважити, що у разі укладення трудового договору про роботу на умовах неповного робочого часу, а також при невиконанні працівником у повному обсязі місячної (годинної) норми праці мінімальна заробітна плата виплачується пропорційно до виконаної норми праці.

Також стаття 3¹ визначила, що мінімальна заробітна плата у погодинному розмірі застосовується на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та у фізичних осіб, які використовують найману працю, у разі застосування погодинної оплати праці.

Аналізуючи вищезазначені положення і досліджуючи тему оплати праці не перший рік, ми можемо зробити висновок, що ця нова стаття 3¹ з'явилася в Законі України «Про оплату праці» зважаючи на велику різницю між розмірами мінімальної заробітної плати і мінімального посадового окладу, визначивши, як роботодавцям забезпечувати гарантований мінімум заробітної плати. І в цьому ми вбачаємо одну із проблем реалізації прав працівників на справедливую оплату праці, оскільки визначивши в зазначеній статті перелік виплат, які не включаються до мінімальної заробітної плати, законодавець забув дати вказівку Міністерству фінансів України і Міністерству соціальної політики України сформулювати і нормативно закріпити правила визначення доплати до мінімальної заробітної плати. Маємо зауважити, що нині існує лише лист Міністерства соціальної політики України щодо порушеного питання, однак всім нам відомо, що листи органів виконавчої влади не можуть тлумачити норми закону, а носять роз'яснювальний характер.

Маємо зазначити, що мінімальна заробітна плата і мінімальний посадовий оклад – це два різні поняття. З 1 січня 2021 року мінімальна заробітна плата становить 6000 тисяч гривень з 1 грудня – 6500 гривень; у погодинному розмірі: з 1 січня – 36,11 гривні, з 1 грудня – 39,12 гривні відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» [3].

А мінімальний розмір посадового окладу (тарифної ставки), відповідно до статті 96 КЗпП

та статті 6 Закону України «Про оплату праці» встановлюється Кабінетом Міністрів України у розмірі, не меншому за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб на 1 січня календарного року [2].

Маємо розібратися з категорією прожитковий мінімум, тож відповідно до частини першої статті 1 Закону України «Про прожитковий мінімум», прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [4].

Законом України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» встановлено у 2021 році прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі з 1 січня 2021 року – 2189 гривень, з 1 липня – 2294 гривні, з 1 грудня – 2393 гривні [3].

Оцінюючи зазначені положення та порівнюючи їх із реальним станом речей в нашій країні, ми розуміємо що проблема реалізації прав працівників на справедливую оплату праці полягає в умисному заниженні прожиткового мінімуму. Це робиться для того, щоб запобігти посиленню навантаження на державний бюджет, тому що більшість соціальних виплат в нашій країні формується саме на його основі. Проте величина прожиткового мінімуму є визначальною при формуванні тарифної сітки, пенсій та соціальної допомоги.

Отже, враховуючи зазначене вище, показник розміру мінімального посадового окладу (тарифної ставки) на 2021 рік становить 2270 гривень. Маємо зауважити, що законодавство не зобов'язує збільшувати мінімального окладу в липні та грудні, коли зростає прожитковий мінімум. Варто спиратися на те, що мінімальний посадовий оклад прив'язується до розміру прожиткового мінімуму станом на 1 січня. Тобто штучне зниження навантаження на державний бюджет породжує проблему реалізації прав працівників на справедливую оплату праці, оскільки мінімальний посадовий оклад залежить від встановленого в країні прожиткового мінімуму.

Так, у 2021 році роботодавець має нарахувати заробітну плату не менше 6000 гривень – якщо виконана місячна норма праці і 36,11 – у разі погодинної оплати. І маємо нагадати, що ця норма є імперативом незалежно від того, які систему оплати праці використовує роботодавець.

Однак, як ми вже зазначали, заробітна плата може бути меншою, аніж 6000 гривень, оскільки мінімальний посадовий оклад у 2021 році становить 2270 гривень. У такому випадку робото-

давець має здійснити доплату до розміру мінімальної заробітної плати. Також треба розуміти, що у місяцях, у яких періодичної виплати не було (наприклад, це може бути квартальна премія) і зарплату нараховано в сумі, меншій за 6000 гривень, теж має бути здійсненна доплата до мінімальної заробітної плати.

Окремим питанням, яке породжує інші проблеми реалізації прав працівників на справедливую оплату праці, є те, що стаття 3¹ містить вичерпний перелік доплат, які не входять до обчислення розміру мінімальної заробітної плати. Водночас немає жодних приміток щодо внесення чи не внесення до гарантованого мінімального розміру зарплати компенсаційних і стимулюючих виплат. Аналізуючи лист Міністерства соціальної політики України «Щодо нарахування доплати до мінімальної заробітної плати та її врахування при розрахунку виплат працівникам» від 25 травня 2017 р. № 1545/0/101-17/28, ми можемо зробити висновок, де вказано частиною другою статті 3¹ Закону визначений вичерпний перелік виплат, які не враховуються при обчисленні розміру заробітної плати працівника для забезпечення її мінімального розміру. Це доплати за роботу в несприятливих умовах праці та підвищеного ризику для здоров'я, за роботу в нічний та надурочний час, роз'їзний характер робіт, премії до святкових і ювілейних дат.

До доплат за роботу в несприятливих умовах праці, які не враховуються при забезпеченні мінімального розміру заробітної плати, відноситься доплата за роботу у важких і шкідливих та особливо важких і особливо шкідливих умовах праці, яка виплачується за результатами атестації робочих місць; доплата за використання дезінфікуючих засобів та прибирання туалетів; доплата за роботу в певних типах закладів, підрозділах та посадах тощо.

Зазначені доплати не враховуються під час обчислення розміру заробітної плати працівника для забезпечення її мінімального розміру, а нараховуються понад розмір мінімальної заробітної плати [5].

У зазначеному листі сформовано висновок, що всі інші складові заробітної плати, які не перелічені в частині другій статті 3¹ Закону, мають враховуватись до мінімальної заробітної плати. Тому розуміємо, що стимулюючі і компенсаційні виплати не враховуються.

Отже, як бачимо, наведену норму потрібно читати між рядків, оскільки вона надто невдало прописана. Тому під час визначення суми доплати виникає чимало запитань.

Окрім того, ми не можемо оминати зміни, які були внесені зазначеним Законом у статтю 96 КЗпП і статтю 6 Закону України «Про оплату праці»,

оскільки вони мали б уніфікувати норми і практичний підхід до оплати праці, проте, на жаль, цього не зробили.

Попередня стаття 96 КЗпП мала назву «Тарифна система оплати «праці» і містила такі положення: основою організації оплати праці є тарифна система оплати праці, яка включає тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники). Тарифна система оплати праці використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників – залежно від їхньої кваліфікації та за розрядами тарифної сітки. Вона є основою формування та диференціації розмірів заробітної плати.

Частина третя зазначеної статті вказувала, що формування тарифної сітки (схеми посадових окладів) провадиться на основі тарифної ставки робітника першого розряду, яка встановлюється у розмірі, що перевищує законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати, та міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень розмірів тарифних ставок (посадових окладів) [6].

Нова редакція статті 96 КЗпП говорить про інший підхід до формування системи оплати праці. Так, сама стаття вже називається «Системи оплати праці», вказуючи, що системами оплати праці є тарифна та інші системи, що формуються на оцінках складності виконуваних робіт і кваліфікації працівників.

Тарифна система оплати праці включає: тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і професійні стандарти (кваліфікаційні характеристики).

Тарифна система оплати праці використовується при розподілі робіт залежно від їх складності, а працівників – залежно від кваліфікації та за розрядами тарифної сітки. Вона є основою для формування та диференціації розмірів заробітної плати. По суті, перша, друга і третя частина нічим не відрізняються від положень, які зазначені в попередній редакції статті 96 КЗпП.

Цікаве починається з частини четвертої, яка вказує, що тарифна сітка (схема посадових окладів) формується на основі тарифної ставки робітника першого розряду та міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень розмірів тарифних ставок (посадових окладів).

А частина п'ята говорить про те, що схема посадових окладів (тарифних ставок) працівників установ, закладів та організацій, що фінансуються з бюджету, формується на основі:

1) мінімального посадового окладу (тарифної ставки), встановленого Кабінетом Міністрів України;

2) міжпосадових (міжкваліфікаційних) співвідношень розмірів посадових окладів (тарифних ставок) і тарифних коефіцієнтів.

3) водночас мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка) встановлюється у розмірі, не меншому за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб на 1 січня календарного року. І ось тут постає питання, що ж нам ці нововведення дають і навіщо вони взагалі потрібні. З аналізу зазначеної статті виходить так, що тепер ми маємо дві базові, здавалося однакові, величини від яких рахуємо нарахування заробітної плати.

Для працівників, які працюють на підприємствах установ, організаціях не бюджетної сфери тарифна сітка (схема посадових окладів) формується на основі тарифної ставки робітника першого розряду та міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень розмірів тарифних ставок (посадових окладів).

Для працівників установ, закладів та організацій, що фінансуються з бюджету, схема посадових окладів (тарифних ставок) формується на основі мінімального посадового окладу (тарифної ставки) міжпосадових (міжкваліфікаційних) співвідношень розмірів посадових окладів (тарифних ставок) і тарифних коефіцієнтів. При цьому колосальну дискусію визвала частина шоста цієї статті, яка визначила, що мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка) встановлюється у розмірі, не меншому за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб на 1 січня календарного року.

По-перше, ми не можемо не вказати на дивну юридичну техніку викладу частин четвертої і п'ятої, зміну слів у схожих нормах:

– «тарифна сітка (*схема посадових окладів*) формується на основі «тарифної ставки робітника першого розряду» та *міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень розмірів тарифних ставок (посадових окладів)*»;

– «*схема посадових окладів* (тарифних ставок) працівників установ, закладів та організацій, що фінансуються з бюджету, формується на основі:

– «мінімального посадового окладу (тарифної ставки)», встановленого Кабінетом Міністрів України»;

– **міжпосадових (міжкваліфікаційних) співвідношень розмірів *посадових окладів* (тарифних ставок) і тарифних коефіцієнтів**».

Крім того, частина п'ята складається з двох абзаців, тоді незрозумілим є, чому частина четверта, яка містить ту ж конструкцію, не розбита на два абзаци.

По-друге, виходить так, що тепер у нас є поняття «ставки робітника першого розряду» і «мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка)», які є базисними величинами для визначення розміру заробітних плат.

Ми говоримо, що треба уніфікувати термінологію, визначити єдині підходи до право

розуміння і правозастосування, що держава має ефективно регулювати оплату праці в країні. А насправді маємо заплутаний механізм нарахування розміру заробітної плати, схожі норми із зміною місцями слів.

Ми не можемо не оминати увагою конституційне подання 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини шостої статті 96 Кодексу законів про працю України, частини шостої статті 6 Закону України «Про оплату праці»

Народні депутати України звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частини шостої статті 96 КЗпП, частини шостої статті 6 Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 року N 108/95-ВР зі змінами. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII (далі – Закон № 1774) до зазначених положень КЗпП та Закону було внесено зміни, згідно з якими мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка) встановлюється у розмірі, не меншому за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб на 1 січня календарного року [7].

На думку авторів клопотання, внесені Законом № 1774 зміни до положень частини шостої статті 96 Кодексу та частини шостої статті 6 Закону звужують обсяг існуючих прав людини і громадянина.

До внесення зазначених змін формування тарифної сітки (схеми посадових окладів) здійснювалося на основі тарифної ставки робітника першого розряду, яка встановлювалася у розмірі, що перевищує законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати, та міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень розмірів тарифних ставок (посадових окладів), а після внесення вказаних змін мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка) встановлюється у розмірі, не меншому за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб на 1 січня календарного року.

На нашу думку, депутати дуже правильно звернули увагу на частину шосту статті 96 КЗпП і статтю 6 Закону, оскільки по суті вона дійсно погіршує становище працівників, якщо ретельно її дослідити. Водночас, наш погляд обґрунтування яке наводять народні депутати занадто слабке. Обґрунтовуючи свої твердження, суб'єкт права на конституційне подання посилається на статті 1, 3, 8, 22, 43 Конституції України, правову позицію Конституційного Суду України, викладену в його Рішенні від 29 січня 2008 року N 2-рп/2008, за якою право заробляти собі на життя є невід'єм-

ним від права на саме життя, оскільки останнє є реальним лише тоді, коли матеріально забезпечене (абзац другий підпункту 6.1.1 підпункту 6.1 пункту 6 мотивувальної частини), а також на положення міжнародних актів. Саме через необґрунтованість депутатам і було відмовлено у відкритті конституційного провадження.

На наше переконання, є нагальна необхідність у повторному конституційному поданні вже з порушеного питання. Водночас, вбачаємо доцільне в обґрунтуванні викласти не просто порівняння того як раніше регулювалося питання визначення механізму нарахування заробітної плати і мінімальної заробітної плати, а ґрунтовно зазначити проблему, яку породила нова редакція статті. Обґрутовуючи неконституційність частини шостої статті 96 КЗпП, треба вказати, що мінімальну заробітну плату мають встановлювати, з одного боку, з урахуванням інтересів працівників, а також членів їхніх сімей, а з іншого – з урахуванням інтересів економічного розвитку. Саме від соціально-економічного становища країни залежить визначення критеріїв встановлення мінімального рівня основних життєвих потреб найманих працівників. Так, відповідно до частини першої статті 1 Конвенції МОП № 26 «Про запровадження процедури встановлення мінімальної заробітної плати» (яка ратифікована Україною) кожний член Міжнародної організації праці, який ратифікував цю Конвенцію, зобов'язується запровадити чи зберегти процедуру, шляхом якої можуть встановлюватись мінімальні ставки заробітної плати працівників, зайнятих у певних галузях чи секторах промисловості (і, зокрема, в домашньому виробництві), в яких не існує ефективної системи регулювання заробітної плати через колективні договори чи будь-яким іншим шляхом і в яких заробітна плата дуже низька.

У статті 3 зазначеної Конвенції вказано, що кожний член Організації, який ратифікував цю Конвенцію, має право визначити зміст і форму процедури встановлення мінімальної заробітної плати, а також методи її здійснення. Однак встановлений мінімум заробітної плати є обов'язковим для відповідних роботодавців і працівників і не підлягає зниженню ні за індивідуальною згодою, якщо немає загального чи окремого дозволу з боку компетентного органу влади, ні внаслідок колективного договору.

Відповідно до статті 1 Конвенції МОП № 131 «Про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються» кожний член Міжнародної Організації Праці, який ратифікує цю Конвенцію, зобов'язується створити систему встановлення мінімальної заробітної плати, яка охоплювала б усі групи,

найманих працівників, умови праці яких такі, що зумовлювали б доцільність такого охоплення.

Відповідно до статті 2 зазначеної Конвенції мінімальна заробітна плата має силу закону й не підлягає зниженню, а незастосування цього положення спричиняє застосування належних кримінальних або інших санкцій щодо відповідної особи чи осіб.

Варто зазначити, що вирахування мінімального посадового окладу від прожиткового мінімуму стало інструментом впливу різних політичних сил. Фактично Кабінет Міністрів України встановлює мінімальний посадовий оклад (тарифну ставку), який прив'язали до прожиткового мінімуму, який штучно знижують з метою не навантаження на Державний бюджет, не враховуючи принцип справедливої оплати праці.

Крім того, надважливим відкритим питанням є необґрунтовано великі заробітні плати працівників окремих підприємств, установ, організацій чи окремих галузей (працівники Національного банку України, голова Національного агентства із забезпечення якості освіти, керівництво Укрзалізниці). Їх заробітні плати становлять величезні суми, хоча посадові оклади і не є такими великими. Однак встановлення додаткових коефіцієнтів підвищення заробітної плати дає можливість до значно великої диференціації заробітної плати. Таким прикладом можна назвати постанову Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2019 р № 392 «Деякі питання оплати праці працівників Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти» [9], якою встановлено додаткові коефіцієнти підвищення посадових окладів. Так, посадовий оклад Голови Національного агентства із забезпечення якості освіти був відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» [10] (враховуючи, що йому встановлено 25 розряд відповідно до цієї постанови) 10 240 (це враховуючи від мінімального посадового окладу у 2021 році – 2270 грн.), а після застосування постанови Кабінету Міністрів України № 392, додаткового коефіцієнту підвищення посадового окладу 6, його посадовий оклад тепер становить 61 440 гривень. Однак і це не все. Постанова Кабінету Міністрів України № 1298 дає простір для встановлення різноманітних доплат на надбавок. Так відповідно до підпункту другого пункту 3 установлюються надбавки працівникам: у розмірі до 50 % посадового окладу (ставки заробітної плати, тарифної ставки): за високі досягнення у праці; за виконання особливо важливої роботи (на строк її

виконання); за складність, напруженість у роботі та багато інших.

Тому в середньому заробітна плата голови Національного агентства із забезпечення якості освіти близько 120 000 гривень за початкового окладу в 10 240 гривень.

Іншим прикладом є ситуація з посадовими окладами центрального офісу Національного банку України. Інформація щодо штатного розпису з детальним зазначенням розмірів посадових окладів та всіх наявних надбавок до посадових окладів співробітників центрального офісу Національного банку України стала предметом судового спору. Рішенням у справі № 826/17287/18 [8] від 6 листопада 2019 року Окружний адміністративний суд міста Києва визнав відмову Національного банку України у наданні публічної інформації протиправною. І водночас зобов'язав Національний банк України надати позивачу копію штатного розпису з детальним зазначенням

розмірів посадових окладів та всіх наявних надбавок до посадових окладів щодо співробітників центрального офісу Національного банку України. Цілком очевидним є той факт, що посадові оклади працівників центрального офісу Національного банку України сягають великих розмірів. І стає очевидним, що ці нарахування здійснюються завдяки встановленню порівняно невеликих посадових окладів, однак із застосуванням додаткових коефіцієнтів підвищення посадових окладів та різноманітних доплат і надбавок.

Отже, проблем реалізації прав працівників на справедливую оплату праці більше, ніж ми могли б собі уявити. І, на жаль, з ухваленням нових нормативно-правових актів у цій царині не розв'язуються старі проблеми, а породжуються нові. Це свідчить про те, що інститут оплати праці і проблеми, які в ньому наявні потребує ґрунтовного наукового дослідження і комплексного розв'язання, а не фрагментарного залатування прогалин.

Література

1. Закон України «Про оплату праці». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#n19>.
2. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n601>.
3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2021 рік». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/200936.html>.
4. Закон України «Про прожитковий мінімум». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>.
5. Лист Міністерства соціальної політики України «Щодо нарахування доплати до мінімальної заробітної плати та її врахування при розрахунку виплат працівникам» від 25 травня 2017 р. № 1545/0/101-17/28. URL: https://vk24.ua/regulations_and_jurisprudence/listi/oplata-praci/listi-ministerstva-socialnoi-politiki-ukraini-sodo-narahuvanna-doplatti-do-minimalnoi-zarobitnoi-plati.
6. Кодекс законів про працю України в редакції 1367-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08/ed20160612>.
7. Ухвала Конституційного Суду України від 13 липня 2017 року № 14-у/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014u710-17#Text>.
8. Рішення окружного адміністративного суду міста Києва у справі № 826/17287/18 від 06 листопада 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85491127>.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 03 квітня 2019 р. № 392 «Деякі питання оплати праці працівників Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2019-%D0%BF#Text>.
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF#Text>.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro oplatu praci» [Law of Ukraine «On Remuneration of Labor»] (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#n19> [in Ukrainian].
2. Kodeks zakoniv pro pracju Ukrainy [Labor Code of Ukraine] (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n601> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyj bjudzhet Ukrainy na 2021 rik» [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2021»] (n.d.). Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/200936.html> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro prozhytkovyj minimum» [Law of Ukraine «On the subsistence level»] (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text> [in Ukrainian].

5. Lyst Ministerstva socialjnoji polityky Ukrainy «Shhodo narakhuvannya dopłaty do minimaljnoji zarobitnoji platy ta jiji vrakhuvannya pry rozrakhunku vyplat pracivnykam» vid 25 travnja 2017 r. № 1545/0/101-17/28 [Letter of the Ministry of Social Policy of Ukraine «Regarding accrual surcharges to the minimum wage and its consideration when calculating benefits to employees»] Retrieved from https://vk24.ua/regulations_and_jurisprudence/listi/oplata-praci/list-ministerstva-socialnoi-politiki-ukraini-sodo-narahuvanna-doplaci-do-minimalnoi-zarobitnoi-plati [in Ukrainian].
6. Kodeks zakoniv pro pracju Ukrainy v redakciji 1367-VIII [Code of Laws on the Practice of Ukraine as amended 1367-VIII] (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08/ed20160612> [in Ukrainian].
7. Ukhvala Konstytucijnogho Sudu Ukrainy vid 13 lypnja 2017 roku [14-y/2017] [Ruling of the Constitutional Court of Ukraine] (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014u710-17#Text> [in Ukrainian].
8. Rishennja okruzhnogho administratyvnogho sudu mista Kyjeva u spravi № 826/17287/18 vid 06 lystopada 2019 roku [Decision of the district administrative court of Kyiv] Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85491127> [in Ukrainian].
9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03 kvitnja 2019 r № 392 «Dejaki pytannja oplaty praci pracivnykiv Nacionaljnogho aghentstva iz zabezpechennja jakosti vyshhoji osvity» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of remuneration of employees of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education»] (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2019-%D0%BF#Text/> [in Ukrainian].
10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 serpnja 2002 r. № 1298 «Pro oplatu praci pracivnykiv na osnovi Jedynoji taryfnoji sitky rozrjadiv i koeficijentiv z oplaty praci pracivnykiv ustanov, zakladiv ta orghanizacij okremykh ghaluzej bjudzhetnoji sfery» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On remuneration of employees on the basis of the Unified tariff grid of categories and coefficients for remuneration of employees of institutions, establishments and organizations of certain sectors of the budget sphere»] (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6:630

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-16>

Підстави відповідальності за порушення лісового законодавства

Ковейно Ю. В.*аспірантка кафедри права та публічного адміністрування**Маріупольський державний університет**пр. Будівельників, 129а, Маріуполь, Донецька область, Україна**orcid.org/0000-0002-0575-4691**y.koveyno@mdu.in.ua***Ключові слова:***юридична відповідальність, підстави відповідальності, лісопорушення, порушення лісового законодавства, екологічна спрямованість.*

Статтю присвячено питанням підстав відповідальності за порушення лісового законодавства. Вказано, що на стані навколишнього середовища, використанні та охороні лісів негативно позначаються порушення законодавства щодо порядку використання та охорони лісів, лісових ресурсів, земель лісогосподарського призначення, невиконання або неналежне виконання вимог щодо лісокористування, які є підставою притягнення до відповідальності.

На законодавчому рівні підстави юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства визначено статтею 105 Лісового кодексу України та іншими законами, що регулюють діяльність, пов'язану з використанням лісів, окремі підстави такої відповідальності передбачено підзаконними нормативно-правовими актами. Проте перелік зазначених підстав потребує уточнення та систематизації. Охарактеризовано визначення поняття підстав відповідальності в науковій літературі. Констатовано, що наведені наукові підходи стосуються й підстав юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства. Порушення лісового законодавства поділяються на кілька видів залежно від різних чинників.

Підставою відповідальності за порушення лісового законодавства перш за все є лісове правопорушення, визначення якого ґрунтується на загальних положеннях щодо правопорушення.

Зазначено, що порушення лісового законодавства можна поділити на дві групи: лісові правопорушення та суміжні з ними правопорушення, які, зі свого боку, поділяються на види. Важливим чинником поділу на види порушень лісового законодавства є екологічна спрямованість дій порушника лісового законодавства, зокрема на правовий режим використання, охорону, захист лісів, лісових ресурсів і земель лісогосподарського призначення тощо. Проявом цього може бути конкретна спрямованість дій правопорушника лісового законодавства.

Обґрунтовано доповнення переліку підстав відповідальності за порушення лісового законодавства такими порушеннями, як: невиконання обов'язку ведення первинного обліку лісів, як власниками лісів, так і постійними лісокористувачами; незабезпечення безперешкодного доступу до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через лісову ділянку, для їх обслуговування. Запропоновано відповідні зміни та доповнення до чинного законодавства.

Grounds for responsibility for violation of forest law

Koveino Yu. V.

Postgraduate Student at the Department of Law and Public Administration

Mariupol State University

Budivelnykiv avenue, 129a, Mariupol, Donetsk region, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0575-4691

y.koveyno@mdu.in.ua

Key words:

legal liability, grounds for liability, forest violations, violations of forest legislation, environmental orientation.

The article is devoted to the issues of grounds for liability for violation of forest legislation. It is stated that the state of the environment, use and protection of forests are negatively affected by violations of legislation on the use and protection of forests, forest resources, forest lands, non-compliance or improper compliance with forest use requirements, which are grounds for prosecution.

At the legislative level, the grounds for legal liability for violations of forest legislation are defined by Article 105 of the Forest Code of Ukraine and other laws governing activities related to the use of forests, some grounds for such liability are provided by regulations. However, the list of these grounds needs to be clarified and systematized. The definition of the concept of grounds for liability in the scientific literature is described. It is stated that the above scientific approaches also apply to the grounds of legal liability for violations of forest legislation. Violations of forest legislation are divided into several types depending on various factors.

The basis for liability for violation of forest legislation is primarily a forest offense, the definition of which is based on the general provisions on the offense. It is noted that violations of forest legislation can be divided into two groups: forest offenses and related offenses, which in turn are divided into types. An important factor in the division into types of violations of forest legislation is the environmental focus of the violator of forest legislation, in particular the legal regime of use, protection, protection of forests, forest resources and forest lands, etc. A manifestation of this may be the specific direction of the actions of the offender of forest legislation.

It is substantiated to add to the list of grounds for liability for violations of forest legislation by such violations as: failure to fulfill the obligation to keep primary records of forests, both by forest owners and permanent forest users; failure to provide unimpeded access to power grid facilities and other engineering structures that pass through the forest area for their maintenance. Appropriate changes and additions to the current legislation are proposed.

Вступ. На стані навколишнього середовища, використанні та охороні лісів негативно позначаються порушення законодавства щодо порядку використання та охорони лісів, лісових ресурсів, земель лісогосподарського призначення, невиконання або неналежне виконання вимог щодо лісокористування, які є підставою притягнення до відповідальності. Так, згідно з даними публічного звіту Державного агентства лісових ресурсів за 2019 рік загальний обсяг незаконних рубок склав 118 тис. куб. м на суму заподіяної шкоди – 814,2 млн. гривень [1].

На законодавчому рівні підстави юридичної відповідальності за порушення лісового законо-

давства визначено статтею 105 Лісового кодексу України та іншими законами, що регулюють діяльність, пов'язану з використанням лісів, окремі підстави такої відповідальності передбачено підзаконними нормативно-правовими актами. Проте перелік зазначених підстав потребує уточнення та систематизації.

Питання підстав юридичної відповідальності досліджували як вчені з позиції загальної теорії юридичної відповідальності, так і ті, які розглядали підстави юридичної відповідальності в контексті порушення лісового законодавства. Серед таких вчених можна вказати наступних: О.Ф. Скакун [2], Н.В. Вітрук [3], Л.І. Каленіченко

[4], І.А. Кузьмін [5], Д.М. Мікулін [6], Л.В. Мендик [7], О.В. Степська [8], М.Д. Шиндяпіна [9] та інші, однак є питання, які потребують доопрацювання. У науковій літературі питанню підстав відповідальності за порушення лісового законодавства приділялась певна увага в наукових працях В.М. Завгородньої [10], Л.В. Мендик [7], Д.М. Мікуліна [6; 11], О.В. Степської [8] та інших, але залишаються питання, що потребують подальшого доопрацювання.

Наведене вказує на актуальність обраної теми дослідження, метою якого є уточнення та систематизація підстав відповідальності за порушення лісового законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підставою відповідальності у науковій літературі визнається сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою (притягнення до відповідальності) і об'єктивно необхідною (настання відповідальності) [2, с. 439]. Відсутність сукупності таких обставин виключає її. Водночас розрізняються підстави притягнення до юридичної відповідальності та підстави настання юридичної відповідальності.

Підстави притягнення до юридичної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою. Фактичною підставою притягнення до юридичної відповідальності є склад правопорушення. Правопорушення не приводить автоматично до настання відповідальності, а служить лише підставою для притягнення до неї. Підстави настання юридичної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність повинною.

Наведені наукові підходи стосуються й підстав юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства. Порушення лісового законодавства поділяються на кілька видів в залежності від різних чинників.

Підставою відповідальності за порушення лісового законодавства перш за все є лісове правопорушення, визначення якого ґрунтується на загальних положеннях щодо правопорушення. Так, загально визнаним у теорії права є визначення поняття правопорушення, як протиправне, винне, соціально шкідливе діяння, яке тягне за собою певні негативні наслідки. Питанням визначення поняття лісопорушення присвячені праці наступних вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: Т.П. Єгорова [12], О.І. Крассов [13], П.В. Мельник [14], Л.В. Мендик [7], Є.І. Немировський [15] та інші. З урахуванням загальних підходів та підходів фахівців у галузі екологічного права можна стверджувати, що лісове правопорушення – це протиправне, винне, суспільно-небезпечне, або суспільно шкідливе діяння, яке вчи-

нено відповідними суб'єктами, що посягають на відносини щодо використання, охорони та захисту лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення та завдають, чи створюють загрозу спричинення шкоди екологічній цінності лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення.

Крім лісових правопорушень, до підстав притягнення до юридичної відповідальності належать і інші порушення лісового законодавства, що є суміжними з лісовими правопорушеннями, серед яких: порушення посадових обов'язків, корупційні правопорушення та інші, які спрямовані не безпосередньо на ліс чи лісові ресурси, як лісові правопорушення а, зокрема, на порядок ведення лісового господарства тощо.

Отже, порушення лісового законодавства можна поділити на дві групи: лісові правопорушення та суміжні з ними правопорушення, які, зі свого боку, поділяються на види.

Важливим чинником поділу на види порушень лісового законодавства є екологічна спрямованість дій порушника лісового законодавства, зокрема на правовий режим використання, охорону, захист лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення тощо. Проявом цього може бути конкретна спрямованість дій правопорушника лісового законодавства. Так, лісові правопорушення, передбачені ст. 105 Лісового кодексу України, можна поділити за спрямованістю дій на наступні: знищення або пошкодження лісу, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення, погіршення їх стану (пп. 1-4; 6; 11; 17); невиконання та порушення правил, приписів та порядку ведення лісового господарства (пп. 5; 7-10; 12; 14; 15; 18-20); порушення договірних умов (пп. 13; 16) [16]. Водночас класифікація підстав відповідальності за спрямованістю дій правопорушника, обумовлює відповідний склад правопорушення.

Наведені як лісові, так і суміжні правопорушення лісового законодавства передбачені Лісовим кодексом України. Водночас підставами притягнення до юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства можуть бути правопорушення, передбачені і іншими законами, якщо вони стосуються використання, відтворення та охорони лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення. Насамперед такі порушення передбачені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [17]. Вказаним законом закріплено шістнадцять підстав відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища (ст. 68). Їх аналіз дозволяє виділити загальні підстави для всіх видів природних ресурсів, зокрема

лісів. Так, залежно від спрямованості дій правопорушника можна зазначити наступні загальні підстави відповідальності, у тому числі за порушення лісового законодавства: порушення вимог та норм екологічної безпеки (пп. а; б; л); порушення норм законодавства про оцінку впливу на довкілля (пп. в; г; е); порушення порядку здійснення певного виду господарської діяльності, у тому числі договірних вимог (пп. ж; з); порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів (пп. й); порушення правового режиму охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду (пп. к); невиконання розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам (пп. і).

Отже, названо правопорушення, якщо вони мають місце в лісових відносинах, можна розглядати їх як підстави відповідальності за порушення лісового законодавства. Водночас такі підстави також можна розглядати як лісові та суміжні з ними правопорушення.

Окремі підстави відповідальності за порушення лісового законодавства передбачені підзаконними нормативно-правовими актами, серед яких Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів [18] та Інструкція про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів [19]. Серед них невиконання обов'язку ведення первинного обліку лісів. Водночас ведення первинного обліку лісів безпосередньо пов'язано з веденням державного лісового кадастру, який в свою чергу здійснюється на підставі державного земельного кадастру. Державний земельний кадастр містить інформацію про зареєстровані земельні ділянки лісгосподарського та іншого призначення, на яких зростають ліси. Нині актуальним є питання взаємодії державного лісового та земельного кадастрів, що зумовлює необхідність зміни підходів до ведення державного лісового кадастру як до геоінформаційної системи. Так, складником публічної кадастрової карти є шар «Ліси», який містить інформацію про код підприємства, у господарюванні якого знаходиться ділянка; номер лісництва; назву лісництва; назву ділянки (лісового урочища). Крім того, є можливість відстежувати помилки ведення кадастрів, виявляти інформацію щодо проблемних земельних ділянок, де наявні конфлікти щодо землекористування, та здійснення контролю за станом використання земель лісового фонду України, що є особливо актуальним в умовах сьогодення [20].

Аналіз наведених норм вказує на те, що невиконання обов'язку ведення первинного обліку лісів, як власниками лісів, так і постійними лісокористувачами, який закріплено п. 5, ч. 3 ст. 14 та п. 4, ч. 2, ст. 19 Лісового кодексу України не визнано правопорушенням як підставою відповідальності за порушення лісового законодавства [16]. Отже, пропонується доповнити перелік підстав притягнення до відповідальності за порушення лісового законодавства окремим підпунктом ст. 105 Лісового кодексу України такого змісту: відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, винні у: невиконанні обов'язку ведення первинного обліку лісів, як власниками лісів так і постійними лісокористувачами.

Перелік підстав притягнення до відповідальності за порушення лісового законодавства може бути продовжений з урахуванням аналізу обов'язків лісокористувачів, закріплених нормами Лісового кодексу України, невиконання яких не визнано законом як правопорушення, що потребує вирішення. Лісовим кодексом України передбачено два види користування лісами: постійне та тимчасове. Залежно від виду користування передбачено обов'язки, виконання яких є обов'язковим як для постійних так і для тимчасових лісокористувачів. Так, для постійних лісокористувачів передбачено сім обов'язків, які не є вичерпними, тобто законом можуть бути передбачені інші обов'язки. Тимчасові лісокористувачі діляться на два види: на умовах довгострокового користування та на умовах короткострокового користування. Залежно від вказаних видів тимчасових користувачів також закріплено обов'язки, виконання яких є обов'язковим. Для тимчасових лісокористувачів на умовах довгострокового користування Лісовим кодексом України закріплено шість обов'язків, а для тимчасових користувачів на умовах короткострокового користування – чотири обов'язки. Для обох видів тимчасових лісокористувачів цей перелік обов'язків також не є вичерпним.

Очевидним є факт, що порушення або невиконання (неналежне виконання) закріплених обов'язків тягне за собою настання певного виду юридичної відповідальності, якщо воно закріплено на рівні закону як правопорушення, а отже є підставою відповідальності за порушення лісового законодавства. Саме це повинно бути відображено у ст. 105 ЛК України як підстава відповідальності за порушення лісового законодавства. Так, нормами Лісового кодексу України передбачено обов'язок постійних лісокористувачів забезпечувати безперешкодний доступ до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через лісову ділянку, для їх обслуговування (п. 8 ч. 2 ст. 19), проте ні у Лісовому кодексі України (ст. 105), ні у Земельному кодексі

України (ст. 211), не закріплено відповідальності за порушення вказаного обов'язку. Нормами Закону України «Про ринок електричної енергії» [21] також не передбачено такий вид правопорушення, яке повинно бути закріплено як підстава відповідальності за невиконання цього обов'язку. Отже, пропонується вирішення питання шляхом закріплення у ст. 105 Лісового кодексу як правопорушення невиконання обов'язку постійними лісокористувачами щодо забезпечення безперешкодного доступу до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через лісову ділянку, для їх обслуговування наступного змісту: відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, винні у: незабезпеченні безперешкодного доступу до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через лісову ділянку, для їх обслуговування.

Враховуючи вищевказане, можна зазначити, що класифікація підстав відповідальності за порушення лісового законодавства може бути і за іншими критеріями: рівень небезпечності, суб'єкти, що потребує врахування при доопрацюванні інших аспектів відповідальності.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки, можна зазначити, що підставами юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства є сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою та повинною. Брак сукупності таких обставин заперечує відповідальність особи. Порушення лісового законодавства доцільно поділити на дві групи: лісові правопорушення і правопорушення, суміжні з лісовими. Кожна група правопорушень поділяється на види за характером і спрямованістю вчиненого діяння, що зумовлює відповідний склад правопорушення.

Обґрунтовано доповнення переліку підстав відповідальності за порушення лісового законодавства такими порушеннями, як: невиконання обов'язку ведення первинного обліку лісів, як власниками лісів так і постійними лісокористувачами; незабезпечення безперешкодного доступу до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через лісову ділянку, для їх обслуговування. Запропоновано відповідні зміни та доповнення до діючого законодавства.

Література

1. Публічний звіт Держлісагентства за 2019 рік. URL: <https://menr.gov.ua/news/34682.html>.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
3. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности. Москва : Норма, 2009. 259 с.
4. Каленіченко Л.І. Характерні риси державно-правового примусу в змісті юридичної відповідальності. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2018 р., № 1 (59). С. 11–16.
5. Кузьмин И.А. Основания возникновения юридической ответственности как общетеоретическая проблема: подходы и суждения. *Сибирский юридический вестник*. № 4 (59). 2012. С. 3–10.
6. Мікулін Д.М. Поняття й види правопорушень, пов'язаних із тимчасовим користуванням лісами. *Національний юридический журнал: теорія и практика*. 2015. С. 98–104.
7. Мендик Л.В. Відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2009. 20 с.
8. Глотова О.В. Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону лісів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 26. С. 232–237.
9. Шиндяпина М.Д. Стадии юридической ответственности: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Москва, 1996. 210 с.
10. Завгородня В.М. Майнова відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. Київ, 2004. 18 с.
11. Мікулін Д.М. Проблеми реалізації юридичної відповідальності за правопорушення у сфері довгострокового тимчасового користування лісами в Україні. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 135–144.
12. Єгорова Т.П. Охорона лісів за законодавством України та країн СНД: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2015. 226 с.
13. Крассов О.И. Право лесопользования в СССР. АН СССР, Ин-т государства и права. Москва : Наука, 1990. 238 с. (Юридические науки).
14. Мельник П.В. Правова охорона лісів Карпатського регіону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06; Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2002. 195 с.
15. Немировский Е.И. Гражданско-правовая и административно-правовая охрана лесов в СССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Всесоюз. НИИ совет. законодательства. Москва, 1968. 29 с.
16. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 року № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top>.
17. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#top>.

18. Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів: Постанова Кабінету міністрів України від 20 червня 2007 року № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2007-p#Text>.
19. Інструкція про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів : Наказ Державного комітету лісового господарства України від 1 жовтня 2010 року № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1267-10#Text>.
20. Триває наповнення шару «Ліси» на публічній кадастровій карті України. URL: <https://lisvolyn.gov.ua/?p=46818>.
21. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#top>.

References

1. The State Forest Resources Agency (2019) *Publichnyi zvit Derzhlisahentstva za 2019 rik* [2019 Public report of the State Forest Resources Agency], Kyiv: central executive body of Ukraine.
2. Skakun O.F. (2001) *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk* [Theory of state and law: textbook]. Kharkiv: Konsum. (In Ukrainian).
3. Vitruk N.V. (2009) *Obshhaja teoryja jurydycheskoj otvetstvennosti* [General theory of legal responsibility]. Moscow: Norma. (In Russian).
4. Kalienichenko L.I. (2018) Kharakterni rysy derzhavno-pravovogho prymusu v zmisti jurydychnoji vidpovidalnosti [Characteristics of state and legal coercion in the content of legal responsibility]. *State and regions*, vol. Law, no. 1(59), pp. 11-16.
5. Kuzmyn I.A. (2012) Osnovaniya vznikoveniya yuridicheskoy otvetstvennosti kak obscheteoreticheskaya problema: podhody i suzheniya [Grounds for the emergence of legal liability as a general theoretical problem: approaches and judgments]. *Siberian legal bulletin*, no. 4(59), pp. 3-10.
6. Mikulin D.M. (2015) Poniattia y vydy pravoporushen poviazanykh iz tymchasovym korystuvanniam lisamy [Concepts and types of offenses related to temporary use of forests]. *National Law Journal: Theory and Practice*, pp. 98–104.
7. Mendyk L.V. (2009) *Vidpovidalnist za porushennia lisovoho zakonodavstva* [Responsibility for violating forest legislation] (PhD Thesis Extended Abstract), Kyiv: the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.
8. Hlotova O.V. (2005) Osoblyvosti yurydychnoi vidpovidalnosti za porushennia zakonodavstva pro okhoronu lisiv [Features of legal liability for violation of forest protection legislation]. *Current issues of state and law*, vol. 26, pp. 232-237.
9. Shindyapina M.D. (1996) *Stadii yuridicheskoy otvetstvennosti* [Stages of legal responsibility] (PhD Thesis), Moscow: Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia.
10. Zavhorodnia V.M. (2004) *Mainova vidpovidalnist za porushennia lisovoho zakonodavstva* [Property liability for violation of forest legislation] (PhD Thesis Extended Abstract), Kyiv: V.M. Koretsky Institute of State and Law.
11. Mikulin D.M. (2015) Problemy realizatsii yurydychnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi dovhostrokovoho tymchasovoho korystuvannia lisamy v Ukraini [Problems of realization of legal responsibility for offenses in the field of long-term temporary use of forests in Ukraine]. *Issues of legality*, vol. 130, pp. 135-144.
12. Yehorova T.P. (2015) *Okhorona lisiv za zakonodavstvom Ukrainy ta krain SND: porivnialno-pravovyi analiz* [Forest protection under the legislation of Ukraine and the CIS countries: a comparative legal analysis] (PhD Thesis), Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University.
13. Krassov O.I. (1990) *Pravo lesopolzovaniya v SSSR* [Forest use rights in the USSR] Moscow: Nauka. (In Russian).
14. Melnyk P.V. (2002) *Pravova okhorona lisiv Karpatskoho rehionu Ukrainy* [Legal protection of forests in the Carpathian region of Ukraine] (PhD Thesis), Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.
15. Nemirovskiy E.I. (1968) *Grazhdansko-pravovaya i administrativno-pravovaya ohrana lesov v SSSR* [Civil and administrative legal protection of forests in the USSR] (PhD Thesis Extended Abstract), Moscow: the All Union Scientific Research Institute of Soviet Legislation.
16. “The Forest Code of Ukraine”: Law of Ukraine on the 21st of January 1994, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1994, № 17, art. 99.
17. “On environmental protection”: Law of Ukraine on the 25th of June 1991, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1991, № 41, art. 546.

18. “Procedure for maintaining the state forest cadastre and forest accounting”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the 20th of June 2007, № 848.
19. “Instruction on the procedure for maintaining the state forest cadastre and primary forest accounting”: Order of the State Forestry Committee of Ukraine on the 1st of October 2010 № 298.
20. Volyn Regional Department of Forestry and Hunting (2019) Tryvaie napovnennia sharu “Lisy” na publichnii kadastronii karti Ukrainy [Data ingestion of the “Forests” indicator on the public cadastral map of Ukraine continues], Lutsk: Volyn Regional Department of Forestry and Hunting.
21. “On the electricity market”: Law of Ukraine on the 13th of April 2017, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2017, №. 27-28, art. 312.

РОЗДІЛ VII. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951:351.82

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-17>

Соціально-культурна діяльність як об'єкт науково-теоретичних досліджень і публічного адміністрування

Ігнатченко І. Г.

*кандидат юридичних наук, кандидат мистецтвознавства, доцент,**доцент кафедри адміністративного права**Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна**orcid.org/0000-0002-1193-7486**ignatchenko_ig@mail.ru***Ключові слова:**

соціально-культурна діяльність, науково-теоретичні основи соціально-культурної діяльності, понятійно-категоріальний апарат соціально-культурної діяльності, соціально-культурна сфера, публічне адміністрування в соціально-культурній сфері.

Досліджено науково-теоретичні основи соціально-культурної діяльності в умовах розвитку й ускладнення соціально-економічних і політичних відносин в Україні. Зазначено, що це потребує визначення шляхів удосконалення механізму публічного адміністрування в досліджуваній сфері та конкретних напрямів його розвитку на підставі теоретико-методологічного освітлення засад соціально-культурної діяльності. Розглянуто філософські, педагогічні, психологічні, культурологічні, економічні основи цієї діяльності. Запропоновано понятійно-категоріальний апарат соціально-культурної діяльності, що містить її принципи, процеси, технологію, функції, методи, механізми соціально-культурного впливу. Сформульовано соціально-економічний та культурно-мистецький потенціал державної культурної політики. Зазначено, що питання формування й реалізації соціальної політики знаходять своє відображення в різних галузях наукового знання, зокрема у площині таких наук, як: політологія, соціологія, теорія управління, економіка, культурологія тощо. Але найбільш прогресивні зміни в соціально-культурній діяльності пов'язані із сучасними реаліями її нормативного регулювання й процесами розвитку публічного адміністрування в цьому середовищі. Тому нині найбільш актуальною цариною наукового дослідження цієї сфери є галузь юридичної науки саме в площині адміністративно-правових розвідок. Висунуто дослідницькі завдання й надано шляхи їх розв'язання, зроблено висновок про їхню важливість для подальшого ґрунтового науково-теоретичного дослідження особливостей соціально-культурної діяльності з метою формулювання основних принципів і функцій публічного адміністрування в аспекті задоволення та реалізації суспільного інтересу в соціально-культурній сфері в Україні.

Socio-cultural activity as an object of scientific and theoretical research and public administration

Ihnatchenko I. H.

Candidate of Legal Sciences, Candidate of Art History, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Administrative Law

Yaroslav Mudryi National Law University

Pushkinska str., 77, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-1193-7486

ihnatchenko_ig@mail.ru

Key words:

sociocultural activity, scientific and theoretical foundations of sociocultural activity, conceptual and categorical apparatus of sociocultural activity, sociocultural sphere, public administration in the socio-cultural sphere.

This article deals with the study of scientific and theoretical foundations of sociocultural activity in the context of development and complication of socioeconomic and political relations in Ukraine. This requires finding ways to improve the mechanism of public administration in the studied field and specific directions of its development based on theoretical and methodological coverage of the foundations of sociocultural activities. The philosophical, pedagogical, psychological, cultural, and economic foundations of this activity are considered. A conceptual and categorical apparatus of sociocultural activity is proposed, including its principles, processes, technology, functions, methods, and mechanisms of sociocultural influence. The socioeconomic, cultural, and artistic potential of the state cultural policy is formulated. It is noted that the issues of formation and implementation of social policy are reflected in various branches of scientific knowledge, in particular in the field of political science, sociology, management theory, economics, cultural studies, etc. But the most progressive changes in sociocultural activities are related to the present-day realities of its regulation and the processes of development of public administration in this environment. Therefore, now the most relevant area of scientific research in this field is the branch of legal science concerning specifically administrative and legal intelligence. Research tasks are put forth and ways to solve them are provided, it is concluded that they are important for further thorough scientific and theoretical study of the features of sociocultural activities to formulate the basic principles and functions of public administration in the aspect of satisfaction and implementation of public interest in the socio-cultural sphere in Ukraine.

Державна політика в соціально-культурній сфері сучасних європейських держав в умовах їхнього демократичного розвитку на позиціях людиноцентризму потребує якісного переосмислення через ускладнення соціально-політичних та економічних відносин. Це вимагає оновленого визначення сутності, змісту, особливостей публічного адміністрування в галузі соціально-культурної діяльності на підставі вивчення науково-теоретичних засад взаємодії суб'єктів та об'єктів останнього.

Соціально-культурна діяльність відображає нагальні зміни в суспільних відносинах у державі за допомогою засобів освіти, науки, культури та мистецтва, інших соціальних практик. Її безпосередній зміст відповідає вимогам сьогодення, тобто історичного часу, який склався.

Здебільшого соціально-культурна діяльність – це відповідна активність індивідів, соціальних груп, організацій, органів влади зі створення, поширення культурних цінностей, формування певного світогляду людей, задоволення їхніх потреб у цій царині, розвитку творчих здібностей і створення комфортного соціального середовища.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть об'єктивно склалися нові динамічні процеси публічного адміністрування в соціально-культурній сфері, які не підлягають попереднім традиційним методам управління, що суттєво змінило стан функціонування соціально-культурної діяльності та управління нею. У цей період модернізації суспільних явищ виникла не тільки потреба, а й реальна можливість переходу до відповідних принципів взаємовідносин між органами публічного управління

та громадянами. Це потребує визначення шляхів удосконалення механізму публічного адміністрування в досліджуваній сфері та конкретних напрямів його розвитку на підставі теоретично-методологічного вивчення засад соціально-культурної діяльності.

Питання формування та реалізації соціальної політики знаходять своє відображення в різних галузях наукового знання, зокрема у площині таких наук, як: політологія, соціологія, теорія управління, економіка, культурологія тощо. Але найбільш прогресивні зміни в соціально-культурній діяльності пов'язані із сучасними реаліями її нормативного регулювання й процесами розвитку публічного адміністрування в цьому середовищі. Нині найбільш актуальним напрямом наукового дослідження цієї сфери є галузь юридичної науки саме в площині адміністративно-правових розвідок.

Дослідженню проблем державного регулювання, соціального та економічного розвитку, інших теоретичних і прикладних питань державного управління та публічного адміністрування в соціально-культурній сфері в сучасній літературі присвячено праці таких учених, як Л. Абрамов, А. Агапов, Т. Азарова, О. Андрійко, Г. Андрощук, В. Андрущенко, І. Безгін, О. Даций, А. Дегтяр, Т. Кисельова, Ф. Колбер, А. Колот, М. Корецький, Ю. Красильников, С. Кучін, С. Ленглі, В. Малиновський, А. Моль, Ж. Нантель, Н. Нижник, С. Онищенко, В. Попик, В. Чижиков, Ю. Шемчушенко та інші.

Питаннями змісту публічного адміністрування займалися такі дослідники, як В. Авер'янов, Ю. Битяк, В. Гаращук, О. Босак, В. Колпаков, О. Кузьменко, А. Колодій, Р. Мельник, Н. Мельтюхова, А. Селіванов, С. Чернов та інші.

Багато вчених приділяло увагу вивченню публічного адміністрування в окремих галузях соціально-культурної діяльності. Наприклад, у сфері освіти проводили дослідження такі вчені, як Н. Губерська, М. Курко, С. Крисюк, В. Кремін, В. Савіщенко, С. Сисоева, Р. Щокін та інші. У царині науки працювали А. Манжула, Т. Мілова, А. Сільнова, Ю. Козловський, С. Мосьондз та інші. Питанням публічного адміністрування діяльності у сфері культури, спорту, туризму, охорони здоров'я, молодіжної, соціальної, інформаційної політики приділяли увагу такі дослідники, як В. Білявський, В. Зуй, В. Малімон, А. Мерзляк, Л. Коваленко, Б. Кормич, В. Стебляк, Ю. Якимець, Л. Романенко, Є. Писаревський, О. Червякова, А. Шпак та інші.

Варто зазначити, що однією з основних проблем, не розв'язаних досі, залишається фрагментарність і розрізненість наукових розробок, які здебільшого стосуються тільки окремих аспектів

соціально-культурної діяльності. Різні концепції останньої, як і публічного управління (адміністрування) в цій сфері, багато в чому зумовлені дією об'єктивних механізмів множинного її прояву і діяльності як суб'єктів публічної адміністрації, так і різноманітних суб'єктів у відповідних окремих інфраструктурах соціокультурної сфери, в умовах, що постійно змінюються.

Отже, сьогодні є досить підстав стверджувати, що питання соціально-культурної діяльності та публічного адміністрування в цій царині досить широко вивчено, але вони потребують узагальнення та формулювання тих закономірностей, які об'єктивно склалися на сучасному етапі. Тому виникає припущення про необхідність поєднання науково-методологічних підходів до вивчення самої цієї діяльності з вивченням нагальних проблем публічного адміністрування в соціально-культурній сфері з метою формулювання нового бачення напрямів його вдосконалення та науково обґрунтованих шляхів подальшого розвитку.

Це дасть змогу в межах роботи висунути дослідницькі завдання для подальшого ґрунтовного науково-теоретичного дослідження особливостей соціально-культурної діяльності, які, зі свого боку, допоможуть сформулювати основні функції публічного адміністрування з метою задоволення та реалізації суспільного інтересу в соціально-культурній сфері в Україні.

Для розуміння науково-теоретичних засад соціально-культурної діяльності необхідно розглянути співвідношення понять «соціально-культурна діяльність» й «соціально-культурна сфера». У результаті можна з'ясувати місце і роль публічного адміністрування у відповідній системі.

Іноді ці терміни вживаються як синоніми, але вони не є тотожними й відображають різні аспекти суспільного життя. Соціально-культурна діяльність відбувається в межах соціально-культурної сфери й відбиває її функціональний аспект. Тоді як соціально-культурна сфера на сучасному етапі пов'язується з організаційним аспектом такої діяльності, тобто існуванням численних суттєво нових підприємств, організацій, установ із розширеним потенціалом змісту, форм і технологій тієї діяльності, яка здійснюється всередині цих суб'єктів. Водночас учасниками таких відносин є суб'єкти публічної адміністрації як спеціально створені владні структури, що формують і реалізують державну політику в цій сфері на підставі певних форм, принципів і механізмів.

Отже, соціально-культурна діяльність поглинає поняття й соціально-культурної сфери, й публічної адміністрації. Вони можуть бути розглянуті як динамічна і статична категорії, тоді як публічне адміністрування як діяльність відпо-

відних суб'єктів відображає формальний аспект соціально-культурної діяльності у вигляді здійснення заходів реалізації державної культурної політики в межах адміністративної процедури. Тобто це означає існування спеціального порядку ухвалення адміністративних актів і надання адміністративних послуг із боку суб'єктів публічної адміністрації, що викликає певні юридичні наслідки у формі виникнення, зміни чи припинення конкретних правовідносин.

Проте нормальне функціонування публічного адміністрування як частини соціально-культурної діяльності неможливе без урахування всіх її засад – як наукових, так і теоретичних.

Думки вчених щодо наукової належності соціально-культурної діяльності неоднозначні. Зрозуміло одне – соціально-культурна діяльність є складовою частиною загальної культури людського суспільства. Крім відображення і зміни соціальних відносин людей, соціально-культурна діяльність одночасно виконує значущу сервісну функцію. Цим зумовлюється різноманітність підходів до наукового вивчення й обґрунтування соціально-культурних явищ.

У межах філософської науки соціально-культурна діяльність виявляється як система універсального знання, що постійно розвивається й спрямована на формування особистості. Педагогічні основи соціально-культурної діяльності – це сукупність знань, які розкривають особливості процесів навчання, виховання й розвитку під час соціально-культурної активності людей. Психологічний сенс соціально-культурної діяльності полягає в тому, що людина, долучаючись до творів культури і мистецтва, прагне задовольнити свої потреби в культурному розвитку і творчому самовираженні. Соціологічні основи соціально-культурної діяльності – це знання, що розкривають взаємовплив культурних і економічних суспільних явищ. Культурологія є важливою науковою основою соціально-культурної діяльності. Під час соціально-культурної діяльності відбувається поширення старих і створення нових культурних цінностей. Основними сферами виробництва й існування культурних цінностей є побут, ідеологія, релігія і художня культура (мистецтво).

Економічні основи соціально-культурної діяльності – це знання, спрямовані на підвищення ефективності роботи установ культури завдяки використанню можливостей ринкової економіки. Ця робота здійснюється через економічну підтримку, стимулювання й нормування в цілях реалізації цілеспрямованої соціально-культурної політики держави. Одним із завдань регулювання економічної діяльності установ культури є фінансове й матеріальне забезпечення цільових програм, орієнтованих на виховання та підви-

щення культурного рівня громадян, підвищення соціального рівня комфортності життєдіяльності суспільства.

Саме тому в Статуті ЮНЕСКО проголошується положення, що на всі народи з метою підтримки людської гідності покладається священний обов'язок широкого поширення культури й освіти серед усіх людей на основі справедливості, свободи і миру [1].

Україна – соціальна держава, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. Соціально-культурна діяльність зовні є однією з найбільш специфічних і складних сфер публічного адміністрування, оскільки передбачає низку самостійних галузей, кожна з яких характеризується своїми особливостями. Загалом у царину соціально-культурного будівництва входять такі галузі: освіта, наука, культура, молодіжна політика, інформаційна політика, охорона здоров'я, праця і соціальний розвиток, ЗМІ, туризм, спорт тощо.

У Конституції України (ст. ст. 43–54) [2] містяться вказівки щодо того, за якими напрямками й питаннями здійснюється функціонування держави із забезпечення відповідних прав громадян у соціально-культурній сфері. Водночас органи виконавчої влади співпрацюють з органами місцевого самоврядування, іншими державними і недержавними організаціями, структурами громадянського суспільства. З огляду на формування в Україні ринкових відносин дедалі більше проявляється тенденція до децентралізації управління галузями цієї сфери, зростанням елементів самостійності, самоврядності структур, організацій як складників кожної з них. Щодо законодавчого й загалом правового регулювання, то нині є пакет законодавчих та інших правових актів, що регламентують суспільні відносини в цих галузях. Однак варто зазначити, що багато питань загального й організаційно-правового характеру ще не досить регламентовані чинним законодавством, що багато в чому пов'язано з недостатнім урахуванням наукових і теоретичних засад соціально-культурної діяльності під час розроблення й ухвалення таких актів.

Вихідні теоретичні основи будь-якої науки – це перш за все первинні фактографічні знання, що містять понятійно-категоріальний апарат, сукупність первинних визначень і термінів, тобто смислових одиниць, що відображають її сутність і зміст здійснення. Соціально-культурна діяльність під час виконання своїх соціальних функцій оперує насамперед культурологічними поняттями. Їх заведено вважати основними. Допоміжні поняття соціально-культурної діяльності було привнесено в неї з інших галузей науки й прак-

тики. Вони розширюють і уточнюють основні поняття, пов'язують культурні аспекти діяльності з її соціальним змістом.

У Законі України «Про культуру» чітко окреслено понятійний апарат (тезаурус), який постійно використовується в сучасній теорії та практиці соціально-культурної діяльності. Зокрема, діяльність у сфері культури (культурна діяльність) визначається як творча, господарська, наукова, бібліотечна, інформаційна, музейна, освітня, культурно-дозвіллева та розважальна діяльність, спрямована на створення, тиражування, поширення, демонстрування, популяризацію, збереження й використання культурних благ і культурних цінностей для задоволення культурних потреб громадян [3].

Такі визначення надано й в інших законах України, що регулюють суспільні відносини в інших галузях досліджуваної сфери. Наприклад: освітня діяльність – діяльність суб'єкта освітньої діяльності, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті [4]; наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження [5]; захист інформації – сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї [6]; охорона здоров'я – система заходів, спрямованих на збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за максимально біологічно можливою індивідуальною тривалістю її життя [7] тощо.

Окреслені положення дають змогу зробити висновок про існування суб'єктів і об'єктів соціально-культурної діяльності. Отже, це люди, колективи, які беруть участь у процесі соціально-культурної взаємодії. Суб'єкти – це активні учасники діяльності, вони здійснюють вплив на об'єкти. До того ж людина може бути як об'єктом, так і суб'єктом соціально-культурної діяльності. На державному й соціальному рівнях суб'єктами є органи управління, установи культури, їхні посадові особи, а окремі громадяни та соціальні групи є об'єктами діяльності.

Важливими теоретичними поняттями щодо соціально-культурної діяльності також є такі: принципи (вихідні теоретичні положення, що мають провідне значення під час її здійснення); процеси (хід розвитку соціально-культурних явищ, кінцевий результат соціально-культурної взаємодії); технології (сукупність методів, процесів і способів створення й поширення культурних

цінностей, серед яких виділяються культурно-виховні, рекреаційно-реабілітаційні, ритуально-обрядові тощо); функції (коло її обов'язків, що визначають специфіку й засоби досягнення цілей); методи (сукупність способів і певних дій, спрямованих на найбільш раціональне досягнення цілей діяльності); механізми соціально-культурного впливу (сукупність засобів і шляхів впливу соціально-культурних процесів на свідомість і психіку людини).

Отже, через понятійно-категоріальний апарат соціально-культурної діяльності, як сукупність смислових одиниць, що виражають сутність і зміст процесу її здійснення під час публічного адміністрування можна використовувати певні її форми. Найбільш ефективними з них є, наприклад, нормативно затверджені програми соціально-культурного розвитку як комплекс заходів, що зумовлені суспільними потребами, які підлягають організації та фінансуванню з боку суб'єктів публічної адміністрації.

Отже, вищезазначені наукові й теоретичні основи соціально-культурної діяльності дають змогу розглянути сутність і призначення соціально-культурної сфери, де саме ця діяльність відбувається. Зрозуміло, що останню варто розглядати не тільки в гуманітарній площині, а також в економічному та організаційно-управлінському аспектах діяльності [8, с. 23]. Враховуючи, що стратегія локального розвитку галузей соціально-культурної сфери формується на регіональному рівні, передумовою тут є поступова децентралізація системи публічного адміністрування в цій сфері за принципом субсидіарності.

Сучасний стан публічного адміністрування в соціально-культурній сфері характеризується стрімким розвитком. Цей процес пов'язаний із перетворенням якості та змісту соціально-культурної діяльності в новітніх соціально-економічних та ідеологічних умовах життєдіяльності українського суспільства. У публічному адмініструванні цією сферою через це також з'являються нові механізми, функції, принципи, методи, інші суттєві характеристики та стани, які, безумовно, є новим якісним результатом узагальнення попереднього досвіду. Водночас перехід до сучасної моделі публічного адміністрування в соціально-культурній сфері спрямований на: формування його новітньої системи (у структурно-функціональному, змістовому аспектах); встановлення нових типів організації та правового регулювання управлінських процесів (в організаційно-правовому аспекті). Усе це потребує сучасного осмислення з використанням арсеналу адміністративно-правової науки.

Надзвичайно важливо звільнитися від тягара застарілих теоретичних уявлень про взаємозв'я-

зок і взаємодію економічної та соціальної сфер, економічної та соціальної політики, від погляду на соціальну сферу як суто витратну. Економічна наука довела та підтвердила практикою, що економічний і соціальний прогрес, економічний і соціальний розвиток узгоджуються і мають одновекторну динаміку [9, с. 151–154].

Для розуміння специфіки публічного адміністрування в соціально-культурній сфері важливо враховувати юридичну ситуацію в соціально-культурній діяльності, що включає сукупність механізмів, за допомогою яких культурні чинники пов'язуються з різними системами соціальної дійсності. У межах останньої як об'єкта управління особливого значення набуває характеристика двоїстої природи її потенціалу, який представлений у вигляді двох взаємодіючих компонентів: соціально-економічного й культурно-мистецького.

Перший – соціально-економічний потенціал – містить засоби здійснення соціально-культурної політики: матеріально-речовий складник (мереж соціально-лікувальних закладів, їх обладнання та оснащення, матеріально-технічне забезпечення), кадрові ресурси й систему їхньої підтримки, фінанси, органи адміністрування й управління.

Культурно-мистецький потенціал суспільства являє собою накопичене ним багатство культурних цінностей, що визначають духовний розвиток населення, яке може бути представлено як матеріалізованими предметами (картинами, пам'ятниками історії та культури, книгами, антикваріатом тощо), так і нематеріальними цінностями (культурними традиціями, усною народною творчістю,

моральними й естетичними установками людей). Треба зазначити, що умовою формування культурно-мистецького потенціалу є економічний потенціал.

Щодо кожного з них є різні межі управління й адміністрування. Взаємопроникнення цих двох систем, а також наявність між ними відносин контролю й зумовленості становлять основу для системи дій, що активують управлінські рішення.

Отже, проведене нами дослідження доводить продуктивність поєднання науково-теоретичного аналізу соціально-культурної діяльності та розгляду процесів публічного адміністрування в соціально-культурній сфері.

У результаті соціально-культурна сфера у структурно-функціональному плані постає як цілісна система, що містить об'єкти і суб'єкти публічного адміністрування, яка характеризується наявністю взаємозв'язку як між ними, так і з керованим середовищем. Це – діяльність різноманітних за своїм профілем установ (підприємств, організацій), що виражається в створенні, використанні (поширенні) й охороні духовних цінностей стосовно задоволення прав і свобод громадян, організовувана з урахуванням специфіки застосування форм і методів публічного управління системою органів державної влади й місцевого самоврядування, а також інших уповноважених суб'єктів, яка є спрямованою на вдосконалення суспільних відносин у цій царині відповідно до принципів верховенства права та людиноцентризму.

Як убачається, такий підхід буде досить корисним для подальших, більш ретельних наукових розвідок.

Література

1. Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури від 12 травня 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text (дата звернення: 25.01.2021).
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.01.2021).
3. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 25.01.2021).
4. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 25.01.2021).
5. Про науку та науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 25.01.2021).
6. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 25.01.2021).
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 25.01.2021).
8. Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д. Социально-культурная деятельность : учебник. Москва : МГУКИ, 2004. – 539 с.
9. Колот А.М. Усиление асимметрии в социально-трудовой сфере как современный тренд и вызов устойчивому развитию. *Вопросы политической экономии*. 2012. № 3 (4). С. 143–155.

References

1. United Nations. Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (1954). *Verkhovna Rada of Ukraine official website*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text (January 25, 2021).
2. Verkhovna Rada of Ukraine. Constitution of Ukraine (1996). *Verkhovna Rada of Ukraine official website*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (January 25, 2021).
3. Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine “On Culture” (2010). *Verkhovna Rada of Ukraine official website*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (January 25, 2021).
4. Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine “On Education” (2017). *Verkhovna Rada of Ukraine official website*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (January 25, 2021).
5. Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine “On Science and Scientific and Technical Activity” (2015). *Verkhovna Rada of Ukraine official website*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (January 25, 2021).
6. Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine “On Information” (1992). *Verkhovna Rada of Ukraine official website*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (January 25, 2021).
7. Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine “Fundamentals of Legislation of Ukraine on Public Health” (1992). *Verkhovna Rada of Ukraine official website*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (January 25, 2021).
8. Kiseleva, T.G. & Krasilnikov, Yu.D. (2004). *Social and cultural activity: textbook*. Moscow: Moscow State University of Culture and Arts.
9. Kolot, A.M. (2012). The growing asymmetry in the social and labor sphere as a modern trend and a challenge to sustainable development. *Voprosy politicheskoi ekonomii*, 3(4), 143-155.

Види майна, розпорядження яким віднесене до компетенції митних органів

Князєв В. С.

кандидат юридичних наук

orcid.org/0000-0002-3696-0746

Ключові слова:

майно, розпорядження, митні органи; товари, що підозрюються у порушенні прав інтелектуальної власності; транспортні засоби, конфісковане майно, порушення митного законодавства, знахідки, режим відмови на користь держави, продукти харчування, підакцизні товари, зброя, наркотичні засоби, алкогольні напої.

Статтю присвячено питанням класифікації майна, розпорядження яким віднесено до компетенції митних органів та її практичного значення. Розкривається юридична природа кожного виду товару, який може бути переданим у дохід держави, правові підстави для передачі. Наголошено на можливій процедурно-предметній класифікації, яка дає змогу виділити шість груп. До першої групи запропоновано віднести товари, транспортні засоби, що зберігаються на складах митниці, за якими власник або уповноважена ним особа не звернулися до закінчення строків зберігання; до другої – товари, транспортні засоби комерційного призначення, строк зберігання яких під контролем у зоні митного контролю закінчився; до третьої – товари, що перебувають на тимчасовому зберіганні під митним контролем, декларувалися митному органу, але щодо них після закінчення строків зберігання двічі надавалася відмова в митному оформленні, які підлягають обов'язковій передачі власником або уповноваженою ним особою, утримувачем складу тимчасового зберігання, митного складу, організацією – отримувачем гуманітарної допомоги на склад митниці. До четвертої групи, що утворює майно, розпорядження яким віднесено до компетенції митних органів, пропонуємо віднести товари, транспортні засоби, конфісковані за рішенням суду за порушення митного законодавства. До п'ятої групи віднесемо товари, які виявили (знайшли) під час здійснення митного контролю в зонах митного контролю та/або у транспортних засобах, що перетинають митний кордон України, і власник яких невідомий, строк зберігання яких сплинув. У шосту групу пропонується віднести товари, поміщені в митний режим відмови на користь держави. Наголошено, що на особливий інтерес заслуговує майно, щодо якого розв'язується питання підозри в порушенні прав інтелектуальної власності, відповідно до виконуваної митними органами функції здійснення забезпечення прав інтелектуальної власності, та конфісковане майно, що ставитиме інтерес до подальших наукових пошуків.

Types of property ordering about which is covered by customs authorities competencies

Knyazev V. S.

Ph. D. in Law

orcid.org/0000-0002-3696-0746

Key words:

property, ordering about, goods suspected of infringing Intellectual Property Rights, vehicles, confiscated property, violation of Customs Legislation, finds, Regime of refusal in favor of the state, food, excisable goods, weapons, drugs, alcoholic beverages.

The paper is dedicated to issues on classification of property ordering about which is covered by Customs Authorities competencies, and its practical significance. The law nature of each type of goods that could be transferred to state revenue, legal basis for transferring are represented. There is stressed on appropriate procedural and subject classification that lets to separate six groups. There is suggested to include goods, vehicles that are stored in Customs warehouses for which the owner or his authorized person did not apply before the expiration of the storage period established by the Customs Code into the first group. The second group consists of goods, vehicles for commercial goals for which the storage period in the Customs Control Zone has finished. The third one covers goods in temporary storage under Customs Control, were declared to the Customs Authority, but in respect of them after the expiration of storage, twice refused Customs Clearance, which must be transferred by the owner or his authorized person, the holder of temporary storage, Customs warehouse, and organization-the recipient of humanitarian aid to the Customs warehouse. Goods, vehicles that are confiscated by Court decision for violation of Customs Legislation are suggested to include into the fourth group. Goods that were found during Customs Control in Customs Control Zones and / or in vehicles crossing the Customs Border of Ukraine, and the owner of which is unknown, the shelf life of which has expired we propose to cover by the fifth group. The sixth group consists of goods placed in the Customs Regime of refusal in favor of the state. There is emphasized that particular attention has to pay on property in respect of which the issue of suspicion of infringement of Intellectual Property Rights is resolved, in accordance with the function performed by the Customs Authorities to ensure the enforcement of Intellectual Property Rights, and confiscated property. These statements would become a subject of the following scientific research.

Актуальність теми дослідження. Митні органи України відповідно до покладених на них завдань зобов'язані проводити облік, зберігання, оцінку вилученого, прийнятого на зберігання, розміщеного у митний режим відмови на користь держави майна, а також майна, виявленого в зоні митного контролю, власник якого невідомий та розпорядження ним. Також у випадках, передбачених законом, митні органи здійснюють провадження у справах про порушення митних правил та у справах про адміністративні правопорушення, що також може потягнути за собою надходження майна у розпорядження митних органів [1]. Також окрему частину складає майно, щодо якого вирішується питання підозри у порушенні прав інтелектуальної власності, відповідно до виконуваної митними органами функції здійснення забезпечення прав інтелектуальної власності.

Розпорядження товарами, транспортними засобами комерційного призначення в контексті діяль-

ності митних органів є складною процедурою, наділеною рядом особливостей, притаманних саме цим адміністративно-правовим відносинам. Виділення при цьому структурних елементів, що у своїй сукупності створюють певне явище, сприяє більш цілісному теоретичному та практичному сприйняттю явища загалом. Сама класифікація може бути використана задля отримання інформації щодо різнобічної характеристики предмета дослідження – у нашому випадку це майно, що перейшло розпорядження митних органів. Таке майно (товари) виступає предметом відповідних митних правовідносин, правильне визначення сутності такого майна впливатиме на відповідні правові режими розпорядження ним.

Водночас усі зазначені в науковій літературі критерії та класифікації можуть бути доповнені ще однією, обумовленою особливістю джерел походження товарів (майна) яке потрапляє у розпорядження митних органів. Також на таку класи-

фікацію впливатиме особливість процедур здійснення розпорядження таким майном. З огляду на означене, дослідження питання видів майна, розпорядження яким віднесено до компетенції митних органів набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень. Питання щодо видів майна, розпорядження яким віднесено до компетенції митних органів, у тому числі сутності та видів товарів, що вилучаються чи приймаються на зберігання митницями та операції з ними висвітлювали у своїх роботах І. Бережнюк, О. Вакульчик, П. Пашко, С. Терещенко, Л. Пісьмаченко, Л. Прус, А. Берзан, О. Грачов, Н. Жанарбаєва, М. Каленський, С. Коляда, У. Романюк, Є. Корнієнко, М. Разумей, Л. Пісьмаченко, Н. Єсипчук, Т. Єдинак, В. Фоменко та інші. Деякі проблеми, пов'язані з таким майном, досліджували у своїх працях А. Гальчинський, І. Лукінов, О. Пасхавер, М. Чечетов. Аналіз останніх досліджень і публікацій, доводить недостатній рівень науково-теоретичного та практичного опрацювання проблематики видів майна, розпорядження яким віднесено до компетенції митних органів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідити види майна, розпорядження яким віднесено до компетенції митних органів, виокремити критерії, на підставі яких можна здійснити їх класифікацію. Результати дозволять отримати комплексне дослідження цієї правової категорії для його подальшого використання у практичній діяльності державних служб, посадових осіб митних органів та суб'єктів підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розпорядженню товарами, транспортними засобами комерційного призначення присвячено VII Розділ Митного кодексу України (далі – МК України). В даному розділі наводяться групи товарів, які можуть зберігатись на складах митниці, в тому числі ті, що підлягають обов'язковій передачі митному органу для зберігання, визначаються строки зберігання на складах митних органів та перелік операцій, які можуть вчинятись із товарами, що зберігаються на складах митних органів підприємствами, а також підстави та особливості розпорядження майном [2].

Більшість статей цього розділу мають бланкетний характер, що ускладнює розуміння положень, у зв'язку з чим, виникає необхідність чіткого визначення груп майна, яким митниця може розпоряджатись та здійснення його класифікації.

Категорії майна (товарів), розпорядження яким віднесено до компетенції митних органів можна умовно розділити на чотири групи.

До першої групи слід віднести товари, транспортні засоби, що зберігаються на складах митниці за якими власник або уповноважена ним особа не звернулися до закінчення строків збері-

гання, встановлених МК України. Процедура зберігання товарів, транспортних засобів на складах митниці врегульовано положеннями МК України, Порядком роботи складу митниці ДФС, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 30.05.2012 № 627 [3], Порядком відшкодування витрат за зберігання товарів та транспортних засобів на складах митних органів, Порядком обчислення сум витрат у справах про порушення митних правил та їх відшкодування та розмірів відшкодувань за зберігання на складах митних органів товарів і транспортних засобів, затверджених наказом Міністерством фінансів України від 15.06.2012 № 731 [4].

Як склади митниці можуть використовуватися визначені наказом митниці приміщення, резервуари, криті та відкриті майданчики, холодильні чи морозильні камери, які належать митниці або використовуються ними і спеціально обладнані для зберігання товарів, транспортних засобів комерційного призначення під митним контролем [2].

Склади митниці не слід плутати з митними складами або складами тимчасового зберігання. Під складами митних органів розуміються складські приміщення, резервуари, криті та відкриті майданчики, холодильні чи морозильні камери, які належать митним органам або використовуються ними і спеціально обладнані для зберігання товарів, транспортних засобів комерційного призначення. Водночас, відповідно до ст. 121 МК України митний склад – це митний режим, відповідно до якого іноземні або українські товари зберігаються під митним контролем із умовним повним звільненням від оподаткування митними платежами та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [2].

Також ст. 201 МК України зазначає, що «товари з моменту пред'явлення їх митному органу до поміщення їх у відповідний митний режим можуть перебувати на тимчасовому зберіганні під митним контролем. Тимчасове зберігання товарів під митним контролем здійснюється на складах тимчасового зберігання» [2].

Порядок роботи складу митного органу визначається центральним органом виконавчої влади з питань державної митної справи. На складах митних органів створюються зони митного контролю [3].

Обов'язковій передачі митному органу для зберігання підлягають: товари, не пропущені під час ввезення на митну територію України внаслідок установлених законодавством заборон чи обмежень на їх ввезення в Україну або транзит через територію України і не вивезені з території України у день їх ввезення; товари, що ввозяться громадянами на митну територію України і підля-

гають оподаткуванню митними платежами, якщо вони не сплачені; товари, які до закінчення встановлених строків тимчасового зберігання під митним контролем не були задекларовані власником або уповноваженою ним особою до відповідного митного режиму або такі, що декларувалися, але щодо яких після закінчення строків зберігання під митним контролем двічі надавалася відмова у митному оформленні; товари, граничний строк перебування яких під митним контролем на території зони митного контролю закінчився; товари, транспортні засоби комерційного призначення, які перебувають під митним контролем і за якими власник або уповноважена ним особа не звернулися до закінчення граничних строків перебування у пунктах пропуску через митний кордон України; товари, заявлені у режим відмови на користь держави; товари, які були виявлені (знайдені) під час здійснення митного контролю в зонах митного контролю та/або у транспортних засобах, що перетинають митний кордон України, і власник яких невідомий (безхазяйні); зразки товарів і техніко-технологічна документація, взяті митними органами для проведення класифікації товарів; зразки товарів та документація, одержані митними органами під час здійснення верифікації сертифікатів походження товару; проби та зразки товарів, необхідні для проведення експертизи у справах про порушення митних правил; зразки товарів, відібрані в у зв'язку із знищенням за спрощеною процедурою товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні прав інтелектуальної власності.

Власники товарів, що зберігаються на складах митних органів під митним контролем або уповноважені ними особи можуть з дозволу та під контролем цих органів здійснювати із зазначеними товарами операції, передбачені МК України для товарів, митне оформлення яких не закінчено, а також:

- підготовку товарів до продажу (відчуження, транспортування, консолідацію, подрібнення партій, маркування, формування відправлень, сортування, зберігання у цілях транзиту);

- змішування товарів (компонентів) без надання одержаній продукції характеристик і властивостей, що істотно відрізняють її від вихідних складових;

- прості складські операції, необхідні для забезпечення збереження цих товарів (переміщення товарів у межах складу з метою раціонального розміщення; чищення; провітрювання; створення оптимального температурного режиму зберігання; сушіння, у тому числі із створенням потоку тепла; захист від корозії; боротьба із шкідниками; інвентаризація);

- взяття проб та зразків.

Зберігання товарів та транспортних засобів на складах митних органів у визначених випадках є платною послугою. Витрати митних органів на зберігання відшкодовуються власниками товарів, транспортних засобів або уповноваженими ними особами у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади з питань державної митної справи. Суми таких відшкодування не є бюджетними надходженнями, а спрямовуються митними органами на утримання складів.

Товари, що зберігаються на складах митних органів під митним контролем, можуть бути видані їх власникам або уповноваженим ними особам лише після митного оформлення зазначених товарів, сплати відповідних митних платежів та відшкодування витрат митних органів на їх зберігання.

Товари, транспортні засоби комерційного призначення, що зберігаються на складах митних органів, за якими власник або уповноважена ним особа не звернулися до закінчення строків зберігання, встановлених Митним кодексом України, підлягають реалізації, а у випадках, передбачених законодавством, – безоплатній передачі у володіння і користування або переробці, утилізації чи знищенню.

Кошти, одержані від реалізації товарів, після вирахування сум належних митних платежів та інших витрат, пов'язаних зі зберіганням та реалізацією товарів, зберігаються на рахунок відповідного митного органу. Власник товарів може протягом встановленого строку отримати з рахунку митного органу залишок коштів від реалізації товарів.

До другої групи слід віднести товари, транспортні засоби комерційного призначення, строк зберігання яких під контролем в зоні митного контролю закінчився. Відповідно до ст. 204 МКУ загальний строк зберігання товарів, транспортних засобів комерційного на складах митних органів – 90 днів, цей термін за заявою за заявою власника або уповноваженої ним особи може бути продовжений може бути продовжено ще на 30 днів.

Товари, граничний строк перебування яких під митним контролем на території зони митного контролю закінчився а також товари, заявлені у режим відмови на користь держави, зберігаються на складах митних органів протягом строків, необхідних для організації процедури розпорядження ними, але не більше 90 днів.

Товари, які перебувають у митному режимі митного складу, можуть зберігатися на складах митних органів протягом строків, передбачених для цього режиму. Товари, транспортні засоби комерційного призначення, вилучені як безпосередні предмети порушення митних правил, що підлягають поверненню власнику, можуть

зберігатися на складах митних органів протягом 90 днів з дня набрання законної сили відповідним рішенням. Водночас, безхазяйні товари можуть зберігатися на складах митних органів протягом 180 днів.

Зразки товарів та документація а також товари, митне оформлення яких призупинено у зв'язку з порушенням прав інтелектуальної власності, зберігаються на складах митних органів протягом строків, визначених законодавством.

Після закінчення 120 денного терміну такі товари і транспортні засоби комерційного призначення можуть бути передані на склад митниці для зберігання та/або розпорядження відповідно до МК України. Валютні цінності, передані митному органу на зберігання, депонуються в уповноважених банках України та можуть зберігатися протягом 1095 днів.

До третьої групи можна віднести товари, що перебувають на тимчасовому зберіганні під митним контролем, декларувалися митному органу, але щодо них після закінчення строків зберігання, двічі надавалася відмова у митному оформленні, які підлягають обов'язковій передачі власником або уповноваженою ним особою, утримувачем складу тимчасового зберігання, митного складу, організацією – отримувачем гуманітарної допомоги на склад митниці.

До четвертої групи майна, розпорядження яким віднесено до компетенції митних органів пропонуємо віднести товари, транспортні засоби, конфісковані за рішенням суду за порушення митного законодавства.

Відповідно до ч. 3 ст. 461 МК України за порушення митних правил можуть бути накладені адміністративне стягнення у вигляді конфіскації товарів, транспортних засобів комерційного призначення – безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю (крім транспортних засобів комерційного призначення, які використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України за визначеними маршрутами та рейсами, що здійснюються відповідно до розкладу руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону), а також транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза місцем розташування митного органу [2]. Конфіскація майна передбачена за вчинення порушень митного законодавства, передбачених і іншими статтями МК України.

Справи про порушення митних правил, санкціями яких передбачена конфіскація розглядаються судами. На митні органи покладено обов'язок розпоряджатись лише окремими групами конфіскованих товарів. А саме: лікарські засоби, наркотичні засоби та прекурсори, культурні цінності, зброя.

Облік, попередня оцінка, а також відповідальність за зберігання вилученого митниціями майна до прийняття судом рішення про його конфіскацію покладаються на ці органи. Облік майна до винесення судом рішення про його конфіскацію ведеться у спеціальних книгах за його видами із зазначенням відмітних ознак, попередньої оцінки, місця його знаходження. Взятє на облік майно відображається митниціями на збалансованих рахунках «Товарно-матеріальні цінності, прийняті на відповідальне зберігання». Попередня оцінка майна проводиться митниціями самостійно, а у випадках, визначених законодавством, – із залученням суб'єктів оціночної діяльності – суб'єктів господарювання (суб'єкти оціночної діяльності) на момент взяття його на облік.

Аналіз Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок обліку, зберігання, оцінки вилученого митниціями ДФС майна, щодо якого винесено рішення суду про конфіскацію, передачі цього майна органам державної виконавчої влади і розпорядження ним» від 26 грудня 2001 р. № 1724 дозволяє виділити такі види товарів, як [5]: товарно-матеріальних цінностей з групи товарів широкого вжитку і продукції виробничо-технічного призначення; продуктивної робочої і плеїнної худоби, птиці, кролів, бджіл, а також шкіряної сировини і хутра, зерна, овочів та іншої сільськогосподарської продукції, у якій не виявлено карантинних об'єктів; товарів низької якості, нестандартних та тих, що були у вжитку; транспортних засобів; валютних цінностей (крім цінних паперів), дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, напівдорогоцінних каменів, дорогоцінних каменів органогенного утворення; цінних паперів; алкогольних напоїв та тютюнових; культурних цінностей, а також предметів релігійного культу [5].

Вилучене митниціями майно зберігається у власних (орендованих) спеціально обладнаних приміщеннях (на майданчиках) або передається ними для зберігання іншим організаціям а договорами. Дорогоцінні метали а також дорогоцінне та напівдорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення, платіжні документи у валюті України та іноземній валюті, готівкова іноземна валюта та валюта України зберігаються митниціями ДФС в спеціально призначених приміщеннях, металевих шафах або передаються ними для зберігання банківським установам. Цінні

папери, виражені у валюті України та іноземній валюті, зберігаються у безпосередніх учасників Національної депозитарної системи.

У законодавстві також часто зустрічається ще таке визначення, як «арештоване нерухоме майно» під яким відповідно до Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 27.10.1999 № 68/5 розуміється майно боржника, на яке звернено стягнення і яке підлягає реалізації [6].

Усе інше майно передається на розпорядження до органів державної виконавчої служби, розпорядження ним здійснюється відповідно до Порядку розпорядження майном, конфіскованим за рішенням суду і переданим органам державної виконавчої служби, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 985 [7].

До п'ятої групи віднесемо товари, які були виявлені (знайдені) під час здійснення митного контролю в зонах митного контролю та/або у транспортних засобах, що перетинають митний кордон України, і власник яких невідомий, строк зберігання яких сплинув.

Зазначені товари не потрібно плутати з цивільно-правовою категорією «безхазяйне» майном, розпорядження яким віднесено до компетенції податкових органів. Відповідно до Цивільного кодексу України «безпідставно набуте майно», де вказано, що особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала [8].

До шостої групи пропонується віднести товари, поміщені у митний режим відмови на користь держави. Порядок поміщення товарів в режим відмови врегульований МК України, наказом Міністерства Фінансів України «Про виконання митних формальностей відповідно до заявленого митного режиму» від 31.05.2012 № 657 [9], відповідно до якого «товари, які передбачається знищити або зруйнувати, можуть бути поміщені у митний режим відмови на користь держави, митний орган з урахуванням положень Переліку товарів, які не можуть бути поміщені у митний режим відмови на користь держави, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 травня 2012 року № 427, письмово пропонує заявнику обрати цей митний режим. За згодою Декларанта з пропозицією митного органу ці товари поміщуються в митний режим відмови на користь держави».

Варто сказати, що в цій класифікації наведено не вичерпний перелік товарів, розпорядження

якими може здійснюватися митними органами. Так можна окреме ще вказати розпорядження пробами, зразками.

На складах або в зоні митного контролю може бути виявлено товар власник якого відомий однак за вагою товар може бути більше норми. Під час зважування як надлишок. Так, в тексті Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440 зустрічається ще й таке визначення як «надлишкове майно» під яким розуміється майно, що не використовується у господарській діяльності підприємства і максимальна цінність якого досягається внаслідок відчуження [10].

Висновки. Підсумовуючи аналіз видів майна, розпорядження яким віднесено до компетенції митних органів, наголосимо, на можливій процедурно-предметній класифікації, яка дозволяє виділити шість груп.

До першої групи слід віднести товари, транспортні засоби, що зберігаються на складах митниці за якими власник або уповноважена ним особа не звернулися до закінчення строків зберігання, встановлених МК України; до другої – товари, транспортні засоби комерційного призначення, строк зберігання яких під контролем в зоні митного контролю закінчився; до третьої – товари, що перебувають на тимчасовому зберіганні під митним контролем, декларувалися митному органу, але щодо них після закінчення строків зберігання, двічі надавалася відмова у митному оформленні, які підлягають обов'язковій передачі власником або уповноваженою ним особою, утримувачем складу тимчасового зберігання, митного складу, організацією – отримувачем гуманітарної допомоги на склад митниці. Четверту групу складає майно, розпорядження яким віднесено до компетенції митних органів пропонуємо віднести товари, транспортні засоби, конфісковані за рішенням суду за порушення митного законодавства. До п'ятої групи віднесемо товари, які були виявлені (знайдені) під час здійснення митного контролю в зонах митного контролю та/або у транспортних засобах, що перетинають митний кордон України, і власник яких невідомий, строк зберігання яких сплинув. До шостої групи пропонується віднести товари, поміщені у митний режим відмови на користь держави.

На особливий інтерес заслуговує майно, щодо якого вирішується питання підозри в порушенні прав інтелектуальної власності, відповідно до виконуваної митними органами функції здійснення забезпечення прав інтелектуальної власності та конфісковане майно, що ставитиме інтерес до подальших наукових пошуків.

Література

1. Про Державну фіскальну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 21.05.2014 № 236. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF/> (дата звернення: 12.07. 2020).
2. Митний кодекс: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 12.07. 2020).
3. Про затвердження Порядку роботи складу митниці ДФС: Наказ Мінфіну 30.05.2012 № 627. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1097-12> (дата звернення: 12.07. 2020).
4. Про затвердження Порядку обчислення сум витрат у справах про порушення митних правил та їх відшкодування та розмірів відшкодувань за зберігання на складах митних органів товарів і транспортних засобів : Наказ Мінфіну від 15.06.2012 № 731. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1140-12#Text> (дата звернення: 12.07. 2020).
5. Про порядок обліку, зберігання, оцінки вилученого митницями ДФС майна, щодо якого винесено рішення суду про конфіскацію, передачі цього майна органам державної виконавчої влади і розпорядження ним: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2001 р. № 1724. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1724-2001-%D0%BF> (дата звернення: 12.07. 2020).
6. Про затвердження Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна : Наказ Міністерства юстиції України від 27.10.1999 № 68/5. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/1151> (дата звернення: 12.07. 2020).
7. Про затвердження Порядку розпорядження майном, конфіскованим за рішенням суду і переданим органам державної виконавчої служби : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 985. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.07. 2020).
8. Цивільний кодекс України Кодекс України : Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/1812> (дата звернення: 12.07. 2020).
9. Про виконання митних формальностей відповідно до заявленого митного режиму: Наказ Мінфіну від 31.05.2012 № 657. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1669-12#Text> (дата звернення: 12.07. 2020).
10. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/16356> (дата звернення: 12.07. 2020).

References

1. Pro Derzhavnu fiskalnu sluzhbu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Polozhennia vid 21.05.2014 № 236. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza “Zakonodavstvo Ukrainy”. [About the State Fiscal Service of Ukraine: Resolutions of the Cabinet of Ministries of Ukraine; Regulations from 21.05.2014 No. 236. Verkhovna Rada of Ukraine. Base “Legislation of Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF/> (in Ukrainian).
2. Mytnyi kodeks: Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2012 roku № 4495-VI. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza “Zakonodavstvo Ukrainy” [Customs Code: Law of Ukraine of March 13, 2012 № 4495-VI. Verkhovna Rada of Ukraine. Base “Legislation of Ukraine”]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (in Ukrainian).
3. Pro zatverdzhennia Poriadku roboty skladu mytnytsi DFS: Nakaz Minfinu 30.05.2012 № 627. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza “Zakonodavstvo Ukrainy” [On approval of the Procedure for work of the SFS customs staff: Order of the Ministry of Finance 30.05.2012 № 627. The Verkhovna Rada of Ukraine. Base “Legislation of Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1097-12>. (in Ukrainian).
4. Pro zatverdzhennia Poriadku obchyslennia sum vytrat u spravakh pro porushennia mytnykh pravyl ta yikh vidshkoduvannia ta rozmiriv vidshkoduvan za zberihannia na skladakh mytnykh orhaniv tovariv i transportnykh zasobiv : Nakaz Minfinu vid 15.06.2012 № 731. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza “Zakonodavstvo Ukrainy”. [On approval of the Procedure for calculating the amounts of costs in cases of violation of customs rules and their reimbursement and the amount of reimbursement for storage in

- warehouses of customs authorities of goods and vehicles: Order of the Ministry of Finance dated 15.06.2012 № 731. Verkhovna Rada of Ukraine. Base “Legislation of Ukraine”] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1140-12#Text> (in Ukrainian).
5. Pro poriadok obliku, zberihannia, otsinky vyluchеноho mytnytsiamy DFS maina, shchodo yakoho vneseno rishennia sudu pro konfiskatsiiu, peredachi tsoho maina orhanam derzhavnoi vykonavchoi vldy i rozporiadzhennia nym: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 hrudnia 2001 r. № 1724. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza “Zakonodavstvo Ukrainy”. [On the procedure for registration, storage, evaluation of property seized by the SFS, in respect of which a court decision on confiscation, transfer of this property to state executive authorities and their disposal: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 26, 2001 № 1724. Verkhovna Rada of Ukraine. Base “Legislation of Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1724-2001-%D0%BF> (in Ukrainian).
  6. Pro zatverdzhennia Tymchasovoho polozhennia pro poriadok provedennia pryliudnykh torhiv z realizatsii areshтовanoho nerukhomoho maina : Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 27.10.1999 № 68/5. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza “Zakonodavstvo Ukrainy”. [On approval of the Provisional Regulation on the procedure for conducting public auctions for the sale of seized real estate: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 27.10.1999 № 68/5. Verkhovna Rada of Ukraine. Base “Legislation of Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/1151> (in Ukrainian).
  7. Pro zatverdzhennia Poriadku rozporiadzhennia mainom, konfiskovanym za rishenniam sudu i peredanyм orhanam derzhavnoi vykonavchoi sluzhby : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 lypnia 2002 r. № 985. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza “Zakonodavstvo Ukrainy”. [On Approval of the Procedure for Disposal of Property Confiscated by a Court Decision and Transferred to the Bodies of the State Executive Service: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 11, 2002. 985. The Verkhovna Rada of Ukraine. Base “Legislation of Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-2002-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
  8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy Kodeks Ukrainy : Zakon, Kodeks vid 16.01.2003 № 435-IV. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza “Zakonodavstvo Ukrainy”. [Civil Code of Ukraine Code of Ukraine: Law, Code of 16.01.2003 № 435-IV. Verkhovna Rada of Ukraine. Base “Legislation of Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/1812> (in Ukrainian).
  9. Pro vykonannia mytnykh formalnostei vidpovidno do zaiavlenoho mytnoho rezhymu: Nakaz Minfinu vid 31.05.2012 № 657. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza “Zakonodavstvo Ukrainy”. [On fulfillment of customs formalities in accordance with the declared customs regime: Order of the Ministry of Finance dated 31.05.2012 № 657. Verkhovna Rada of Ukraine. Base “Legislation of Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1669-12#Text> (in Ukrainian).
  10. Natsionalnyi standart № 1 “Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav” : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.09.2003 № 1440. Verkhovna Rada Ukrainy. Baza “Zakonodavstvo Ukrainy”. [National Standard № 1 “General Principles of Property Valuation and Property Rights”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 10.09.2003 № 1440. The Verkhovna Rada of Ukraine. Base “Legislation of Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/16356> (in Ukrainian).

Суб'єкти адміністративного права як учасники суспільних відносин у сфері забезпечення права на мирні зібрання

Кобрусєва Є. А.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-4225-9657
kobruseva22@gmail.com*

Ключові слова:

мирні зібрання, міжнародні стандарти, суб'єкти забезпечення права на мирні зібрання, механізм реалізації права на мирні зібрання.

Статтю присвячено визначенню місця суб'єктів адміністративного права як учасників суспільних відносин у сфері забезпечення права на мирні зібрання та механізмів реалізації забезпечення права на мирні зібрання.

У дослідженні наголошено на важливості забезпечення права на мирні зібрання й актуальності питання виконання судових рішень у разі відкриття проваджень щодо обмеження права на мирні зібрання, розгляд яких віднесено до компетенції суду.

Географічно – політичне місце України в двигуні Європейських перегонів великої політики, диктує не простий, а інколи трагічний шлях соціально-політичного руху соціуму громадян – брати безпосередню участь у розв'язанні економічних і соціальних програм.

З урахуванням процесів становлення держави та тривалого реформування різних державних інституцій свобода та право громадян на мирні зібрання ставить перед органами влади питання відповідності активності громадян у розв'язанні своєї участі на державному та регіональному рівнях, обстоювання своїх інтересів шляхом вираження та донесення поглядів і незгоди до державних та місцевих структур влади. Постає питання законодавчого та практичного регулювання такого болісного питання, як відносини влади та суспільства, шляхом урегулювання проведення мирних зібрань та активних «без зброї» акцій впливу на державні установи різного рівня.

Спираючись на міжнародний досвід врегулювання права на мирні зібрання, запропоновано шляхи підвищення ефективності механізму адміністративно-правового забезпечення права на мирні зібрання, які полягають у створенні внутрішньодержавного механізму контролю за дотриманням міжнародних стандартів прав і свобод людини, а також розвитку можливостей звернення до Європейського суду з прав людини, якщо ту чи іншу проблему не розв'язано на національному рівні. Доведено, що навіть досить невелике коло чинних норм, що закріплені в законодавчих актах різного рівня, які гарантують забезпечення права на мирні зібрання, нерідко виявляють певну неузгодженість у змісті окреслених прав, особливо з позицій суб'єктів права на свободу мирних зібрань: Конституція України таким суб'єктом називає громадянина, а цивільне законодавство – фізичну особу. Доведено необхідність впровадження міжнародних стандартів забезпечення права на мирні зібрання, насамперед стандартів європейської спільноти, що пов'язано з євроінтеграційними прагненнями України. Адже впровадження європейських стандартів і дотримання їх суб'єктами публічної адміністрації є однією з передумов інтеграції України в європейський правовий простір.

Subjects of administrative law as participants of public relations in the field of ensuring the right to peaceful assembly

Kobrusieva Y. A.,

PhD in Juridical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Administrative and Criminal Law

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarin avenue, 72, Dnipro, Ukraine

orcid.org/0000-0002-4225-9657

kobruseva22@gmail.com

Key words:

peaceful assemblies, international standards, subjects of ensuring the right to peaceful assembly, civil society.

The article is devoted to defining the place of subjects of administrative law as participants in public relations in the field of ensuring the right to peaceful assembly and mechanisms for implementing the right to peaceful assembly.

The study emphasizes the importance of enforcement of court decisions that have entered into force.

The changes taking place in Ukrainian society arouse high activity and the desire of people to take a direct part in solving problems that concern their common interests, including the use of the right to peaceful assembly. However, despite the importance of this type of political rights, the constitutional provisions on freedom of assembly, assembly, street demonstrations and demonstrations, which are still not properly specified in the current legislation, are often limited or even violated. Based on the international experience of regulating the right to peaceful assembly, ways to increase the effectiveness of the mechanism of administrative and legal support of the right to peaceful assembly are proposed, which are to create a domestic mechanism to monitor compliance with international standards of human rights and freedoms. human being, if this or that problem is not solved at the national level. It is proved that even a rather small range of current norms enshrined in legislative acts of various levels, which guarantee the right to peaceful assembly, often show some inconsistency in the content of the outlined rights, especially from the standpoint of the right to freedom of peaceful assembly. the subject is called a citizen, and civil law – an individual. The necessity of introduction of international standards of ensuring the right to peaceful assembly, first of all the standards of the European community, which is connected with the European integration aspirations of Ukraine, is proved. After all, the implementation of European standards and their observance by the subjects of public administration is one of the preconditions for Ukraine's integration into the European legal space. Since the right to freedom of peaceful assembly cannot be exercised in the absence of corresponding responsibilities imposed on the state by its authorized bodies, the analysis of the Constitution and laws of Ukraine allowed to separate such bodies into the category of subjects of power to ensure the right to peaceful assembly.

In order to improve the situation in the studied area, it is advisable to review the current legislation, which ensures the implementation of court decisions, to continue reforming public authorities for the effective operation of the judiciary and the protection of citizens' rights.

Постановка проблеми. У статті досліджується адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення права на мирні зібрання. До суб'єктів ми відносимо різні категорії громадян, оскільки система адміністративно – правових відносин

у сфері захисту прав громадян є широкою, до неї входять різні категорії громадських, спортивних, соціальних або релігійних організацій, органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, котрі згідно норм чинного законодавства висту-

пають учасниками суспільно-правових відносин, тобто приймають участь у процесах, пов'язаних із реалізацією та проведення мирних зібрань і обмеження такого права.

Зосереджуємо увагу на необхідності детального тлумачення та розуміння суб'єктного складу даного виду правовідносин, класифікації суб'єктів в сфері захисту прав громадян.

Як підставу класифікації суб'єктів адміністративного права у сфері забезпечення права на мирні зібрання найбільш доцільним видається розглядати їхнє правове становище в системі публічного адміністрування. У цьому випадку йдеться як про суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями, так і суб'єктів, не наділених такими повноваженнями. Отже, варто класифікувати суб'єктів права на мирні зібрання на дві великі групи: до першої групи суб'єктів належать публічні (владні) суб'єкти, до другої групи – приватні суб'єкти, такі, що не володіють владними повноваженнями.

Питання суб'єктів, у правовідносинах щодо захисту права на мирні зібрання неодноразово привертало увагу науковців, серед яких: М.О. Баймуратов, В.В. Букач, О.В. Васьковська, Т.І. Гудзь, М.М. Денісова, О.С. Денісова, Комзюк, Р.О. Куйбіда, М.І. Логвиненко, С.М. Міщенко, О.Б. Онишко, В.Д. Остапенко, В.Г. Поліщук, Е.Є. Регушевський, М.Л. Серета, М.І. Смокович, В.О. Скомаровський, Р.Б. Тополевський, О.В. Тронько, А.Є. Шевченко.

Проблема дотримання свободи зібрань набула в Україні особливої актуальності через численні акції протесту, які вже неодноразово відбувалися в Україні. Дотепер правове забезпечення права на мирні зібрання продовжує розвиватися неоднорідно і нерідко залежить від соціально-політичної ситуації в країні.

Метою статті є дослідження адміністративно-правового статусу суб'єктів у сфері забезпечення права на мирні зібрання.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження будь-якої галузі права ключовим є встановлення її суб'єктного складу. Від правильного вирішення даного питання, багато в чому залежить ефективність галузевих норм в регулюванні відповідних соціальних правовідносин.

Як зазначає Н.В. Дараганова, традиційно суб'єктом адміністративного права визнається фізична або юридична особа (організація), яка відповідно до встановлених адміністративним законодавством норм, бере участь у здійсненні державного управління, реалізації функцій виконавчої влади [1].

У «Філософському енциклопедичному словнику» міститься таке визначення поняття «суб'єкт» (від лат. *subjectum* – те, що лежить внизу, знахо-

диться в основі) – в широкому розумінні особа, організована група осіб, соціальна, етнічна та політична спільнота, суспільство в цілому, що здійснюють властиву їм діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної дійсності, теоретичне і духовно-практичне освоєння об'єктивної реальності; носій означених якостей, що уможливають виконання ним суспільно значущих функцій [2, с. 612–613].

О.М. Костенко поняття «суб'єкт» пропонує визначити так: носій діяльності, що пізнає світ навколо себе та впливає на нього; людина або група осіб, культура, суспільство чи людство загалом, на відміну від того, що вивчається або змінюється внаслідок дій [3, с. 98–105].

Отже, розуміння суб'єкта права розроблялося і розробляється багатьма вченими-правознавцями. Як наслідок, у науковій літературі суб'єкт визначається як фізична або юридична особа, держава, орган державної влади або місцевого самоврядування, що володіють за законом здатністю мати і здійснювати безпосередньо або через представника права і юридичні обов'язки (тобто володіти правосуб'єктністю).

Як слушно зазначає Т.О. Мацелик, правова природа суб'єкта адміністративного права проявляється в його особливих властивостях. Суб'єкт адміністративного права відрізняється від інших елементів системи адміністративного права тим, що він носій взаємопов'язаних якостей, а саме зовнішньої відокремленості; персоніфікації; волі, детермінованої в адміністративну правосуб'єктність; адміністративно-правової регламентації. Наявність таких характеристик у конкретного суб'єкта дає можливість говорити про те, що цей суб'єкт є суб'єктом адміністративного права, що функціонує в системі адміністративного права як її елемент і носій [4].

Враховуючи вищевикладене, хочемо зазначити що персоніфікація, правовий статус, мета створення, характер об'єднання суб'єктів, місцем проведення, визначають характер вимог до захисту прав та свобод громадян. Саме тому, автором було проведено класифікацію мирних зібрань за наступними критеріями.

За метою створення: спортивні; молодіжні; політичні; об'єднання гей-меншин (ЛГБТ); об'єднання автомобілістів, байкерів; туристичні; освітні; медичні; волонтерські.

За місцем проведення: вулиці; майдани, площі; стадіони; парки, сквери; на території житлових комплексів; на територіях підприємств, установ і організацій; на територіях незавершених будівництв; автомобільні дороги та автомагістралі.

За характером проведення: збори; мітинги; демонстрації; вуличні походи; акції; пікетування.

Тобто ухвалення нового закону, що буде регулювати відносини у сфері реалізації права на

мирні зібрання, є надзвичайно важливим кроком для забезпечення демократичного суспільства. Під час формування нового нормативно-правового акту необхідно чітко прописати і зв'язати види зібрань та класифікацію суб'єктів, що будуть забезпечувати проведення заходу. Під час створення проекту ураховувати особливості форм мирних зібрань, їх масовість, місце, час проведення тощо, так як це питання потребує законодавчого врегулювання.

Якщо цей інститут буде правильно врегульований, то державні процеси котрі відбуваються в країні будуть сприятливі благополучному та задовільному існуванню народу і задоволенню всіх політичних, соціальних та інших сфер життя.

Вважаємо за доцільне під час нашого дослідження розглядати суб'єктів адміністративного права, як часників суспільних відносин, врегульованих нормами адміністративного права, у яких на основі даних норм виникають відповідні суб'єктивні права і обов'язки в адміністративно-правовій сфері, тобто адміністративні права і обов'язки.

Також доцільним буде навести схоже традиційне визначення відповідно до якого суб'єктом адміністративного права вважається фізична або юридична особа, яка згідно з нормами адміністративного законодавства бере участь у процесах, пов'язаних із публічним управлінням.

Щоб забезпечити участь носія прав у правовідносинах та його можливість використовувати свої права, необхідна наявність фактичних гарантій, що забезпечують можливість реалізації належних йому прав, згідно чинного законодавства. Тому відсутність чіткого поділу дефініцій суб'єкта права та учасника правовідносини лімітує розробку питань законності, зокрема в плані забезпечення суб'єктивних прав, зокрема, на участь у мирних зібраннях.

Для визначення суб'єктів адміністративного права М.Ю. Віхляєв пропонує критерієм захування суб'єктів права до суб'єктів адміністративного права розглядати предмет адміністративного права (сфера правовідносин, у яких вони можуть брати участь). Саме цей критерій слід вважати базовим порівняно з іншим критерієм, який часто використовують учені-адміністративісти у своїх наукових працях, а саме – закріплення прав та обов'язків суб'єктів адміністративного права нормами адміністративного права. А під поняттям «суб'єкти адміністративного права» розуміти: під суб'єктами адміністративного права треба розуміти осіб (фізичних осіб, колективних осіб, структурні підрозділи колективних осіб), які є суб'єктами адміністративних правовідносин, що становлять предмет адміністративного права [5, с. 50–57].

У практичній діяльності суб'єктів реалізуються норми адміністративного права, тобто між

суб'єктами складаються певні адміністративно-правові відносини. Адміністративні правовідносини варто розглядати як один з видів правовідносин, головною особливістю яких є нерівність сторін. Ця ситуація зумовлюється тим, що одна зі сторін завжди наділена владними повноваженнями (орган публічної влади або посадова особа). Суб'єкт є одним із важливих елементів складу правовідносини.

Можна зазначити, що суб'єкти владних повноважень забезпечення права на мирні зібрання – це органи державної влади, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції з гарантування та створення безперешкодних умов для реалізації прав на мирні зібрання.

Відповідно до вищеведених тверджень можна зробити висновок, що в публічно-правовому відношенні є, як правило, два види учасників: суб'єкти, що представляють публічний інтерес, виконують публічні функції і наділені для їх здійснення владними повноваженнями, і особи (суб'єкти), що представляють приватний інтерес. Отже, у цьому випадку як обов'язковий суб'єкт присутній публічна сторона (суб'єкт владних повноважень), а іншою стороною, як правило, виступають приватні особи.

Надалі, досліджуючи питання суб'єктів владних повноважень, як сторони суспільних відносин у сфері забезпечення права на мирні зібрання, вважаємо за доцільне дослідити зміст владних повноважень. Так, М. Вільгушинський, групуючи види владних повноважень залежно від їх характеру, змісту та способу здійснення, пропонує вести мову про наступні повноваження: з прийняття імперативних рішень; тих, що стосуються збирання, аналізування та використання інформації, вивчення ситуації та оцінки пропозицій; пов'язані з погодженнями, координацією, взаємодією, сприянням, досягненням домовленостей; що мають на меті здійснення організаційно-інструктивного впливу на відповідних суб'єктів (організація, інструктування, медична допомога, стимулювання, узагальнення досвіду); контроль-оцінювального характеру [6, с. 10–14].

Іншою стороною в правовідносинах, пов'язаних із реалізацією права на мирні зібрання виступають приватні особи, в першу чергу – громадяни (фізичні особи). Під приватними особами треба розуміти суб'єктів, які в публічних правовідносинах не володіють офіційними владними повноваженнями, підпорядковуються публічній волі, що виражається в правових актах органів публічної влади. Саме тому недоцільним видається відносити посадових осіб до приватних осіб, які за визначенням не можуть бути приватними особами.

Адміністративну правосуб'єктність у сфері забезпечення права на мирні зібрання доцільно розділити на публічну та приватну, а, відповідно, учасників зазначених правовідносин поділити на публічних та приватних суб'єктів. Основний критерій поділу суб'єктів забезпечення права на мирні зібрання на публічні та приватні – це наявність чи відсутність у суб'єкта владних повноважень. Також характерними особливостями суб'єктів є:

1) публічні суб'єкти представляють державні чи суспільні інтереси, в той час як приватні – особисті приватні інтереси;

2) публічні суб'єкти виражають волю народу або громади, приватні – зазвичай, свою особисту волю;

3) публічні суб'єкти наділені повноваженнями, приватні суб'єкти – наділені правоздатністю та дієздатністю.

Адміністративно-правовий статус суб'єктів у сфері забезпечення права на мирні зібрання визначається Конституцією України, законами України та підзаконними нормативно-правовими актами.

У правовому значенні суттєву роль відіграють органи виконавчої влади, в нормативно-правових актах яких конкретизуються права і обов'язки, закріплені в загальному вигляді Конституцією та законами. Суб'єктивні права та юридичні обов'язки, визначені чинним законодавством складають основний зміст правового статусу. У науковій юридичній літературі зазначені права та обов'язки суб'єктів іменуються статутними. Всі інші, не передбачені законодавством права і обов'язки, що отримали подальший розвиток (деталізацію) статутних прав та обов'язків, і, відповідно, конкретизовані у інших актах складають зміст певних правовідносин.

Адміністративно-правовий статус органів державної влади у сфері забезпечення права на мирні зібрання визначається їх компетенцією, тобто сукупністю владних повноважень у сфері, що належить до предмету їх регулювання. У науковій літературі до елементів адміністративно-правового статусу органів державної влади відносять цілі їхньої діяльності, завдання та функції, закріплені нормами чинного законодавства.

Правова природа компетенції суб'єкта владних повноважень у сфері забезпечення права на мирні зібрання полягає у мірі влади, якою наділений суб'єкт для реалізації своїх суспільно значущих функцій. Розуміння компетенції доцільно розглядати, як можливість за допомогою примусу створювати юридично вирішувати юридичні справи та створювати, змінювати або припиняти правовідносини, подекуди всупереч волі інших учасників правовідносин у сфері забезпечення права на мирні зібрання. Дана можли-

вість закріплена законом, реалізується в рамках забезпечення правопорядку і за своєю правовою природою проявляється під час підпорядкування своїй волі інших осіб. Свої повноваження суб'єкт владних повноважень уповноважений та зобов'язаний здійснювати у чіткій відповідності до норм чинного законодавства.

Владні повноваження органів публічної адміністрації у сфері забезпечення права на мирні зібрання здійснюють для забезпечення загального інтересу, в чому полягає юридичне значення повноважень. Суб'єкти владних повноважень покликані стверджувати державну політику, провадити загальну волю суспільства, проте з огляду на законну компетенції у відповідній сфері.

Перед проведенням мітингу чи іншого мирного зібрання громадяни мають завчасно повідомити орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування. Отже, одним з основних суб'єктів права на мирні зібрання виступають місцеві державні адміністрації – районні, обласні, міські (для міст Київ та Севастополь) та органи місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування, відповідно до закону «Про місцеве самоврядування» це сільські, селищні, міські ради, їх голови та виконавчі комітети, а також районні та обласні ради.

Конституційний Суд України 19 квітня 2001 року розглянув справу щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). Зокрема, суд вирішив, що проводити збори, мітинги, походи і демонстрації громадяни можуть за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Таке сповіщення має здійснюватися громадянами через організаторів масових зібрань [7].

Отже, суб'єкт права на мирні зібрання – це особа, яка набула відповідного правового статусу та має можливість вступати у відносини, пов'язані з забезпеченням права громадян збиратися мирно та проводити мітинги, пікети чи демонстрації з метою захисту своїх прав та законних інтересів, як за власним волевиявленням, так і з огляду на юридичний обов'язок. Усі учасники суспільних відносин у сфері забезпечення права на мирні зібрання наділені правами та обов'язками у зазначеній сфері та здатні їх здійснювати.

Суб'єктами права на мирні зібрання є публічні та приватні особи. До числа перших відносять органи публічної адміністрації – органи державної влади (місцеві державні адміністрації, правоохоронні органи, суди) та органи місцевого

самоврядування. До приватних осіб слід віднести громадян України, осіб без громадянства, іноземців, громадські організації, інших суб'єктів приватного права.

Проаналізувавши та дослідивши думки науковців, хочемо запропонувати свою систему класифікації суб'єктів в сфері мирних зібрань.

Перша категорія, за якою буде поділений суб'єкт – за юрисдикцією суб'єктів:

- суб'єкти реалізації права на мирні зібрання;
- суб'єкти владних повноважень забезпечення права на мирні зібрання.

За юридичними властивостями:

- громадяни;
- об'єднання громадян (в тому числі і релігійні);
- органи державної влади та їх структурні підрозділи і посадові особи;
- іноземці та особи без громадянства.

За загальним адміністративно-правовим критерієм поділяються, на:

- фізичні особи (громадяни, іноземці, особи без громадянства);

Гарантії забезпечення права на мирні зібрання хоч і встановлює невелике коло чинних норм, що закріплені у окремих нормативно-правових актах, але бувають і протиріччя у змісті деяких прав. Таку неузгодженість можна побачити з позиції суб'єктів права на свободу мирних зібрань, а саме в Конституції України таким суб'єктом виступає громадянин, а цивільне законодавство суб'єктом називає – фізичну особу.

– юридичні особи (органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, інші державні органи, підприємства, установи, організації)

– колективні утворення, що не є юридичною особою але наділені певними правами та обов'язками.

Відповідно до повноважень учасників забезпечення права на мирні зібрання:

- організатори;
- ініціатори;
- учасники;
- органи державної влади загальної компетенції;
- органи публічної влади;
- правоохоронні органи та органи спеціальної компетенції.

Також суб'єкти можна поділити на ті, які забезпечують порядок проведення масових заходів і громадської безпеки, зокрема такі:

- Верховна Рада України, яка формує законодавчу базу в сфері забезпечення мирних зібрань;
- Кабінет Міністрів України;
- Уповноважений з прав людини;
- Міністерство внутрішніх справ, яке забезпечує порядок і публічну безпеку, охорону та захист прав і свобод громадян;
- Національна гвардія України;

– Державна служба з надзвичайних ситуацій;

– Служба безпеки України;

– Національна поліція (слідчі підрозділи, підрозділи пізнання, підрозділи превентивної діяльності) – безпосередньо виконує охорону громадського порядку на місці проведення мирних зібрань;

- судові органи;
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- громадські формування з охорони громадського порядку;
- громадяни, громадські об'єднання.

Віртуально суб'єкти правовідносин у сфері реалізації мирних зібрань можна поділити на дві сторони: ініціатори, організатори та учасники зібрань, а з іншої сторони – органи публічної влади та інші органи, до яких мітингувальники висувають свої вимоги, прохання та мають претензії до їхньої роботи.

Організатори та ініціатори проведення такого зібрання висувають свої вимоги з метою недопущення порушення прав, свобод та інтересів народу, або ж припинення такого порушення у зв'язку з прийнятим нормативно-правовим актом, також з метою відміни тих чи інших заборон та обмежень, що порушують конституційні права громадян тощо.

Організатори масових заходів в межах своїх повноважень відповідають за:

1. Оповіщення можливих учасників публічного заходу про його проведення;
2. Подачу заявки до відповідного органу публічної влади;
3. Проведення попередньої агітації;
4. Виготовлення і розповсюдження засобів наочної агітації;
5. Інші дії, які не суперечать законодавству України, що здійснюються з метою підготовки та проведення мирного заходу.

Що стосується іншої сторони правовідносин, то органи виконавчої влади, місцевого самоврядування звертаються з позовною заявою про заборону проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій тощо чи про інше обмеження права на мирні зібрання (щодо місця чи часу їх проведення тощо) до окружного адміністративного суду за своїм місцезнаходженням. Вони можуть прохати суд заборонити зібрання повністю або ж певній її частині, яка може обернутися негативними наслідками для суспільства.

Одним із найнеобхідніших та важливих суб'єктів в сфері реалізації права на мирні зібрання виступають органи, що в межах своїх повноважень наділені законодавчими актами України та на яких покладені функції забезпечення публічного порядку, охорони прав, свобод та законних інтересів суспільства, недопущення посягання на

життя чи здоров'я кожного члена країни, а саме Національна поліція України та Національна гвардія України.

Безумовно, повинно бути розуміння правильної взаємодії між даними суб'єктами владних повноважень у залученні їх до забезпечення публічного порядку при проведенні мітингів, зібрань, інших зборів. Національна поліція України та Національна гвардія України, залучаються для проведення профілактичних заходів та інколи, насамперед від них залежить організація, проведення, власне сам хід та результати і наслідки проведення масових зібрань, мирних заходів, мітингів тощо.

До повноважень таких органів можна віднести:

- реагування на повідомлення про проведення зібрання;
- організація та проведення роз'яснювальних бесід з метою роз'яснення норм права на мирні зібрання;
- припинення заворушень під час масових заходів;
- забезпечення безпеки учасників мирного зібрання з моменту отримання в будь-який спосіб інформації про проведення зібрання;
- у випадку відсутності повідомлення про проведення зібрання сприяють проведенню та забезпечують його;
- сприяють діяльності журналістів, представників засобів масової інформації, а також незалежних спостерігачів під час проведення зібрань.

Акцентуємо увагу, що Національна поліція України відповідно до ст. 30 Закону України «Про Національну поліцію» для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, а також для виконання покладених на неї завдань вживає заходів реагування на правопорушення, визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, на підставі та в порядку, визначених законом, а також інші заходи, визначені окремими законами. Напрями удосконалення правоохоронної сфери, і зокрема Національної поліції чітко окреслені в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14.03.2016 № 92/2016 [8], де основною метою розвитку Національної поліції України вказано поетапне створення правоохоронного відомства європейського зразка для подальшого ефективного виконання розглянутих завдань.

Як стверджує Р.Д. Свон, з огляду на сучасні тенденції розвитку правової держави та роль полі-

цейських відомств у реалізації державних велінь, поліція на певному етапі може стати суб'єктом виробництва й надання ряду благ і послуг населенню, обсяг яких, втім, прямо залежить від державного ладу й сукупності правових норм, що визначають сутність поліцейської діяльності [9].

На думку О.С. Юніна, забезпечення поліцією громадської безпеки потребує від неї глибокого проникнення в громадське життя відповідно до його реалій, більш тісна взаємодія поліції з населенням вносить у її діяльність завдання надання різноманітних послуг населенню [10, с. 59–63].

Уповноважений Верховної Ради з прав людини є важливим суб'єктом в реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина на мирні зібрання та має виняткове суспільне значення. Право на мирні зібрання (мітинги, демонстрації, походи, акції) та свобода вираження поглядів є конституційними правами людини, які гарантовані кожному.

Реалізація цих прав і свобод має бути ефективно забезпечена не тільки в тому випадку, коли особи, що цим правом користуються, висловлюють прийнятні для більшості погляди, але й коли висловлювані погляди є непопулярними, можуть шокувати або викликати занепокоєння в суспільстві. Тому повноваження в допомозі реалізації даного права покладені на Уповноважений Верховної Ради з прав людини.

Він захищає права та свободи громадян не лише на території держави, але й поза її межами, представляє інтереси громадян на світовій арені та забезпечує справедливе і законне трактування конституційних прав людини

Уповноважений Верховної Ради з прав людини в межах своїх повноважень відстоює та захищає відносини у сфері забезпечення права громадян на свободу мирних зібрань, у своїй діяльності застосовує законодавчий захист права на свободу мирних зібрань тощо.

У стратегічному і глобальному вимірі Омбудсман можна вважати одним із найбільш активних та ефективних захисників свободи зібрань серед державних органів, на рівні з Конституційним Судом України.

Висновки. Отже, на змінах, що відбуваються в українському суспільстві, пробуджують високу активність та прагнення людей брати безпосередню участь у вирішенні проблем, які стосуються їх загальних інтересів, зокрема й з використанням права на мирні зібрання. Втім, незважаючи на всю важливість саме цього різновиду політичних прав, конституційні положення про свободу зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій й дотепер належним чином не конкретизовані в поточному законодавстві, нерідко обмежуються, а то і просто порушуються.

Література

1. Дараганова Н.В. «Дискусійні питання класифікації суб'єктів адміністративного права.» (2010).
2. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). Київ: Абрис, 2002. 742 с. (с. 612–613).
3. Костенко О.М. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічних закупівель в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* № 3. 2017. 98–105.
4. Мацелик Т.О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та система: [монографія]. Ірпінь: Видавництво Національного університету державної податкової служби України, 2013. 342 с.
5. Віхляєв М.Ю. Співвідношення понять суб'єкти адміністративного права та суб'єкти адміністративних правовідносин у контексті розгляду громадських об'єднань як суб'єктів адміністративного права. *Право і суспільство.* 3 (2013): 50-57.
6. Вільгушинський М. До питання про сутність та зміст категорії суб'єкт владних повноважень. *Віче.* 12 (2013): 10-14.
7. Про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання): Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України від 19 квітня 2001 року, N 4-рп/2001, Справа N 1-30/2001. *Вісник Конституційного Суду України.* 2001. № 16.
8. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14.03.2016 № 92/2016 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text>
9. Свон Р.Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России / Под общ. ред. В. П. Сальникова. Санкт-Петербург: Алетейя : Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. 288 с.
10. Юнін О.С. Поліція в системі державних органів та забезпечення громадської безпеки. *Держава та регіони. Сер. Право.* 2013. № 1. С. 59–63.

References

1. Darahanova N.V. (2010) Diskusiini pyttannia klasyfikatsii subiektiv administratyvnoho prava [Discussion issues of classification of subjects of administrative law]. [in Ukrainian]
2. Filosofs'kyi entsyklopedychnyi slovnyk (2002) [Philosophical encyclopedic dictionary] / redkol.: V.I. Shynkaruk (holova). Kyiv: Abrys, 2002. 742 s. (s. 612–613). [in Ukrainian]
3. Kostenko O.M. (2017) Administratyvno-pravovi status subiektiv publicnykh zakupivel v Ukraini [Administrative and legal status of public procurement entities in Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky.* # 3. 2017. 98–105. [in Ukrainian]
4. Matselyk T.O. (2013) Subieky administratyvnoho prava: poniattia ta systema [Subjects of administrative law: concept and system] (monohrafiia). Irpin: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, 2013. 342 s. [in Ukrainian]
5. Vikhliaiev M.Yu. (2013) Spivvidnoshennia poniat subiektiv administratyvnoho prava ta subiektiv administratyvnykh pravovidnosyn u konteksti rozghliadu hromadskykh obiednan yak subiektiv administratyvnoho prava [Correlation of concepts of subjects of administrative law and subjects of administrative legal relations in the context of consideration of public associations as subjects of administrative law]. *Pravo i suspilstvo* 3 (2013): 50-57. [in Ukrainian]
6. Vilhushynskyi M. (2013) Do pyttannia pro sutnist ta zmist katehorii subiekt vladnykh povnovazhen [On the question of the essence and content of the category of the subject of power]. *Viche* 12 (2013): 10-14. [in Ukrainian]
7. Pro zavchasne spovishchennia orhaniv vykonavchoi vlady chy orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pro provedennia zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsii (sprava shchodo zavchasnoho spovishchennia pro myrni zibrannia) [On Early Notification of Executive Bodies or Local Self-Government Bodies on Meetings, Rallies, Campaigns and Demonstrations (Case on Early Notification of Peaceful Assemblies)]: Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумачення polozhennia chastyiny pershoi statii 39 Konstytutsii Ukrainy vid 19 kvitnia 2001 roku, N 4-rp/2001, Sprava N 1-30/2001. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy.* 2001. # 16. [in Ukrainian]
8. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 4 bereznia 2016 roku «Pro Kontseptsiiu rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrainy» [Decree of the President of

- Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 4, 2016» On the Concept of development of the security and defense sector of Ukraine] vid 14.03.2016 # 92/2016 URL: [https://zakon.rada.gov.ua / laws / show / 92/2016 # Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text) [in Ukrainian]
9. Svon R.D. (2000) *Jeftektivnost' pravoohranitel'noj dejatel'nosti i ee kadrovoe obespechenie v SShA i Rossii* [The effectiveness of law enforcement and its staffing in the United States and Russia] / Pod obshh. red. V. P. Sal'nikova. Sankt-Peterburg: Aletejja : Sankt-Peterburgskij universitet MVD Rossii, 2000. 288 s. [in Ukrainian]
  10. Yunin O.S. (2013) *Politsiia v systemi derzhavnykh orhaniv ta zabezpechennia hromadskoi bezpeky* [Police in the system of state bodies and public safety]. *Derzhava ta rehiony. Ser. Pravo.* 2013. # 1. S. 59–63. [in Ukrainian]

Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці

Корнієнко Д. М.

кандидат юридичних наук,

начальник

Київський факультет

Національної академії Національної гвардії України

вул. Оборони Києва, 7, Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-2481-1679

pv_84@ukr.net

Ключові слова:

Національна гвардія України, національна безпека, кризові ситуації, що загрожують національній безпеці, службово-бойова діяльність Національної гвардії України, суб'єкти адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України.

Стаття присвячена вивченню правового статусу й діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці. На основі аналізу системи нормативно-правових актів, що регулює діяльність суб'єктів адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, запропоновано кризові ситуації, що загрожують національній безпеці, розглядати як крайнє загострення суперечностей, гостру дестабілізацію становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні.

До кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, слід віднести: терористичний акт (злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій), що загрожує загибеллю багатьох людей чи іншими серйозними наслідками, або якщо його вчинено одночасно на території кількох областей, районів чи міст, або якщо він зачіпає міжнародні інтереси України та її відносини з іноземними державами, й очевидно є неможливість відвернення або припинення терористичного акту силами правоохоронних і місцевих органів виконавчої влади окремого регіону; надзвичайні ситуації певної генези; спробу захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства; збройну агресію, загрозу нападу, небезпеку державній незалежності України, її територіальній цілісності. Адміністративно-правове забезпечення складається із: 1) загального регулювання суспільних відносин, яке здійснюється на підставі чинного законодавства (законів і нормативно-правових актів вищих державних органів) шляхом видання (прийняття) підзаконних нормативно-правових актів, які спрямовані на встановлення загальних правил поведінки щодо невизначеного кола осіб; 2) індивідуального регулювання суспільних відносин, яке здійснюється на підставі чинного законодавства (законів і нормативно-правових актів вищих державних органів) шляхом видання (прийняття) розпорядчих нормативно-правових актів і вчинення владно-розпорядчих дій, які спрямовані на індивідуально визначені суб'єкти (громадян, суб'єкти господарювання), встановлення, зміну й припинення їх прав та обов'язків

Суб'єктами, що здійснюють адміністративно-правове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, є Президент України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр оборони України, Командувач Національної гвардії України, керівники структурних підрозділів головного органу військового управління Національної

гвардії України, керівники й органи військового управління оперативно-територіальних об'єднань і вищих військових навчальних закладів Національної гвардії України, керівники військових частин (підрозділів) Національної гвардії України.

Subjects of administrative and legal support of service and combat activity of the National Guard of Ukraine in conditions of crisis situations

Kornienko D. M.

Candidate of Law,

Chief

Kyiv Faculty

of the National Academy of the National Guard of Ukraine

Oborony Kyieva str., 7, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2481-1679

pv_84@ukr.net

Key words:

National Guard of Ukraine, national security, crisis situations threatening national security, service and combat activities of the National Guard of Ukraine, subjects of administrative and legal support of service and combat activities of the National Guard of Ukraine.

This article is devoted to the study of the legal status and activities of the subjects of administrative and legal support of service and combat activities of the National Guard of Ukraine in crisis situations that threaten national security. Based on the analysis of the system of normative legal acts regulating the activity of subjects of administrative and legal support of service and combat activity of the National Guard of Ukraine in the conditions of crisis situations threatening national security, it is proposed to consider crisis situations threatening national security as extreme aggravation of contradictions. destabilization of the situation in any field of activity, region, country.

Crisis situations that threaten national security include: a terrorist act (a criminal act in the form of a weapon, explosion, arson or other acts) that threatens to kill many people or other serious consequences or if it is committed simultaneously in several regions, districts whether the city, or affects the international interests of Ukraine and its relations with foreign states and it is obvious the impossibility of preventing or stopping a terrorist act by law enforcement and local executive authorities of a particular region; emergencies of a certain genesis; an attempt to seize state power or change the constitutional order of Ukraine by force; armed aggression, threat of attack, danger of state independence of Ukraine, its territorial integrity.

Administrative and legal support consists of: 1) general regulation of public relations, which is carried out on the basis of current legislation (laws and regulations of higher state bodies) by issuing (adopting) bylaws aimed at establishing general rules of conduct regarding an indefinite circle of persons; 2) individual regulation of public relations, which is carried out on the basis of current legislation (laws and regulations of higher state bodies) by issuing (adopting) administrative regulations and committing administrative actions aimed at individually identified entities (citizens, business entities), aimed at establishing, changing and terminating their rights and responsibilities

The President of Ukraine, the Minister of Internal Affairs of Ukraine, the Minister of Defense of Ukraine, the Commander of the National Guard of Ukraine, the heads of structural subdivisions of the main body are the subjects carrying out administrative and legal support of service and combat activity of the National Guard of Ukraine in the conditions of crisis situations threatening national security. military department of the National Guard of Ukraine, heads and bodies of military management of operational-territorial associations and higher military educational institutions of the National Guard of Ukraine, heads of military units (subdivisions) of the National Guard of Ukraine.

Постановка проблеми. Розвиток України, прагнення України до вступу в міжнародні організації, її євроінтеграційне спрямування вимагає розробки й втілення в життя суттєвих змін. Однак сьогодення формує велику кількість викликів власній незалежності й безпеці нашої держави. Докорінні зміни у визначенні й спрямуванні внутрішньої та зовнішньої політики вимагають якісно нових підходів до власної системи національної безпеки. Безсумнівно, основним елементом системи національної безпеки виступає внутрішня безпека.

Саме існування нашої країни в період загроз і небезпеки ще більше, ніж у мирний час, вимагає активізації кардинальних реформаційних процесів, насамперед у сфері організації та діяльності сектора безпеки й оборони України. Своєю чергою належний рівень функціонування системи безпеки й оборони нашої держави, захист прав і свобод громадян забезпечується ефективною діяльністю органів державної влади, правоохоронних органів, військових структур тощо.

Створення за європейською моделлю потужного військового формування з правоохоронними функціями – Національної гвардії України – на базі органу сил внутрішньої безпеки країни – внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України – можна віднести до тих суттєвих перетворень 2014 року, які привели до суттєвих змін у структурі, завданнях і функціях зазначеного підрозділу. Враховуючи значний перелік законодавчо закріплених завдань, функцій і повноважень, покладених на Національну гвардію України, залишається досить широке коло проблем і прогалин, що потребують розв'язання шляхом дослідження адміністративно-правових засад діяльності Національної гвардії України з позицій сучасного розвитку України.

Аналіз публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя статті становлять наукові праці вчених у галузі адміністративного, конституційного та інших галузей права: В.Б. Авер'янова, Г.В. Атаманчука, Ю.В. Аллерова, О.Г. Агапової, О.М. Бандурки, Ю.П. Бабкова, Д.Н. Бахраха, Ю.П. Битяка, В.О. Боняк, С.В. Белая, П.П. Богуцького, В.М. Гарашука, Д.О. Горбача, І.В. Зозулі, Т.Є. Кагановської, О.С. Конопляника, О.Г. Комісарова, А.Т. Комзюка, С.О. Кузніченка, В.К. Колпакова, О.В. Кривенка, А.В. Лунькова, Н.П. Матюхіної, В.Я. Малиновського, М.М. Орлова, Б.М. Ринажевського, Д.О. Савочкіної, Є.Ю. Соболя, В.Я. Тація, Ю.М. Тодики, О.М. Шмакова й інших. Наявні натепер дослідження у сфері обраної тематики присвячені лише окремим аспектам діяльності Національної гвардії України. Безпосередній аналіз суб'єктів адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної

гвардії України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, дотепер не проводився. Саме тому теоретична розробка обраної теми у нових реаліях сьогодення набувають особливого змісту й значення.

У зв'язку із цим **мета статті** полягає у визначенні суб'єктів адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці.

Для досягнення поставленої мети в роботі передбачається розв'язати такі основні завдання: 1) дослідити зміст поняття «кризова ситуація, що загрожуватиме національній безпеці»; 2) схарактеризувати систему управління Національної гвардії України; 3) визначити суб'єктів адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці.

Виклад основного матеріалу. У процесі реалізації завдань, які покладені на правоохоронні органи, використовується різноманітні за формами й методами засоби й способи впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування. Серед цієї сукупності засобів чільне місце посідають адміністративно-правові. А діяльність, у межах якої відбувається реалізація адміністративно-правових засобів, отримала назву адміністративної [1, с. 9].

Проводячи аналіз юридичної літератури й чинного законодавства, можна дійти висновку, що визначення поняття адміністративної діяльності та її ознак викликає певні труднощі, адже термін «адміністративна діяльність» у чинному законодавстві не використовується, а в сучасній науковій літературі вживається в значеннях, які мають певні відмінності, а також досить часто ототожнюються з терміном «державне управління» [2, с. 89].

Проте визначення поняття та сутності адміністративно-правової діяльності Національної гвардії України в цілому не є предметом дослідження та заслуговує на окремий розгляд, тому, на нашу думку, провівши аналіз поняття адміністративної діяльності Національної гвардії України, необхідно перейти до визначення особливостей адміністративно-правової діяльності Національної гвардії України.

Отже, виходячи з аналізу чинного законодавства [3], що регулює діяльність Національної гвардії України, можливо виділити такі складові частини адміністративно-правової діяльності:

1) загальне регулювання суспільних відносин, яке здійснюється на підставі чинного законодавства (законів і нормативно-правових актів вищих державних органів) шляхом видання (прийняття) підзаконних нормативно-правових актів, які спря-

мовані на встановлення загальних правил поведінки щодо невизначеного кола осіб;

2) індивідуальне регулювання суспільних відносин, яке здійснюється на підставі чинного законодавства (законів і нормативно-правових актів вищих державних органів) шляхом видання (прийняття) розпорядчих нормативно-правових актів і вчинення владно-розпорядчих дій, які зосереджені на індивідуально визначених суб'єктах (громадяни, суб'єкти господарювання), спрямованих на встановлення, зміну й припинення їх прав та обов'язків.

З огляду на вище наведене важливою є проблема функціонального призначення адміністративної діяльності Національної гвардії України. Діяльність Національної гвардії України повинна забезпечувати не стільки владно організаційний вплив на суспільні відносини, скільки сприяти максимально повній реалізації громадянами й суб'єктами господарювання своїх прав і законних інтересів, а також їх захисту в разі будь-яких порушень як всередині держави, так і за її межами. З огляду на це слід погодитися з думкою В.Б. Авер'янова, який вважає, що діяльність державних інститутів повинна підпорядковуватись потребам реалізації прав і свобод людини, забезпечення їх пріоритетності перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної правової держави [4, с. 25]. На його думку, така перебудова діяльності державних органів вимагає заміни домівної дотепер ідеології «панування» держави над людиною на протилежну – ідеологію «служіння» держави інтересам людини.

Визначивши різновиди адміністративно-правової діяльності Національної гвардії України, необхідно звернутися до чинного законодавства й визначити поняття «кризова ситуація».

Так, визначальними нормативно-правовими актами, що декларують питання забезпечення національної безпеки України, є: Закон України «Про національну безпеку України» [5]; Стратегія національної безпеки України [6]; Воєнна доктрина України [7]; Концепція розвитку сектора безпеки й оборони України [8]; Стратегічний оборонний бюлетень України [9].

Закон України «Про національну безпеку України» [5] передбачає, що Рада національної безпеки й оборони України забезпечує координацію у сферах національної безпеки й оборони діяльності органів виконавчої влади, розглядає пропозиції щодо застосування відповідно до закону спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів в умовах воєнного або надзвичайного стану, в особливий період, а також у разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України [5, ч. 2 ст. 18]. Також Законом передбачено, що основою для розроблення опера-

тивних планів і планів застосування сил і засобів у кризових ситуаціях є стратегія громадської безпеки й цивільного захисту України [5, ч. 3 ст. 29].

Стратегія національної безпеки України [6] серед основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки [6, п. 47 Р. III] визначає запровадження національної системи стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства й держави до реагування на широкий спектр загроз, що передбачає «<...> ефективне стратегічне планування та кризовий менеджмент, зокрема впровадження універсальних протоколів реагування на кризові ситуації та відновлення з урахуванням рекомендацій НАТО» [6, п. 47 Р. III].

Воєнна доктрина України [7] передбачає «<...> розширення можливостей Головного ситуаційного центру України для забезпечення координації та контролю діяльності органів виконавчої влади, правоохоронних органів і військових формувань у сфері національної безпеки й оборони в мирний час, в особливий період, в умовах воєнного, надзвичайного стану й у разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України» [7, п. 39]. Також визначено, що в короткостроковій перспективі головні зусилля будуть спрямовані на забезпечення комплексних системних змін в організації та функціонуванні сил оборони України, серед яких зазначено «<...> удосконалення законодавчої бази з питань воєнної безпеки й оборони, розроблення ефективного механізму реагування на кризові ситуації, розвиток системи управління в операціях і бойових діях, децентралізація прийняття рішень» [7, п. 65].

Реалізація Концепції розвитку сектора безпеки й оборони України [8] досягатиметься шляхом «<...> об'єднання оперативних спроможностей складових частин сектора безпеки й оборони для забезпечення своєчасного й адекватного реагування на кризові ситуації, які загрожують національній безпеці» [8, Р. I]. Для досягнення мети Концепції планується реалізувати комплекс завдань, що полягають у «<...> набутті силами й засобами сектора безпеки й оборони визначених основних оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей, необхідних для гарантованого реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці» [8, Р. I]. Також п.п. 3.4 зазначено, що «<...> основною метою розвитку Національної гвардії України є створення в її складі нових підрозділів, здатних у взаємодії з іншими складовими частинами сектора безпеки й оборони виконувати широкий спектр правоохоронних завдань та ефективно реагувати на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці» [8, п. 3.4 Р. III].

III розділом Стратегічного оборонного бюлетеня України [9] зазначено механізм імплементації оборонної реформи, а саме визначено сприятливі й негативні фактори, й одним зі сприятливих факторів є «<...> вивчення та впровадження досвіду функціонування органів військового управління та виконання завдань військами (силами) під час реагування на кризові ситуації» [9, п.п. 3.5 Р. III].

Отже, аналіз перелічених нормативно-правових документів засвідчив, що запроваджено новий термін «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України». Термін «кризова ситуація» законодавець закріпив 25 грудня 2014 р. у Законі України «Про Раду національної безпеки і оборони України»: «<...> кризовою ситуацією вважається крайнє загострення суперечностей, гостра дестабілізація становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні» [10, ч. 4 ст. 4].

Таким чином, можливо відзначити, що під кризовою ситуацією у сфері національної безпеки слід розуміти порушення звичних (нормальних) відносин на певній території або державі в цілому, що вимагає вжиття оперативних та ефективних механізмів державного управління. У контексті вищевикладених визначень понять і Кодексу цивільного захисту України [11], законів України «Про правовий режим надзвичайного стану» [12], «Про правовий режим воєнного стану» [13], «Про боротьбу з тероризмом» [14], на нашу думку, до кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, слід віднести: терористичний акт (злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій), що загрожує загибеллю багатьох людей чи іншими серйозними наслідками, або якщо його вчинено одночасно на території кількох областей, районів чи міст, або якщо він зачіпає міжнародні інтереси України та її відносини з іноземними державами й очевидно є неможливість відвернення або припинення терористичного акту силами правоохоронних і місцевих органів виконавчої влади окремого регіону; надзвичайні ситуації певної генези; спробу захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства; збройну агресію, загрозу нападу, небезпеку державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Визначивши поняття кризової ситуації, звернімося до системи управління Національної гвардії України. Так, аналізуючи основні функції Національної гвардії України [3, ст. 2], слід зазначити, що Національна гвардія України має брати участь у розв'язанні кризових ситуацій майже у всіх сферах державного й суспільного життя.

Виходячи з вищевикладеного й аналізу чинного законодавства, можливо зробити висновок, що організаційно Національна гвардія України складається з органів військового управління (голов-

ного органу військового управління Національної гвардії України й органів військового управління оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України), з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ [3, ч. 2 ст. 5]. Однак військово-політичне й адміністративне керівництво Національною гвардією України здійснює Міністр внутрішніх справ України.

Відповідно до закону України «Про Національну гвардію України» військово-політичне керівництво Національною гвардією України – це діяльність, спрямована на забезпечення реалізації державної політики у сфері діяльності Національної гвардії України, політичних і стратегічних цілей, принципів і напрямів її розвитку [3, ч. 1 ст. 6]; адміністративне керівництво Національною гвардією України – це діяльність, спрямована на всебічне забезпечення життєдіяльності Національної гвардії України, її функціонування та розвиток із метою виконання основних завдань державної політики у сфері її діяльності [3, ч. 1 ст. 6].

Проте під час дії воєнного стану Національна гвардія України для виконання завдань з оборони держави підпорядковується Міністерству оборони України [3, ч. 1 ст. 6¹].

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, можливо зробити такі висновки:

1) кризові ситуації, що загрожують національній безпеці, слід розглядати як крайнє загострення суперечностей, гостру дестабілізацію становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні;

2) до кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, слід віднести: терористичний акт (злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій), що загрожує загибеллю багатьох людей чи іншими серйозними наслідками, або якщо його вчинено одночасно на території кількох областей, районів чи міст, або якщо він зачіпає міжнародні інтереси України та її відносини з іноземними державами й очевидно є неможливість відвернення або припинення терористичного акту силами правоохоронних і місцевих органів виконавчої влади окремого регіону; надзвичайні ситуації певної генези; спробу захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства; збройну агресію, загрозу нападу, небезпеку державній незалежності України, її територіальній цілісності;

3) адміністративно-правове забезпечення складається із: а) загального регулювання суспільних відносин, яке здійснюється на підставі чинного законодавства (законів і нормативно-правових актів вищих державних органів) шляхом видання (прийняття) підзаконних нормативно-правових

актів, які спрямовані на встановлення загальних правил поведінки щодо невизначеного кола осіб; б) індивідуального регулювання суспільних відносин, яке здійснюється на підставі чинного законодавства (законів і нормативно-правових актів вищих державних органів) шляхом видання (прийняття) розпорядчих нормативно-правових актів і вчинення владно-розпорядчих дій, які спрямовані на індивідуально визначені суб'єкти (громадяни, суб'єкти господарювання), встановлення, зміну й припинення їх прав та обов'язків;

4) суб'єктами, що здійснюють адміністративно-правове забезпечення службово-бойової

діяльності Національної гвардії України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, є Президент України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр оборони України, Командувач Національної гвардії України, керівники структурних підрозділів головного органу військового управління Національної гвардії України, керівники й органи військового управління оперативно-територіальних об'єднань і вищих військових навчальних закладів Національної гвардії України, керівники військових частин (підрозділів) Національної гвардії України.

Література

1. Тучак М.О. Адміністративно-правові засади діяльності дільничних інспекторів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Націон. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2002. 209 с.
2. Петров Г.И. Поощрение в государственном управлении. Ярославль : Изд-во Ярославского ун-та, 1983. 219 с.
3. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. № 876–VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.
4. Авер'янов В.Б. Адміністративна реформа і правова наука. *Право України*. 2002. № 3. С. 20–30.
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469–VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#n2>.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» : Указ Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n251>.
10. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98–BP / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
11. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02 жовтня 2012 р. № 5403–VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
12. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550–III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.
13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389–VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
14. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638–IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>.

References

1. Tuchak M.O. (2002) *Administratyvno-pravovi zasady diyal'nosti dil'nychnykh inspektoriv*: Dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.07 [Administrative and legal bases of activity of district inspectors: Dis. Candidate of Law: 12.00.07]. Nation. University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2002. [in Ukrainian].
2. Petrov G.I. *Pooshchreniye v gosudarstvennom upravlenii* (1983) [Promotion in public administration]. Yaroslavl: Publishing house of Yaroslavl University, 1983. [in Russian].
3. Pro Natsional'nu hvardiyu Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13.03.2014 № 876–VII. [in Ukrainian].
4. Aver'yanov V.B. *Administratyvna reforma i pravova nauka* (2002) [Administrative reform and legal science]. Law of Ukraine. – 2002. – № 3. [in Ukrainian].

5. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 21 chervnya 2018 roku № 2469-VIII. [in Ukrainian].
6. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 roku "Pro Stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrayiny": Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 roku № 392/2020. [in Ukrainian].
7. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 2 veresnya 2015 roku "Pro novu redaktsiyu Voyennoyi doktryny Ukrayiny": Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24 veresnya 2015 roku № 555/2015. [in Ukrainian].
8. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 4 bereznya 2016 roku "Pro Kontseptsiyu rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrayiny": Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 14 bereznya 2016 roku № 92/2016. [in Ukrainian].
9. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 20 travnya 2016 roku "Pro Stratehichnyy oboronnyy byuletyn' Ukrayiny": Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 14 bereznya 2016 roku № 92/2016. [in Ukrainian].
10. Pro Radu natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5 bereznya 1998 roku № 183/98-VR. [in Ukrainian].
11. Kodeks tsyvil'noho zakhystu Ukrayiny. [in Ukrainian].
12. Pro pravovyy rezhym nadzvychaynoho stanu: Zakon Ukrayiny vid 16 bereznya 2000 roku № 1550-III. [in Ukrainian].
13. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu: Zakon Ukrayiny vid 12 travnya 2015 roku № 389-VIII. [in Ukrainian].
14. Pro borot'bu z teroryzmom: Zakon Ukrayiny vid 20 bereznya 2003 roku № 638-IV. [in Ukrainian].

Примусове виконання судових рішень: зарубіжний досвід

Крупнова Л. В.

доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України,

професор кафедри кримінального права та правосуддя

Міжнародний економіко-гуманітарний університет

імені академіка Степана Дем'янчука

вул. Степана Дем'янчука, 4, м. Рівне, Україна

orcid.org/0000-0003-1789-0647

Krupnova_L@meta.ua

Ключові слова:

рішення, виконання рішень, примусове, державні виконавці, приватні виконавці, органи державної виконавчої служби.

У статті встановлено, що на ефективну роботу Державної виконавчої служби України має негативний вплив тривале реформування, яке супроводжується змінами, в тому числі й у структурі. Зазначено, що з прийняттям законів «Про виконавче впровадження» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» наша держава розв'язала ряд проблем у сфері впровадження ефективного виконавчого провадження судових рішень і рішень інших органів.

Встановлено, що згідно із законодавством виконавець примусово виконує рішення за наявності певних підстав: за заявою стягувача про примусове виконання рішення; за заявою прокурора вразі представництва інтересів громадянина або держави в суді, якщо виконавчий документ надійшов від суду.

У статті здійснено правовий аналіз іноземного досвіду щодо функціонування системи примусового виконання судових рішень і рішень інших органів. Проаналізовано повноваження державних і приватних виконавців щодо примусового виконання рішень у зарубіжних країнах, зокрема в Білорусії, Франції, Федеративній Республіці Німеччині, Іспанії, Швеції, Фінляндії, Сполучених Штатах Америки, Естонії та Грузії. З'ясовано, що під час вдосконалення виконавчого провадження всі країни об'єднує підзвітність і підконтрольність виконавців. Запропоновано в Україні використати досвід скандинавської країни, а саме Швеції, розв'язавши проблему кодифікації правових норм, затвердивши Виконавчий кодекс, який кодифікує нормативно-правові акти, що регулюють правила виконання судових рішень і рішень інших органів. Розглянуто проблеми впровадження ефективного примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні. Запропоновано, використовуючи досвід зарубіжних країн, аналізувати проблеми, які є в Україні, враховувати результати вже проведених реформ і реальні перспективи реформування з метою впровадження ефективної системи виконання судових рішень і рішень інших органів.

Court decisions enforcement: foreign experience

Krupnova L. V.

Doctor of Law, Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine,

Professor at the Department of Criminal Law and Justice

Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities

Stepan Demyanchuk str., 4, Rivne, Ukraine

orcid.org/0000-0003-1789-0647

Krupnova_L@meta.ua

Key words:

decisions, execution of decisions, compulsory, state executors, private executors, bodies of state executive service.

The article establishes that the effective work of the State Executive Service of Ukraine is negatively affected by long-term reform, which is accompanied by changes, including in the structure. It is noted that with the adoption of the laws “About Enforcement” and “About Bodies and Persons Enforcing Judgments and Decisions of Other Bodies” our state has solved a number of problems in the implementation of effective enforcement of judgments and decisions of other bodies.

It's established that according to the legislation the executor compulsorily executes the decision in the presence of certain bases: on the collector statement about compulsory execution of the decision; at the prosecutor request in the case of representing the interests of a citizen or the state in court, if the executive document came from the court.

The article provides a legal analysis of the foreign experience of the system of compulsory execution functioning of court decisions and decisions of other bodies. The powers of public and private executors to enforce decisions in foreign countries, in particular in Belarus, France, the Federal Republic of Germany, Spain, Sweden, Finland, the United States, Estonia and Georgia, were analyzed. It was found out that while improving enforcement proceedings, all countries are united by executors' accountability and control. It is proposed to use in Ukraine the experience of the Scandinavian country, namely Sweden, solving the problem of legal norms codification by approving the Executive Code, which codifies the regulations governing the implementation of court decisions and decisions of other bodies. The problems of effective enforcement of court decisions and decisions of other bodies in Ukraine introduction were considered. It is proposed to use the experience of foreign countries to analyze the problems that exist in Ukraine, to take into account the results of reforms already implemented and the real prospects for reforming in order to implement an effective system of court decisions and decisions of other bodies enforcement.

Постановка проблеми. Як відомо, на якість роботи Державної виконавчої служби України негативно впливає тривале реформування, зокрема систематичні зміни в її структурі. З прийняттям законів «Про виконавче провадження» [1] та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [2] Україна зробила крок вперед до ефективного виконавчого провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що проблеми системи примусового виконання судових рішень і зарубіжний досвід розглядалися в працях відомих науков-

ців, таких як О.В. Горбач, Б.М. Гука, Р.В. Ігонін, О.С. Клименко, П.В. Макушев, А.І. Перепелиця та інших. Проте тема все ж таки є не досить урегульованою правом, що обґрунтовано вимагає нових наукових досліджень.

Метою дослідження є проведення порівняльно-правового аналізу, встановлення характерних особливостей здійснення виконавчого провадження судових рішень і рішень інших органів влади в Україні й у зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зауважити, що завданням органів державної виконавчої служби й приватних виконав-

ців в Україні є своєчасне, повне, а також неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом [2].

Варто зазначити, що в умовах сьогодення дискусійним є питання, яким чином працюватиме система виконання рішень у майбутньому. Як відомо, в умовах реформування існує два підходи. Перший пропонує Міністерство юстиції України, яке не вважає за доцільне передавати частину контрольних повноважень приватним виконавцям. Своєю чергою Асоціація приватних виконавців України має на це свій погляд і пропонує зрівняти повноваження державних і приватних виконавців, аргументуючи це ефективністю своєї роботи.

Пропонуємо розглянути, яким чином виконуються судові рішення та рішення інших органів у зарубіжних країнах.

Досліджуючи Республіку Білорусь як одну з пострадянських, варто зазначити, що для примусового виконання рішень застосовується судова гілка влади. Це здійснюється за допомогою двох самостійних структур: служби судових виконавців господарських судів і судових виконавців загальних судів. У 2016 році в країні набув чинності Закон «Про виконавче провадження» [3], що наділив повноваженнями з примусового виконання рішень Міністерство юстиції Республіки Білорусь, а також територіальні органи примусового виконання. Схожий документ раніше діяв і в Україні. Однак, незважаючи на схожість обох законодавств щодо примусового виконання рішень, спостерігаються певні відмінності.

Основна відмінність полягає в тому, що в Республіці Білорусь діє тільки один державний орган із примусового виконання рішень. Необхідно додати й те, що виконавець може користуватись транспортним засобом боржника для того, щоб транспортувати вилучене в нього ж майно; забороняти боржнику на певний термін управляти механічним транспортним засобом, моторними суднами потужністю понад 3,7 кіловата; в примусовому порядку відкривати приміщення, які належать боржнику; виносити постанови щодо призупинення операцій за банківськими рахунками боржника; звертатися до суду, якщо боржник ухиляється від виконання виконавчого документа для притягнення його до виконання в порядку відповідно до законодавства [3].

Поряд із цим у Франції реалізацію виконавчих проваджень забезпечує судовий виконавець, який здійснює свою діяльність незалежно, за власний кошт і під свою відповідальність. Водночас судовий виконавець має статус державного службовця та відповідні повноваження. У Франції порядок примусового виконання рішень регулюється Ордонансом, затвердженим ще у 1945 році. Низка юридичних дій належить до повної компе-

тенції судового виконавця: забезпечення здійснення судових рішень; вручення повісток; формування документів, які мають доказове значення. Тобто судовий виконавець має певну монополію в цій сфері, а також, виконуючи функції медіатора в досудовому порядку врегулювання спору, може застосовувати адміністративний примус, проводити публічні торги й займатися підготовкою проєктів документів. Виконання обов'язків судових виконавців контролює регіональна палата судових виконавців та органи Міністерства Юстиції. Робота примусового виконавця застрахована [4].

Поряд із цим у Федеративній Республіці Німеччині примусове виконання судових та інших актів є функцією держави, яку втілюють державні службовці – судові виконавці. Вони призначаються головою вищого регіонального суду й керівником окружного суду. Нормативно-правовим актом, який здійснює регулювання виконавчого провадження в Німеччині, є Книга 8 «Виконавче провадження» Цивільного процесуального кодексу 1887 року [5, с. 54]. Необхідно зазначити, що є й інші нормативно-правові акти, зокрема Закони «Про організацію судів» та «Устрій судових установлень». Судові виконавці, які є допоміжним судовим органом, наділені такими повноваженнями й обов'язками: надсилати документи стороні судового процесу; забезпечувати здійснення судових рішень; підтримувати порядок у судовому засіданні.

В Іспанії як у країні з конституційною монархією теж діє державне виконавче провадження. Обов'язок виконання судових рішень затверджений виключно за судами й суддями, що вказано в ч. 3 ст. 117 Конституції 1978 року [6]. Ґрунтуючись на загальноправових принципах, відбувається застосування публічної сили для примусового виконання рішень. Необхідно зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 124 Конституції Іспанії завданням органів прокуратури є сприяння виконанню правосуддя та здійснення контрольної функції [6]. Статут прокуратури окремо визначає порядок контролю за виконанням судових рішень. Певні функції виконання закріплені за нотаріусом. Наприклад, примусова реалізація права заставотримача у випадку звернення стягнення на закладене майно здійснюється нотаріусом, а не суддею. Водночас є можливість судового розгляду [7, с. 88].

Своєю чергою у Швеції як в одній із найбільших країн Європи основним державним органом, який має повноваження примусового виконання рішень, є суд, що знаходиться за місцем проживання або перебування боржника й нерухомого майна. Судові виконавці при таких судах мають статус державних службовців і виконують рішення суду. До виконавчих документів належать судові рішення, наказ чи постанова; рішення, яке

вносить адміністративний орган; мирова угода й інші. Цікаве те, що стягувач може подавати заяву про примусове виконання в усній формі. Як відомо, у Швеції діє Виконавчий кодекс, за яким справи виконавчого провадження поділяються на два види: прилюдного характеру (наприклад, справи про стягнення податків, мита) й приватного. Прийняття такого кодексу виділяє Швецію з-поміж інших держав [8, с. 83].

В унітарній парламентсько-президентській республіці Фінляндії повноваженнями щодо примусового виконання судових актів наділена Державна служба примусового виконання Фінляндської Республіки, яка є підпорядкованою Міністерству юстиції. Однак це не створює перешкод для роботи приватних колекторських агентств, які не належать до органів примусового виконання. Державна служба примусового виконання наділена монополією, оскільки до її компетенції входять навіть публічні стягнення. Колекторські компанії мають право займатися тільки добровільним стягненням на основі Закону «Про стягнення заборгованості» [9] й ліцензії. Органи примусового виконання мають право реалізувати арештоване майно боржників як самостійно, так і із залученням спеціальних організацій.

Свою чергу в Сполучених Штатах Америки виконавче провадження відбувається на рівні кожного окремого штату. Рішення суду, які були винесені в одному штаті, потрібно легалізувати в іншому. У певних штатах це відбувається через пред'явлення позову на рішення, а в інших – за допомогою проходження реєстраційної процедури [10, с. 37].

У Сполучених Штатах Америки функціонує декілька органів, які відповідають за примусове виконання рішень, зокрема:

1. Служба федеральних маршалів, яка є підрозділом Міністерства Юстиції Сполучених Штатів Америки й водночас найстарішим федеральним правоохоронним агентством. До її складу входить дев'яносто чотири маршала – по одному для кожного окремого округу федерального суду, – понад двохсот підрозділів і три міжнародні представництва, а також понад п'яти тисяч помічників маршалів. Основна функція маршала та його помічників – виконання наказів і розпоряджень федерального суду. До обов'язків служби маршалів належать: забезпечення безпеки федеральної судової влади; затримання втікачів і переміщення федеральних ув'язнених; організація програми безпеки свідків; повернення фінансових ресурсів, одержаних злочинцями незаконним шляхом [11].

2. Служба шерифів, на яку покладено виконання рішень судів штатів. Шерифи мають статус державних службовців і виконують в основному правоохоронну функцію.

3. Служба судових виконавців окружної судової влади, яка відповідає за виконання певних категорій рішень, наприклад, про недопущення дискримінації за ознаками статі тощо [12].

4. Приватні колекторські агентства, які займаються борговими стягненнями в досудовому й після судовому порядку. Роботу компанії регулюють федеральні й державні закони, наприклад, «Закон про справедливую практику стягнення боргів», «Закон про недоторканність приватного життя», а також Стандарт стягнення боргу через позови на основі федерального права. Послугами користуються як приватні особи та їх адвокати, так і державні установи. Деякі колекторські фірми мають власних приватних слідчих адвокатів, які можуть здійснювати вплив на кредитний рейтинг [13].

Варто зазначити, що значна частина рішень федеральних судів щодо стягнення заборгованості виконується за допомогою коштів страхових компаній. Витрати, що пов'язані з роботою виконавців, належать до судових і компенсуються за допомогою фінансових коштів боржника.

Примусове виконання Естонії функціонує з 1 вересня 2001 року на основі Закону «Про судових виконавців». Виконавець може здійснювати діяльність у своєму бюро, яке розміщене в закріпленому за ним районі. Виконавців призначає Міністр юстиції на конкурсній основі. На державному рівні контроль за діяльністю виконавців здійснює Міністр юстиції, на місцевому – голова місцевого або повітового суду [10, с. 36].

Певні особливості має примусове виконання, яке запроваджено в Грузії. До 2000 року в країні функціонував державний вид примусового виконання, а повноваженнями були наділені судові виконавці. В умовах сьогодення в країні сформовано юридичну особу публічного права – Національне бюро виконання. Національне бюро виконання є підконтрольним органом судової влади, а також Міністерства Юстиції та функціонує в складі Тбіліського бюро виконання. Окрім основної діяльності, підрозділи Національного бюро виконання надають додаткові послуги, наприклад, проведення процедур у справах про банкрутство тощо. Поряд із цим на Національне бюро виконання покладено й медіативну функцію з метою добровільного виконання рішень.

Варто зазначити, що створене у 2015 році Управління виконавчої поліції входить до складу Національного бюро виконання. Управління може використовувати примусові заходи, наприклад, фізичного характеру, виконувати рішення про виселення тощо. Своєю чергою поліція не має повноважень щодо оперативно-розшукової чи слідчої діяльності.

Поряд із цим у Грузії функціонує інститут приватних виконавців, яких контролює Міністерство

юстиції. Необхідно зауважити, що їх повноваження значно обмежені в порівнянні зі співробітниками Національного бюро виконання. Для приватного виконавця існує ліміт суми стягнення за виконавчим документом у розмірі 200 тисяч доларів, вони є приватними підприємцями, самостійно несуть професійні ризики й підлягають обов'язковому страхуванню своєї діяльності. З метою вдосконалення системи виконання рішень і прийняття Виконавчого кодексу в Грузії створено робочу групу Міністерства юстиції [14].

Як відомо, в Україні триває побудова ефективної системи примусового виконання рішень. Контрольним органом, що відповідає за реалізацію державної політики в системі здійснення виконавчих проваджень і навчання приватних виконавців, залишається Міністерство юстиції. Приватні виконавці володіють тільки частиною повноважень, оскільки вони є суб'єктами незалежної професійної діяльності й функціонують відповідно до територіального поділу за округами. Поряд із цим делегування повноважень на приватних виконавців створює й певні обмеження.

Висновки. Отже, розглянувши примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, необхідно зазначити, що всі країни під час вдосконалення виконавчого провадження об'єднує підзвітність і підконтрольність. Основна відмінність примусового виконання державними виконавцями від приватних полягає в суб'єкті. Ні для кого не секрет, що в країнах, де законодавчо регламентована діяльність тільки державних виконавців, спостерігається монополія державних органів.

Вважаємо за доцільне Україні використати досвід Швеції щодо прийняття Виконавчого кодексу, який узагальнить норми й встановить чіткі й об'єктивні правила виконання рішень. Поряд із цим, імплементуючи досвід або законодавство зарубіжних держав необхідно реагувати на проблеми, які виникають всередині країни, й національні особливості, враховувати вже досягнуті результати проведених реформ, а також перспективи реформування системи виконання судових рішень і рішень інших органів, за яким планується збільшення кількості фактично виконаних виконавчих документів.

Література

1. Про виконавче провадження : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1403-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>.
3. Об исполнительном производстве : Закон Республики Беларусь № 439-3. *Национальный правовой интернет портал Республики Беларусь*. 2016. URL: <https://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H11600439>.
4. *Ministere de la justice*. URL: <http://www.justice.gouv.fr/>
5. Миронюк Р.В. Зарубежный опыт принудительного исполнения решений судов и других органов публичной администрации и направления его внедрения в Украине. *Международный научно-практический правовой журнал. Legea si viata*. Aprilie. 2015. С. 52–55.
6. *Boletin Oficial del Estado: Конституція Іспанії № 311 від 29 грудня 1978 р. / Переклад Пере Романа. Посольство Іспанії в Російській Федерації*. 1979. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM>.
7. Ярков В.В. Основные мировые системы принудительного исполнения. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 84–101.
8. Сіверін Д.В. Зарубіжний досвід діяльності органів, що здійснюють повноваження, пов'язані із виконанням судових рішень, та його адаптації до вітчизняної правової системи. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 81–87.
9. Збірник законодавства Фінляндії. URL: <https://www.finlex.fi/sv/laki/>.
10. Макушев П.В. Міжнародний досвід правового регулювання діяльності працівників державних органів у виконавчому провадженні. *Альманах міжнародного права*. 2014. № 6. С. 33–40.
11. U.S. Marshals Service. Fact Sheet. U.S. Department of Justice. 2018. URL: <https://www.usmarshals.gov/duties/factsheets/index.html>.
12. Шандрук С.М. Системи примусового виконання рішень суду. *Світовий досвід. Науковий вісник. Демократичне врядування*. 2010. № 5. URL: http://vivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik5/fail/+Shandruk.pdf.
13. Bureau of the Fiscal Service. URL: <https://fiscal.treasury.gov/cross-servicing/private-collection-agencies.html>.
14. Воробйов О.В. Досвід Грузії у сфері виконання судових рішень. *Приватні виконавці : Інтернет-проект*. 27 листопада 2017 р. URL: <https://pv.net.ua/?p=119>.

References

1. (2020) Pro vykonavche provadzhennya [About enforcement proceedings]: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016, № 1404-VIII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
2. (2020) Pro orhany ta osib, yaki zdiysnyuyut' prymusove vykonannya sudovykh rishen' i rishen' inshykh orhaniv [About bodies and persons who carry out enforcement of court decisions and decisions of other bodies]: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016, № 1403-VIII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>.
3. (2012) Pro vykonannya rishen' ta zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [About the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights]: Zakon Ukrainy vid 23.02.2003, № 3477-IV. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
4. Ministere de la justice [Ministry of justice]. Retrieved from: <http://www.justice.gouv.fr/>.
5. Myronyuk R.V. (2015) Zarubezhnyy opyt prynudytel'noho yspolnenyia resheny sudov y druhykh orhanov publychnoy admynstratsyy y napravlenyia eho vnedrenyia v Ukrainy [Foreign experience of compulsory execution of decisions of courts and other public administration authorities and directions of its implementation in Ukraine]. Mezhdunarodnyy nauchno-praktycheskyy pravovoy zhurnal. Legea si viata. Aprilie, pp. 52–55.
6. (1979) Boletin Oficial del Estado: Konstytutsiya Ispaniyi № 311 vid 29 hrudnya 1978 r. Pereklad Pere Romana // Posol'stvo Ispaniyi v Rosiys'kiy Federatsiyi [Embassy of Spain in the Russian Federation]. Retrieved from: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM>.
7. Yarkov V.V. (2006) Osnovnye myrovye systemy prynudytel'noho yspolnenyia [The world's major enforcement systems]. Universytet's'ki naukovy zapysky, № 2, pp. 84–101.
8. Siverin D.V. (2014) Zarubizhnyy dosvid diyal'nosti orhaniv, shcho zdiysnyuyut' povnovazhennya pov'yazani iz vykonanniam sudovykh rishen' ta yoho adaptatsiyi do vitchyznyanoi pravovoyi systemy. Yevropeys'ki perspektyvy [Foreign experience of the bodies exercising powers related to the execution of court decisions and its adaptation to the domestic legal system. European perspectives], № 3, pp. 81–87.
9. Zbirnyk zakonodavstva Finlyandiyi. Retrieved from: <https://www.finlex.fi/sv/laki/>.
10. Makushev P.V. (2014) Mizhnarodnyy dosvid pravovoho rehulyuvannya diyal'nosti pratsivnykiv derzhavnykh orhaniv u vykonavchomu provadzhenni [International experience of legal regulation of activity of employees of state bodies in executive proceedings], Al'manakh mizhnarodnoho prava, № 6, pp. 33–40.
11. (2018) U.S. Marshals Service. Fact Sheet. U.S. Department of Justice. Retrieved from: <https://www.usmarshals.gov/duties/factsheets/index.html>.
12. Shandruk S.M. (2010) Systemy prymusovoho vykonannya rishen' sudu. Svitovyy dosvid [Systems of enforcement of court decisions. World experience]. Naukovyy visnyk. Demokratychno vryaduvannya, № 5, Retrieved from: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik5/fail/+Shandruk.pdf.
13. Bureau of the Fiscal Service. Retrieved from: <https://fiscal.treasury.gov/cross-servicing/private-collection-agencies.html>.
14. O. Vorobyov. (2017). Dosvid Hruziyi u sferi vykonannya sudovykh rishen' [Georgia's experience in enforcing court decisions], 27.11.2017, Retrieved from: <https://pv.net.ua/?p=119>.

Адміністративне оскарження як спосіб забезпечення законності дозвільних рішень у сфері містобудування в сучасному адміністративному праві

Лещинський В. П.

кандидат наук із державного управління

Київський національний університет будівництва та архітектури

пр. Повітрофлотський, 31, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-3916-0146

0971713748@ukr.net

Ключові слова:

оскарження, адміністративне оскарження, забезпечення законності, дозвільна діяльність, містобудування, адміністративне право.

Стаття присвячена наданню характеристики адміністративного оскарження як способу забезпечення законності дозвільних рішень у сфері містобудування в сучасному адміністративному праві, формулюванню на цій основі пропозицій щодо вдосконалення чинного адміністративного законодавства. Вказано, що суб'єкти оскарження надають перевагу судовій формі оскарження. Причиною цього видається значна проблемність у правовому регулюванні адміністративного оскарження, що нині не дає змогу визначити його ефективним засобом захисту приватних прав та законних інтересів. Так, у Концепції публічного управління у сфері містобудівної діяльності на 2019–2030 роки вказується на відсутність ефективних процедур розгляду скарг на акти суб'єктів публічної влади у сфері містобудування. Попри істотне реформування системи вказаних суб'єктів на рівні центральних органів виконавчої влади, вказане залишається актуальним. Проаналізовано Положення про Державну інспекцію архітектури та містобудування України та обґрунтовано, що попри те, що вказана інспекція реалізує державну політику з питань контрольно-наглядової діяльності у сфері містобудування, не закріплені повноваження щодо розгляду скарг на акти суб'єктів публічної влади в цій сфері. Визначено, що проблематика оскарження актів суб'єктів дозвільних повноважень у сфері містобудування не отримала належної уваги в наукових дослідженнях останніх років. Визначено найбільш дотичні сфери наукових досліджень: окремі проблемні питання адміністративного оскарження актів суб'єктів дозвільних повноважень загалом; оскарження актів суб'єктів публічної влади в процесі надання адміністративних послуг; механізм оскарження в адміністративному праві.

Обґрунтовано, що в умовах сучасних людиноцентричних тенденцій розвитку адміністративного права інститут адміністративного оскарження постає комплексною категорією, що за своєю сутністю поєднує в собі засіб контрольно-наглядової діяльності держави у вказаній сфері та спосіб захисту прав людини, з пріоритетом останнього. З огляду на викладене визначено, що перспективним напрямом розвитку адміністративного оскарження є гармонізація його принципів як засобу контрольно-наглядової діяльності держави та як способу захисту прав людини. У першу чергу має бути переглянутий зміст принципу верховенства права в цій сфері. Гармонізації підлягають також інші засади адміністративного оскарження як засобу забезпечення законності здійснення дозвільної діяльності у сфері містобудування: підстави ініціювання провадження, строки розгляду справи та форма її розгляду (зокрема, обов'язковим є забезпечення реалізації права бути присутнім під час розгляду скарги), правовий статус рішення суб'єкта розгляду скарги та засади його виконання.

Administrative appeal as a way to ensure the legality of permission decisions in the field of urban planning in modern administrative law

Leshchynskyi V. P.

Candidate of Sciences in Public Administration

Kyiv National University of Construction and Architecture

Povitroflotskyi str., 31, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-3916-0146

0971713748@ukr.net

Key words:

appeal, administrative appeal, ensuring legality, permitting activity, town-planning, administrative law.

The article is devoted to providing a description of the administrative appeal as a way to ensure the legality of permitting decisions in the field of urban planning in modern administrative law, the formulation on this basis of proposals to improve existing administrative legislation. It is stated that the subjects of the appeal prefer the judicial form of appeal. The reason for this is a significant problem in the legal regulation of administrative appeals, which today does not allow to determine it as an effective means of protecting private rights and legitimate interests. Thus, the Concept of public administration in the field of urban planning for 2019–2030 indicates the lack of effective procedures for reviewing complaints against acts of public authorities in the field of urban planning. Despite significant reforms of the system of these entities at the level of central executive bodies, this remains relevant. The Regulations on the State Inspectorate for Architecture and Urban Planning of Ukraine are analyzed and it is substantiated that despite the fact that the inspectorate implements the state policy on control and supervision activities in the field of urban planning, no authority to consider complaints against acts of public authorities in this area. It is determined that the issue of appealing against acts of permitting entities in the field of urban planning has not received due attention in scientific research in recent years. The most relevant areas of scientific research have been identified: some problematic issues of administrative appeal of acts of subjects of permitting powers in general; appeals against acts of public authorities in the provision of administrative services; appeal mechanism in administrative law.

It is substantiated that in the conditions of modern anthropocentric tendencies of development of administrative law the institute of administrative appeal appears as a complex category, which in essence combines the means of control and supervision of the state in this area and the way of human rights protection with the priority of the latter. In view of the above, it is determined that a promising area of administrative appeal is the harmonization of its principles as a means of control and supervision of the state and as a way to protect human rights. First of all, the content of the principle of the rule of law in this area should be reconsidered. Other principles of administrative appeal as a means of ensuring the legality of permitting activities in the field of urban planning are also subject to harmonization: grounds for initiating proceedings, terms of consideration of the case and form of its consideration (in particular, it is mandatory to ensure the right to be present at the complaint). the subject of the complaint and the principles of its implementation.

Вступ. Аналіз статистики звернень до Державної архітектурно-будівельної інспекції України (далі – ДАБІ) свідчить, що до ДАБІ у 2019 році надійшло 8910 звернень (заяв, скарг, пропозицій). Ця цифра є значно нижчою, ніж показники щодо

судового оскарження рішень суб'єктів публічної влади у сфері містобудування (більше як 14 тис. позовних заяв) [1; 2, с. 15]. Тобто суб'єкти оскарження надають перевагу судовій формі оскарження. Причиною цього видається значна

проблемність у правовому регулюванні адміністративного оскарження, що нині не дає змоги визначити його ефективним засобом захисту приватних прав та законних інтересів. Так, у Концепції публічного управління у сфері містобудівної діяльності на 2019–2030 роки [10, с. 16] вказується на відсутність ефективних процедур розгляду скарг на акти суб'єктів публічної влади у сфері містобудування. Попри істотне реформування системи вказаних суб'єктів на рівні центральних органів виконавчої влади, вказане залишається актуальним. Наприклад, у Положенні про Державну інспекцію архітектури та містобудування України (далі – ДІАМ), затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 р. № 1340 [3], попри те, що вказана інспекція реалізує державну політику з питань контрольно-наглядової діяльності у сфері містобудування, не закріплені повноваження щодо розгляду скарг на акти суб'єктів публічної влади у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Проблематика оскарження актів суб'єктів дозвільних повноважень у сфері містобудування не отримала належної уваги в наукових дослідженнях останніх років. Найбільш дотичною сферою є окремі проблемні питання адміністративного оскарження актів суб'єктів дозвільних повноважень загалом (О.В. Джафарова, 2015 р.) [4, с. 51, 203], оскарження актів суб'єктів публічної влади в процесі надання адміністративних послуг (Д.О. Власенко, 2015 р.) [5]. На окрему увагу заслуговує монографічне дослідження Д.В. Лученка, присвячене проблематиці механізму оскарження в адміністративному праві (2017 р.) [8]. Втім ця праця, попри її ґрунтовність та комплексний характер, не враховує специфіки адміністративного оскарження у сфері містобудування, а також не враховує демократичних пріоритетів та сервісної концепції діяльності держави як сучасних напрямів подальшого розвитку адміністративного права [6, с. 77].

Метою статті є надання характеристики адміністративного оскарження як способу забезпечення законності дозвільних рішень у сфері містобудування в сучасному адміністративному праві, формулювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення чинного адміністративного законодавства.

Основний матеріал. Класичною у сучасному адміністративному праві можна вважати позицію щодо визначення звернень громадян важливим способом забезпечення законності діяльності суб'єктів публічної влади. Одним із видів таких звернень є звернення зі скаргою, в якій громадянин звертає увагу уповноваженого суб'єкта публічної влади на допущені порушення закону, при цьому одночасно захищаючи свої права та законні інтереси [7, с. 279]. Попри вплив значного проміжку

часу з моменту висловлення цієї позиції (2010 рік), варто вказати про збереження нею актуальності, наступність щодо неї подальших наукових досліджень. Так, Д.В. Лученко за результатами дослідження механізму оскарження в адміністративному праві як способу захисту суб'єктивних прав визначає його як інститут адміністративного права зі своїми вимірами (діяльнісний, нормативний, функціональний, суб'єктивно-правовий) та елементами із взаємними зв'язками [8, с. 425]. Необхідно погодитись із новаційним підходом вченого, який розглядає адміністративне оскарження у першу чергу не як спосіб забезпечення законності діяльності суб'єктів публічної влади, а як спосіб захисту прав та законних інтересів приватних осіб.

Досліджуючи окреслені наукові позиції кризь призму висловлюваних в юридичній літературі положень щодо сучасної парадигми адміністративного права, варто зауважити про людиноцентричний характер діяльності суб'єктів публічного адміністрування, набуття вихідного значення проблематики захисту прав людини засобами адміністративного права [6, с. 77]. Тому, на наш погляд, суб'єктом адміністративного оскарження, в тому числі і щодо містобудування, доцільно вказувати не громадянина, а приватну особу як ширшу категорію, що відображає характер інтересів, які захищаються в такий спосіб. Крім того, в наведеній позиції адміністративне оскарження розглядається насамперед як спосіб забезпечення законності, а захист суб'єктивних прав та законних інтересів розглядається скоріше як супутній ефект [7, с. 279]. У сучасних умовах варто стверджувати про діаметрально протилежне співвідношення зазначених пріоритетів, генетичний зв'язок адміністративного права із способами захисту прав і свобод людини [6, с. 74, 77]. Вказане знаходить відображення і в європейських правових підходах у сфері публічного адміністрування. Зокрема, визначальним принципом розгляду скарг на акти суб'єктів публічної влади постає не принцип законності, дотримання якого є достатнім для оцінки діяльності підконтрольного об'єкта, а принцип верховенства права, що відображає пріоритет прав та свобод людини, у конкретному випадку – скаржника [9, с. 23].

Вихідними положеннями подальшого дослідження варто визначити думки О.В. Джафарової стосовно застосування адміністративного оскарження як способу забезпечення законності дозвільної діяльності. Так, вчена висловлює позицію щодо місця провадження щодо оскарження дозвільних актів серед дозвільних процедур. Зокрема, процедури розгляду скарг на акти суб'єкта публічної влади як складова частина контрольно-наглядової діяльності не зараховуються

вченою до стадій дозвільної процедури з огляду на наведене далі. По-перше, об'єктом оскарження є результат вже завершеної дозвільної процедури (дозвільний акт). По-друге, суб'єкт прийняття дозвільного рішення, що стало об'єктом оскарження, та суб'єкт розгляду скарги, як правило, не збігаються. По-третє, порядок оскарження має, як правило, окрему регламентацію порівняно з процедурою прийняття дозвільного рішення. По-четверте, провадження щодо розгляду скарги варто розглядати як окреме самостійне провадження порівняно із провадженням щодо прийняття оскаржуваного акта. По-п'яте, принципово різні мета і наслідки процедури прийняття оскаржуваного рішення та процедури розгляду скарги щодо нього. На підставі цього вчена виділяє правовідносини, що виникають у процесі контрольно-наглядової діяльності щодо актів суб'єктів публічного адміністрування, в окрему групу правовідносин [4, с. 203]. Такий підхід варто підтримати. Так, у сфері містобудування існує ініціатива, яка вже поступово впроваджується в життя, – щодо максимальної цифровізації дозвільних процедур, виключення з них «людського фактора» [10, с. 51]. Нині активно розвиваються електронні засоби комунікації між суб'єктами містобудування та суб'єктами здійснення дозвільної діяльності, зокрема, впроваджено Портал державної електронної системи у сфері будівництва [11]. Втім впровадження таких засад недопустиме стосовно розгляду скарг з огляду на конфліктний характер відносин, що є предметом розгляду в межах таких процедур.

У контексті визначення предмета адміністративного права Т.О. Коломєць та В.К. Колпаков вказують про визначення такого аспекту діяльності держави, як її відповідальність перед людиною, і формування у зв'язку із цим концепції адміністративних зобов'язань публічної адміністрації перед приватною особою [6, с. 76]. У цьому зв'язку вважаємо, що не втрачають актуальності положення, висловлені ще у 2011 році, що одним із принципів взаємодії суб'єктів публічного адміністрування та приватної особи є забезпечення реалізації права на оскарження актів публічної адміністрації [12, с. 169].

Висловлена у сфері надання адміністративних послуг, але, на наш погляд, актуальна й стосовно дозвільної діяльності в досліджуваній сфері позиція щодо визначення такого напрямку роботи суб'єктів надання публічних (адміністративних) послуг, як виправлення ситуації (уважне ставлення до скарг, за можливості врахування побажань та пропозицій скаржників), регулюється стандартом діяльності щодо надання адміністративних послуг [13 с. 19]. Наявність принаймні однієї процедури розгляду скарг приватних осіб

розглядається і як міжнародний стандарт надання адміністративних послуг [14, с. 19–20].

Попри загалом усталеність наукових позицій щодо сутності та змісту інституту оскарження в адміністративному праві необхідно зазначити і наявність окремих спірних тверджень, що висловлюються в юридичній літературі базового характеру. Так, О.В. Джафарова пропонує об'єднати в одному адміністративному інституті адміністративне судове та адміністративне позасудове оскарження. При цьому вчена виходить зі спільної мети та сфери виникнення процедурних відносин щодо розгляду скарги [4, с. 51]. У контексті містобудівної діяльності така позиція має сприйматись критично. З огляду на підвищений рівень небезпеки містобудівної діяльності, в процесі здійснення контролю законності видачі дозволів у цій сфері неприпустимим є виключно формальний підхід до дотримання суб'єктом дозвільної діяльності встановлених законодавством вимог у процесі видачі дозволу, а необхідна також комплексна оцінка імовірного ризику під час здійснення конкретного будівництва. Судові органи, на відміну від вищестоящих суб'єктів публічної влади у сфері містобудування, мають більше засобів для здійснення контролю саме на такому рівні. Водночас на стороні суб'єктів публічної влади комплексний характер спеціальних та правових знань у сфері будівництва. Тому засади здійснення контролю такими суб'єктами, в тому числі й розгляду скарг, будуть принципово різними.

Комплексний характер здійснення містобудівної діяльності виражається в її впливі на більшість сфер суспільного життя, а отже, така діяльність має певною мірою міжгалузевий характер. Вказане пояснює існування такого специфічного виду контрольно-наглядової діяльності, як державний архітектурно-будівельний нагляд (ст. 41-1 VI Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 р. № 3038-VI [15], оскільки за таких умов важливим є поєднання спеціальних та правових знань під час здійснення такого нагляду. Вказане теж свідчить про недоцільність поєднання в одному інституті адміністративної юстиції адміністративного судового та адміністративного позасудового оскарження.

Опрацьовуючи напрями вдосконалення процедур адміністративного оскарження дозвільних актів у сфері містобудування, необхідно виходити не тільки з положень сучасної парадигми адміністративного права, не тільки враховувати специфіку сфери містобудування, але й найновіші наукові напрацювання стосовно загальних засад адміністративного оскарження. При цьому керівне значення в процесі виокремлення напрямів подальшого розвитку будь-якого інституту адміністративного права мають принципи такого

інституту як вихідні керівні засади його функціонування, що відображають його визначальні властивості [16, с. 123]. У цьому контексті вихідного значення набувають усталені принципи адміністративного оскарження: верховенство права, законність, рівність суб'єктів оскарження перед законом, відкритість, обґрунтованість, розсудливість і добросовісність, своєчасність і пропорційність, презумпція правомірності поведінки особи, забезпечення особі участі в процедурі оскарження, забезпечення ефективних засобів захисту.

Аналіз актуального адміністративного законодавства, що регламентує процедуру адміністративного оскарження дозвільних актів у сфері містобудування дає змогу виявити окремі недоліки (прогалини) у правовому регулюванні зазначених процедур, що зачіпають одразу кілька з наведених вище принципів. У цьому плані не можна не згадати Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР (далі – Закон «Про звернення громадян») [17], який визначає засади адміністративної процедури звернень до суб'єктів публічної влади та розгляду таких звернень, у тому числі скарг.

Відповідно до ст. 16 зазначеного Закону скарга на відповідний акт суб'єкта публічної влади подається до вищестоящого суб'єкта публічної влади (у порядку підлеглості). Втім міжгалузевий характер містобудівної діяльності, про який вже вказувалось вище, зумовлює специфіку організації порядку оскарження рішень суб'єктів дозвільних повноважень у цій сфері. Зокрема, К.О. Рибак вказує на інспекторів Державної архітектурно-будівельної інспекції України (далі – ДАБІ) як суб'єктів розгляду скарг на діяльність ДАБІ [18, с. 193]. Нині замість ДАБІ функціонує ДІАМ. Відповідно до п. 1 Положення про ДІАМ, вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра розвитку громад та територій (далі – Міністр) і який реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Втім, попри зазначені функції, в Положенні про ДІАМ немає вказівки про завдання або повноваження зазначеного суб'єкта публічної влади щодо розгляду скарг із приводу діяльності посадових осіб територіальних органів ДІАМ.

Відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону «Про звернення громадян» суб'єкт розгляду скарги щодо діяльності суб'єкта публічної влади має бути визначений на рівні нормативного акта, в тому числі підзаконного. З огляду на викладене, а також на значення адміністративного оскарження як способу захисту прав та законних інтересів приватних осіб в умовах сучасної парадигми адміністративного права, з метою визначення суб'єкта розгляду скарг на акти територіальних органів ДІАМ вважаємо за доцільне внести зміни до п. 4 Положення про ДІАМ, доповнити його підпунктом 15-1, який викласти в такій редакції: «ДІАМ розглядає скарги фізичних та юридичних осіб щодо рішень, дій чи бездіяльності міжрегіональних територіальних органів ДІАМ»

Проведене дослідження дає підстави для таких **висновків**. В умовах сучасних людиноцентричних тенденцій розвитку адміністративного права інститут адміністративного оскарження постає комплексною категорією, що за своєю сутністю поєднує засіб контрольно-наглядової діяльності держави у вказаній сфері та спосіб захисту прав людини, з пріоритетом останнього. З огляду на викладене перспективним напрямом розвитку адміністративного оскарження є гармонізація його принципів як засобу контрольно-наглядової діяльності держави та як способу захисту прав людини. Насамперед має бути переглянутий зміст принципу верховенства права в цій сфері. Гармонізації підлягають також інші засади адміністративного оскарження як засобу забезпечення законності здійснення дозвільної діяльності у сфері містобудування: підстави ініціювання провадження, строки розгляду справи та форма її розгляду (зокрема, обов'язковим є забезпечення реалізації права бути присутнім під час розгляду скарги), правовий статус рішення суб'єкта розгляду скарги та засади його виконання.

Література

1. Судова статистика. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 19.01.2021).
2. Звіт про результати діяльності Держархбудінспекції за 2019 рік. Державна архітектурно-будівельна інспекція. URL: <https://dabi.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/Richnyj-zvit-2019-1.pdf> (дата звернення: 19.01.2021).
3. Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 р. № 1340. *Офіційний вісник України*. 2021. № 4 (15.01.2021).
4. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: адміністративно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. 625 с.

5. Власенко Д.О. Правові засади оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації з надання адміністративних послуг. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 16. Том 1. С. 115–117.
6. Коломоєць Т.О., Колпаков В.К. Сучасна парадигма адміністративного права: генеза і поняття. *Право України*. 2017. № 5. С. 71–79.
7. Адміністративне право: підручник / за ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.
8. Лученко Д.В. Механізм оскарження в адміністративному праві: теоретичні й прикладні аспекти : монографія. Харків : Право, 2017. 440 с.
9. Стандарти європейського врядування : навч. посіб. / за ред. І.А. Грицяка. Київ : НАДУ, 2011. 184 с.
10. Збірник аналітичних матеріалів. Концепція публічного управління у сфері містобудівної діяльності. URL: <http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/dep-dmba/news/Conc.pdf> (дата звернення: 17.01.2021).
11. Портал державної електронної системи у сфері будівництва. URL: <https://e-construction.gov.ua/> (дата звернення: 17.01.2021).
12. Коломоєць Т.О. Адміністративне право. Академічний курс : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
13. Тимошук В. Адміністративні послуги : посібник. Київ : Софія-А. 2012. 104 с.
14. Центри надання адміністративних послуг: створення та організація діяльності : практичний посібник / І.І. Бригілевич, С.І. Ванько, В.А. Загайний, І.Б. Коліушко, О.В. Курінний, В.О. Стоян, В.П. Тимошук, Д. Шиманке / за заг. ред. В.П. Тимошука. Київ, СПД Москаленко О.М., 2011. 432 с.
15. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № № 3038-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 18, с. 131, ст. 735, код акта 55190/2011.
16. Теорія держави і права / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
17. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
18. Рибак К.О. Містобудівна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2018. 275 с.

References

1. Sudova staty'sty'ka [Judicial statistics]. Sudova vlada Ukrayiny'. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (data zvernennya: 19.01.2021)
2. Zvit pro rezul'taty` diyal'nosti Derzhahrbudinspekciyi za 2019 rik [Report on the results of the State Construction Inspectorate for 2019]. Derzhavna arhitekturno-budivel`na inspekciya. URL: <https://dabi.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/Richnyj-zvit-2019-1.pdf> (data zvernennya: 19.01.2021)
3. Deyaki py`tannya funkcionuvannya organiv arhitekturno-budivel`nogo kontrolyu ta naglyadu: Cabinet of Ministers of Ukraine decree on the 23rd of December 2020, *Oficijny`j visny`k Ukrayiny`*, 2021, №. 4 (15.01.2021).
4. Dzhafarova, O.V. (2015). Dozvil`na diyal`nist` organiv publichnoyi administraciyi v Ukrayini: administraty`vno-pravovi zasady` dy`s. ... d-ra yury`d. nauk: 12.00.07. [Permitting activity of public administration bodies in Ukraine: administrative and legal bases] Khark. nacz. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2015. 625 s.
5. Vlasenko D.O. (2015). Pravovi zasady` oskarzhennya rishen`, dij chy` bezdiyal`nosti organiv publichnoyi administraciyi z nadannya administraty`vny`h poslug. [Legal bases of appealing against decisions, actions or inaction of public administration bodies on the provision of administrative services] *Naukovy`j visny`k Mizhnarodnogo gumanitarnogo universy`tetu*. Ser.: Yury`sprudenciya. 2015. # 16. Tom 1. S. 115–117.
6. Kolomoyecz, T.O., Kolpakov, V.K. (2017). Suchasna parady`gma administraty`vnogo prava: geneza i ponyattya [Modern paradigm of administrative law: genesis and concept]. *Pravo Ukrayiny`*. 2017. # 5. S. 71–79.
7. Administraty`vne pravo: pidruchny`k [Administrative law: textbook] / za red. Yu.P. By`tyaka, V.M. Garashhuka, V.V. Zuj. Kh.: Pravo, 2010. 624 s.
8. Luchenko, D.V. (2017). Mexanizm oskarzhennya v administraty`vnomu pravi: teorety`chni j pry`kladni aspekty` : monografiya [The mechanism of appeal in administrative law: theoretical and applied aspects: a monograph]. Kharkiv: Pravo, 2017. 440 s.
9. Standarty` yevropejs`kogo vryaduvannya: navch. posib. [Standards of European governance: textbook. way.] / za red. I.A. Gry`cyaka. K.: NADU, 2011. 184 s.
10. Zbirny`k anality`chny`h materialiv. Konceptiya publichnogo upravlinnya u sferi mistobudivnoyi diyal`nosti [Collection of analytical materials. The concept of public administration in the field of urban planning]. URL: <http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/dep-dmba/news/Conc.pdf> (data zvernennya: 17.01.2021).

11. Portal derzhavnoyi elektronnoyi sy`stemy` u sferi budivny`ctva [Portal of the state electronic system in the field of construction]. URL: <https://e-construction.gov.ua/> (data zvernennya: 17.01.2021).
12. Kolomoiecz, T.O. (2011). Administraty`vne pravo. Akademichny`j kurs: pidruch [Administrative Law. Academic course: textbook]. K.: Yurinkom Inter, 2011. 576 s.
13. Ty`moshuk V. Administraty`vni poslugy`: posibny`k [Administrative services: guide]. K.: Sofiya-A. 2012. 104 s.
14. Centry` nadannya administraty`vny`x poslug: stvorennya ta organizaciya diyal`nosti: prakty`chny`j posibny`k [Centers for the provision of administrative services: the creation and organization of activities: practical guide] / I.I. Bry`gilevy`ch, S.I. Van`ko, V.A. Zagajny`j, I.B. Koliushko, O.V. Kurinny`j, V.O. Stoyan, V.P. Ty`moshuk, D. Shy`manke / za zag. red. V.P. Ty`moshuka. Ky`yiv, SPD Moskalenko O.M., 2011. 432 s.
15. On the regulation of urban planning: Law of Ukraine on the 17th of February 2011, *Oficijny`j visny`k Ukrainy`*. 2011. # 18, p. 131, art. 735, code 55190/2011.
16. Teoriya derzhavy` i prava [The theory of state and law] / za red. O.V. Petry`shy`na. Kh.: Pravo, 2015. 368 s.
17. On citizens` appeals: Law of Ukraine on the 2<sup>nd</sup> of October 1996, *Vidomosti Verhovnoyi Rady` Ukrainy*. 1996, # 47, art. 256.
18. Ry`bak K.O. (2018). Mistobudivna diyal`nist` yak ob`yekt administraty`vno-pravovogo regulyuvannya: dy`s. ... kand. yury`d. nauk: 12.00.07 [Urban planning activity as an object of administrative and legal regulation]. Ky`yiv. nacz. un-t im. T. Shevchenka. Ky`yiv, 2018. 275 s.

Аналіз судової практики щодо спорів про визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень

Мілієнко О. А.

кандидат юридичних наук,

здобувач кафедри адміністративного та господарського права

Запорізький національний університет

вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0002-3364-1774

mariyahorishnya@gmail.com

Ключові слова:

індивідуальний акт, визнання протиправним, скасування, судова практика, адміністративне судочинство.

Досліджено найбільш поширені випадки судової практики щодо спорів про визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень. Вказано, що можливість скасування актів у судовому порядку передбачена нормами адміністративного, фінансового, цивільного та інших галузей права, процесуальний порядок такого скасування передбачений нормами Кодексу адміністративного судочинства України, в деяких випадках нормами Господарського процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України. Більшість адміністративних актів скасовується в порядку адміністративного судочинства, оскільки відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист. Завданням адміністративного судочинства відповідно до частини першої статті 2 КАС України є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, зокрема шляхом визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень. Констатовано, що під час розв'язання таких спорів виникають складнощі з визначенням правової природи оскаржуваного акта. На це свого часу неодноразово вказував Верховний Суд України. Так, Верховний Суд України не погодився з висновками судів щодо порушення спірною постановою охоронюваних законом прав та свобод позивача та, зокрема, зазначив, що, вирішуючи цей спір, суд зобов'язаний був за критеріями юридичної природи цього акта управління визначитися щодо належності його до нормативно-правових актів чи до правових актів індивідуальної дії та навести у своєму рішенні відповідні доводи. Системний аналіз законодавчих норм дав підстави для висновку, що право на оскарження рішення (індивідуального акта) суб'єкта владних повноважень надано особі, щодо якої його прийнято або прав, свобод та інтересів якої воно безпосередньо стосується. ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово наголошував, що право на доступ до суду, закріплене у статті 6 Конвенції, не є абсолютним: воно може підлягати дозволеному за змістом обмеженням, зокрема щодо умов прийнятності скарг. Такі обмеження не можуть зашкоджувати самій суті права доступу до суду, мають переслідувати легітимну мету, а також має бути обґрунтована пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою.

Analysis of judicial practice on disputes about recognition of illegal and cancellation of an individual act or individual provisions

Milienko O. A.

Doctor of Law,

Applicant at the Department of Administrative and Commercial Law

Zaporizhzhia National University

Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine

orcid.org/0000-0002-3364-1774

mariyahorishnya@gmail.com

Key words:

individual act, recognition as illegal, cancellation, court practice, administrative proceedings.

The most common cases of case law on disputes on the recognition of illegal and cancellation of an individual act or its individual provisions are studied. It is stated that the possibility of revoking acts in court is provided by the norms of administrative, financial, civil and other branches of law, the procedural order of such revocation is provided by the Code of Administrative Procedure of Ukraine and, in some cases, the Commercial Procedure Code of Ukraine and the Civil Procedure Code of Ukraine. The vast majority of administrative acts are revoked in administrative proceedings, because according to the Code of Administrative Procedure of Ukraine, every person has the right in the manner prescribed by this Code, to apply to the administrative court if he considers that the decision, action or inaction violates his rights, freedoms or legitimate interests, and ask for their protection. The task of administrative proceedings in accordance with the first part of Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is a fair, impartial and timely resolution of disputes in the field of public relations in order to effectively protect the rights, freedoms and interests of individuals, rights and interests of legal entities. powers, in particular by declaring illegal and repealing an individual act or its individual provisions. It is stated that during the resolution of such disputes there are difficulties in determining the legal nature of the contested act. The Supreme Court of Ukraine has repeatedly pointed this out, in particular the Supreme Court of Ukraine disagreed with the courts' conclusions on the violation of the plaintiff's rights and freedoms protected by law and, in particular, noted that in resolving this dispute the court was obliged by legal criteria. of this act of management to determine whether it belongs to the regulations or legal acts of individual action and provide appropriate arguments in its decision. A systematic analysis of the legal norms gave grounds to conclude that the right to appeal against a decision (individual act) of a subject of power is granted to the person in respect of whom it was adopted or to the rights, freedoms and interests to which it directly affects. In its case-law, the ECHR has repeatedly emphasized that the right of access to a court enshrined in Article 6 of the Convention is not absolute: it may be subject to permissible restrictions in substance, in particular as regards the conditions of admissibility of complaints. Such restrictions must not in fact prejudice the substance of the right of access to a court, must pursue a legitimate aim, and the proportionality between the means employed and the aim pursued must be justified.

Постановка проблеми. Можливість скасування актів у судовому порядку передбачена нормами адміністративного, фінансового, цивільного та інших галузей права, процесуальний порядок такого скасування передба-

чений нормами Кодексу адміністративного судочинства України та в деяких випадках нормами Господарського процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України.

Варто зазначити, що більшість адміністративних актів скасовується в порядку адміністративного судочинства, оскільки відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист (ч. 1 ст. 5 КАС України).

Стан наукової розробки проблеми. Тривала діяльність з удосконалення чинного адміністративно-процедурного законодавства своїм результатом має дискусійність розуміння категорії «адміністративний акт». Так, науково-теоретичні розробки, присвячені визначенню сутності адміністративного акта, його процедурних аспектів, є результатом діяльності таких вчених, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, В.М. Бевзенко, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, В.В. Зуй, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Н.Р. Нижник, С.Г. Стеценко, Ю.О. Фрицький, В.О. Шамрай, В.К. Шкарупа та ін. Процеси із реформування адміністративно-судочинного та адміністративно-процедурного законодавства, що тривають, вимагають узагальнення судової практики його застосування.

Метою статті є здійснення аналізу судової практики щодо спорів про визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи його окремих частин.

Виклад основного матеріалу. Завданням адміністративного судочинства відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС України є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, зокрема шляхом визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень (п. 2 ч. 1 ст. 2 КАС України).

Проте під час розв'язання таких спорів виникають складнощі із визначенням правової природи оскаржуваного акта [1]. На це свого часу неодноразово вказував Верховний Суд України (напр., Постанова Верховного Суду України від 1 грудня 2009 року), зокрема, у справі за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Б» до Кабінету Міністрів України, де треті особи – Міністерство транспорту та зв'язку України, Державна адміністрація залізничного транспорту «Укрзалізниця», про визнання частково незаконною Постанови Кабінету Міністрів України від 31 березня 2003 року № 415. Верховний Суд України не погодився з висновками судів щодо

порушення спірною постановою охоронюваних законом прав та свобод позивача та, зокрема, зазначив, що, вирішуючи цей спір, суд зобов'язаний був за критеріями юридичної природи цього акта управління визначитися щодо належності його до нормативно-правових актів чи до правових актів індивідуальної дії та навести у своєму рішенні відповідні доводи.

З'ясування цієї обставини має істотне значення для правильного вирішення справи, оскільки нормативно-правові акти можуть бути оскаржені широким колом осіб (фізичних та юридичних), яких вони стосуються. Індивідуальні ж акти можуть бути оскаржені лише особами, безпосередні права, свободи чи охоронювані законом інтереси яких такими актами порушені. Крім того, під час вирішення справи судами не з'ясовано, які конкретно права та охоронювані законом інтереси позивача порушені спірною постановою.

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що в судовій практиці мають місце випадки, коли суди правильно встановлюють правову природу оскаржуваного акта, але припускаються помилок у визначенні суб'єктів оскарження.

Наприклад, у справі за позовом народних депутатів К., М., Д., Б. до Президента України, де третя особа – гр. Д., про визнання незаконним Указу Президента України від 19 жовтня 2007 року № 985/2007 «Про призначення Т. Дурдинця заступником Голови Служби безпеки України – начальником Головного управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю» Верховний Суд України зазначив, що суди усіх інстанцій правильно визначили, що предметом оскарження у справі є Указ Президента України з кадрового питання, тобто акт індивідуальної дії, чинність якого поширюється лише на осіб, яких він стосується. При цьому не врахували, що народні депутати України не наділені владними управлінськими функціями, а тому не можуть бути суб'єктами звернення з позовом із приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління [1].

Отже, із зазначеним позовом звернулися не ті особи, яким належить право вимоги. Звернення до суду з позовом особи, якій не належить право вимоги (неналежний позивач), є підставою для відмови в задоволенні такого позову, оскільки права, свободи чи інтереси цієї особи у сфері публічно-правових відносин не порушено. Зазначене стало підставою для скасування судових рішень у справі та постановлення нового – про відмову в задоволенні позову.

Також у згаданому аспекті доцільно навести приклад судового рішення Верховного Суду від 21.02.2018 року у справі № 800/446/17, зміст якого наведено нижче [3].

ОСОБА_2 звернувся до суду з позовом до ВРП, в якому просив визнати незаконним та скасувати рішення ВРП від 29 вересня 2017 року № 3018/0/15-17 «Про внесення подання Президенту України про призначення Р.Ф. Ханової на посаду судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду» (далі – Рішення). На обґрунтування позовних вимог послався на те, що член ВРП ОСОБА_4, порушуючи ч. 2 ст. 35 Закону України «Про запобігання корупції», взяв участь у розгляді кандидатури до Верховного Суду Р.Ф. Ханової на пленарному засіданні ВРП, що відбулося 19 вересня 2017 року, в умовах реального конфлікту інтересів, у зв'язку з чим це рішення підлягає скасуванню як таке, що прийняте з порушенням ч. 1 ст. 67 зазначеного Закону.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 31 жовтня 2017 року у відкритті провадження у справі відмовив. При цьому суд виходив із того, що заяву не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства. Не погоджуючись із рішенням Вищого адміністративного суду України, ОСОБА_2 з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 237 Кодексу адміністративного судочинства України (у редакції, яка діяла до 15 грудня 2017 року), звернувся із заявою про його перегляд, в якій просив скасувати ухвалу Вищого адміністративного суду України від 31 жовтня 2017 року, а справу направити на новий розгляд для прийняття рішення про відкриття провадження у справі.

Перевіривши наведені в заяві доводи, колегія суддів Верховного Суду дійшла висновку, що заява підлягає залишенню без задоволення з таких підстав. Відповідно до ч. 2 ст. 171 КАС України право оскаржити нормативно-правовий акт мають особи, щодо яких його застосовано, а також особи, які є суб'єктом правовідносин, в яких буде застосовано цей акт. Тобто оскаржити такий акт інші особи не можуть.

Таке ж правило має застосовуватись і до правових актів індивідуальної дії, а саме: оскаржити такий акт можуть особи, щодо яких його застосовано.

ОСОБА_2 оспорив Рішення ВРП, яким внесено подання Президенту України про призначення Р.Ф. Ханової на посаду судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду. Такий правовий акт породжує права й обов'язки тільки щодо Р.Ф. Ханової. Таким чином, відсутність у заявника ОСОБА_2 прав чи обов'язків у зв'язку з виданням оскаржуваного Рішення ВРП не породжує для нього і права на звернення із цим адміністративним позовом.

Оскільки заявник не має права на оскарження зазначеного правового акта індивіду-

альної дії, колегія суддів дійшла висновку, що ухвала Вищого адміністративного суду України від 31 жовтня 2017 року про відмову у відкритті провадження у справі ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального та процесуального права, тому відповідно до ч. 1 ст. 244 КАС України в задоволенні заяви ОСОБА_2 про перегляд зазначеного судового рішення відмовлено.

Ще одним прикладом доцільно назвати справу № 9901/307/19 (Ухвала ВС від 05.06.2019 року [4]), в якій позивачем подано адміністративний позов до Верховного Суду як до суду першої інстанції до Президента України, в якому позивач просить:

1) зобов'язати відповідача надати суду документи, які начебто були підставою для незаконного видання ним наказу про присвоєння класного чину державного радника юстиції радника юстиції 2 класу ОСОБА_3 – прокурору Одеської області;

2) прийняти рішення про проведення розслідування і встановлення посадових осіб, якими було виконано подання Президенту України на присвоєння класного чину державного радника юстиції 2 класу ОСОБА_3 – прокурору Одеської області, для подальшого притягнення їх до передбаченої його величчю Законом відповідальності;

3) визнати Указ Президента України № 205/2019 про присвоєння класного чину державного радника юстиції 2 класу ОСОБА_3 незаконним;

4) скасувати як визнаний незаконним Указ Президента України № 205/2019 про присвоєння класного чину державного радника юстиції 2 класу ОСОБА_3.

Обґрутовуючи позовні вимоги, позивач вказує на протиправність прийнятого рішення щодо подання Президенту України на присвоєння класного чину державного радника юстиції 2 класу ОСОБА_3 – прокурору Одеської області та незаконність Указу Президента України № 205/2019 від 08.05.2019 року «Про присвоєння класних чинів», яким присвоєно класний чин державного радника юстиції 2 класу ОСОБА_3 – прокурору Одеської області.

Дослідивши матеріали справи, Верховний Суд вказав, що, звертаючись до суду з позовом щодо законності правового акта суб'єкта владних повноважень індивідуального характеру, позивач має пояснити, які правові наслідки безпосередньо для нього породжує оскаржене рішення суб'єкта владних повноважень.

Указ Президента України може бути предметом розгляду адміністративного суду на відповідність його законам України. Проте захисту в порядку адміністративного судочинства підлягають порушені права особи в публічно-правових

відносинах, в яких відповідач реалізує владні управлінські функції стосовно заявника.

Із матеріалів позовної заяви видається, що оскаржуваний Указ Президента України «Про присвоєння класних чинів» № 205/2019 від 08.05.2019 року, яким присвоєно класний чин державного радника юстиції 2 класу ОСОБА_3 – прокурору Одеської області, є актом індивідуальної дії, що породжує права та обов'язки лише стосовно особи, щодо якої він прийнятий.

Зважаючи на те, що позивач не є суб'єктом, на якого поширюється дія вищезазначеного Указу Президента України № 205/2019 від 08.05.2019 року, а також не порушує особистих прав та/або інтересів заявника, Верховний Суд дійшов висновку про відсутність порушеного права позивача, яке підлягає судовому захисту.

Аналогічна позиція викладена у справі № 9901/593/18, в якій ухвалою Верховного Суду від 21.08.2018 року [5] відмовлено у відкритті провадження у справі за позовом ОСОБА_2 до Президента України, де треті особи без самостійних вимог на предмет спору – Кабінет Міністрів України, Конкурсна комісія з проведення конкурсу на обійняття посад Директора Державного бюро розслідувань, першого заступника та заступника Директора Державного бюро розслідувань – ОСОБА_3, про визнання протиправним та нечинним Указу Президента України № 386/2017 від 22.11.2017 року про призначення ОСОБА_3 Директором Державного бюро розслідувань, зважаючи на те, що позивач не є суб'єктом, на якого поширюється дія вищезазначеного Указу Президента України № 386/2017 від 22.11.2017 року, суд дійшов висновку про відсутність порушеного права позивача, яке підлягає судовому захисту.

У справі № 9901/511/19 (11-1233зai19) [6] ГПУ звернулася до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду як суду першої інстанції з позовом, в якому просила визнати протиправним та скасувати рішення ВРП від 20 серпня 2019 року № 217/0/15-19 «Про відмову у задоволенні клопотання заступника Генерального прокурора Кізя С.М. про тимчасове відсторонення судді Суворовського районного суду м. Одеси ОСОБА_1 від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності».

У Постанові ВП ВС від 05.03.2020 року у цій справі вказано, що право на оскарження рішення (індивідуального акта) суб'єкта владних повноважень надано особі, щодо якої його прийнято або прав, свобод та інтересів якої воно стосується.

Конституційний Суд України, вирішуючи питання, порушені в конституційному зверненні

й конституційному поданні щодо тлумачення ч. 2 ст. 55 Основного Закону України, в Рішенні від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011 зазначив, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України). Для здійснення такої діяльності органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи наділені публічною владою, тобто мають реальну можливість на підставі повноважень, установлених Конституцією і законами України, приймати рішення чи вчиняти певні дії. Особа, стосовно якої суб'єкт владних повноважень прийняв рішення, вчинив дію чи допустив бездіяльність, має право на захист.

Колегія суддів наголосила на тому, що ані Закон № 1798-VIII, ані Закон № 1697-VII не передбачають повноваження (право) Генерального прокурора або його заступника на оскарження рішення ВРП про відмову в задоволенні клопотання про відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням останнього до кримінальної відповідальності.

Суд першої інстанції визнав також недоречними посилання ГПУ на практику ЄСПЛ як підставу для здійснення судового розгляду по суті, оскільки висновки цього суду націлені на встановлення порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) і захист прав людини (у виключних випадках – юридичної особи), а не органів державної влади. Правові висновки ЄСПЛ у порядку аналогії не можуть бути застосовані для захисту прав та інтересів суб'єктів владних повноважень, оскільки законодавство України побудоване, зокрема, на основі конституційного принципу, коли права, свободи людини та їх гарантії визначають спрямованість діяльності держави, а не навпаки. Тобто визначені законодавством права, свободи людини та їх гарантії не можуть бути притаманними органам державної влади, бо головним обов'язком останніх є утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

На підставі наведеного суд дійшов висновку, що, оскільки ГПУ не наділена повноваженнями щодо звернення до суду з позовом про скасування рішення ВРП, спірне рішення не може бути предметом розгляду адміністративного суду за зверненням ГПУ.

Аналогічну правову позицію висловлено в постановках Великої Палати Верховного Суду від 22 березня 2018 року у справі № 800/559/17, від 3 квітня 2018 року у справі № 9901/152/18, від 30 травня 2018 року у справі № 9901/497/18.

В аспекті викладеного суд першої інстанції дійшов висновку про наявність підстав для задоволення клопотання відповідача та закриття про-

вадження в цій справі. Велика Палата Верховного Суду вказала, що наведений висновок суду першої інстанції є обґрунтованим і законним. Аргументи та доводи апеляційної скарги не спростовують висновків суду й не містять вагомих, достатніх та необхідних підстав для втручання в це рішення й ухвалення нового на користь ГПУ.

Системний аналіз законодавчих норм дав підстави для висновку, що право на оскарження рішення (індивідуального акта) суб'єкта владних повноважень надано особі, щодо якої його прийнято або прав, свобод та інтересів якої воно безпосередньо стосується.

ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово наголошував, що право на доступ до суду, закріплене у ст. 6 Конвенції, не є абсолютним: воно може підлягати дозволеному за змістом обмеженням, зокрема щодо умов прийнятності скарг. Такі обмеження не можуть зашкоджувати самій суті права доступу до суду, мають переслідувати легітимну мету, а також має бути обґрунтована пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою (пункт 33 рішення від 21 грудня 2010 року у справі «Перетяка та Шереметьєв проти України»).

З огляду на викладене Велика Палата Верховного Суду вирішила, що оскільки ГПУ не наділена повноваженнями на звернення до суду з позовом про скасування рішення ВРП у разі відмови останньої за результатами розгляду клопотання Генерального прокурора його задовольнити, то й спірне рішення не може бути предметом розгляду адміністративного суду за зверненням ГПУ.

Проте не всі судді Великої Палати Верховного Суду погодилися з наведеними висновками. Судді Н. Антонюк та В. Пророк у своїй окремій думці вказали, що у КПК України визначено й процедуру оскарження рішень, які прийняті слідчими суддями, в тому числі й щодо застосування чи незастосування заходів забезпечення кримінального провадження. Так, п. 11 та п. 11-1 ч. 1 ст. 309 КПК України встановлено, що під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відсторонення від посади або відмову в ньому, продовження відсторонення від посади. З цього положення чітко простежується, що оскаржити відповідні ухвали може як особа, щодо якої обрано відсторонення від посади, так і сторона обвинувачення, тобто прокурор (наприклад, у випадку відмови у відстороненні).

Вважаємо, що аналогічні суб'єкти оскарження мають мати право на оскарження рішень ВРП щодо відсторонення, відмови у відстороненні або відмови у продовженні відсторонення судді. Оче-

видно, що рішення ВРП має оскаржуватися відповідно до положень Закону № 1798-VIII.

Ст.ст. 62–64 Закону № 1798-VIII детально регламентовано підстави та процедуру відсторонення, а також продовження відсторонення від посади судді. Ст. 65 Закону № 1798-VIII визначено процедуру оскарження рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя чи рішення про продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності. Зокрема, у цій статті вказано, що рішення ВРП про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності, продовження строку такого відсторонення може бути оскаржене та скасоване виключно з підстав, перелічених у цій же статті.

Проте цією статтею не визначено коло суб'єктів права на оскарження відповідного рішення ВРП.

Висновки. На нашу думку, таке коло суб'єктів не може бути обмежено і звужено лише до особи, щодо якої розглядалося питання про застосування відсторонення від посади. Право на оскарження відмови у відстороненні від посади зберігається і за стороною обвинувачення, тобто ГПУ.

Не можна виключати такої ситуації, що рішення ВРП про відсторонення від посади чи відмову в такому відстороненні буде не підписано будь-ким зі складу членів ВРП, які брали участь у його ухваленні. А це безумовна підстава для скасування рішення ВРП відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 65 Закону № 1798-VIII. Очевидно, що неналежно підписане рішення може бути оскаржене як суддею, щодо якого вирішувалося питання про відсторонення, так і стороною обвинувачення.

Цей факт додатково підтверджує висновок про можливість оскарження рішення ВРП про відсторонення або про відмову у відстороненні судді від посади обома сторонами кримінального провадження, як це визначено в КПК України.

Тому вважаємо висновок, викладений у постанові Великої Палати Верховного Суду від 5 березня 2020 року, про відсутність у ГПУ повноважень щодо звернення з позовами до суду про скасування рішення ВРП у разі відмови в задоволенні клопотання про відсторонення судді від здійснення правосуддя помилковим.

На нашу думку, за результатами розгляду справи № 9901/511/19 Велика Палата Верховного Суду мала б задовольнити апеляційну скаргу ГПУ, скасувати ухвалу Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 11 листопада 2019 року, а справу направити для продовження розгляду до суду першої інстанції.

Література

1. Щодо застосування окремих норм матеріального права під час розгляду адміністративних справ. Інформаційний лист ВАСУ від 01.06.2010 р. № 781/11/13-10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v781_760-10#Text.
2. Рішення Верховного Суду від 21.02.2018 р. у справі № 800/446/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72403319>.
3. Ухвала ВС від 05.06.2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82196002>.
4. Ухвала Верховного Суду від 21.08.2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76035533>.
5. Справа № 9901/511/19 (11-1233зai19) р. URL: <https://www.facebook.com/cdoslidzenna/posts/981319892283779>.

References

1. Shchodo zastosuvannya okremykh norm materialnoho prava pid chas rozghliadu administratyvnykh sprav (2010) [Regarding the application of certain substantive law rules during the consideration of administrative cases]. Informatsiynyi lyst VASU vid 01.06.2010 № 781/11/13-10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v781_760-10#Text. [in Ukrainian]
2. Rishennia Verkhovnoho Sudu vid 21.02.2018 u spravi № 800/446/17 [Decision of the Supreme Court]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72403319>. [in Ukrainian].
3. Ukhvala VS vid 05.06.2019 [Decision of the Supreme Court]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82196002>. [in Ukrainian]
4. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 21.08.2010 [Decision of the Supreme Court]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76035533>. [in Ukrainian]
5. Sprava № 9901/511/19 (11-1233zai19) [Decision of the Supreme Court]. URL: <https://www.facebook.com/cdoslidzenna/posts/981319892283779>. [in Ukrainian].

Гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарних стягнень

Стець О. М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного, міжнародного та приватного права
Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»
пр. Миру, 22, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна
orcid.org/0000-0003-4211-2687
stetso@ua.fm*

Ключові слова:

*дисциплінарне провадження,
державний службовець, дисци-
плінарне провадження, гаран-
тії, права.*

Стаття присвячена дослідженню гарантій прав державних службовців під час застосування дисциплінарних стягнень. Звернено увагу на те, що встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку та визначення обставин, які сприяли формуванню припущення про можливість його вчинення, відбувається в межах дисциплінарного провадження з конкретно визначеним суб'єктивним складом.

Обґрунтовано, що гарантії прав державного службовця під час застосування дисциплінарних стягнень є спеціальними юридичними гарантіями статусного характеру. Визначено, що на стадіях порушення дисциплінарної справи та розслідування державним службовцем може бути реалізовано конкретний перелік прав, які забезпечено системою загальних гарантій. Натомість гарантії прав державного службовця під час застосування дисциплінарних стягнень діють виключно з моменту, коли розпочато таку стадію дисциплінарного провадження, як розгляд дисциплінарної справи по суті.

Запропоновано шляхи реформування законодавства про державну службу, яким врегульовано гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарних стягнень у частині окреслення загальних та темпоральних умов їх можливої реалізації.

Встановлено, що гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарних стягнень характеризують правове положення державного службовця, стосовно якого відкрито дисциплінарне провадження, під час реалізації сукупності процедурних дій компетентного суб'єкта, які спрямовані на вирішення питань про можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності та накладення дисциплінарного стягнення.

Запропоновано градацію гарантій прав державного службовця під час застосування дисциплінарних стягнень залежно від їх спрямування: 1) гарантії, які спрямовані на забезпечення законності процедури розгляду дисциплінарної справи (наприклад, дисциплінарне стягнення може бути накладено тільки в разі встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку; за кожне порушення службової дисципліни накладається лише одне дисциплінарне стягнення); 2) гарантії, які спрямовані на забезпечення детермінованих умов належного з'ясування обставин дисциплінарної справи (наприклад, дисциплінарне стягнення має відповідати ступеню тяжкості вчиненого проступку, вини державного службовця; під час визначення виду стягнення необхідно враховувати характер проступку, обставини, за яких він був вчинений, обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність тощо); 3) гарантії, які спрямовані на можливість самозахисту державним службовцем своєї позиції (наприклад, використання правової допомоги адвоката або іншого уповноваженого ним представника).

Guarantees of the rights of public servants during the application of disciplinary penalties

Stets O. M.

PhD in Law, Associate Professor,

Head of the Department of Constitutional, International and Private Law

Kryvyi Rih Faculty

of the National University "Odesa Law Academy"

Myru avenue, 22, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

orcid.org/0000-0003-4211-2687

stetso@ua.fm

Key words:

disciplinary proceedings, public servant, disciplinary proceedings, guarantees of the rights.

The article is devoted to the study of guarantees of the rights of public servants during the application of disciplinary penalties. Attention is paid to the fact that the establishment of the fact of committing a disciplinary misdemeanor and determining the circumstances that contributed to the formation of assumptions about the possibility of its commission, is within the disciplinary proceedings with a specific subjective composition.

It is substantiated that the guarantees of the rights of a public servant during the application of disciplinary penalties are special legal status guarantees. It is determined that at the stages of initiating a disciplinary case and investigation, a public servant can exercise a specific list of rights provided by the system of general guarantees. Instead, guarantees of the rights of a public servant during the application of disciplinary penalties are valid only from the moment when such a stage of disciplinary proceedings as consideration of the disciplinary case on the merits has begun.

It is proposed the ways to reform the legislation on the public service, which regulates the guarantees of the rights of public servants during the application of disciplinary sanctions in terms of outlining the general and temporal conditions of their possible implementation.

It is established that the guarantees of the rights of public servants during the application of disciplinary penalties characterize the legal status of a public servant in respect of whom disciplinary proceedings have been opened, during the implementation of a set of procedural actions of a competent entity aimed at addressing the possibility of disciplinary liability and imposition of disciplinary penalties.

It is proposed to grade the guarantees of the rights of public servant during the application of disciplinary penalties depending on its direction to: 1) guarantees aimed at ensuring the legality of the disciplinary proceedings (for example, a disciplinary penalty may be imposed only if a disciplinary offense is established; violation of official discipline is imposed only one disciplinary penalty); 2) guarantees aimed at ensuring deterministic conditions for proper clarification of the circumstances of the disciplinary case (for example, a disciplinary penalty should correspond to the severity of the misdemeanor, the guilt of a public servant; when determining the type of penalty must take into account, mitigating or aggravating circumstances, etc.); 3) guarantees, which are aimed at the possibility of self-employment of a public servant of his position (for example, the use of legal assistance of a lawyer or other authorized representative).

Вступ. Правовий статус державного службовця є складноелементною категорією, зміст якої різниться залежно від участі державного службовця у визначених державно-службових право-

відносин. Не є винятком відносини, які пов'язані з притягненням державного службовця до дисциплінарної відповідальності. У разі участі державного службовця у правовідносинах, які пов'язані

з притягненням до дисциплінарної відповідальності як підозрюваного у вчиненні дисциплінарного проступку, на нього поширюються спеціальні гарантії забезпечення прав визначеного учасника дисциплінарного провадження. Вказане зумовлено застосуванням індивідуального підходу в процесі вибору заходів дисциплінарного стягнення до державного службовця залежно від ступеня тяжкості вчиненого проступку і заподіяної шкоди, а також обставин, за яких вчинено проступок. Проблематика визначення гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарних стягнень є надзвичайно актуальною з огляду на докорінні зміни, які відбуваються у всіх сферах суспільного життя, насамперед, у сфері державно-службових відносин.

Теоретичною основою статті є висновки щодо концептуальних засад дисциплінарної відповідальності державних службовців, зроблені такими вченими, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, В.В. Васильківська, В.М. Гаращук, Ю.С. Даниленко, І.І. Задоя, С.В. Ківалов, Л.М. Корнута та ін. Водночас значна кількість питань, пов'язаних з окресленням системи гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарних стягнень та їхнім змістовим наповненням, залишаються невирішеними, особливо в контексті нормативно-правових змін у регулюванні державної служби, що свідчить про актуальність вибраної теми дослідження.

Метою статті є дослідження гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарних стягнень та їхнє змістове наповнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час проходження державної служби державного службовця може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності на підставі та в порядку, визначених законом [1]. За своїм змістом дисциплінарна відповідальність у межах службового права відображає міру обов'язку державного службовця зазнавати негативних наслідків примусового та обмежувального характеру за вчинення дисциплінарного проступку [2, с. 304].

Встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку та визначення обставин, які сприяли формуванню припущення про наявну можливість його вчинення, відбувається в межах дисциплінарного провадження з конкретно визначеним суб'єктом складом. Державний службовець, стосовно якого відкрито дисциплінарне провадження, набуває спеціальних прав, обов'язків та гарантії, які опосередковані його особливим правовим положенням. З цього моменту державний службовець є підозрюваним у вчиненні дисциплінарного проступку та суб'єктом, стосовно якого здійснюється дисциплінарне провадження [3, с. 79].

З огляду на мету цього дослідження видається за доцільне зосередити увагу на гарантіях прав державного службовця під час дисциплінарного провадження. Термін «гарантія» (від франц. «garantie») означає «забезпечення» або «умову, котра забезпечує що-небудь» [4]. До системи гарантії традиційно зараховують систему соціальних, економічних, політичних, культурних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують фактичну реалізацію, охорону та надійний захист певного явища чи об'єкта [5, с. 203]. Особливістю використання категорії «гарантія» у праві є те, що в широкому розумінні її можна тлумачити як сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, які спрямовані на реалізацію прав, усунення можливих перешкод для їх повного та належного здійснення, а також захист від порушень. Відмінності в термінологічному тлумаченні «гарантії» у праві зумовлені предметом правового регулювання та об'єктом, щодо якого встановлено гарантії [6, с. 53].

Гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарних стягнень характеризують правове положення державного службовця, стосовно якого відкрито дисциплінарне провадження, під час реалізації сукупності процедурних дій компетентного суб'єкта, які спрямовані на вирішення питання про можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності та накладення дисциплінарного стягнення.

Видається за доцільне звернути увагу на те, що гарантії прав державного службовця під час застосування дисциплінарних стягнень є: 1) спеціальними юридичними гарантіями в межах службового права у визначених державно-службових правовідносинах; 2) гарантіями забезпечення прав державного службовця. Перша ознака пов'язана з тим, що розглядуваний вид гарантії нормативно визначений нормами службового права (в межах трудового права система гарантії суттєво відрізняється), а їх застосування можливе виключно в межах тих державно-службових правовідносин, які пов'язані з притягненням до дисциплінарної відповідальності. Щодо об'єкта забезпечення, то йдеться про права державного службовця як учасника визначених державно-службових правовідносин, тому гарантії прав державного службовця під час застосування дисциплінарних стягнень мають статусний характер. Водночас набуття цього різновиду гарантії впливає на зміну структури правового статусу державного службовця через якісне розширення його складових елементів.

З огляду на формулювання назви ст. 74 Закону України «Про державну службу» – «Гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарного стягнення» [1] очевидним є те,

що сфера застосування цього різновиду гарантій обмежується не лише видом правовідносин, але й конкретним етапом їх реалізації. Нормативне закріплення поняття «дисциплінарне провадження» в службовому законодавстві відсутнє. Натомість визначено перелік того, що має бути реалізовано в межах дисциплінарного провадження: прийнято рішення про порушення дисциплінарного провадження; сформовано дисциплінарну комісію та її склад; визначено повноваження дисциплінарної комісії та основні засади її роботи; сформовано дисциплінарну справу; прийнято рішення за результатами розгляду дисциплінарної справи [7]. З цього приводу слушною є позиція Л.М. Корнути щодо стадійності дисциплінарного провадження щодо державних службовців шляхом виокремлення основних стадій: 1) порушення дисциплінарної справи; 2) дисциплінарне розслідування; 3) розгляд дисциплінарної справи по суті та прийняття рішення [8].

Таким чином, гарантії прав державного службовця під час застосування дисциплінарних стягнень не можуть бути застосовані на стадіях порушення дисциплінарної справи та розслідування; вони діють виключно з моменту, коли розпочато таку стадію дисциплінарного провадження, як розгляд дисциплінарної справи по суті.

Щодо переліку гарантій прав державного службовця під час застосування дисциплінарних стягнень, то визначено ст. 74 Закону України «Про державну службу» [1]. Виходячи з якісно-змістовних ознак встановлених гарантій, їх можна класифікувати залежно від спрямування:

1) гарантії, які спрямовані на забезпечення законності процедури розгляду дисциплінарної справи. До них можна зарахувати те, що дисциплінарне стягнення може бути накладено тільки в разі встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку та вини державного службовця (ч. 2 ст. 74), за кожне порушення службової дисципліни накладається лише одне дисциплінарне стягнення (ч. 3 ст. 74), дисциплінарне стягнення до державного службовця застосовується не пізніше шести місяців із дня виявлення дисциплінарного проступку, без урахування часу тимчасової непрацездатності або перебування у відпустці, а також не застосовується, якщо минув один рік після його вчинення (ч. 5 ст. 74);

2) гарантії, які спрямовані на забезпечення детермінованих умов належного з'ясування обставин дисциплінарної справи. Це стосується, наприклад, таких положень: дисциплінарне стягнення має відповідати ступеню тяжкості вчиненого проступку та ступеню вини державного службовця, під час визначення виду стягнення необхідно враховувати характер проступку, обставини, за яких він був вчинений, обставини, що

пом'якшують чи обтяжують відповідальність, а також результати оцінювання службової діяльності державного службовця, наявність заохочень, стягнень та його ставлення до служби (ч. 1 ст. 74), вчинення державним службовцем діянь у стані крайньої потреби або необхідної оборони виключають можливість застосування дисциплінарного стягнення (ч. 2 ст. 74), дисциплінарне стягнення не може бути застосоване під час відсутності державного службовця на службі у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, під час перебування його у відпустці або відрядженні (ч. 4 ст. 74);

3) гарантії, які спрямовані на застосування заходів захисту державним службовцем своєї позиції. Наприклад, право на ознайомлення з матеріалами дисциплінарної справи, право на оскарження застосованого до нього дисциплінарного стягнення у визначеному порядку (ч. 6 ст. 74), використання правової допомоги адвоката або іншого уповноваженого ним представника (ч. 7 ст. 74).

Окремі гарантії прав державного службовця під час застосування дисциплінарних стягнень потребують деталізації змісту. Так, забезпечення того, що дисциплінарне стягнення може бути накладено лише в разі встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку та вини державного службовця, частково корелює з положеннями ч. 1 ст. 65 Закону України «Про державну службу» [1]. Відповідно, підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку. При цьому така умова накладення дисциплінарного стягнення, як встановлення факту вини державного службовця, є некоректною, оскільки вина є невід'ємним елементом складу дисциплінарного проступку, що характеризує його суб'єктивну сторону. Таким чином, встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку передбачає встановлення в сукупності об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони (вини). Доцільним є внесення змін до ч. 2 ст. 74 шляхом її корегування: «Дисциплінарне стягнення може бути накладено тільки у разі встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку».

Стосовно забезпечення застосування дисциплінарного стягнення до державного службовця не пізніше шести місяців із дня виявлення дисциплінарного проступку необхідно зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 65 Закону України «Про державну службу» державного службовця не може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності, якщо минуло 6 місяців із дня, коли керівник державної служби дізнався або мав дізнатися про вчинення дисциплінарного проступку, не враховуючи час тимчасової непрацездатності державного службовця чи перебування

його у відпустці, або якщо минув 1 рік після його вчинення або постановлення відповідної окремої ухвали суду [1]. Тобто між положеннями ст.ст. 65, 74 Закону України «Про державну службу» щодо а) моменту, з якого обчислюється строк накладення дисциплінарного стягнення та б) застережень до загального правила обрахування строків можливості накладення дисциплінарного стягнення наявні суперечності. У значенні ст. 65 закону використовується темпоральний критерій «дівзнався або мав дівзнатися про вчинення дисциплінарного проступку», а у значенні ст. 74 – «виявлення дисциплінарного проступку». Варто вказати, що факт обізнаності про вчинення дисциплінарного проступку державним службовцем пов'язаний виключно з керівником державної служби, а факт виявлення дисциплінарного проступку – із суб'єктами, які уповноважені на здійснення контролю за дотриманням службової дисципліни (безпосереднім керівником, керівником державної служби державного органу та суб'єктом призначення). Щодо застережень до загального правила обрахування строків можливості накладення дисциплінарних стягнень та притягнення до дисциплінарної відповідальності, то в першому випадку встановлено часові межі («якщо минув 1 рік після його вчинення або постановлення відповідної окремої ухвали суду», ч. 3

ст. 65), а в другому – «якщо минув один рік після його вчинення». Доцільною є уніфікація положень ст.ст. 65 та 74 шляхом використання єдиних критеріїв визначення періоду, в межах якого можливе притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності та застосування до нього дисциплінарного стягнення.

Висновки. Підсумовуючи, доходимо висновку, що гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарних стягнень характеризують правове положення державного службовця, стосовно якого відкрито дисциплінарне провадження, під час реалізації сукупності процедурних дій компетентного суб'єкта, які спрямовані на вирішення питання про можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності та накладення дисциплінарного стягнення. Запропоновано шляхи реформування законодавства про державну службу, якими врегульовано гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарних стягнень у частині окреслення загальних та темпоральних умов їх реалізації. Важливість та широке коло суспільних відносин, у межах яких державних службовців може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності та розвиток елементів механізму правового регулювання державно-службових відносин опосередковують потребу здійснення подальших досліджень цієї проблематики.

Література

1. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 05.01.2021 р.).
2. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні : організаційно-правові засади : монографія. Харків : Право, 2005. 304 с.
3. Новак О.Д. Про учасників дисциплінарного провадження щодо державних службовців. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013 № 6-3. Том 1. Ст. 76–80.
4. Юридична енциклопедія. Київ, 1998. Т. 1. 555 с.
5. Скаун О.Ф. Теория государства и права : учебник. Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
6. Крисань Т.Є. Теоретико-правова характеристика категорії «юридична гарантія»: загальнотеоретичний аналіз. *Часопис цивілістики*. 2013. Вип. 14. С. 51–54.
7. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 р. № 1039. Дата оновлення: 08.08.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2019-%D0%BF#n8> (дата звернення: 05.01.2021 р.).
8. Корнута Л.М. Дисциплінарна відповідальність державного службовця в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2013. 224 с.

References

1. Pro Derzhavnu Sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII. [On public service]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>. [in Ukrainian].
2. Bytiak, Yu.P. (2005) Derzhavna sluzhba v Ukraini : orhanizatsiino-pravovi zasady [Public service in Ukraine: organizational and legal grounds], monohrafiia. Kh.: Pravo, p. 304. [in Ukrainian].
3. Novak, O.D. (2013) Pro uchashnykiv dystsyplinarnoho provadzhennia shchodo derzhavnykh sluzhbovtziv [About participants of disciplinary proceedings concerning public servants]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia, № 6-3, tom 1, p. 76–80. [in Ukrainian].
4. Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]. K., 1998. t. 1: p. 555 [in Ukrainian].

5. Skakun, O.F. (2000) *Teoryia hosudarstva y prava* [Theory of State and Law]. Uchebnyk. Kh.: Konsum; Un-t vnutr. del, p. 704. [in Russian].
6. Krysan, T.Ye. (2013) *Teoretyko-pravova kharakterystyka katehorii «iurydychna harantiia»: zahalnoteoretychnyi analiz* [Theoretical and legal characteristics of the category «legal guarantee»: general theoretical analysis]. *Chasopys tsyvilistyky*, Vyp. 14, p. 51-54. [in Ukrainian].
7. *Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia dystsyplinarnoho provadzhennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.12.2019 r. № 1039.* [About the statement of the Order of implementation of disciplinary proceedings]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2019-%D0%BF#n8>. [in Ukrainian].
8. Kornuta, L.M. (2013) *Dystsyplinarna vidpovidalnist derzhavnoho sluzhbovtsia v Ukraini* [Disciplinary liability of a public servant in Ukraine]. *Dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.07.* Odesa, p. 224. [in Ukrainian].

Мирні зібрання як адміністративно-правова гарантія діяльності релігійних організацій

Чорнописька В. З.

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

вул. Князя Романа, 1/3, Львів, Україна

orcid.org/0000-0002-3230-5971

Vika_Ch07@ukr.net

Ключові слова:

адміністративно-правова гарантія, діяльність релігійних організацій, мирні зібрання, релігійні зібрання, Конституція України, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», Кодекс адміністративного судочинства України.

У статті на основі чинного національного законодавства проаналізовано мирні зібрання як адміністративно-правову гарантію діяльності релігійних організацій. Основними формами мирних релігійних зібрань, згідно зі ст. 21 ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації», є богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії. Відповідно, кожній релігійній організації гарантується право на їх безперешкодне проведення.

Зазначено, що упродовж останніх років простежується позитивна динаміка зі зменшення кількості випадків втручання органів влади в реалізацію права на мирні релігійні зібрання. Разом із тим як у законодавстві, так і на практиці залишається чимало проблемних питань, які негативно впливають на свободу мирних релігійних зібрань. Ці чинники можуть бути використанні для погіршення становища реалізації цього права, зокрема в разі зміни тенденцій державної політики.

З'ясовано, що ключовими викликами для свободи мирних релігійних зібрань є: невиконання державою своїх позитивних зобов'язань щодо мирних зібрань; існування та періодичне використання місцевих положень, які незаконно обмежують право на мирні релігійні зібрання; застосування до учасників зібрань адміністративної відповідальності за порушення порядку проведення мирних зібрань, якого не існує; наявність дискримінаційного регулювання щодо окремих мирних релігійних зібрань, зокрема на регіональному рівні; незаконні втручання в реалізацію права на мирні релігійні зібрання з боку правоохоронних органів та обмежені можливості для ідентифікації конкретних осіб, які здійснюють таке втручання.

Визначено оптимальні варіанти подолання цих викликів: зміна правозастосовної практики; внесення певних змін до законодавства з метою коригування практики та кращої визначеності порядку проведення мирних релігійних зібрань; прийняття окремого закону щодо мирних зібрань, який і визначатиме мирні релігійні зібрання.

Peaceful assemblies as an administrative and legal guarantee of activities of religious organizations

Chornopyska V. Z.

Candidate of Historical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Civil Law and Procedure

Institute of Law, Psychology and Innovative Education

of the Lviv Polytechnic National University

Kniazia Romana str., 1/3, Lviv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-3230-5971

Vika_Ch07@ukr.net

Key words:

administrative and legal guarantee, activity of religious organizations, peaceful assemblies, religious assemblies, Constitution of Ukraine, Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”, Code of Administrative Procedure of Ukraine.

The article analyzes peaceful assemblies as an administrative and legal guarantee of religious organizations on the basis of current national legislation. The main forms of peaceful religious gatherings, according to Art. 21 of the Law “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”, there are services, religious rites, ceremonies and processions. Accordingly, every religious organization is guaranteed the right to conduct them without hindrance.

It is noted that in recent years there has been a positive trend in reducing the number of cases of government interference in the exercise of the right to peaceful religious assembly. However, both in law and in practice, there are still many problematic issues that negatively affect the freedom of peaceful religious assembly. These factors can be used to worsen the implementation of this right, in particular in the event of a change in existing trends in public policy.

It was found that the key challenges to the freedom of peaceful religious assembly are: the state’s failure to fulfill its positive obligations regarding peaceful assembly; the existence and periodic use of local provisions that illegally restrict the right to peaceful religious assembly; application of administrative liability to the participants of the meetings for violation of the non-existent procedure for holding peaceful meetings; the existence of discriminatory regulation of certain peaceful religious gatherings, in particular at the regional level; illegal interference in the exercise of the right to peaceful religious assembly by law enforcement agencies and limited opportunities to identify specific individuals who carry out such interference.

The best options for overcoming these challenges are identified: changing law enforcement practices; making certain changes to the legislation in order to adjust the practice and better define the procedure for holding peaceful religious meetings; adoption of a separate law on peaceful assemblies, which will determine peaceful religious assemblies.

Постановка проблеми. Розвиток правової держави в контексті євроінтеграційних прагнень України зумовлює формування ефективного механізму реалізації права громадян на мирні зібрання. Від часу здобуття Україною незалежності державна політика щодо мирних зібрань визначалася різними фазами, коли держава здебільшого не перешкождала реалізації права на мирні зібрання і це право надмірно обмежувалося. Однак навіть у періоди, коли центральна влада особливо не втручалась у реалізацію цього права, на місцевому рівні негативна практика

існувала. Балансування права на проведення мирних зібрань релігійних організацій у регіонах здебільшого залежить від того, яка конфесія в них домінує. Це загрожує тому, що релігійна свобода більшості набуватиме абсолютного характеру, що є несумісним зі свободою релігійних меншин. Держава покликана балансувати конкуруючі релігійні потреби різних громад, які бажають проводити мирні зібрання, а в разі нездатності забезпечення їхнього мирного характеру заборона має бути пропорційною до усіх без винятку релігійних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації та проведення зборів, мітингів, вуличних походів й демонстрацій, а також порушення їх порядку аналізувалася низкою українських вчених. Питання кримінально-правової охорони громадського порядку, поняття, види й кваліфікація одиничних злочинів у порушенні цього права аналізувалися в працях В. Кузнєцова, І. Копотуна, О. Зінченко та ін. Мирні зібрання в контексті адміністративного права розглядали такі дослідники: Д. Вовк, Є. Кобрусєва, Р. Мирнюк, О. Олійничук. Незважаючи на значний внесок науковців у цьому напрямі, проблема мирного зібрання як адміністративно-правової гарантії діяльності релігійних організацій не виступала предметом окремої наукової розвідки, що посилює актуальність нашої статті.

Метою статті є на основі чинного національного законодавства проаналізувати мирні зібрання як адміністративно-правову гарантію діяльності релігійних організацій.

Виклад основного матеріалу. Конституція України у ст. 39 мирними заходами називає збори, мітинги, походи та демонстрації [1]. Втім цей перелік не є вичерпним, так, ст. 281 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) визначає збори, мітинги, походи, демонстрації та інші мирні зібрання, тобто передбачає можливість їх прояву в інших формах. Відповідно до ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» до мирних заходів належать і релігійні зібрання, які проводяться релігійними організаціями [2]. Такими зібраннями є публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ч. II ст. 11 визначає, що реалізація права на свободу зібрань та об'єднання не підлягає жодним обмеженням. Винятком можуть бути лише ті, що передбачені законом: в інтересах національної чи громадської безпеки; запобігання заворушенням або злочинам; охорона здоров'я чи моралі; захист прав і свобод інших осіб [3]. Зауважимо, що ця стаття дозволяє адміністративним органам, збройним силам, поліції певної держави в разі об'єктивних підстав запроваджувати законні обмеження на реалізацію цього права.

Право громадян України на мирні зібрання гарантується ч. I ст. 39 Конституції України, які можуть мирно збиратися, без зброї та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, втім про їх проведення зобов'язані завчасно повідомити в органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування. Ч. 2 цієї статті визначено, що обмеження реалізації такого права може встановлюватися судом відповідно до закону в інтересах національної безпеки та громадського порядку

задля запобігання заворушень або злочинів, для охорони здоров'я населення та захисту прав і свобод інших людей [1].

Конституція України у ст. 35 надає кожному право на свободу світогляду та віросповідання, що дає змогу безперешкодно здійснювати одноособово або колективно релігійні культу та ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Обмежуватися це право може лише законом в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення чи захисту прав й свобод інших людей. Також аналогічне право гарантується кожному громадянину за ст. 3 ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» й підлягає обмеженням у разі такої самої необхідності [4]. Отже, право на мирні зібрання, а також релігійні, не може бути обмежене, окрім випадків, передбачених законодавцем.

Відмінністю між організацією мирних зібрань громадян і релігійних зібрань є встановлення термінів повідомлення їх проведення. Так, ст. 39 Конституції України передбачається завчасне сповіщення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування про проведення мирного зібрання, втім не встановлено конкретних строків [1]. Така невизначеність викликала різне застосування цієї норми, часто використовувались судами як важіль у розправі з опозиційними об'єднаннями, а тому вказувала на необхідність її законодавчого врегулювання.

За конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України офіційне тлумачення цієї норми надав Конституційний Суд України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001: «Строки не повинні обмежувати право громадян, передбачене ст. 39 Конституції України, а повинні бути його гарантією та водночас надавати можливість відповідним органам виконавчої влади або органам місцевого самоврядування вжити належних заходів для безперешкодного проведення мирних заходів, забезпечення громадського порядку, прав та свобод інших людей» [5].

Ст. 21 ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» надає право на безперешкодне проведення релігійних зібрань (богослужінь, релігійних обрядів, церемоній, процесій) у культових будівлях та прилеглий території, установах релігійних організацій, у місцях паломництва, на кладовищах, в крематоріях, у місцях окремих поховань, помешканнях громадян, а також з ініціативи трудових колективів та за згодою адміністрації в організаціях, установах, підприємствах.

Втім щодо випадків проведення публічних релігійних зібрань Законом передбачено окремий порядок їх проведення. У ст. 21 Закону визначено, що потрібен відповідний дозвіл місцевої державної адміністрації, виконавчого комітету міської,

селищної, сільської, рад, до яких подається клопотання про видачу не пізніше як за десять днів до призначеного строку проведення такого релігійного зібрання, окрім екстрених ситуацій [4].

Варто зауважити, що істотні зміни щодо нормативного регулювання реалізації права громадян на мирні релігійні зібрання відбулися на підставі рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 року № 1-13/2016 [6]. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини В.В. Лутковська звернулася з конституційним поданням стосовно офіційного тлумачення норми завчасного повідомлення у строк не менше десяти щодо проведення публічних релігійних зібрань (богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій). Конституційний суд України визнав ч. 5 ст. 21 ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» неконституційною та такою, яка втратила чинність.

Конституційний суд чітко заявив, що в демократичній державі не може бути дискримінації релігійних організацій у реалізації їхнього права на мирні зібрання. У своєму рішенні Суд зауважив, що Основний Закон «зобов'язує державу створити єдиний правовий механізм, який регулює проведення громадянами, громадськими чи релігійними організаціями, іншими суб'єктами права публічних мирних зібрань релігійного та нерелігійного характеру» [6].

Нині місцеві органи влади позбавлені права видавати дозволи на мирні зібрання релігійного характеру. Єдиною вимогою до проведення публічних мирних зібрань, як релігійних, так і нерелігійних, є мирний характер та повідомлення в органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування. Таке сповіщення органів влади, насамперед, має слугувати гарантією реалізації права громадян на релігійні зібрання. Упродовж цього строку владні органи мають здійснити низку підготовчих заходів із метою забезпечення безперешкодного проведення релігійних зібрань, підтримання громадського порядку, охорони прав й свобод інших людей. Окрім цього, строк завчасного повідомлення має бути достатнім для того, щоб органи влади могли з'ясувати законність релігійного зібрання та у разі потреби, відповідно до ч. II ст. 39 Конституції України, звернутися до суду щодо вирішення спірних питань.

Зміни до Кодексу адміністративного судочинства України, які набули чинності 15 грудня 2017 року, зробили цю процедуру обмеження мирних зібрань досить сприятливою для їх організаторів. Так, законодавець встановив обов'язок позивача (орган влади) вжити заходів для ознайомлення організаторів мирних зібрань зі змістом та додатками до позовної заяви про встановлення обмеження мирних зібрань, а також оприлюднив

це на своєму офіційному вебсайті. У разі невідповідності заяви ст. 160 КАСУ суд залишає її без руху з можливістю усунути недоліки лише упродовж 12 годин. Також відповідно до ч. 4 цієї статті суд позовну заяву залишає без розгляду, якщо вона надійшла пізніше ніж за 24 години до запланованого часу проведення зібрання. Окрім цього, позовну заяву суд залишає без розгляду у випадках: неявки позивача на судові засідання (незважаючи на жодні обставини); надходження клопотання позивача про розгляд справи без його присутності; залишення позивачем зали до моменту виходу суду до нарадчої кімнати. Разом із тим позивач зобов'язаний обґрунтувати необхідність встановлення обмеження щодо проведення мирного зібрання в демократичному суспільстві та пропорційність запропонованого в позовній заяві способу обмеження. Отже, законодавець унеможливив негативну практику, коли суди систематично розглядали справи про обмеження мирних зібрань без участі сторін (нерідко організатори мирних зібрань навіть не були повідомлені про судові засідання щодо заборони) та про судові рішення дізнавалися за кілька годин до їх запланованого початку [2]. Новий КАСУ значно лімітував процесуальні можливості органів влади накладати обмеження на реалізацію громадянами права на мирні зібрання.

Також новелою є те, що в разі прийняття рішення про обмеження права на мирні зібрання суд має застосувати найменш обтяжливий спосіб для відповідача, ніж запропонував позивач. Також КАСУ передбачає спрощену процедуру подачі апеляційної скарги: не пізніше наступного дня після його проголошення, і вона розглядається у дводенний строк із моменту надходження. У разі надходження менш як за два календарні дні до запланованого проведення мирного зібрання – невідкладно з повідомленням учасників справи [2].

Варто зауважити, що ЗУ «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» визначає, що законодавчі вимоги щодо додержання тиші не поширюються на проведення мирних зібрань [7]. До обов'язків Національної гвардії України законодавець зараховує участь у забезпеченні громадської безпеки та охорони громадського порядку в процесі проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій чи інших масових заходів (ст. 2) [8]. Разом із тим ЗУ «Про національну поліцію» не містить згадки про мирні зібрання, втім участь поліції у забезпеченні громадського порядку під час мирних зібрань може бути введена із загальних завдань цього органу правопорядку [9]. Всі інші питання, що виникають у процесі організації та проведення мирних зібрань, не визначаються національним законодавством, або таке правове регу-

лювання чи практика його тлумачення є досить суперечливими.

Те, що КАСУ не згадує релігійні організації й не визначає кола осіб, які можуть організувати або брати участь у мирному зібранні, знову дає підстави для неоднозначного тлумачення та дискримінаційного ставлення до релігійних організацій у реалізації їхнього права на мирні релігійні зібрання.

У ч. I ст. 185-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачено «відповідальність за порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій» [10]. Протиправні діяння можуть вчинятися у формі завдання шкоди приватній чи державній власності, порушення правил громадського порядку або дорожнього руху тощо. Окрім цього, правопорушення може вчинюватись шляхом бездіяльності, приміром, у формі відмови учасників таких заходів розійтися після того, як заходи оголошуються закритими.

У ч. II ст. 185-1 КУпАП визначено посилену адміністративну відповідальність у разі повторного вчинення упродовж року після застосування заходів адміністративного стягнення дій, передбачених ч. I ст. 185-1 КУпАП [10]. Європейський суд із прав людини у справі Веренцова чітко засвідчив е, що цю статтю не можна застосовувати у зв'язку з відсутністю визначеного законом порядку проведення мирних зібрань, втім сама стаття залишається чинною. Крім того, суди неодноразово накладали стягнення на релігійні організації за цією статтею.

У західній правовій практиці визначення порядку проведення мирних зібрань слугує тому, щоб держава якомога ефективніше реалізовувала свої позитивні зобов'язання щодо мирних зібрань. Українське законодавство не передбачає переліку позитивних обов'язків держави, тобто послуг, якими органи влади, отримавши сповіщення про проведення мирних зібрань, забезпечують учасників мирних зібрань. Відповідно, це значно збільшує ризики невиконання державою своїх позитивних обов'язків щодо мирних зібрань.

Висновки. Таким чином, цілком підтримуємо позицію рішення Конституційного суду України, що Основний Закон зобов'язує державу виро-

бити єдиний правовий механізм, який регулюватиме проведення громадянами, громадськими чи релігійними організаціями, іншими суб'єктами права публічних мирних зібрань як релігійного, так і нерелігійного характеру. Основними формами мирних релігійних зібрань, згідно зі ст. 21 ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації», є богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії. Відповідно, кожній релігійній організації гарантується право на їх безперешкодне проведення.

Варто зазначити, що упродовж останніх років простежується позитивна динаміка зі зменшення кількості випадків втручання органів влади в реалізацію права на мирні релігійні зібрання. Разом із тим як у законодавстві, так і на практиці залишається чимало проблемних питань, які негативно впливають на свободу мирних релігійних зібрань. Ці чинники можуть бути використані для погіршення становища реалізації цього права, зокрема в разі зміни тенденцій державної політики. Нині ключовими викликами для свободи мирних релігійних зібрань є: невиконання державою своїх позитивних зобов'язань щодо мирних зібрань; існування та періодичне використання місцевих положень, які незаконно обмежують право на мирні релігійні зібрання; застосування до учасників зібрань адміністративної відповідальності за порушення порядку проведення мирних зібрань, якого не існує; наявність дискримінаційного регулювання щодо окремих мирних релігійних зібрань, зокрема на регіональному рівні; незаконні втручання в реалізацію права на мирні релігійні зібрання з боку правоохоронних органів та обмежені можливості для ідентифікації конкретних осіб, які здійснюють таке втручання.

Потенційним ризиком для свободи мирних релігійних зібрань є також відсутність сталого та зрозумілого регулювання щодо випадків зловживання правом на мирні релігійні зібрання. Оптимальними варіантами подолання цих викликів є зміна правозастосовної практики, внесення певних змін до законодавства з метою коригування практики та кращої визначеності порядку проведення мирних релігійних зібрань, прийняття окремого закону щодо мирних зібрань, який і визначатиме мирні релігійні зібрання.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.11.2020).
2. Кодекс адміністративного судочинства України. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 29.11.2020).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 29.11.2020).
4. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

5. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text> (дата звернення: 19.11.2020).
6. Рішення конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 1-13/2016. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text> (дата звернення: 19.11.2020).
7. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення: 19.11.2020).
8. Закон України «Про Національну гвардію України». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 19.11.2020).
9. Закон України «Про національну поліцію». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 19.11.2020).
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 19.11.2020).
11. Вовк Д.О. Як українські суди балансують релігійну свободу: аналіз у контексті світськості. *Інститут релігійної свободи. Офіційний вебсайт*. URL: https://old.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1556%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=uk (дата звернення: 19.11.2020).
12. Справа «Веренцов проти України». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text (дата звернення: 19.11.2020).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy. (28.06.1996). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 29.11.2020).
2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]: Zakon Ukrainy. (06.07.2005). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (data zvernennia: 29.11.2020).
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. (04.11.1950). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 29.11.2020).
4. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii [On freedom of conscience and religious organizations]: Zakon Ukrainy. (23.04.1991). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (data zvernennia: 19.12.2020).
5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 4-рп/2001 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 4-рп / 2001]. (19.04.2001). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text> (data zvernennia: 19.11.2020).
6. Rishennia konstytutsiinoho sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny piatoi statti 21 Zakonu Ukrainy “Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii” (sprava pro zavchasne spovishchennia pro provedennia publichnykh bohosluzhin, relihiinykh obriadi, tseremonii ta protsesii) № 1-13/2016 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the constitutionality of the provisions of part five of Article 21 of the Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations” services, religious rites, ceremonies and processions) № 1-13 / 2016]. (08.09.2016). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text> (data zvernennia: 19.11.2020).
7. Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemiolohichnoho blahopoluchchia naseleння [On ensuring the sanitary and epidemiological well-being of the population]: Zakon Ukrainy. (24.02.1994). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (data zvernennia: 19.11.2020).
8. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy [On the National Guard of Ukraine]: Zakon Ukrainy. (13.03.2014). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (data zvernennia: 19.11.2020).

9. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]: Zakon Ukrainy. (02.07.2015). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (data zvernennia: 19.11.2020).
10. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses]: Zakon Ukrainy. (07.12.1984). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (data zvernennia: 19.11.2020).
11. Vovk, D.O. (2015). Yak ukrainski sudy balansuiut relihiinu svobodu: analiz u konteksti svitskosti [How Ukrainian courts balance religious freedom: an analysis in the context of secularism]. Instytut relihiinoi svobody. URL: https://old.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1556%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=uk (data zvernennia: 19.11.2020).
12. Sprava “Vierentsov proty Ukrainy” [The case of Verentsov v. Ukraine. Database “Legislation of Ukraine”]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Tex (data zvernennia: 19.11.2020).

РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.7(73+477) (Кримінологія)

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-26>

Економічна злочинність і світова коронакриза: нові виклики для глобалізації

Каменський Д. В.

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства*

Бердянський державний педагогічний університет

вул. Шмідта, 4, Бердянськ, Запорізька область, Україна

orcid.org/0000-0002-3610-2514

dm.kamensky@gmail.com

Ключові слова:

*глобалізація, пандемія
COVID-19, економічна зло-
чинність, кримінальне право,
юридична компаративістика,
бізнес.*

У статті комплексно досліджено питання, пов'язані з трансформацією економічної злочинності в період світової глобалізації, та, зокрема, глобального впливу пандемії COVID-19. Запропоновано аргументи на користь авторської ідеї про напрями вдосконалення механізму кримінально-правової охорони вітчизняної економіки в умовах нових викликів. Констатовано, що в сучасних суспільствах фіксується поява нових видів економічних злочинів, зростання економічної злочинності загалом та її адаптація до різноманітних соціально-економічних змін.

Підтримано висловлену в літературі позицію про те, що сьогодні виникає необхідність у ґрунтовному, системному, комплексному дослідженні тенденцій розвитку саме галузевого права (законодавства) в умовах глобалізації. Визначено, що всебічне осмислення цього феномену на високому науковому рівні, не востаннє на рівні галузевих юридичних наук, сприятиме, з одного боку, мінімізації негативного впливу процесу глобалізації на різні аспекти життя окремо взятої людини й загалом суспільства, а з іншого – втіленню позитивних аспектів глобалізації, зокрема, шляхом успішної імплементації загальноновизнаних європейських і світових правових стандартів, принципів і цінностей.

Виявлено, що 2020 рік поставив перед сучасним інтегрованим, як ніколи раніше, світом нові виклики: власне пандемія COVID-19, яка опосередковано змусила країни об'єднатися перед головною загрозою для охорони здоров'я; також, у поєднаному режимі, нові форми злочинної поведінки «білих комірців», яка відтепер виходить далеко за межі державних кордонів.

Глобалізація злочинності разом із економічною глобалізацією, що слугує, так би мовити, загальним фоном, вимагає від експертів у галузі порівняльних кримінально-правових досліджень посилення міжнародної співпраці та розроблення шляхів розв'язання низки питань, пов'язаних із протидією злочинній поведінці, що вже давно виходить за межі національних кримінально-правових систем.

Обґрунтовано висновок про те, що сучасні глобалізаційні, зокрема пов'язані з безпекою, тренди впливають на процеси перманентного зближення кримінального права окремих держав. Це актуалізує ретельне вивчення питань про часткове змішування норм кримінального права як на рівні правових сімей, так і, більш предметно, на рівні правових систем окремих держав. Також висловлено позицію про те, що феномен глобалізації повинен активізувати порівняльно-правові дослідження в галузі кримінального права.

Economic crime and the world coronavirus crisis: new challenges for globalization

Kamensky D. V.

*Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Law
Berdyansk State Pedagogical University
Schmidt str., 4, Berdyansk, Zaporizhzhia region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3610-2514
dm.kamensky@gmail.com*

Key words:

*globalization, COVID-19
pandemic, economic crime,
criminal law, comparative legal
studies, business.*

The article comprehensively examines the issues related to the transformation of economic crime in the period of globalization and, in particular, the global impact of the COVID-19 pandemic. Arguments in favor of the author's idea of ways to improve the mechanism of criminal law protection of the domestic economy in the face of new challenges. It is stated that in modern societies the emergence of new types of economic crimes, the growth of economic crime in general and its adaptation to various socio-economic changes.

The position expressed in the literature under which today there is a need for a thorough, systematic, comprehensive study of trends in the development of industry law (legislation) in the context of globalization is supported. It is determined that a comprehensive understanding of this phenomenon at a high scientific level, not least at the level of branch legal sciences, will help, on the one hand, to minimize the negative impact of globalization on various aspects of life and society as a whole, and on the other – to implement positive aspects of globalization, in particular through the successful implementation of universally recognized European and world legal standards, principles and values.

It turns out that the year 2020 posed new challenges to the modern integrated world like never before: the COVID-19 pandemic itself, which indirectly forced countries to unite in the face of a major health threat; also, in a combined mode, new forms of criminal behavior of “white-collar workers”, which now extends far beyond state borders.

The globalization of crime, together with economic globalization, which serves, so to speak, as a general background, requires experts in the field of comparative criminal law to strengthen international cooperation and develop ways to address a number of issues related to combating criminal behavior that has long gone beyond boundaries of national criminal justice systems.

The conclusion that modern globalization, including related to security, trends affect the processes of permanent convergence of criminal law of individual states is made. This actualizes a detailed study of the issues of partial mixing of criminal law at the level of legal families, and, more specifically, at the level of legal systems of individual states. The position is also expressed that the phenomenon of globalization should intensify comparative legal research in the field of criminal law.

Вступ. Під час висвітлення «білокомірцевого» сегменту кримінально-правових досліджень особливу увагу варто присвятити вивченню глобалізаційних тенденцій у сучасному світі та, відповідно, у міждержавних економічних відносинах. Сьогодні можна спостерігати за активними процесами диджиталізації, комунікації, стирання мовних бар'єрів, міграції робочої сили та капіталу, спільного дослідження космосу, реаліза-

ції міжнародних дослідницьких проєктів майже у всіх сферах життєдіяльності, активної транснаціоналізації бізнесу тощо. Такі тренди не можуть не впливати, бодай опосередковано, на правову систему загалом і галузь кримінального права зокрема. Сьогодні в багатьох державах світу констатується поява нових видів економічних злочинів, кількісне зростання проявів економічної злочинності загалом та її адаптація до різних

соціально-економічних змін [1, с. 370]. Тут варто послатися на влучне спостереження Гая Стесенса: сучасні суспільства дедалі частіше мають справу з видами економічної злочинності, які були невідомі в XIX столітті, коли було створено більшість європейських систем кримінального судочинства. Нині прокуратура та суди стикаються зі щораз більшою проблемою економічної злочинності, якої раніше не існувало. Корпорації відіграють важливу роль у відповідних процесах протиправної поведінки, оскільки лєвова частка ділової діяльності у світі приписується саме корпоративному бізнесу [2, с. 493].

Постановка завдання. Метою статті є виявлення основних напрямів трансформації проявів економічної злочинності в період світової економічної глобалізації та, зокрема, глобального впливу пандемії COVID-19 (протягом 2020 р.).

Виклад основного матеріалу. Сьогодні термін «глобалізація» асоціюється передусім із різними формами зв'язків між бізнесом та урядом поза національними (внутрішніми) ринковими системами. Отже, це означає певну ерозію державної суверенності, а також порушує провокаційні питання щодо значення демократії, суспільної активності та суверенітету [3, с. 380].

У запропонованому дискурсі, бодай відчутному, тенденції глобалізації в сучасному світі не можна ігнорувати економічну глобалізацію – явище, яке набуває особливого значення, зокрема, для цілей здійснюваного в межах статті дослідження. Сучасні західні теорії глобалізації активно описують макропроцеси соціально-економічного розвитку протягом 1970–2000-х років, коли обсяги торгівлі та руху капіталу між країнами та навіть світовими регіонами істотно збільшилися. Було започатковано нові відносини між суб'єктами економічної діяльності, між економікою та політикою, виробництвом і фінансами, балансом сил, новими та досі невідомими формами конкуренції. Економіки багатьох країн, особливо Китаю, набули ознак очевидної експортної орієнтації. Починаючи із середини 70-х років поява надзвичайно динамічного торгового блоку у Східній Азії зрештою стала найбільш приголомшливою рисою світової комерції. Японія втратила своє економічне лідерство в останнє десятиліття XX століття, а Китай, навпаки, став центром міжнародної торгівлі [4, с. 21].

У міру того, як тенденції глобалізації набирають обертів, національні економіки стають дедалі більш інтернаціоналізованими та взаємозалежними, а економічні показники окремих національних держав зменшуються пропорційно. Одним із наслідків такого розвитку подій є те, що регуляторні органи й відповідні процеси контролю та регламентації набувають міжюрисдикційних

ознак, тоді як з'являються нові параметри глобального управління [5, с. 7].

На підтвердження цієї тези зазначу, що Україна, як і низка інших нещодавно створених східноєвропейських держав, відчула вплив глобалізації уже в перші місяці незалежності, коли її економіка, валютна, фінансова системи, а також соціальна сфера стали відкритими для світу й особливо для тих держав, які представляють умовні авангарди глобалізаційних трендів. Будучи дедалі активніше залученою до процесів глобалізації та інтегрованості, наша держава має, з одного боку, усі шанси скористатися її перевагами, а з іншого – стає більш відкритою, а отже й менш захищеною перед новими викликами та загрозами, що вимагають рішучого, оперативного реагування [6, с. 466–467].

Правова глобалізація, як певною мірою похідне від економічної глобалізації явище, полягає у створенні системи правових приписів, а також міждержавної міжнародно-правової системи, яка організовує, забезпечує та координує глобальну співпрацю в різних сферах суспільства у спосіб комплексної взаємодії норм міжнародного та національного права, залучення корпоративного права, транснаціональних гравців у світовій економіці, наднаціональних економічних та фінансових норм і правил державної діяльності, міждержавних спілок, загальновизнаних правових стандартів і цінностей [6, с. 464].

Як приклад глобалізаційних проявів на рівні «економічної злочинності», нагальні питання кримінального переслідування транснаціональних картелів наголошують на важливості глобальної співпраці в цій частині. До речі, антимонопольний підрозділ Міністерства юстиції США успішно уклав низку офіційних угод із колегами з інших країн, які сприяють налагодженню співпраці у сфері протидії антиконкурентним зловживанням. Угоди про «антимонопольне співробітництво» укладено, зокрема, з органами державного обвинувачення Австралії, Бразилії, Канади, Європейського Союзу, Німеччини, Ізраїлю, Японії та Мексики. Вони певним чином уособлюють сталі відносини між національними антимонопольними органами та встановлюють підстави для продовження співпраці. Податкове шахрайство й ухилення від сплати податків, відмивання «брудних» коштів, банківське шахрайство, міжнародні корупційні схеми, шахрайство з цінними паперами – ці та деякі інші види економічної злочинності виходять за межі національних юрисдикцій і набувають ознак складних транснаціональних правопорушень [7, с. 2].

Тепер до заявленого в назві статті умовного перехрестя «економічні злочини, глобалізація, пандемія коронавірусу».

2020 рік виявив ще один вимір глобалізованої матерії сучасного світу, пов'язаний із проблемами охорони здоров'я. Ураховуючи, що держави світу співпрацюють і конкурують у питаннях створення вакцини, вдосконалення національних режимів охорони здоров'я, регулювання прикордонного контролю, пасажирських перевезень тощо, шахрайська поведінка стає дедалі більш агресивною, і, відповідно, білокомірцеві злочинці активно вивчають нові можливості (ринки) для реалізації протиправних схем.

До речі, у Сполучених Штатах навіть до 2020 року інтенсивність кримінального переслідування осіб, винних у скоєнні економічних злочинів, постійно знижувалася, опустившись до найнижчого показника за останні 20 років [8]. Статистика в частині розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності за такі діяння, як шахрайство з цінними паперами, порушення антимонопольного законодавства та аналогічні правопорушення, сягнула рекордних показників, не востаннє через те, що пандемія уповільнює роботу судів.

Водночас навіть до початку «ери» коронавірусу, протягом перших трьох років перебування Дональда Трампа на посаді президента США, середньорічна кількість обвинувачених за економічні злочини знизилася на 26–30 % від середньої за президентства Барака Обами. Тенденція також проявилася в інтенсивності застосування кримінальних штрафів до корпорацій, середній розмір яких знизився на 76 % [9].

Як переконує наступна федеральна кримінальна справа у США, масштабний негативний вплив пандемії COVID-19 проявляється навіть у таких основних елементах національної юриспруденції, як право на суд присяжних.

Наприклад, 26 серпня 2020 р. Гері Р. Браун, окружний суддя федерального суду Східного округу м. Нью-Йорк, видав Меморандум і судове розпорядження у справі «United States v. Cohn», дозволивши здійснювати судові слухання справи одноособово, без присяжних, незважаючи на рішуче заперечення сторони обвинувачення. Як зазначив суддя Браун у преамбулі до Меморандуму та судового розпорядження, ми всі живемо у справді безпрецедентних умовах; світ і далі відчуває наслідки COVID-19, який спричинив історичну пандемію, подібної до якої не спостерігалось понад століття. Зазначені процесуальні документи надсилають потужний сигнал юридичній спільноті, який показує, що новий глобальний фактор, власне пандемія, відтепер безпосередньо впливає на функціонування національної системи правосуддя, зокрема кримінального судочинства [10].

Підготовлений міжнародною консалтинговою компанією «PricewaterhouseCoopers» експертний огляд глобальної економічної злочинності під

назвою «PwC 2020: аналіз Великобританії» згадує про постійно змінюваний «ландшафт» шахрайства, який спричиняє дедалі більше перешкод для бізнесу. Економічна злочинність сьогодні досягла найвищого за останні 24 місяці рівня, коли 56 % опитаних підприємств Великобританії заявили, що на них вплинули шахрайство, корупція чи інші економічні злочини. Цей показник 2020 року є найвищим за весь час аналізу рівня економічної злочинності і значно перевищує загальносвітові показники, що нині становлять 47 % [11].

Також британська група з питань виявлення та протидії шахрайським схемам, пов'язаним із пандемією COVID-19 (є міжгалузеву коаліцією учасників із правоохоронних і правозахисних органів, які збираються для обміну інформацією про нові загрози шахрайства та тенденції, що впливають на бізнес) попереджає, що шахрайська поведінка істотно зросла в 2020 році через глобальний вплив пандемії.

Серед численних інших очевидних загроз кримінально-правового характеру, пов'язаних із COVID-19, які нині створюють помітну проблему для керівництва та працівників, є та обставина, що велика кількість працівників працює віддалено. Зважаючи на це, злочинці використовують складні алгоритми для виявлення слабких місць у секторі ІТ-безпеки компаній, які, зі свого боку, виявляють до 40 % збільшення кількості кібератак [12].

Як уже було зазначено вище, тривале застосування обмежувальних дистанційних заходів, пов'язаних із пандемією COVID-19, упродовж 2020 року призвело до зменшення кількості кримінальних переслідувань загалом («основна злочинність») і до зменшення кількості кримінальних переслідувань «білих комірців» зокрема. Ступінь результативності кримінальних розслідувань протиправних схем у галузі економіки традиційно залежить від ордерів на обшук офісів і вилучених документів, співпраці свідків, а також свідчень перед Великим журі присяжних. Власне, через спалах пандемії свідки стають менш «доступними» й орієнтованими до співпраці з державними агентами у своїх помешканнях та офісах, а державні агенти, відповідно, набагато менш схильні робити такі візити (інакше кажучи – контактувати) [13]. Отже, менша кількість контактів означає меншу інтенсивність збирання доказів і, як результат, помітно меншу кількість розслідувань у сферах кримінального права в різних юрисдикціях.

Зокрема, у березні 2020 року Конгрес США ухвалив Акт про допомогу, підтримку й економічну безпеку в період коронавірусу (англ. – Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security (CARES) Act, далі – Акт). Нормативний документ було розроблено з метою надання критично важливої фінансової допомоги мільйонам американців,

які зазнають економічних наслідків, спричинених пандемією COVID-19. Одним із джерел полегшення, передбаченого Актом, було надання дозволу на отримання до 349 млрд дол. США безповоротних позик малим підприємствам із метою збереження робочих місць і деяких інших витрат через спеціально запроваджену Програму захисту заробітної плати. У квітні 2020 року Конгрес дозволив додатково фінансувати цю Програму на загальну суму понад 300 млрд дол.

Економічні правопорушники майже миттєво відреагували на запровадження згаданої Програми як перспективного напрямку для реалізації шахрайських схем. Наприклад, в одному випадку двоє мешканців штату Флорида та їхні змовники взяли участь у комплексній схемі обману банку, розташованого в м. Сан-Антоніо, штат Техас. Вони використали близько 700 «синтетичних» (фейкових) документів, що посвідчують особу, з метою створення фіктивних банківських рахунків і фіктивних компаній. Як впливає з матеріалів кримінальної справи, банківські платежі в межах Програми захисту заробітної плати здійснювались на рахунки, зареєстровані на неіснуючих осіб. Також приблизно з квітня по липень 2020 року учасники змови використовували «синтетичні» особисті дані та пов'язані з ними фіктивні компанії для того, щоб обманним шляхом подати заявку на допомогу в межах Програми. Як впливає з матеріалів федерального обвинувального акта, обвинувачені в шахрайській спосіб усього отримали понад 3 млн дол. США на допомогу, «паразитуючи» у злочинний спосіб на ресурсах Програми захисту заробітної плати [14].

Американський дослідник Дж. Елберг влучно зазначає, що федеральна прокуратура США традиційно ефективно переслідує порушення Акта про неправдиві вимоги (англ. – False Claims Act (FCA)), які стосуються зловживань медичного персоналу та медичних установ, що висувають завідомо неправдиві (незаконні) вимоги до федеральних органів влади, зокрема, в частині страхових відшкодувань у межах загальнонаціональної програми обов'язкового страхування «Medicare».

Акт про неправдиві вимоги залишається ключовим механізмом державного контролю проти суб'єктів охорони здоров'я, які здійснюють протиправні дії. Отже, фахівці припускають, що цей нормативний акт стане головним правовим ресурсом федеральної прокуратури в питанні боротьби зі схемами шахрайства, спрямованими на незаконне заволодіння коштами, що адмініструються декількома державними програмами з метою мінімізації негативного впливу пандемії COVID-19 на американське суспільство [15, с. 1].

Висновки. Сьогодні феномен економічної глобалізації впливає на розвиток законодавства в багатьох національних юрисдикціях та, зокрема, впливає на зміни в поведінці «білокомірцевих» правопорушників. Ураховуючи, що у відносинах між країнами відбуваються важливі зміни в економічних, соціальних, політичних, культурних та інших відносинах, як ніколи раніше, вимагається визначення нових форм правового реагування на відповідні тренди протиправної поведінки, зокрема регулювання за допомогою кримінально-правових заходів.

2020 рік з усією очевидністю поставив перед сучасним інтегрованим, як ніколи раніше, світом нові виклики: власне пандемія COVID-19, яка опосередковано змусила країни об'єднатися перед головною загрозою для охорони здоров'я; також, у поєднаному режимі, нові форми злочинної поведінки «білих комірів», яка відтепер виходить далеко за межі державних кордонів.

Глобалізація злочинності разом із економічною глобалізацією, що слугує, так би мовити, загальним фоном, вимагає від експертів у галузі порівняльних кримінально-правових досліджень посилення міжнародної співпраці та розроблення шляхів розв'язання низки питань, пов'язаних із протидією злочинній поведінці, що вже давно виходить за межі національних кримінально-правових систем. Поготів це вимагає від правоохоронних органів конструктивно активізувати спільні зусилля в боротьбі з новими проявами економічної злочинності як на національних, так і на міжнародному рівнях.

Література

1. Жалинский А.Э. Избранные труды. Т. 2. Уголовное право. Москва : Издательский дом Высшей школы экономики, 2015. 592 с.
2. Stessens G. Corporate Criminal Liability: A Comparative Perspective. *International & Comparative Law Quarterly*. 1994. No 43. P. 493–520.
3. Walker G., Fox M. Globalization: An Analytical Framework. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 1996. No 3. P. 375–411.
4. Globalization and Development. A Latin American and Caribbean Perspective. Edited by Ocampo J.A., Martin J. Palo Alto: Stanford University Press; Washington, DC: the World Bank, 2003, 214 p.
5. Gilligan G. Regulating against white collar crime in the financial services sector. *Journal of Financial Crime*. 2000. Vol. 8. No 1. P. 7–11.
6. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права. Харків : Право. 952 с.

7. Kowal S. Criminal Antitrust Enforcement: A Global Challenge. *Andrews White Collar Crime Reporter*. 2004. Vol. 19. No 4. P. 2.
8. White Collar Prosecutions Fall to Lowest in 20 Years. URL: <https://trac.syr.edu/tracreports/crim/514/> (дата звернення: 7.12.2020).
9. Hurtado P., Dolmetsch C., Roth C., Voreacos. D. Trump Oversees All-Time Low in White Collar Crime Enforcement. URL: <https://www.bloombergquint.com/politics/trump-oversees-all-time-low-in-white-collar-crime-enforcement> (дата звернення: 7.12.2020).
10. Podgor E. COVID19 & Jury Trial. URL: https://lawprofessors.typepad.com/whitecollarcrime_blog/2020/08/covid19-jury-trial.html (дата звернення: 10.12.2020).
11. PwC's Global Economic Crime Survey 2020: UK findings. URL: <https://www.pwc.co.uk/services/forensic-services/insights/global-economic-crime-survey-2020.html> (дата звернення: 7.12.2020).
12. COVID-19: The potential for fraud. URL: <https://www.pwc.co.uk/issues/crisis-and-resilience/covid-19/covid-19--the-potential-for-fraud.html> (дата звернення: 7.12.2020).
13. Bont J. White-collar prosecutions decline amid COVID-19 pandemic. *The Indiana Lawyer* [online]. URL: <https://www.theindianalawyer.com/articles/bont-white-collar-prosecutions-decline-amid-covid-19-pandemic> (дата звернення: 7.12.2020).
14. Two Men Who Allegedly Used Synthetic Identities, Existing Shell Companies, and Prior Fraud Experience to Exploit COVID-19 Relief Programs Charged in Miami Federal Court. URL: <https://www.justice.gov/usao-sdfl/pr/two-men-who-allegedly-used-synthetic-identities-existing-shell-companies-and-prior-0> (дата звернення: 7.12.2020).
15. Elberg J.T. Health care fraud means never having to say you're sorry. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3675931 (дата звернення: 7.12.2020).

References

1. Zhalinskij, A.Je. (2015). Izbrannye trudy. T. 2. Ugolovnoe pravo. Izdatel'skij dom Vysshej shkoly jekonomiki. [in Russian].
2. Stessens, G. (1994). Corporate Criminal Liability: A Comparative Perspective. *International & Comparative Law Quarterly*, 43, 493–520.
3. Walker, G., Fox, M. (1996). Globalization: An Analytical Framework. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 3, 375–411.
4. Ocampo, J.A., Martin, J. (Eds.) (2003). Globalization and Development. A Latin American and Caribbean Perspective. Stanford University Press; the World Bank.
5. Gilligan, G. (2000). Regulating against white collar crime in the financial services sector. *Journal of Financial Crime*, 8(1), 7–11.
6. Petryshyn, O.V. (Ed.) (2018). Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 3: Zahalna teoriia prava. Pravo. [in Ukrainian].
7. Kowal, S. (2004). Criminal Antitrust Enforcement: A Global Challenge. *Andrews White Collar Crime Reporter*, 19(4), 1–5.
8. Trac Reports. (n.d.). *White Collar Prosecutions Fall to Lowest in 20 Years*. Retrieved December 7, 2020, from <https://trac.syr.edu/tracreports/crim/514/>.
9. Hurtado, P., Dolmetsch, C., Roth, C., Voreacos, D. (2020, August 10). *Trump Oversees All-Time Low in White Collar Crime Enforcement*. Bloomberg Quint. <https://www.bloombergquint.com/politics/trump-oversees-all-time-low-in-white-collar-crime-enforcement>.
10. Podgor, E. (2020, August 28). *COVID19 & Jury Trial*. White Collar Crime Prof Blog. https://lawprofessors.typepad.com/whitecollarcrime_blog/2020/08/covid19-jury-trial.html.
11. PwC. (n.d.). *PwC's Global Economic Crime Survey 2020: UK findings*. Retrieved December 7, 2020, from: <https://www.pwc.co.uk/services/forensic-services/insights/global-economic-crime-survey-2020.html>.
12. PwC. (n.d.). *COVID-19: The potential for fraud*. Retrieved December 7, 2020, from: <https://www.pwc.co.uk/issues/crisis-and-resilience/covid-19/covid-19--the-potential-for-fraud.html>.
13. Bont, J. (2020, September 2). *White-collar prosecutions decline amid COVID-19 pandemic*. The Indiana Lawyer [online]. <https://www.theindianalawyer.com/articles/bont-white-collar-prosecutions-decline-amid-covid-19-pandemic>.
14. The United States Department of Justice. (n.d.) *Two Men Who Allegedly Used Synthetic Identities, Existing Shell Companies, and Prior Fraud Experience to Exploit COVID-19 Relief Programs Charged in Miami Federal Court*. Retrieved December 7, 2020, from <https://www.justice.gov/usao-sdfl/pr/two-men-who-allegedly-used-synthetic-identities-existing-shell-companies-and-prior-0>
15. Elberg, J.T. (2020, August 18). *Health care fraud means never having to say you're sorry*. SSRN. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3675931.

Проекція правомірної поведінки засуджених крізь призму заходів дисциплінарного впливу

Кубрак Р. М.

кандидат юридичних наук,

перший заступник начальника – начальник навчального відділу

Дніпровський центр підвищення кваліфікації персоналу

Державної кримінально-виконавчої служби України

вул. Колеусівська, 39, Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна

orcid.org/0000-0002-9912-098X

kubrak-ruslan2@ukr.net

Ключові слова:

установа виконання покарань, засуджена особа, позбавлення волі на певний строк, заходи заохочення та стягнення, соціально-виховна робота, ресоціалізація, пенітенціарна система, злочин.

У статті проводиться аналіз змісту й характеристика дисциплінарних заходів заохочення та стягнення, передбачених статтями 130 і 132 Кримінально-виконавчого кодексу України, які можуть застосовуватися щодо засуджених осіб до позбавлення волі на певний строк під час відбування встановленого судом покарання. Викладаються питання їх правової регламентації.

Автором проводиться їх класифікація та розподіл на певні групи. Заходи дисциплінарних стягнень розподілені на три основні групи: 1. Профілактично-запобіжні; 2. Обмежувальні матеріально-побутові потреби й блага засуджених 3. Ізоляційно-запобіжні. Заходи заохочення розподілені на такі групи: 1. Схвально-стимулювальні; 2. Матеріально-стимулювальні; 3. Спрямовані на зменшення умов ізоляції; 4. Відновлювально-стимулювальні.

Також у статті визначено фактори ефективності й дієвості заходів заохочення та стягнення, до яких належать: 1) невідворотність і зобов'язувальний характер застосування, як у разі вчинення порушення та настання підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності, так і як заохочувальних заходів, що стимулюють закріплення позитивної поведінки засуджених, сталих мотивів і переконань у необхідності дотримання встановлених норм поведінки; 2) дотримання об'єктивності, неупередженості й справедливості під час їх застосування; 3) своєчасність, що полягає в реалізації заохочення або покарання в найкоротший проміжок часу після настання підстав застосування; 4) відповідність позитивним змінам у поведінці засудженої особи, ступеню виправлення або характеру дисциплінарного проступку; 5) застосування виду заходу та його інтенсивність (часовий проміжок, кількісні характеристики) повинно відбуватися залежно від особи злочинця, його психологічних установок, соціальної занедбаності, ступеню виправлення.

Спираючись на статистичні дані, акцентовано на суспільній небезпечності порушень встановленого порядку відбування покарань і злочинів, які вчиняються засудженими під час відбування покарань у пенітенціарних установах. Визначено найпоширеніші заходи дисциплінарного впливу, що застосовуються адміністрацією до засуджених.

Встановлено ознаки правовідносин під час проведення дисциплінарного впливу на засуджених у процесі відбування покарань.

Обґрунтовано доцільність використання кількісно-якісних показників застосування до окремої засудженої особи заходів заохочення та стягнення для визначення ступеня її виправлення або взяття на профілактичний облік із метою провадження превентивних заходів індивідуального спрямування.

У підсумку доведено, що дисциплінарний вплив на засуджених осіб є дієвим інструментом корегування їхньої поведінки й одним із ключових елементів їх ресоціалізації.

The projection of lawful behavior of convicted through the prism of measures of disciplinary influence

Kubrak R. M.

Candidate of Law,

First Deputy Chief of Educational Department

Dnipro Centre of In-Plant Training of Personnel

of the Government Criminally-Executive Service of Ukraine

Koleusivska str., 39, Kamyanske, Dnipropetrovsk region, Ukraine

Key words:

penitentiary institution, convicted person, imprisonment for a definite term, measures of encouragement and punishment, social and educational work, resocialization, penitentiary system, crime.

The article analyzes the content and characteristics of disciplinary measures of encouragement and punishment provided for in Articles 130 and 132 of the Criminal Executive Code of Ukraine. Which can be applied to convicted persons to imprisonment for a certain period during the serving of the sentence established by the court. The issues of their legal regulation are illuminated.

The author classifies them and divides them into certain groups. The Disciplinary measures – are divided into three main groups: 1. Preventive; 2. Restricting material and household needs and benefits of convicts 3. Isolation and safety. There are such incentive measures: 1. Approving and stimulating; 2. Materially stimulating; 3. Aimed at reducing insulation conditions; 4. Restorative and stimulating.

The article also identifies the factors of effectiveness and efficiency of incentives and penalties, which include: 1) the inevitability and binding nature of the application, both in violation and the occurrence of grounds for disciplinary action, and as incentives to encourage consolidation positive behavior of convicts, constant motives and beliefs in the need to comply the established norms of behavior; 2) compliance of objectivity, impartiality and fairness for their application; 3) timeliness, which consists in the implementation of incentives or penalties in the shortest possible time after the onset of the grounds for application; 4) compliance of positive changes in the behavior of the convicted person, the degree of correction or the nature of the disciplinary offense; 5) the application of the type of measure and its intensity (time interval, quantitative characteristics) should take place depending on the identity of the offender, his psychological attitudes, social neglect, the degree of correction.

Based on statistical data, attention is focused on the public danger of violations of the established order of serving sentences and crimes committed by convicts while serving sentences in penitentiary institutions. The most common measures of disciplinary influence applied by the administration to convicts are determined.

The signs of legal relations during the disciplinary influence on convicts while serving their sentences are installed.

The expediency of using quantitative and qualitative indicators of application of incentives and penalties to an individual convicted person to determine the degree of his correction or registration with the aim of carrying out preventive measures of individual direction is substantiated.

As a result, it is proved established that disciplinary influence on convicts is the effective tool of correcting their behavior and one of the key elements of their resocialization.

Постановка проблеми. В умовах виконання покарань (далі – УВП) України в середньому щорічно вчиняється близько п'ятисот злочинів.

Зокрема, у 2007 р. на території УВП засудженими вчинено 493 злочини, у 2008 р. – 546 [1], у 2010 р. – 420, у 2011 р. – 465, у 2014 р. – 377, 2013 р. – 515,

2015 р. – 458, 2016 р. – 298 [2], 2019 р. – 651, за 9 міс 2020 р. – 505 [3]. Загальна кількість порушень засудженими вимог установленого порядку відбування покарання становить у 2017 р. 70 178, 2018 р. – 70 299, 2019 р. – 62 631 [4]. Виходячи з наведених даних, можна констатувати, що динаміка вчинення засудженими злочинів і порушень вимог режиму відбування покарання є сталою з незначними коливаннями й вирізняється високими кількісними показниками на тлі щорічного зменшення кількості засуджених у виправних колоніях, станом на 01 жовтня 2020 р. – 29 728 [3] засуджених. Отже, криміногенна обстановка в УВП залишається складною. Оскільки основним напрямом діяльності установ є виправлення та ресоціалізація засуджених, недопущення вчинення ними нових злочинів, постає потреба в раціональному застосуванні їх персоналом усіх інструментів впливу для досягнення мети покарання. Невипадково проблемні питання нормативної регламентації заходів заохочення та стягнення розглядається в роботах багатьох науковців і практичних працівників органів та УВП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питання застосування заходів дисциплінарного впливу прямо чи опосередковано розглядали у своїх наукових працях В.В. Карелін, І.С. Яковець, К.А. Автухов [5], Р.М. Кубрак, В.В. Лень [6], О.Г. Колб, О.М. Литвинов [7], М.С. Пузирьов [8; 9], А.Х. Степанюк, А.В. Байлов, О.В. Лисодєд [10], І.С. Михалко [10], В.В. Шаблистий, Л.Г. Якименко [11], І.С. Яковець [12], А.В. Ткаченко [14], Г.Й. Шнайдер [15] та інші. Але, незважаючи на існування наукових праць із тематики, вочевидь, питання, порушені в публікації, мають актуальне теоретико-прикладне значення та потребують дослідження на науковому рівні.

Метою статті є проведення аналізу змісту, структури заходів стягнення та заохочення, що застосовуються до засуджених, як важливого складового елементу виправного впливу на них, формування сталої правомірної поведінки, підтримання правового порядку в УВП.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК), ст. 5 взаємна відповідальність держави й засудженого, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом визначені як основні принципи виконання та відбування покарання [16]. Також ст. 50 Кримінального кодексу України встановлено мету покарання, що полягає у виправленні засуджених, а також запобіганні вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими

особами [17]. Отже, виходячи з вищенаведених положень чинного законодавства, персонал УВП від імені держави зобов'язаний застосовувати заходи контролю та корегування поведінки засуджених під час відбування покарання, а засуджена особа своєю чергою повинен неухильно дотримуватися встановлених законодавством правил поведінки.

Одним із ключових інструментів впливу на засуджених є заходи заохочення (стимулювання правомірної поведінки) й заходи дисциплінарних стягнень (передбачають певні обмеження за порушення встановленого порядку відбування покарання, вираженого у вимогах режиму). Норми КВК, які визначають дисциплінарні заходи впливу на засуджених до позбавлення волі осіб, за своєю суттю є імперативними й передбачають виключний їх перелік, з регламентованим порядком їх застосування. Водночас у кримінально-виконавчому законодавстві відсутній виключний перелік протиправних дій, за вчинення яких засуджені можуть бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності, як і чіткі критерії для їх заохочення. Але чинним законодавством і підзаконними нормативно-правовими актами визначено перелік обов'язків і правил поведінки засуджених осіб, за порушення та невиконання яких особа може притягуватися до дисциплінарної відповідальності, або за постійне дотримання встановлених правил – заохочена.

Чинний КВК містить досить широкий арсенал заходів впливу на поведінку засуджених. У порівнянні з Виправно-трудовим кодексом України від 23 грудня 1970 р. у чинному КВК України значно розширено перелік заходів заохочення, що можуть застосовуватися до засуджених, зокрема доповнено: присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності» тощо; переведення на поліпшені умови тримання; нагородження подарунком; надання дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до семи діб засудженим, які тримаються в дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки. Водночас змінено й види дисциплінарних стягнень. Вони доповнились такими як сувора догана; грошовий штраф до двох мінімальних розмірів заробітної плати. Також було виключено із цього переліку частину морально застарілих дисциплінарних стягнень.

Правовідносини, що виникають із приводу дисциплінарного впливу на засуджених осіб, мають особливу юридичну природу. А саме: вони регулюються нормами кримінально-виконавчого законодавства; виникають та існують тільки під час відбування – виконання покарання; виника-

ють на території державної інституції – установи виконання покарань; учасниками їх є три сторони: засуджені, їх представники, адвокати; адміністрація установи; наглядові й погоджувальні органи; адміністрація УВП як одна зі сторін наділена владними вповноваженнями; процедура застосування заходів дисциплінарного впливу (заохочень / стягнень) суворо регламентована правовими нормами; перелік передбачених законодавством заходів є виключним; врешті-решт щодо засуджених настають наслідки: позитивні – в разі заохочення, або негативні, обмежувальні – в разі накладення стягнення.

Дисциплінарні заходи впливу є важливим інструментом корегування поведінки засуджених і ключовим структурним компонентом виховного процесу. Їх застосування надає можливість моделювати за допомогою методу заохочення-покарання у свідомості засудженої особи необхідність дотримання загальнообов'язкових правил. Головними факторами ефективності й дієвості заходів заохочення та стягнення, які застосовуються до засуджених, є їх відповідність таким критеріям: 1) невідворотність і зобов'язувальний характер застосування як у разі вчинення порушення та настання підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності, так і як заохочувальних заходів, що стимулюють закріплення позитивної поведінки засуджених, сталих мотивів і переконань у необхідності дотримання встановлених норм поведінки; 2) дотримання об'єктивності, неупередженості й справедливості під час їх застосування; 3) своєчасність, що полягає в реалізації заохочення або покарання в найкоротший проміжок часу після настання підстав застосування; 4) відповідність позитивним змінам у поведінці засудженої особи, ступеню виправлення або характеру дисциплінарного проступку; 5) застосування виду заходу та його інтенсивність (часовий проміжок, кількісні характеристики) повинно відбуватися залежно від особи злочинця, його психологічних установок, соціальної занедбаності, ступеню виправлення. Значно підвищить дієвість дисциплінарних заходів впливу вдале поєднання діяльності суб'єктів їх застосування та усвідомлення засудженим їх справедливості. За результатами окремих досліджень [5, с. 66], 86% опитаних засуджених зазначили, що стягнення та заохочення застосовуються не завжди справедливо, оскільки залежать не від реальної поведінки особи, а від її вміння налагодити стосунки з представниками адміністрації. Безсумнівно, що вид заохочення та стягнення обирається уповноваженою на це особою персоналу УВП, виходячи зі свого життєвого й професійного досвіду, з обставин, що є підставами до його застосування, в тому числі й психологічних, особистісних характерис-

тик засуджених. Застосування вказаних заходів впливу повинна ґрунтуватися насамперед на глибокому вивченні психологічних якостей засудженої особи, мотивів поведінки, обставин вчинення проступку, на що справедливо звертають увагу у своїх працях М.С. Пузирьов [8, с. 160], Г.О. Фірсов [18, с. 67].

На нашу думку, є досить дискусійною позиція науковців [5, с. 67], які вважають, що для дотримання принципу справедливості в разі накладення на засуджених стягнень і застосування заохочень потрібно передбачити в законодавстві можливість засудженого висловлювати думку стосовно доцільності обрання відповідного виду заохочення та стягнення. Позаяк засуджені не позбавлені права висловлювати свою думку під час засідань дисциплінарної комісії установи за фактом розгляду справи й застосування до них заходу дисциплінарного впливу. Водночас може виявитися проблематичним застосування до порушників як крайнього заходу реагування в разі використання всіх заходів виховного впливу дисциплінарних стягнень, пов'язаних із тимчасовою їх ізоляцією, як то поміщення до карцеру, дисциплінарного ізолятора (далі – ДІЗО), приміщення камерного типу (далі – ПКТ), одиничної камери. Виходячи з практики, застосування таких видів дисциплінарних стягнень є досить частим; так, у 2016 р. до засуджених стягнення у виді поміщення в ДІЗО застосовано у 18 034 випадках, ПКТ – у 3 863 випадках, у 2017 р.: ДІЗО – 13 293, ПКТ – 901, що становило 37% від загальної кількості порушень; у 2018 р.: ДІЗО – 13 629, ПКТ – 599, що становило 20% від загальної кількості порушень; у 2019 р.: ДІЗО – 12 341, ПКТ – 604, що становило 20% від загальної кількості порушень [4]. Як бачимо, до кожного п'ятого порушника встановленого порядку виконання покарань застосовується виключний захід дисциплінарного реагування. А застосування таких видів дисциплінарних стягнень є вкрай необхідним у випадках ізоляції негативно настроєних засуджених, лідерів «злочинного світу», злісних порушників режиму відбування покарання, які не реагують на застосовані до них інші заходи дисциплінарного впливу, продовжують протиправну діяльність і негативно впливають на інших засуджених, підбурюючи їх до протидії адміністрації УВП, порушень встановленого порядку відбування покарань, схиляють інших осіб до вчинення злочинів. Тому вказані пропозиції, на наш погляд, є передчасними, дискусійними й потребують детального вивчення та обговорення в наукових колах і серед практичних працівників УВП, що підтверджується результатами опитування осіб персоналу установ, з яких лише 35% підтримують таку ідею, та зрозумілою позицією засуджених, 64% яких схиляються до такої позиції.

Кількісно-видові показники застосування до засуджених заходів дисциплінарного впливу є індикатором тих змін психологічних установок, які відбуваються в особистості засуджених, як позитивних, так і негативних. Наявність значної кількості стягнень у засудженої особи за вчинення порушень режиму відбування покарання є підставою взяття її на профілактичний облік (у 2020 р. на профобліках в УВП перебувало 4 156 осіб, із них 2 278 злісних порушників режиму, 226 організаторів азартних ігор, 1 140 схильних до вживання та розповсюдження наркотичних речовин, 75 – до виготовлення зброї, вибухових речовин, 1 591 – до самогубств, 520 – до злісної непокори, 244 – до нападу й захоплення заручників, 358 – до втечі) [3] й проведення з такими категоріями осіб превентивних заходів вузького цільового спрямування. Не зважаючи на це, щорічно засудженими, які перебувають на профілактичних обліках, під час відбування покарання вчиняється понад сто злочинів. Своєчасне застосування заходів дисциплінарного реагування є запобіжником вчинення засудженими особами інших правопорушень, у тому числі й злочинів. Особливої актуальності це набуває під час роботи з ще повністю несформованими особами, неповнолітніми засудженими, 42 особи з яких станом на 28 січня 2020 р. відбувають покарання у виді позбавлення волі у виховних колоніях [19].

Заходи дисциплінарних стягнень, встановлених КВК України, по суті передбачених обмежень можна поділити на три основні групи:

1. Профілактично-запобіжні (попередження, догана, сувора догана).

2. Обмежувальні матеріально-побутові потреби й блага засуджених (дисциплінарний штраф у сумі до двох мінімальних розмірів заробітної плати, скасування поліпшених умов тримання, передбачених ст. ст. 138–140 і 143 КВК).

3. Ізоляційно-запобіжні (поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправній колонії (далі – ВК), у ДІЗО з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до 15 діб, а засуджених жінок – до 10 діб; поміщення засуджених, які тримаються у ВК максимального рівня безпеки, в карцер без виведення на роботу на строк до 15 діб; переведення засуджених, які тримаються у ВК, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиночної камери) на строк до трьох місяців).

Своєю чергою заходи заохочення ми вважаємо за доцільне класифікувати таким чином:

1. Схвально-стимулювальні (подяка, нагородження похвальною грамотою).

2. Матеріально-стимулювальні (грошова премія, нагородження подарунком, дозвіл витратити гроші для придбання харчових продуктів і предметів першої потреби в сумі до п'ятнадцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати).

3. Спрямовані на зменшення умов ізоляції (надання додаткового короткострокового чи тривалого побачення, збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в ДПК колоній і ПКТ ВК максимального рівня безпеки до двох годин).

4. Відновлювально-стимулювальні (дострокове зняття раніше накладеного стягнення) [6, с. 275].

За результатами проведеного нами дослідження більшість респондентів – засуджених не заохочувалися взагалі (45,2%) або заохочувалися правами начальника колонії (31,7%), до 71,6% із них застосовано заохочення у виді оголошення подяки. Також нами встановлено, що до засуджених здебільшого застосовувалися стягнення правами начальника установи, з яких: 30,2% оголошено попередження, 14,2% оголошено догану, 6,0% поміщено в ДІЗО. На думку 48,9% опитаних, найчастіше засуджені допускають порушення, що виражаються у виді недотримання вимог розпорядку дня, та 18,3% вважають, що до них належать і невиконання законних вимог адміністрації установи. Вищевказані дані дають нам можливість зробити проміжні висновки: найчастіше до засуджених застосовувалися профілактично-запобіжні заходи стягнення та схвально-стимулювальні заходи заохочення.

Безсумнівно, об'єкти посягання дисциплінарних проступків і злочинів за значущістю є різними, а тому й засоби реагування на них та їх запобігання повинні відрізнятися за своєю суттю, формою та змістом. Водночас вони різняться і за кількістю їх вчинення протягом року засудженими під час відбування покарання. Починаючи з 2002 р., в УВП засудженими вчинено 3 305 злочинів, передбачених ст. 391 КК України «Злісна непокора вимогам адміністрації УВП», 53 злочини, передбачені ст. 392 КК України «Дії, що дезорганізують роботу УВП», 967 злочинів, передбачених ст. 393 КК України «Втеча з місць позбавлення волі або з-під варті» [19]. Вчинення значної кількості злочинів в УВП зумовлена різними факторами, зокрема й такими як криміногенний склад засуджених, наявність у середовищі установ негативно спрямованих осіб, які є носіями «злодійських традицій», пропагують кримінальну субкультуру, асоціюють себе з «професійною злочинністю», неналежний нагляд за ними та, як наслідок, наявність у них заборонених предметів, як-от наркотичні речовини, алкогольні напої, колючо-ріжучі предмети, виникнення конфліктів між засудженими й інше.

Негативний вплив кримінальної субкультури на процес виконання, відбування покарання відзначається групою дослідників [7, с. 61], які водночас визнавали, що цей процес є закономірним, оскільки всі явища в УВП є причинно зумовленими. Блокування та нейтралізації детермінант вчинення злочинів засудженими, «передвісниками» яких є їх дисциплінарні проступки, є вкрай дієвим запобіжником злочинної діяльності.

У результаті застосування дисциплінарних стягнень засуджена особа має негативні наслідки морально-виховного характеру, осуду (попередження, догану, сувору догану), матеріального характеру (грошовий штраф у розмірі двох мінімальних розмірів заробітної плати), процедурного (скасування поліпшених умов тримання), ізолятивного характеру як крайні заходи реагування в разі безуспішного застосування інших заходів впливу (поміщення засуджених до ДІЗО, карцеру, переведення до ПКТ, одиначної камери). Це, безсумнівно, залишає психологічний відбиток в її свідомості, що виражається в образі, озлобленості,

психічній пригніченості тощо. Тому, на наше переконання, першочерговим має бути дотримання поступовості й ієрархічності застосування дисциплінарних засобів впливу, на верхньому щаблі яких мають стояти профілактичні заходи у формі бесід, зауважень.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, резюмуємо, що за результатами проведених емпіричних досліджень у значній кількості випадків закономірним є зв'язок правопорушень і вчинення надалі цієї засудженою особою злочинів. Заходи дисциплінарного впливу водночас є і «мірилом» виправлення засудженої особи, й засобом впливу й корегування її поведінки.

Широко поширене застосування заходів заохочення та стягнення в практиці виконання покарань зумовлює необхідність пошуку ефективних методик виховного впливу на поведінку окремої засудженої особи й стан правопорядку в УВП у цілому, подальшої розробки в науковій літературі з цієї проблематики й перевірки висунутих гіпотез на емпіричному рівні.

Література

1. Протокол № 1 КД від 27 лютого 2009 р. засідання колегії Державного департаменту України з питань виконання покарань.
2. Інформаційний бюлетень «Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році». Київ, 2017. 34 с.
3. Лист на окремий запит від 23 вересня 2020 р. № 02.1/435 Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України від 20 жовтня 2020 р. № 8/3-9817/Гр.
4. Аналіз роботи з ресоціалізації засуджених в установах виконання покарань за 2017–2020 рр.
5. Карелін В.В., Яковець І.С., Автухов К.А. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених : монографія. Харків : «Право», 2014. 240 с.
6. Кубрак Р.М., Лень В.В. Засуджені з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк: стан, тенденції, перспективи : монографія. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2019. 412 с.
7. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань : навчальний посібник / О.Г. Колб, О.М. Литвинов, І.О. Колб, С.О. Колб, Л.М. Горбач, С.Ю. Чередніченко. Київ : Кондор-Видавництво, 2018. 222 с.
8. Пузирьов М.С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.
9. Пузирьов М.С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : монографія / за ред. І.Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2014. 300 с.
10. Степанюк А.Х., Байлов А.В., Лисодед О.В. та ін. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків : Кросроуд, 2011. 323 с.
11. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених : монографія. Харків : Право, 2013. 200 с.
12. Шаблистий В.В., Якименко Л.Г. Запобігання проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань : монографія / за заг. ред. В.В. Шаблистого. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2017. 168 с.
13. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.
14. Шаблистий В.В., Ткаченко А.В. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань : монографія / за заг. ред. В.В. Шаблистого. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2018. 152 с.

15. Шнайдер Г.Й. Криминология / под общ. ред. Л.О. Иванова. Москва : Изд. группа «Прогресс»-«Универс», 1994. 504 с.
16. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 04.12.2020).
17. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.12.2020).
18. Фирсов Г.А. Применение к осужденным взыскания в виде водворения в ШИЗО. *Сб. науч. тр. ВНИИ МВД СССР*. 1978. № 46. С. 60–69.
19. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / М.В. В'юнник, М.В. Корчевський, О.Д. Арланова ; упоряд. Ю.В. Баулін. Харків : Право, 2020. 212 с.

References

1. Protokol № 1 CD of February 27, 2009 meeting of the board of the State Department of Ukraine on Execution of Sentences.
2. Newsletter (2017) Pro stan pravoporiadku, izoliatsii ta nahliadu, diialnist pidrozdiliv okhorony, pozhezhnoi bezpeky ta voienizovanykh formuvan Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy u 2016 [On the state of law and order, isolation and supervision, the activities of security, fire safety and paramilitary units of the State Penitentiary Service of Ukraine in 2016], Kyiv.
3. Letter on a separate request dated September 23, 2020 № 02.1 / 435 of the Department for Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine dated October 20, 2020 № 8/3-9817/Gr.
4. Analysis of work on resocialization of convicts in penitentiaries for 2017-2020.
5. Karelin, V.V., Yakovets, I.S., Avtukhov, K.A. (2014) Pravove rehuliuвання zastosuvannya zakhodiv zaokhochennia ta stiahnennia u protsesi vykonannya pokaran, poviazanykh z izoliatsiieiu zasudzhenykh [Legal regulation of the application of measures of encouragement and punishment in the process of execution of punishments related to the isolation of convicts]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian).
6. Kubrak, R.M., Len, V.V. (2019) Zasudzhenni z psykhychnymy vidkhyleniamy do pozbavlennia voli na pevnyi strok: stan, tendentsii, perspektyvy. [Convicted with mental disorders to imprisonment for a certain period: status, trends, prospects] Dnipro: Vydavets Bila K.O. (in Ukrainian).
7. Kolb, O.H., Lytvynov, O.M., Kolb, I.O., Kolb, S.O., Horbach, L.M., Cherednichenko, S.Iu. (2018) Kryminalna subkultura: poniattia, suspilna nebezpeka, formy ta zasoby vplyvu na pravoporiadok v ustanovakh vykonannya pokaran. [Criminal subculture: concepts, public danger, forms and means of influencing law and order in penitentiary institutions:] Kyiv: Kondor. (in Ukrainian).
8. Puzyrov, M.S. (2018) Porivnialnyi analiz vykonannya pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh [Comparative analysis of execution of imprisonment for a certain term in Ukraine and foreign countries.] Kyiv: Dakor. (in Ukrainian).
9. Puzyrov, M.S. (2014) Realizatsiia vypravnymy koloniiamy pryntsyphu dyferentsiatsii ta individualizatsii vykonannya pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok [Implementation by correctional colonies of the principle of differentiation and individualization of execution of punishment in the form of imprisonment for a certain term]. Kyiv: Dakor. (in Ukrainian).
10. Stepaniuk, A.Kh., Bailov, A.V., Lysodied, O.V. ta in. (2011) Zasoby vypravlennia i resotsializatsii zasudzhenykh do pozbavlennia voli [Means of correction and resocialization of convicts]. Kyiv: Krosroud. (in Ukrainian).
11. Mykhalko, I.S. (2013) Zabezpechennia pryntsyphu ratsionalnoho zastosuvannya prymusovykh zakhodiv i stymuliuвання pravoslukhnianoi povedinky zasudzhenykh [Ensuring the principle of rational application of coercive measures and stimulating law-abiding behavior of convicts]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian).
12. Shablysty, V.V., Yakymenko, L.H. (2017) Zapobihannia pronyknennia zaboronenykh predmetiv do ustanov vykonannya pokaran [Preventing the entry of prohibited items into penitentiary institutions]. Dnipro: Lira LTD, (in Ukrainian).
13. Yakovets, I.S. (2013) Teoretychni ta prykladni zasady optymizatsii protsesu vykonannya kryminalnykh pokaran [Theoretical and applied principles of optimization of the process of execution of criminal punishments]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian).
14. Shablysty, V.V., Tkachenko, A.V. (2018) Kryminalna vidpovidalnist za dii, shcho dezorhanizuiut robotu ustanov vykonannya pokarn. [Criminal liability for actions that disrupt the work of penitentiary institutions]. Dnipro: Vydavets Bila K.O. (in Ukrainian).
15. Shnaider, H.I. (1994) Krymynolohiya. [Criminology]. Moscow: Prohress-Unyvers, (in Russian).
16. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy (2003) № 1129-IV Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (2001) № 2341-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
18. Fyrsov, H.A. (1978) Prymenenye k osuzhdennim vziskanyia v vyde vodvorennyia v ShYZO. [Application of a penalty to convicted persons in the form of placement in a punishment cell]. Sb. nauch. tr. VNYY MVD SSSR. no. 46. pp.60–69.
19. Viunyk, M.V., Korchevskiyi, M.V., Arlanova, O.D.; Baulin Yu.V. Kryminalno-pravove rehuliuвання v Ukraini: realii ta perspektyvy (analytical materials) [Criminal law regulation in Ukraine: realities and prospects (analytical materials)]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian).

РОЗДІЛ ІХ. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-28>

Допит неповнолітньої особи під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини: особливості проведення

Бурлака В. В.

підполковник поліції,

начальник відділу

Головне слідче управління Національної поліції України

вул. Академіка Богомольця, 10, Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-1824-4380

Biofear13@gmail.com

Ключові слова:

допит, слідчі (розшукові) дії, неповнолітня особа, позбавлення волі, викрадення людини.

У статті проаналізовано особливості допиту неповнолітньої особи під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини як одним із найбільш складних злочинів із погляду розслідування злочинів. На підставі нормативно-правових актів, позицій учених та матеріалів практики охарактеризовано поняття допиту, надано коротку процесуальну характеристику криміналістичних і процесуальних особливостей його проведення. Досліджено міжнародні нормативно-правові акти, що регламентують права і свободи неповнолітньої особи загалом і в кримінальному провадженні зокрема. Аргументовано висновки щодо зазначених у проблематиці статті питань, що були сформульовані крізь призму судової практики та з урахуванням найкращих міжнародних практик. Автором зазначено особливості допиту неповнолітнього, зокрема, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 146 КПК України, які пов'язані з наявністю специфічних рис їхньої психології, що можуть перешкоджати отриманню повних і достовірних показань (ідеться про менший, ніж у дорослих, обсяг знань і досвіду, меншу здібність до концентрації уваги, менший розвиток аналітичних здібностей під час сприйняття й оцінки почутого, емоційність суджень і дій). У висновках акцентовано увагу на тому, що сам порядок здійснення допиту неповнолітнього додатково до вимог КПК України регламентований криміналістичними методиками, що використовуються слідчими з метою належного та ефективного здійснення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту неповнолітнього, а також на тому, що не всі категорії кримінальних правопорушень потребують застосування методики «зеленої кімнати». Рекомендації з організації роботи слідчого щодо здійснення кримінального провадження наведено на основі індивідуального підходу до кожного неповнолітнього, малолітнього з урахуванням його віку й ступеня розвитку. Наголошено на актуальності проведення допиту неповнолітнього, малолітнього за методикою «зеленої кімнати» у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства та експлуатації, а також у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі й торгівлі дітьми.

Interrogation of a juvenile during the pre-trial investigation of crimes related to illegal deprivation of freedom or kidnapping: features of conducting

Burlaka V. V.

Lieutenant Colonel of Police,

Head of the Department

Main Pre-Trial Proceedings Department National Police of Ukraine

Academician Bogomolets str., 10, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-1824-4380

Biofear13@gmail.com

Key words:

interrogation, investigative (search) actions, minor, imprisonment, kidnapping.

The article analyzes the peculiarities of interrogation of a minor during the pre-trial investigation of crimes related to unlawful deprivation of liberty or kidnapping as one of the most complex crimes from the point of view of the investigation of criminal offenses. On the basis of normative-legal acts, positions of scientists and materials of practice the concept of interrogation is characterized, the short procedural characteristic to forensic and procedural features of its carrying out is given. International normative legal acts regulating the rights and freedoms of a minor in general and in criminal proceedings in particular have been studied. The conclusions concerning the issues mentioned in the issues of the article, which were formulated through the prism of judicial practice and taking into account the best international practices, are argued. The author noted the peculiarities of the interrogation of a juvenile, including during the pre-trial investigation of criminal offenses under Article 146 of the CPC of Ukraine, which are associated with specific features of their psychology that may prevent obtaining complete and accurate testimony. knowledge and experience, less ability to concentrate, less development of analytical skills in the perception and evaluation of what is heard, emotional judgments and actions). The conclusions emphasize that the procedure of interrogation of a minor, in addition to the requirements of the CPC of Ukraine, is regulated by forensic methods used by investigators in order to properly and effectively carry out certain investigative (investigative) actions, including interrogation of a minor, and not all categories of criminal offenses require the use of the “green room” method. Recommendations on the organization of the investigator’s work on criminal proceedings are given on the basis of an individual approach to each juvenile, taking into account his age and degree of development. The urgency of interrogating a juvenile using the “green room” method in criminal proceedings on sexual violence and exploitation, as well as in criminal proceedings on illegal deprivation of liberty and trafficking in children is emphasized.

Актуальність теми. Чинне законодавство України встановлює права і свободи людини й громадянина найвищою соціальною цінністю та регламентує, що держава застосовує всі правові механізми для забезпечення відповідного статусу. Сучасна Україна, що спрямувала свій курс на інтеграцію до європейського співтовариства, взяла також зобов’язання із систематичного утвердження інституту прав людини та правових інститутів, що забезпечують його.

Національна поліція України є державним інститутом, що здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень (проступків і зло-

чинів), чим, власне, й забезпечує утвердження прав і свобод людини та громадянина в державі.

Для підвищення криміногенної ситуації в країні є багато факторів, таких як високий рівень бідності, низьке соціальне забезпечення громадян, низька ефективність роботи окремих інституцій, чиїми функціями є забезпечення дотримання прав і свобод людини й громадянина, а також найбільш впливовим фактором став збройний конфлікт на сході України.

У таких умовах особливої актуальності набуває алгоритм, методи та способи досудового розслідування злочинів щодо незаконного позбавлення

волі або викрадення людини, відповідальність за скоєння якого передбачено у статті 146 Кримінального кодексу України.

Багато вчених приділяло свою увагу цій тематиці загалом і проведенню окремих слідчих (розшукових) дій зокрема, що позначилося на працях як на рівні наукових статей і розділів до колективних монографій, так і на рівні монографічних досліджень і дисертаційних робіт.

Проте сьогодні відкритими залишаються питання особливостей допиту неповнолітньої особи під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини як одним із найбільш складних злочинів із погляду розслідування кримінальних правопорушень.

Стан розробленості заявленої тематики. Питання проведення слідчих (розшукових) дій у злочинах щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини систематично стають наріжним каменем у дослідженнях учених, зважаючи на динаміку законодавства та сучасні світові тенденції, а саме: О. Алексєєва, В. Бахіна, О. Булукуова, В. Бурик, Р. Дударця, В. Дрозд, О. Дрозда, В. Жбанкова, Е. Іщенко, В. Коновалової, В. Пилипчук, М. Цуцкідзе, С. Чернявського, А. Шевчишена, В. Шинкарука та інших.

Метою статті є аналіз на підставі чинного законодавства, судової практики, а також наукових позицій учених особливостей допиту неповнолітньої особи під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини.

Поставлена мета зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань, серед яких, зокрема: аналіз нормативно-правових підстав проведення допиту неповнолітньої особи в досудовому розслідуванні злочину; з'ясування умов та обов'язків міжнародного права, взятих Україною та імплементованих у кримінальне процесуальне законодавство України; узагальнення основних проблем і рекомендацій із наданням векторів шляхів їх можливого розв'язання.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини в сфері досудового розслідування злочинів у сфері незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

Предметом дослідження є слідча розшукова дія «допит», що проводиться з неповнолітньою особою під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавство України значною мірою приділяє увагу забезпеченню та дотриманню прав неповнолітніх і малолітніх осіб, зокрема, щодо здійснення їх допиту. Національне законодавство з самого

початку контакту поліції та малолітніх і неповнолітніх вживає заходів щодо забезпечення їхніх прав.

Основним нормативно-правовим актом, який визначає порядок допиту, зокрема, неповнолітнього є Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України [1].

КПК України в статті 10 (Рівність перед законом і судом) передбачає, що у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями. Стаття 52 КПК України (Обов'язкова участь захисника) передбачає обов'язкову участь захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у скоєнні кримінального правопорушення у віці до 18 років, а також щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру (з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою).

Неповнолітні потерпілі мають загальні права та обов'язки, передбачені статтями 55 (Потерпілий), 56 (Права потерпілого), 57 (Обов'язки потерпілого), 59 (Законний представник потерпілого) КПК України.

Неповнолітні свідки мають права й обов'язки, передбачені статтями 65 (Свідок), 66 (Права і обов'язки свідка), 67 (Відповідальність свідка) КПК України.

Водночас статтею 226 КПК України (Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи) передбачено окремі аспекти такого допиту, а саме його проведення у присутності законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря; допит не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день; особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання; роз'яснення законному представнику, педагогу, психологу, лікарю їхнього обов'язку бути присутніми під час допиту, а також право заперечувати проти запитань і ставити запитання.

Варто зазначити, що КПК України не містить спеціалізованих принципів, якими варто керуватися у провадженнях щодо неповнолітніх, однак практика встановлення таких принципів набула поширення в документах міжнародного характеру. Водночас перелік і зміст таких принципів не є сталим і в різних джерелах викладений по-різному. Наприклад, Методичні рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини серед принципів кримі-

нального провадження згадують: принцип участі, принцип найкращих інтересів дитини, принцип гідності, принцип захисту від дискримінації, принцип верховенства права.

Конвенції про права дитини надає можливість стверджувати про закріплення вказаною Конвенцією таких принципів: відсутності дискримінації (стаття 2), найкращих інтересів дитини (стаття 3), права на життя та здоровий розвиток (стаття 6), права бути почутим (стаття 12), принципу гідності (частина 1 статті 40) [5].

Особливістю також є проведення в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, що регламентовано статтею 232 (Проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування) КПК України.

Крім того, у главі 38 КПК України (Кримінальне провадження щодо неповнолітніх) передбачено окремий порядок здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх підозрюваних. Відповідно до статті 484 КПК України (Порядок кримінального провадження щодо неповнолітньої особи, зокрема, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх).

Відповідно до частини другої статті 146 Кримінального кодексу України (Незаконне позбавлення волі або викрадення людини) незаконне позбавлення волі або викрадення малолітнього є кваліфікуючою ознакою цього злочину (частини статті), за який передбачено покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Однак відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України під час досудового розслідування нетяжких злочинів здійснення негласних слідчих (розшукових) дій не передбачено. Відповідно під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 146 Кримінального кодексу України особливо, що стосується неповнолітнього, допит є найбільш поширеним засобом отримання доказів [2].

Особливості допиту неповнолітнього, зокрема, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 146 КПК України, пов'язані з наявністю специфічних рис їхньої психології. Деякі психологічні риси неповнолітніх можуть перешкоджати отриманню повних і достовірних показань (йдеться про менший, ніж у дорослих, обсяг знань і досвіду, меншу здібність

до концентрації уваги, менший розвиток аналітичних здібностей під час сприйняття та оцінки почуття, емоційність суджень і дій). Підлітки частіше за дорослих припускаються помилок під час визначення відстані, відрізків часу, послідовності дій. Неповнолітні можуть використовувати поняття, терміни, які застосовують дорослі, перекиваючи їхній реальний зміст або не розуміючи змісту, підтвердити запропоновані допитувачем формулювання, соромлячись запитати пояснення їх. Водночас неповнолітнім властиві точність сприйняття і тривалість утримання в пам'яті деталей події та властивостей предметів, які їх зацікавили.

Важливим елементом допиту є взаємодія слідчого з психологом під час допиту неповнолітнього, особливо для встановлення та підтримання психологічного контакту і довірливих відносин, здійснення професійного спілкування з неповнолітнім, подолання бар'єрів і конфліктів у взаємних з останнім, у ситуаціях протистояння, протидії з його боку, для психологічної діагностики відповідності вербальної інформації, що надає допитуваний неповнолітній, його невербальній поведінці (емоційним реакціям, міміці, жестам) для виявлення неправдивих показань, замовчування інформації, що має значення для провадження, а також психологічна допомога неповнолітньому в здійсненні «виходу» з допиту, регуляція його психічного стану.

Наприклад, Кіровоградським районним судом за скоєння злочину, передбаченого ст. ст. 166; ч. 1 125; ч. 2 126; ч. 2 146 Кримінального кодексу України, було засуджено громадянку А., яка незаконно позбавила волі свого неповнолітнього сина Н., утримувала його в підвальному приміщенні, не бажаючи виконувати обов'язки з догляду за дитиною та мордувала при цьому. У процесі розслідування злочину з відповідними фахівцями було проведено психолого-медико-педагогічну консультацію. На основі діагностичного обстеження неповнолітнього Н. йому було встановлено діагноз легкої розумової відсталості. Проте цей діагноз не вплинув на отримання належних доказів під час розслідування цього кримінального правопорушення, а свідчення потерпілого Н. було використано як належні докази під час висунення А. обвинувачення [3].

Варто звернути увагу, що сам порядок здійснення допиту неповнолітнього додатково до вимог КПК України регламентований криміналістичними методиками, які використовуються слідчими з метою належного й ефективного здійснення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту неповнолітнього.

Сьогодні в особи, яка проводить допит дитини, є вибір щодо місця проведення допиту. Міжнародні стандарти, національне законодавство

встановлюють, що допит має бути проведений у атмосфері, дружній до дитини з урахуванням її інтересів. Альтернативою допиту дитини вдома, за місцем скоєння злочину, у школі, дитячому садочку є допит дитини в «зеленій кімнаті» або іншому приміщенні з урахуванням методики «зеленої кімнати» [4].

Висновки. Отже, на підставі проаналізованих даних практики, наукових позицій учених, а також нормативно-правових актів національної та міжнародної юрисдикції, автором аргументуються такі висновки:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України не містить спеціалізованих принципів, якими треба керуватися у провадженні щодо неповнолітніх, однак практика встановлення таких принципів набула поширення в документах міжнародного характеру. Водночас перелік і зміст таких принципів не є сталим і в різних джерелах викладений по-різному.

2. Особливість проведення допиту з неповнолітньою особою полягає в тому, що деякі психологічні риси неповнолітніх можуть перешкоджати отриманню повних і достовірних показань (йдеться про менший, ніж у дорослих, обсяг знань і досвіду, меншу здібність до концентрації уваги, менший розвиток аналітичних здібностей під час сприйняття та оцінки почутого, емоційність суджень і дій). Підлітки частіше за дорослих

припускаються помилок під час визначення відстані, відрізків часу, послідовності дій. Неповнолітні можуть використовувати поняття, терміни, які застосовують дорослі, перекиваючи їхній реальний зміст або не розуміючи змісту, підтвердити запропоновані допитувачем формулювання, соромлячись запитати пояснення їх.

3. Важливим елементом допиту є взаємодія слідчого з психологом під час допиту неповнолітнього, особливо для встановлення та підтримання психологічного контакту й довірливих відносин, здійснення професійного спілкування з неповнолітнім, подолання бар'єрів і конфліктів у взаєминах з останнім, у ситуаціях протистояння, протидії з його боку, психологічної діагностики відповідності вербальної інформації, що надає допитуваний неповнолітній, його невербальній поведінці (емоційним реакціям, міміці, жестам).

4. Організація роботи слідчого щодо здійснення кримінального провадження здійснюється на основі індивідуального підходу до кожного неповнолітнього, малолітнього з урахуванням його віку й ступеня розвитку. На нашу думку, актуальним є проведення допиту неповнолітнього, малолітнього за методикою «зеленої кімнати» у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства й експлуатації, а також у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі та торгівлі дітьми.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень України : справа № 1-176. 2010. URL: <http://www.court.gov.ua>.
4. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю: методичні рекомендації / Сіренко М.В., Бондар В.С., Дударець Р.М., Цуцкірідзе М.С.; / Голов. слідч. управл. Націон. поліц. України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2019. 150 с.
5. Конвенція ООН «Про права дитини» від 20 листопада 1989 року, ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

References

1. Criminal procedure code of Ukraine: Law of Ukraine on the 13nd of April 2012. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2012. № 9-10, № 11-12, № 13. Art. 88.
2. Criminal code of Ukraine: Law of Ukraine on the 5nd of April 2001. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2001. № 25-26. Art. 131.
3. Unified state register of court decisions of Ukraine: case № 1-176. 2010. URL: <http://www.court.gov.ua>.
4. Peculiarities of investigation of criminal offenses committed by minors or with their participation: methodical recommendations / Sirenko M., Bondar V., Dudarets R., Tsutskiridze M.; / Head. investigator management Nation. shelf. of Ukraine, Luhansk state university of internal affairs them. E. Didorenko. Severodonetsk : LDUVS im. E. Didorenko, 2019. 150 p.
5. United Nations Convention of “The Rights of the Child”, 20 November, 1989, ratified resolution Verkhovnoyi Rady Ukrayiny № 789-XII from 27 February 1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

Професійна компетентність під час формування та підготовки товарознавців-експертів

Сівчук І. П.

*кандидат економічних наук,
старший судовий експерт сектору товарознавчих та гемологічних досліджень
Тернопільський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України
вул. Степана Будного, 48, Тернопіль, Україна
orcid.org/0000-0002-9087-2181
sivchukira@gmail.com*

Ключові слова:

експерт, судова експертиза, компетентність, критерії оцінки рівня компетентності, показник рівня компетентності.

У статті розглянуто поняття змісту «професійна компетентність» та обґрунтовано, що сама сутність професійної компетенції визначається через її визначення. Проаналізовано її роль під час формування та підготовки товарознавців-експертів. Проведено оцінку критеріїв визначення компетентності судових експертів, які передбачають базову компетентність, індивідуальну компетентність і компетентність судового експерта конкретної експертної спеціальності. Встановлено, що в державних експертних установах професійна компетентність судового експерта перевіряється й засвідчується експертно-кваліфікаційними комісіями, які здійснюють свою діяльність відповідно до Положення Експертно-кваліфікаційної комісії та атестації судових експертів Експертної служби МВС. Розглянуто діяльність Експертно-кваліфікаційної комісії щодо питання працівників Експертної служби про присвоєння або підтвердження кваліфікації судового експерта. Розкрито зміст товарознавчої експертизи, що являє собою сукупність спеціальних знань, якими володіє експерт-товарознавець, вивчити та дослідити споживчі властивості товарів, визначити фактичний стан виробів, їхньої якості та на основі цього обґрунтувати вартість цих об'єктів шляхом надання незалежних компетентних висновків. Під час оцінювання висновку експерта важливим є питання оцінки компетентності та встановлено, що висновок судової товарознавчої експертизи є одним із джерел доказів у кримінальному провадженні, який базується на таких принципах, як законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження. Встановлено, що висновок судової експертизи є одним із джерел доказів у кримінальному провадженні, тому він повинен відповідати певним критеріям і базуватися на таких принципах, як: законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження. Запропоновано методику визначення показника рівня компетенції з урахуванням рівня спеціальних знань (рекомендовано у вигляді проведення опитування за допомогою тестів), стажу роботи експерта та складності експертиз (за складністю судова експертиза поділяється на просту, середньої складності та складну (особливої складності)).

Professional competence in the formation and training of commodity experts

Sivchuk I. P.

Ph. D. in Economics,

Senior Forensic Expert of the Sector of Commodity and Hemological Studies

Ternopil Research Criminal Expertise Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Stepana Budnoho str., 48, Ternopil, Ukraine

orcid.org/0000-0002-9087-2181

sivchukira@gmail.com

Key words:

expert, forensic examination, competence, criteria for assessing the level of competence, level of competence.

The article examines the concept of the professional competence and substantiates that the very essence of professional competence is determined through its definition. Its role in the formation and training of commodity experts is analyzed. The assessment of the criteria for determining the competence of forensic experts, which include basic competence, individual competence and the competence of a forensic expert of a specific expert specialty, has been carried out. It has been established that in state expert institutions the professional competence of a forensic expert is examined and certified by Expert Qualification Commissions, which carry out their activities in accordance with the Regulation of the Expert Qualification Commission and Attestation of Forensic Experts of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs. The activity of the Expert Qualification Commission on the issue of employees of the Expert Service regarding the assignment or confirmation of the qualification of a forensic expert was examined.

The content of commodity examination, which is a set of special knowledge possessed by a commodity expert, to study and investigate the consumer properties of goods, determine the actual condition of products, their quality and on this basis to justify the value of these objects by providing independent competent opinions. Evaluating the expert's conclusion, it is important to assess the competence and it has been established that the conclusion of the forensic commodity examination is one of the sources of evidence in criminal proceedings, which is based on such principles as legality, independence, objectivity and completeness of the examination. It is established that the conclusion of the forensic examination is one of the sources of evidence in criminal proceedings, so it must meet certain criteria and be based on such principles: legality, independence, objectivity and completeness of the study. There is proposed a method for determining the indicator of the level of competence, taking into account the level of special knowledge (recommended in the form of a survey using tests), the length of service of an expert and the complexity of examinations (according to the complexity of forensic examination is divided into simple, medium and complex (special complexity)).

Постановка проблеми. Реформування ринкових відносин в Україні призводить до зростання правопорушень та криміналізації суспільства в цілому. Під час розслідування та судового розгляду цивільних і кримінальних справ виникає необхідність у використанні спеціальних знань, що зумовлює формування та підвищення вимог щодо професійного рівня підготовки судових експертів. Тому проблема формування професійної компетентності зумовлює необхідність пошуку

способів удосконалення фахової підготовки судових експертів, включаючи і методичний підхід визначення та застосування показника рівня компетентності. Саме ці обставини визначили актуальність цієї теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням рівня та оцінки професійної компетентності судового експерта займалися багато провідних науковців, серед яких: М.М. Виноградова, Л.М. Головченко, М.В. Бабій, Н.І. Клименко,

Ю.К. Орлова, Г.М. Пилипенко, М.Я. Сегає, О.І. Федоренко, С.О. Шевцов, А.Р. Шляхова, М.Г. Щербаковський. Враховуючи їх вагомий внесок у дослідженні цієї тематики, необхідно більш детально проаналізувати вплив рівня компетенції при формуванні та підготовці експертів-товарознавців.

Проте в сучасній науковій літературі не повністю розкрито питання щодо методики розрахунку показника рівня компетентності, який впливає на формування та підготовку судових експертів, що потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є поглиблений аналіз змісту поняття професійної компетентності судового експерта та обґрунтування методики визначення показника рівня компетентності експертів-товарознавців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною рисою сучасного суспільства є стрімкий розвиток відносин між суб'єктами господарювання в різних галузях. Практика призначення судової товарознавчої експертизи і використання її у судочинстві свідчить про те, що ця експертиза може надавати достовірні докази та сприяти повному та об'єктивному дослідженню на основі спеціальних знань з подальшим наданням компетентного висновку. Не останню роль відіграє професійна компетентність судового експерта, яка інтегрує в собі знання (спеціальні знання), вміння, навички та ставлення працівника відповідно до вимог цієї професії.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) стаття 69 Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального правопорушення і стосуються сфери її знань [1].

У Законі України «Про судову експертизу» від 24 травня 1994 року судовою експертизою є дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2]. Здійснення судової експертизи передбачає наявність професійних вмінь у відповідній галузі, основу яких становить поєднання спеціальних знань і певний досвід їх застосування в різних ситуаціях. Професійні вміння проявляються у професійній компетентності судового експерта.

Сама сутність професійної компетентності визначається через визначення її поняття. Сьо-

годні є багато поглядів щодо тлумачення поняття професійна компетентність. М.М. Виноградова зазначає, що весь обсяг знань, якими володіє експерт і які він повинен застосовувати в межах повноважень, наданих йому законодавством, можна охарактеризувати як його компетентність, а ступінь володіння цими знаннями та вміння застосовувати їх на практиці – як компетентність [3, с. 541–542]. Тоді як Н.І. Клименко трактує компетентність експерта, як суб'єктивна характеристика здібностей конкретного експерта вирішувати поставлені перед ним завдання і ступінь володіння ним теорією, методами і методиками експертного дослідження. Компетентність експерта в конкретній експертизі відображається у результатах проведеного дослідження, що висвітлено в його висновках [4, с. 21]. На думку О.І. Федоренко, професійна компетентність судового експерта – це якісна характеристика оволодіння фахівцем своєю професійною діяльністю, яка передбачає: усвідомлення своїх спонукань до цієї діяльності (професійних потреб, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності, усвідомлення своєї соціальної ролі); володіння комплексом професійних знань, вмінь та наявність особистісних якостей як спеціаліста, здатного ефективно виконувати свої професійні обов'язки [5, с. 197–198]. М.Г. Щербаковський вважає, що компетентність – це наявність компетенції у конкретного індивіда, (некомпетентність відповідно відсутність такої компетенції). Компетентність є парною до категорії компетенції, тому вони взаємопов'язані, яка характеризує суб'єктивні здібності судового експерта. Компетентність відображає готовність експерта до практичного проведення експертних досліджень [6].

Компетентність судового експерта визначається його освітою, спеціальною підготовкою, досвідом у вирішенні поставлених завдань, індивідуальною здатністю до нестандартного продуктивного мислення при написанні експертиз різної складності. Критерії компетентності судового експерта поділяється на три рівні: базова, індивідуальна; компетентність експерта конкретної експертної спеціальності [7, с. 164–165]:

а) базова компетентність – визначає здатність судового експерта самостійно виконувати дорученні йому завдання, спираючись на деякий багаж знань отриманих в процесі навчання у вузі, а також вмінь та навичок з експертної спеціальності отриманих в результаті підготовки до атестації та отримання кваліфікації судового експерта;

б) індивідуальна компетентність – володіння прийомами особистісного самовираження і саморозвитку в межах професії та спеціалізації, впевненість в собі, вміння примати рішення, готовність до реалізації себе в професійній діяль-

ності і до професійного зростання і підвищення кваліфікації;

в) компетентність експерта конкретної експертної спеціальності. Здатність вирішувати поставлені завдання при проведенні експертизи в конкретній спеціальності.

Професійна компетентність являє сукупність цих рівнів. У державних експертних установах професійна компетентність судового експерта перевіряється і засвідчується експертно-кваліфікаційними комісіями, відповідно до Положення Експертно-кваліфікаційної комісії (далі – ЕКК) МВС та атестації судових експертів Експертної служби МВС (Наказ № 102 від 8 лютого 2017 р.). Згідно з частиною 2 пункту 3 ЕКК відповідно до покладених на неї завдань розглядає питання щодо працівників Експертної служби про: 1) надання або підтвердження кваліфікації судового експерта; 2) припинення діяльності як судового експерта; 3) надання чи позбавлення кваліфікаційного класу судового експерта; 4) дисциплінарну відповідальність судового експерта. Розглянемо більш детальноше два питання – це присвоєння або підтвердження кваліфікації судового експерта. Отже, в першому випадку, відповідно до частини 4 пункту 1 – присвоєння кваліфікації судового експерта здійснюється у формі усного кваліфікаційного іспиту. Білети для перевірки рівня знань працівників норм законодавства про судову експертизу, процесуального законодавства та спеціальної підготовки формуються з п'яти питань за відповідними програмами підготовки судового експерта, затверджуються головою ЕКК та схвалюються науковою радою Експертної служби МВС (далі – НР). У другому випадку – підтвердження кваліфікації судового експерта здійснюється шляхом тестування та співбесіди (тестування з метою перевірки рівня знань працівників проводиться з використанням тестів із питань законодавства про судову експертизу, процесуального законодавства та спеціальної підготовки, які формуються за відповідними програмами підготовки судового експерта, затверджуються головою ЕКК та схвалюються НР. Співбесіда проходить у формі опитування з метою визначення рівня професійних знань працівника за відповідною експертною спеціальністю) відповідно до частини 5 пункту 3 [8].

Розглядаючи питання професійної компетентності судових експертів-товарознавців, необхідно дати визначення, що являє собою товарознавча експертиза. Отже, товарознавча експертиза – це дослідження властивостей товарів з метою визначення їх якості та відповідності існуючим стандартам. Сутність товарознавчої експертизи полягає в тому, що за допомогою спеціальних знань, якими володіє експерт-товарознавець, вивчити та дослідити

споживчі властивості товарів, визначити фактичний стан виробів, їх якості та на основі цього обґрунтувати вартість цих об'єктів шляхом надання незалежних компетентних висновків.

Оцінюючи висновок експерта, важливим є питання оцінки компетентності, тому перш за все необхідно проаналізувати чи відображена у висновку інформація, що характеризує експерта з точки зору фахівця у певній галузі знань; чи відповідають ці спеціальні знання питанням, які поставлені перед експертом; чи потрібні для вирішення поставлених перед експертом питань спеціальні знання даного профілю; чи відповідають компетенції та спеціалізації експерта ті засоби та методи, які він використовував для вирішення поставлених перед ним питань. Також необхідно оцінити чи не вийшов експерт за межі своєї компетенції при формуванні висновку. Висновок вважається таким, що виходить за межі експертної компетенції у таких випадках як, експерт відповідаючи на запитання зачіпає сферу наук, які не входять до кола його спеціальних знань та якщо для вирішення поставленого запитання не потрібні спеціальні знання, а достатньо лише суб'єктивні судження, які формуються на життєвому досвіді та здоровому глузді [9, с. 161].

Висновок судової експертизи є одним із джерел доказів у кримінальному провадженні, тому він повинен відповідати певним критеріям та базуватись на таких принципах, як: законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Згідно з чинним законодавством, зокрема статтею 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [1].

Основним критерієм допустимості висновку експерта в судовій експертизі є дотримання процесуальної форми при її проведенні та складанні висновку, що передбачає: дотримання вимог кримінального процесуального закону, належне процесуальне оформлення призначення та оформлення результатів експертизи, процесуальна самостійність та персональна відповідальність експерта за наданий ним висновок, безпосередність дослідження, об'єктивність і достовірність проведеного дослідження та висновку. У статті 101 КПК визначено, що запитання які ставляться експерту та його висновок щодо них, не можуть виходити за межі його спеціальних знань, тобто за межі його компетенції [1].

У сучасних умовах під компетентністю експерта-товарознавця необхідно розуміти сукупність спеціальних знань та навиків у вирішенні постав-

**Вербально-числова шкала оцінки
рівня спеціальних знань**

Градація відповідей на поставлені запитання (S)	
Кількість правильних відповідей	Діапазон значень
100–90	5
89–70	4
69–50	3
49–30	2
1–29	1

лених питань. Наприклад, щодо характеристик товару:

а) ідентифікація товарів відповідно до класифікаційних ознак (вид, сорт, артикул, торговельна марка, модель, призначення тощо);

б) встановлення способу виробництва товарної продукції (промислова чи кустарного виробництва), підприємства-виробника, країни-виробника;

в) визначення відповідності пакування та транспортування, умов та термінів зберігання товарної продукції відповідно до нормативної документації;

г) визначення причини якісних змін товарної продукції (мають вони виробничий характер чи виникли під час транспортування, зберігання, у процесі експлуатації), виявлення дефектів;

ґ) визначення кількісних показників товару (вага, розмір, об'єм, розміри тощо), його комплектація, відповідність вимогам стандартів, технічних умов та умов постачання;

д) дослідження якості компонентів товару, встановлення їх вмісту у відсотках, визначення матеріалів та сировини, які були використані під час виготовлення продукції;

е) визначення ринкової вартості товару тощо.

Отже, критеріями за якими оцінюють компетентність експерта є знання, освіта, професійна підготовка та стаж роботи у сфері науки та/або практики, які необхідні для проведення тієї чи іншої експертизи в конкретній експертній спеціальності.

Пропонуємо методику розрахунку показника рівня компетенції судового експерта-товарознавця враховуючи такі основні складові елементи, як рівень спеціальних знань, стаж роботи та складність експертизи.

$$P_{kom} = \frac{S + K_v + K_e}{n}$$

де P_{kom} – показник рівня компетентності; S – рівень спеціальних знань експерта; K_v – коефіцієнт вагомості кожного з експертів з врахуванням стажу роботи; K_e – коефіцієнт складності експертизи; n – кількість судових експертів-товарознавців.

Рівень спеціальних знань (S) експерта визначається у вигляді проведення опитування за допомогою тестів – рекомендована анкета з тестами у кількості 100 запитань. Результати анкетування переводяться в кількісну форму за допомогою присвоєння оцінок кожному діапазону правильних відповідей.

Кожен експерт отримує спеціально розроблену анкету із запитаннями, яку він заповнює незалежно від інших.

Коефіцієнт вагомості з врахуванням стажу роботи (K_v) – беруться до уваги обіймана посада

і стаж роботи, який варіюється в межах від 1–2 років, 3–5 років, 6–10 років і більш як 11 років.

Коефіцієнт складності експертиз (K_e) – за основу взято Наказ № 591 від 17 липня 2017 р. «Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України», де в частині 1 пункт 14 прописано, що за своєю складністю судова експертиза та експертне дослідження поділяються на категорії: 1) прості – під час проведення яких досліджуються не більше десяти однорідних об'єктів, вирішуються не більше трьох запитань та застосовуються не більше трьох загальнонаукових і/або спеціальних методів дослідження; 2) середньої складності – під час проведення яких досліджуються від десяти до двадцяти однорідних і/або не більше десяти різноманітних об'єктів, вирішуються не більше п'яти запитань та застосовуються від трьох до п'яти загальнонаукових і/або спеціальних методів дослідження; 3) складні (особливої складності) – під час проведення яких досліджуються від двадцяти до ста (більше ста) однорідних і/або від десяти до двадцяти (більше двадцяти) різноманітних об'єктів, вирішуються п'ять і більше (шість і більше) запитань, застосовуються п'ять і більше загальнонаукових і/або спеціальних методів дослідження та два (більше двох) загальнонаукових і/або спеціальних методів дослідження) [10].

Отже, у статті запропоновано методику розрахунку показника рівня компетенції судових експертів-товарознавців з врахуванням їх рівня спеціальних знань, стажу роботи та складності написання експертизи.

Висновки. Підсумовуючи, потрібно зазначити, що товарознавство як наука вивчає споживні властивості товарів, тоді як метою товарознавчої експертизи є задоволення потреб замовників такої експертизи шляхом надання їм достовірної інформації щодо дослідження характеристик об'єкта експертизи, які були вище наведені. А це потребує особливих спеціальних знань в даній галузі та визначає рівень компетентності експерта при наданні висновку. Також критеріями за якими оці-

Таблиця 2

Вербально-числова шкала оцінки коефіцієнта вагомості з врахуванням стажу роботи

Посада	Коефіцієнт вагомості (K_v)			
	Стаж роботи, роки (діапазон значень)			
	1–2 роки	3–5 років	6–10 років	> 11
Судовий експерт-товарознавець	1	1,5	2,5	3
Старший судовий експерт	3,5	4,5	5	6
Головний судовий експерт	7	8	9,5	10

Таблиця 3

Вербально-числова шкала коефіцієнта складності експертизи

Рівень складності	Коефіцієнт складності експертиз (K_s)			Присвоєний бал
	Кількість об'єктів		Кількість питань	
	Однорідні	Різноманітні		
Прості	1–10	-	1–3	1
Середньої складності	10–20	1–10	1–5	2
Складні (особливої складності)	20–100 (>100)	10–20	5 i > (6 i >)	3

Таблиця 4

Вербально-числова шкала показника рівня компетентності

Діапазон значень	Опис значень
8,0–10,0 i >	Високий рівень компетентності судового експерта
5,0–7,9	Середній рівень компетентності судового експерта
1,0–4,9	Некомпетентний

нують компетентність судового експерта є базова компетентність, індивідуальна компетентність, компетентність експерта конкретної експертної спеціальності, які необхідні для проведення цієї

чи іншої експертизи в конкретній експертній спеціальності. Тоді, як показник рівня компетентності включає в себе такі складові як: рівень спеціальних знань, стаж роботи та складність експертиз.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 07.12.2020).
2. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 07.12.2020).
3. Виноградова М.М. Спорные вопросы определения пределов компетенции судебных экспертов-экономистов. *Теория і практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право. 2010. Вип. 10. С. 540-547.
4. Клименко Н.І. Судова експертологія: курс лекцій. Київ, 2007. 526 с.
5. Федоренко О.І., Шевцов С.О. Зміст професійної компетентності працівників експертної служби МВС України. *Військова освіта*. 2017. № 1. С. 192-199.
6. Щербаковський М.Г., Щербаковський Л.П. Компетенція і компетентність судового експерта. *Криміналістика і судова експертиза: міжвід. наук.-метод. посібник*. К.: Міністерство юстиції України, 2013. Вип. 58. Ч.2. С. 95-104.
7. Бабій М.М. Поняття та рівні компетенції та компетентності судового експерта. Херсон, Україна, МЦНД, 2020. С. 163-165.
8. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17#Text> (дата звернення: 07.12.2020).
9. Пилипенко Г.М. Оцінка компетентності експерта. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 2. С. 159-164.
10. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 07.12.2020).

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. [The Code of Criminal Procedure of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» vid 25.02.1994. [Law of Ukraine «On Forensic Examination» dated 25.02.1994] Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
3. Vinogradova M.M. (2010). Spornyye voprosy opredeleniya predelov kompetentsii sudebnykh ekspertov-ekonomistov. [Controversial issues of determining the limits of competence of forensic economists]. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, 10, P. 540-547.
4. Klymenko N.I. (2007). Sudova ekspertolohiia: kurs leksii. [Forensic expertise: a course of lectures]. Kyiv.
5. Fedorenko O.I., Shevtsov S.O. (2017). Zmist profesiinoi kompetentnosti pratsivnykiv ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy. [The content of the professional competence of employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Vijs'kova osvita*. 1, P. 192-199.
6. Shcherbakovskyy M.G., Shcherbakovskyy L.P. (2013). Kompetentsiia i kompetentnist sudovoho eksperta. [Competence and competency of forensic expert]. Kyiv: Ministerstvo Ustytsii.
7. Babiy M.M. (2020). Poniattia ta rivni kompetentsii ta kompetentnosti sudovoho eksperta. [The concept and levels of competence and competency of a forensic expert]. *MCMD*, P. 163-165.
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu MVS ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv Ekspertnoi sluzhby MVS. [On approval of the Regulation on the Expert Qualification Commission of the Ministry of Internal Affairs and Attestation of Forensic Experts of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17#Text>.
9. Pylypenko G.M. (2013). Otsinka kompetentnosti eksperta. [Assessment of the expert's competence]. *Pravnychyj chasorys*. 2, P. 159-164.
10. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii provedennia ta oformlennia ekspertnykh provadzen u pidrozdilakh Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy». [On approval of the Instruction on the organization and execution of expert proceedings in the departments of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>.

Особливості процедурних вимог проведення судом допиту «легендованого» свідка, анкетні дані особи якого засекречені відповідним грифом секретності

Сінельнік Р. В.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-9045-621X
ruslan_sinelnik@ukr.net*

Ключові слова:

свідок, легендований свідок, анонімний свідок, суддя, слідчий суддя, допит, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, кримінальне провадження.

У статті досліджується правове регулювання процедури допиту свідка у кримінальному провадженні, до якого застосовуються заходи безпеки. Окреслено підстави встановлення наявності або відсутності вини обвинуваченого відповідно до показань «легендованого» свідка. Проаналізовано нормативно-правові аспекти засекречування відомостей відповідним документам грифом секретності, які дають змогу ідентифікувати особу свідка. Виокремлено шляхи забезпечення конфіденційності даних про особу, акцентовано на нерозголошенні відомостей про осіб, взятих під захист. Аналіз рішень Європейського суду з прав людини дав змогу порівняти міжнародний досвід та вітчизняну судову практику використання доказів свідків у кримінальному провадженні. Правова оцінка цієї прецедентної практики дозволила дійти висновку про вирішення судом питання допустимості та належності доказів, отриманих у результаті проведення допиту «легендованого» свідка. Автор обґрунтовує необхідність удосконалення правової процедури захисту та допиту «легендованого» свідка. Зокрема, наголошується на відсутності законодавчо закріпленого терміна «легендований свідок», впровадженні механізму ідентифікації особи свідка, анкетні дані особи якого засекречені відповідним грифом секретності, та наданні судді доступу до державної таємниці в частині доступу до анкетних даних особи свідка, засекречених відповідним грифом секретності, з подальшим функціонуванням процедури встановлення судом особи «легендованого» свідка задля того, щоб мати змогу дослідити докази кримінального провадження, провівши їх правову класифікацію, встановивши джерела показання «легендованого» свідка з метою з'ясувати розбіжності з показаннями інших сторін по справі за допомогою застосування методологічної основи правозастосовної діяльності.

Peculiarities of the procedural requirements for the court interrogation of a “legendary” witness personal data whose identity is kept secret applicable secrecy stamp

Sinielnik R. V.

*Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of Criminal Law and Justice
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9045-621X
ruslan_sinielnik@ukr.net*

Key words:

witness, legendary witness, anonymous witness, judge, the investigating judge, interrogation, safety provision of people, who participate in the criminal scrutiny, criminal procedure.

The article examines the legal regulation of the interrogation procedure of a witness in criminal proceedings to which security measures are applied. The reasons for establishing the presence or absence of guilt of the accused in accordance with the testimony of the “legendary” witness are outlined. The normative-legal aspects of classification of information relevant document stamped secret are analyzed, which allow to identify the witness person. Singled out ways of ensuring confidentiality of personal data are considered, the disclosure of information on persons under protection. The analysis of the decisions of the European Court of Human Rights allowed to compare international experience and domestic case law on the use of witness evidence in criminal proceedings. The legal assessment of this case-law led to the conclusion that the court had resolved the admissibility and admissibility of the evidence obtained as a result of the interrogation of the “legendary” witness. The author substantiates the need to improve the legal procedure for the protection and interrogation of a “legendary” witness. In particular, it is emphasized that there is no legally established term “legendary witness”, the introduction of a mechanism for identifying a witness whose personal data is classified and the judge providing access to state secrets establishment by the court of a “legendary” witness in order to be able to investigate the evidence of criminal proceedings, conducting their legal classification, establishing the sources of testimony of the “legendary” witness in order to clarify discrepancies with the testimony of other parties in the case.

Достеменно вивчення обставин кримінального провадження у процесі доказування наявності чи відсутності вини обвинуваченої особи може ґрунтуватися на встановленні фактів, які дають змогу застосувати вірну юридичну кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення. Проте у багатьох випадках встановлення обставин, що визначають склад певного кримінального правопорушення, базується лише на показаннях свідків. Тоді встановлення причетності окремої особи до вчинення кримінального діяння викликає труднощі, особливо коли підозрюваний не визнає своєї провини, інколи навіть активно заперечує проти своєї винуватості у цьому злочині.

Здійснення доказової процесуальної діяльності повинно мати обґрунтоване визначення та детальне дослідження обставин, що підлягають встановленню, достатній обсяг доказів, їх джерела. Зокрема, кримінальне процесуальне

законодавство визначає вичерпний перелік процесуальних джерел доказів: показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Індивідуальність процесу доказування кожної окремої справи юристів-практиків дає змогу колу науковців постійно оновлювати та вдосконалювати методологічну основу правозастосовної діяльності правоохоронних органів (особливо органів досудового розслідування та прокуратури), судової системи, інституту адвокатури.

Встановлення об’єктивної істини кримінального провадження має за основу сукупність усіх видів доказів. Тем не менш первинні та похідні докази можуть спиратися на факти, встановлені з показання свідка, які в умовах очевидності протиправних дій злочинця свідчать про об’єктивну сторону вчиненого правопорушення.

Отже, твердження свідка є прямим доказом, що дає підстави встановлення наявності або від-

сутності вини для обвинувачення. Проте, з іншого боку, уможливорює настання негативних наслідків для свідка: погрози, залякування, переслідування, підкуп, завдання шкоди житлу та майну, фізична розправа з боку підозрюваного чи третіх осіб є загрозою безпеки для життя та здоров'я цього свідка та його близьких. Звісно, не варто недооцінювати такі дії, як вплив на свідка, оскільки психологічний тиск дійсно стає на заваді дотримання обов'язку давати правдиві показання.

Існує кілька варіантів уникнення загрозливих умов для повного та всебічного досудового розслідування кримінального провадження та його подальшого судового розгляду.

Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон) є спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень шляхом здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, із метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя [1].

Положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) визначають рівні підстави для проведення допиту та виклику свідків сторін обвинувачення та захисту (п. d ч. 3 ст. 6 Конвенції) [2].

Негативні наслідки злочинної діяльності та процес реалізації розслідування кримінальних правопорушень із метою досягнення фінального результату, з одного боку, порушує гарантоване право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції, а з іншого боку, містить відхилення від цього правила у вигляді дозволу втручання органам державної влади у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або захисту прав і свобод інших осіб (ст. 8 Конвенції) [2].

До осіб, які мають право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів для вжиття заходів забезпечення безпеки, належить свідок. Підставами для реалізації таких заходів мають бути дані, що свідчать про наявність реальної загрози їхнім життю, здоров'ю, житлу і майну [1].

Під час судового провадження необхідні процесуальні дії щодо «легенованого» свідка про-

водяться в режимі відеоконференції відповідно до вимог ст. 336 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Оскільки дистанційне судове провадження може здійснюватися на підставі необхідності забезпечення безпеки осіб, а також за наявності інших підстав, визначених судом достатніми, суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження. Застосовувані в дистанційному судовому провадженні технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення і звуку, дотримання принципу гласності та відкритості судового провадження, а також інформаційну безпеку. Учасникам кримінального провадження має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового провадження, ставити запитання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені цим Кодексом [3].

Положення ч. 8 ст. 336 КПК України виокремлює права особи, якій забезпечується захист шляхом допиту в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо впізнати [3].

Спеціальна норма процедури допиту свідка визначена положенням ч. 9 ст. 352 КПК України. Так, у виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка постановляє вмотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливорює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження змогу ставити запитання і слухати відповіді на них. Якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод. Перед постановленням відповідної ухвали суд зобов'язаний з'ясувати наявність заперечень сторін кримінального провадження проти проведення допиту свідка в умовах, що унеможливають його ідентифікацію, і в разі їх обґрунтованості відмовити у проведенні допиту свідка в порядку, визначеному цією частиною [3].

Профільний закон також визначає можливість проведення закритого судового засідання, якщо цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист, за мотивованою ухвалою суду, так само, як і проведення допиту учасника кримінального провадження з використанням відеоконференції у трансляції з іншого приміщення, в тому числі у спосіб, що унеможливорює ідентифікацію особи, яка дає показання (ст. 16) [1].

Орган, який приймає рішення про застосування заходів безпеки, має право звертатися до слідчого, дізнавача, прокурора, суду, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження, з клопотанням щодо прийняття рішення про застосування заходів безпеки у процесі процесуальних дій або про скасування здійснюваних заходів. Відомості про заходи безпеки та осіб, взятих під захист, є інформацією з обмеженим доступом (ст. 6) [1].

Основним заходом забезпечення безпеки «легендованого свідка» є заміна документів, що посвідчують особу, інших документів особи, взятої під захист, а також зміна її зовнішності (ст. 11) [1].

Забезпеченням конфіденційності даних про особу є нерозголошення відомостей про осіб, взятих під захист, яке може здійснюватися шляхом: а) обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження, заміни прізвища, імені, по батькові в цих документах псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, дізнавача, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних даних. Ці постанови (ухвали) до матеріалів справи не приєднуються, а зберігаються окремо в органі, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження; б) проведення упізнання особи поза візуальним та аудіоспостереженням того, кого впізнають, із дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства; в) неоголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику в судове засідання; г) виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки; г) накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, взятую під захист, адресними бюро, паспортними службами, підрозділами Державтоінспекції, довідковими службами АТС та іншими державними інформаційно-довідковими службами (ст. 15) [1].

З огляду на вищезазначені підстави забезпечення конфіденційності даних про особу варто керуватися положенням ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. № 3855-ХП, яке встановлює, що державна таємниця (також секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [4].

З огляду на Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні

(далі – Інструкція), затверджена спільним наказом від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5, п.п. 5.1, 5.2 передбачено необхідність засекречення відомостей, які дають змогу ідентифікувати особу, щодо якої проводиться або планується проведення негласної слідчої (розшукової) дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці. Засекречування таких матеріальних носіїв інформації здійснюють слідчий, прокурор, працівник уповноваженого оперативного підрозділу, слідчий суддя шляхом надання на підставі зводу відповідному документу грифа секретності [5].

Відповідно до п. 4.1.6 Наказу Служби безпеки України № 440 від 12.08.2005 р. «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» (далі – Звід) відомості про зв'язок ознак особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві і взята під захист згідно з чинним законодавством у зв'язку з виникненням загрози її життю чи здоров'ю і стосовно якої проводяться або проведено заходи щодо зміни персональних даних або зовнішності чи місця проживання, з її попередніми індивідуальними ознаками, мають ступінь секретності «Цілком таємно», а суб'єктами режимно-секретної діяльності, державними експертами яких прийняті рішення про зарахування інформації до державної таємниці, є Державна прикордонна служба, Міністерство внутрішніх справ, Національне антикорупційне бюро, Національна поліція, СБУ, Служба зовнішньої розвідки [6].

П. 4.12.3 Зводу встановлює, що рішення про необхідність засекречування або розсекречування відомостей про зміст матеріалів дізнання (досудового слідства) з питань, які містять інформацію, що належить до державної таємниці, приймає керівник органу дізнання самостійно або за поданням зацікавленої сторони. Вказані відомості можуть мати ступінь секретності «Особливої важливості», «Цілком таємно», «Таємно». Суб'єктами режимно-секретної діяльності, державними експертами яких прийняті рішення про зарахування інформації до державної таємниці, є Збройні сили, Державна кримінально-виконавча служба, Державна митна служба, Державна прикордонна служба, МВС, НП, СБУ [6].

З огляду на вищевикладене цілком логічним варто вважати той факт, що процес забезпечення конфіденційності інформації про особу свідка, щодо якого вжиті заходи безпеки, становить державну таємницю, засекреченість якої позбавляє суддю змоги встановити особу «легендованого» свідка у процесі дослідження матеріалів кримінального провадження, подальшого проведення допиту з метою визнати показання цього свідка допустимим доказом.

Аналіз положень чинного національного законодавства свідчить про відсутність законодавчо закріпленого терміна «легендований свідок». Особливо незрозумілим є стале застосування судами цього терміна у відповідних ухвалах про розгляд клопотання про допит у судовому засіданні легендованого свідка.

Оскільки норма кримінального процесуального права не містить прямої та/або відсильної заборони, яка б прямо вказувала на неможливість судді мати доступ до державної таємниці в частині доступу до анкетних даних особи свідка, засекречених відповідним грифом секретності.

З одного боку, преференцією суду можна вважати змогу прийняти рішення про проведення допиту учасника кримінального провадження за власною ініціативою або за клопотанням учасників кримінального провадження, з використанням відеоконференції у трансляції з іншого приміщення, в тому числі у спосіб, що унеможливає ідентифікацію особи, яка дає показання (ст. 16 Закону), з іншого – позбавляє можливості дотримання судом принципу об'єктивності та неупередженості в процесі розгляду справи.

Відсутність нормативно-правового механізму допуску судді до державної таємниці в частині ідентифікації особи свідка, анкетні дані особи якого засекречені відповідним грифом секретності, позбавляє його змоги дослідити матеріали, які її містять, та здійснити слухання справи.

Передусім вкрай суттєвим при допиті «легендованого» свідка та подальшому розгляді справи є дотримання судом принципів незалежності та об'єктивності, які забезпечують гарантії справедливого правосуддя.

Суддя має здійснювати свою судову функцію незалежно, виходячи виключно з оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу, спонукання, тиску, загроз чи втручання, прямого чи опосередкованого, що здійснюється з будь-якої сторони та з будь-якою метою. Суддя дотримується незалежної позиції як щодо суспільства загалом, так і щодо конкретних сторін судової справи, в якій він має винести рішення. У процесі виконання своїх обов'язків суддя вільний від будь-яких схильностей, упередженості чи забобонів. Перед розглядом справи (про який відомо, що він відбудеться, або це тільки передбачається) суддя утримується від будь-яких коментарів, що могли б з огляду на розумну оцінку ситуації якимось чином вплинути на перебіг цієї справи чи поставити під сумнів справедливе ведення процесу [7].

Погоджуємося із думкою Б.М. Качмар, який у своїх дослідженнях наголошує на доцільності звернення до правових позицій ЄСПЛ, який має суттєві напрацювання з проблематики анонімних

свідків. Відповідно до них варто констатувати: а) суд має оцінити наявність балансу між необхідністю і доцільністю застосування до особи заходів безпеки в кримінальному провадженні, які обмежують права обвинуваченого, безпосередньо з цим правом та законним інтересом обвинуваченого. Невигідні умови, які таким чином створюються для сторони захисту, мають урівноважуватися застосуванням судовими органами спеціальних процедур; б) ступень тяжкості вчиненого кримінального правопорушення не може бути беззаперечною підставою застосування заходів захисту, а має обов'язково розглядатися поряд з іншими обставинами, що дають право застосувати заходи безпеки до особи в кримінальному процесі; в) рішення про застосування заходів безпеки, що обмежують права обвинуваченого, мають бути обов'язково обґрунтовані та мотивовані (підтвержені доказами); г) необхідність продовження існування заходів безпеки має перевірятися протягом усього судочинства, вони мають бути обмежені або скасовані, коли відпала потреба в них; г) у кожному конкретному випадку потрібно вжити таких заходів безпеки, які б найменшою мірою утискали інтереси учасників кримінального провадження [8, с. 108].

Європейський суд із прав людини у своїх рішеннях має прецедентну практику стосовно анонімних свідків, зокрема, видається, що заяви анонімних свідків можуть використовуватися як докази лише за умови дотримання значно суворіших вимог, ніж ті, що були визначені в прецедентній практиці. Тобто така заява має бути записана суддею, який а) знає свідка в обличчя та на ім'я; б) подав в офіційному протоколі допиту свідка свій умотивований висновок щодо його надійності та щодо причин, з яких він побажав залишитися анонімним; с) надав захисту та іншим особам змогу поставити запитання анонімному свідкові. З іншого боку, письмовий документ, що містить заяву анонімного свідка, так само може використовуватися як доказ, якщо: а) захист на жодній стадії провадження не звертався з проханням дозволити допитати свідка; б) засудження значною мірою ґрунтується на інших доказах, отриманих із неанонімних джерел; с) суд доведе, що, приймаючи заяву анонімного свідка як доказ, поставився до неї максимально обережно та обачно [9].

Анонімні свідки допитувалися не лише органом обвинувачення, а також і незалежним та безстороннім суддею, що приділив особливу увагу тому, щоб урівноважити позиції захисту, який був поставлений у невідгідні умови через відсутність можливості очної ставки обвинувачених та свідків, що давали свідчення проти них. Заявники та їхні адвокати мали змогу слухати допит, що його проводив суддя-слідчий у сусідній кімнаті, та ставити свідкам свої запитання. Заяви

були записані суддею-слідчим, який знав свідків в обличчя та на ім'я. Він подав письмовий висновок, в якому виклав причини, що спонукали свідків вдатися до анонімності, та підтвердив їхню надійність. Захистові було надано достатню можливість поставити запитання анонімним свідкам, кожен з яких перед допитом складав присягу. Суддя-слідчий знав в обличчя і на ім'я кожного анонімного свідка, а також їхні функції, приватні та/або професійні причини, з яких вони побажали зберегти анонімність. Суддя-слідчий подав свій висновок стосовно обґрунтованості цих причин і надійності свідків. Захистові було надано достатню можливість допитати кожного свідка, що поставав перед суддею-слідчим, який безпосередньо спостерігав за поведінкою свідка під час допитування. Тривалість слухання кожного допитуваного дає підстави вважати, що захист широко скористався наданою йому можливістю. Сам суд першої інстанції мав справу лише з протоколами свідчень, а не з самими свідками. Свідки були здебільшого анонімними і допитувалися в такий спосіб, що їх не могли бачити, але могли чути адвокати обвинувачення та захисту. Особи анонімних свідків-поліцейських не було ідентифіковано ні в регіональному суді, ні в апеляційному, ні у Верховному суді. Вони залишилися невідомими адвокатам захисту і обвинувачення, громадськості загалом. В обличчя та на ім'я їх знав лише суддя-слідчий. Уся інформація про них і від їхнього імені – на його совісті [9].

З огляду на те, що суд у своєму рішенні має керуватися лише належними доказами, повною мірою очевидно видається необхідність проведення допиту «легендованого» свідка як слідчим суддею під час досудового розслідування в судовому засіданні, так і суддею під час судового розгляду кримінального провадження, які мають доступ до інформації, що містить відомості про заходи безпеки та особи свідка, взятого під захист, із метою встановити реальну особу, звірити її документи з анкетними даними особи свідка, що засекречені відповідним грифом секретності, мати можливість бачити справжнє обличчя, голос у режимі реального часу.

Повністю погоджуємось із судженням, що суд у змагальному процесі має приймати остаточне рішення щодо виду заходу забезпечення без-

пеки учасника провадження на основі розумного балансу між необхідністю збереження конфіденційних даних про особу та забезпечення прав сторін кримінального провадження. Якщо сторона кримінального провадження, на відміну від суду, вважає, що конфіденційність даних про особу має превалювати над розкриттям відомостей щодо неї і «не відкриває» її, суд може визнати відповідні показання недопустимим доказом [8, с. 161].

Таким чином, дослідження свідчить про нагальну потребу у вдосконаленні правової процедури захисту та допиту «легендованого» свідка, анкетні дані особи якого засекречені відповідним грифом секретності, а саме: вважаємо за необхідне розробити та запровадити механізм ідентифікації особи свідка, анкетні дані особи якого засекречені відповідним грифом секретності.

Зокрема, варто врахувати стале застосування судами поняття «легендований свідок» з огляду на відсутність законодавчо закріпленого терміна, у зв'язку із чим виникає потреба уніфікувати відповідне значення терміна свідка, анкетні дані особи якого, засекречені відповідним грифом секретності, запровадивши у кримінальне процесуальне законодавство однозначне визначення цього терміна.

Необхідно внести відповідні зміни у профільні нормативно-правові акти з метою надання судді доступу до державної таємниці в частині доступу до анкетних даних особи свідка, засекречених відповідним грифом секретності, з метою встановлення особи «легендованого» свідка. З огляду на зобов'язання суду у процесі прийняття рішення про визнання показань «легендованого» свідка допустимим доказом вкрай важливо, встановлюючи підстави наявності або відсутності вини обвинуваченого, дослідити достовірність показань «легендованого» свідка, перевірити факти, що характеризують сторін кримінального провадження, з'ясувати суперечливі обставини та виключити застосування наслідків помилкового сприйняття досліджуваних подій учасниками, ретельно перевіривши та оцінивши розбіжності з іншими показаннями, оскільки ключовим фактором у системі доказів є взаємна залежність обвинувальних і виправдувальних доказів, комунікативних, засвідчувальних та обґрунтовуючих елементів доказування.

Література

1. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 10.01.2021 р.).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.01.2021 р.).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.01.2021 р.).

4. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 10.01.2021 р.).
5. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 10.01.2021 р.).
6. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Служби безпеки України № 440 від 12.08.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05#Text> (дата звернення: 10.01.2021 р.).
7. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року, схвалені резолюцією економічної та соціальної Ради ООН 27 липня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_j67 (дата звернення: 10.01.2021 р.).
8. Качмар Б.М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 198 с.
9. Український портал практики Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=384> (дата звернення: 10.01.2021 р.).

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993). Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi: Zakon Ukraïny vid 23.12.1993 r. № 3782-XII [On ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings: Law of Ukraine of december 23, 1993, № 3782-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>. (accessed 10 January 2021).
2. Konvencija pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (accessed 10 January 2021).
3. Kryminalnyj procesualnyj kodeks Ukraïny vid 13. 04. 2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (accessed 10 January 2021).
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994). Pro derzhavnu taiemnytsiu: Zakon Ukraïny vid 21.01.1994 r. № 3855-XII [On State Secrets : Law of Ukraine of January 21, 1994, № 3855-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (accessed 10 January 2021).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezul'tativ u kryminalnomu provadzhenni zatverdzhena Nakazom Heneralnoi prokuratury Ukraïny, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukraïny, Sluzhby bezpeky Ukraïny, Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukraïny, Ministerstva finansiv Ukraïny, Ministerstva yustytzii Ukraïny : Instrukttsiia vid 16.11.2012 r. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [On the organization of covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings was approved by the Order of the Prosecutor General's Office of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine Instruction : of 16.11.2012 No. 114/1042/516/1199/936/1687/5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>. (accessed 10 January 2021).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005). Pro zatverdzhennia Zvodu vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu: Nakaz Sluzhby bezpeky Ukraïny vid 12.08.2005 r. № 440 [On approval of the Code of information constituting a state secret Order of the Security Service of Ukraine : of 12.08.2005 No. 440. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05#Text>. (accessed 10 January 2021).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2006). Banhalorski pryntsypy povedinky suddiv vid 19.05.2006 skhvaleni rezoliutsiieiu ekonomichnoi ta sotsialnoi Rady OON vid 27.06.2006 [Bangalore Principles of Judicial Conduct of 19 May 2006, endorsed by UN Economic and Social Council resolution of 27 July 2006], Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_j67. (accessed 10 January 2021).
8. Качмар, В.М. (2017) Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) [Mechanism for ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings (criminal procedural aspect)] *Candidate's thesis. Kharkiv*. [in Ukrainian]. (accessed 10 January 2021).
9. Sait Ukraïnskogo portalu praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. [Site of journal Ukrainian portal of the case law of the European Court of Human Rights]. *eurocourt.in.ua*. Retrieved from: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=384> [in Ukrainian]. (accessed 10 January 2021).

РОЗДІЛ X. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-31>

Міжнародні зв'язки та роль міжнародних організацій для України

Біла-Кисельова А. А.*кандидат юридичних наук,**сертифікований тренер**Національна школа суддів України,**суддя**Білозерський районний суд Херсонської області**вул. Д. Яворницького, 97, смт Білозерка, Херсонська область, Україна**orcid.org/0000-0002-4696-0117**bila-kyseleva@ukr.net***Ключові слова:***міжнародні зв'язки, міжнародні організації, права людини, міжнародні суди, ООН, ЄСПЛ.*

Досліджено міжнародні зв'язки України в питаннях, які стосуються Кримського півострова, та розкрито роль міжнародних організацій.

Автор звертає увагу на те, як міжнародні суди занепокоєні ситуацією, пов'язаною з Кримським півостровом, і підтримують Україну в прагненні зберегти територіальну цілісність відповідно до Конституції України. А також визнають необхідним забезпечити доступність освіти українською мовою в Криму відповідно до міжнародних стандартів щодо захисту прав людини і представницькі інституції кримськотатарського народу. Питання Криму залишається предметом уваги офіційних осіб іноземних держав і представників міжнародних організацій як одне із ключових питань у міжнародних відносинах України з РФ та іншими іноземними країнами.

У статті наведено приклади звернення України до міжнародних судів і продемонстровано інструменти, які використовує Україна для обстоювання своїх інтересів у міжнародному правовому полі.

Крім того, автор звертає увагу на те, що представники дипломатичних відомств іноземних країн, міжнародні організації ООН, ОБСЄ, ЮНЕСКО застосовують дипломатичний інструментарій для допомоги щодо розв'язання кримського питання. Міжнародна спільнота стежить за суспільно-політичними процесами півострова та своїми рішеннями, заявами демонструє щорічно власну позицію.

Зроблено висновки, що міжнародні організації та представники іноземних країн однозначно вказують, що міжнародні акти в галузі прав людини, ратифіковані і Україною, і Російською Федерацією, мають діяти. Держави зобов'язані приділяти увагу запровадженню обов'язкової та безплатної початкової освіти й вживати заходів із можливості отримання освіти всіма особами, які перебувають під їхньою юрисдикцією. Крім того, стаття 2 Додаткового протоколу до ЄКПЛ передбачає, що держави мають поважати право батьків забезпечувати таку освіту й таке навчання, які відповідають їхнім релігійним і світоглядним переконанням. Введення освітніх стандартів РФ в Криму має забезпечувати право етнічних українців і кримських татар на освіту рідною мовою. Свобода пересування між материковою частиною України та Кримом не може бути обмежена. Незалежні і плюралістичні засоби масової інформації мають розвиватися. Будь-яке переслідування недопустиме в цивілізованому світі, факти порушення прав людей підлягають розслідуванню.

International relations and the role of international organizations for Ukraine

Bila-Kyseleva A. A.

Candidate of Law,

Certified Trainer

National School of Judges of Ukraine,

Judge

Bilozersky District Court of the Kherson Region

D. Yavornytskoho str., 97, Bilozerka township, Kherson region, Ukraine

orcid.org/0000-0002-4696-0117

bila-kyseleva@ukr.net

Key words:

international relations, international organizations, human rights, international courts, UN, ECHR.

The role of international institutions for Ukraine is studied and the essence of the application of Ukraine's international relations in the issues of ensuring and observing human rights in the Autonomous Republic of Crimea is revealed. The author draws attention to how international courts promote the protection of human rights in Crimea and support Ukraine in its efforts to preserve territorial integrity, representative institutions of the Crimean Tatar people, ensuring access to Ukrainian language education in Crimea in accordance with international human rights standards; notes that the issue of Crimea remains the subject of attention of foreign officials and representatives of international organizations as one of the key issues in Ukraine's international relations with Russia.

The article presents examples of Ukraine's appeal to international courts and demonstrates the tools and instruments that are key in international relations.

In addition, the author draws attention to the fact that representatives of foreign diplomatic missions, international organizations of the UN, OSCE, UNESCO use political – diplomatic tools to help resolve the international issue of Ukraine with Russia regarding the Autonomous Republic of Crimea. The international community monitors the socio – political processes of the peninsula and demonstrates its positions and statements.

It is concluded that international organizations and representatives of foreign countries clearly state that international human rights instruments ratified by both Ukraine and the Russian Federation should be in force. States are obliged to give priority to the introduction of compulsory and free primary education and to take measures to enable secondary education to be obtained by all persons under its jurisdiction. In addition, Article 2 of the Additional Protocol to the ECHR provides that States must respect the right of parents to provide such education and training as is consistent with their religious and ideological beliefs. The introduction of educational standards in the Russian Federation cannot restrict the right of ethnic Ukrainians and Crimean Tatars to education in their mother tongue. Freedom of movement between mainland Ukraine and Crimea cannot be restricted. Independent and pluralistic media must develop. Any harassment must end and violations of human rights must be investigated.

Вступ. Конфлікти між державами, відсутність безпеки та стабільності, порушення прав людини, обмеженість доступу до правосуддя є загрозою для сталого розвитку кожної країни.

Права людини гарантуються міжнародними договорами й угодами, звичаєвим правом і мають

бути забезпечені за будь-яких обставин – як у мирний час, так і під час конфліктів. Те, чи забезпечують міжнародні домовленості та співпраця між державами справді гарантію дотримання прав людини під час будь-яких конфліктів, юристи-міжнародники досліджують досі.

Відповідно до Конституції України Автономна Республіка Крим має статус автономії і є невіддільною частиною України (стаття 134) [1].

Нині Україна співпрацює з дипломатичними іноземними місіями, міжнародними організаціями, які висвітлюють проблематику Кримського півострова на міжнародних майданчиках закордоном.

Тільки протягом 2020 року Україна ініціювала та провела низку робочих зустрічей з офіційними особами високого рівня посольств США, Канади, Німеччини, Туреччини, Нідерландів, Естонії, Японії, Південно-Африканської Республіки в Україні, Фінляндії, Австралії, Литви, Данії, Молдови, Грузії та Великобританії.

Зокрема, під час зустрічі з послом Канади в Україні Л. Галадзе в м. Херсон відбулася поїздка на КПВВ «Каланчак» для перевірки умов пропуску громадян через адмінмежу та вивчення роботи прикордонників у період дії карантинних обмежень, пов'язаних із пандемією Covid-19 [2].

Сьогодні Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим співпрацює з групою СММ ОБСЄ в Україні, офісом Моніторингової місії ООН з прав людини (м. Київ, м. Одеса), а також здійснює інформування щодо ситуації в АР Крим на національному та міжнародному рівнях.

Через відсутність доступу до Кримського півострова Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні здійснює моніторинг ситуації з правами людини зі своїх відділень, розташованих на материковій частині України. ММПЛУ систематично збирає й аналізує інформацію, яку отримує за допомогою інтерв'ю і місій з установлення фактів на адміністративному кордоні між материковою Україною та Кримом і висвітлює ситуацію на міжнародному рівні.

У своїй доповіді Верховний комісар Організації Об'єднаних Націй із прав людини зазначає про те, що «публічний прояв української культури та ідентичності значно звузився. Групи, що демонструють свою прихильність до національних символів, дат або історичних особистостей, отримували попередження... Освіта українською мовою у Криму майже зникла, що поставило під загрозу один із стовпів ідентичності та культурної належності людини» [3, с. 3].

Міжнародна допомога для України є важливою, адже Україна займає активну позицію на міжнародній арені й далі впроваджує цінності, які сповідує міжнародна спільнота. Тому спробуємо дослідити питання міжнародної співпраці та розкрити сутність застосування міжнародних зв'язків України щодо питання, яке стосується Кримського півострова. Крім того, вивчимо, як міжнародні суди реагують на взаємовідносини

України та РФ в питанні Кримського півострова (щодо дотримання прав людини, представницької інституції кримськотатарського народу, забезпечення доступності освіти українською мовою в Криму тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням міжнародного співробітництва щодо виконання міжнародних домовленостей займалися такі вчені, як В. Буткевич, О. Буткевич, О. Задорожній, І. Лукашук та інші. Проте залишається потреба в дослідженні особливостей міжнародних зв'язків і ролі міжнародних інститутів для України щодо Кримського півострова.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу роботи міжнародних інституцій щодо України в кримському питанні в межах міжнародного гуманітарного права, а також із погляду міжнародних стандартів прав людини.

Вклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 та складна економічна й політична ситуація у світі не стали перешкодою в 2020 році в прагненні міжнародної спільноти співпрацювати з Україною щодо питання, яке стосується Кримського півострова. Це питання залишається предметом уваги офіційних осіб іноземних держав, представників міжнародних організацій і є одним із ключових питань міжнародних відносин за останні роки.

Варто зазначити, що Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила дві резолюції щодо Криму [3, с. 5]. Резолюція 68/262 «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 р. встановила, що референдум, проведений у березні 2014 року, не може бути підставою для будь-якої зміни статусу Криму. У Резолюції 71/205 «Стан справ у галузі прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» від 19 грудня 2016 року Генеральна Асамблея ООН закликала Російську Федерацію дотримуватися Женевських конвенцій. Окрім того, Генеральна Асамблея настійно закликала Російську Федерацію забезпечити належний і безперешкодний доступ міжнародних місій зі спостереження за станом справ у галузі прав людини та правозахисних неурядових організацій на півострів.

Представники дипломатичних відомств іноземних країн, міжнародні організації ООН, ОБСЄ, Рада Європи, ЮНЕСКО занепокоєні можливими порушеннями прав людини. Про це свідчать звіти, які перебувають на офіційних сайтах міжнародних організацій і дипломатичних відомств.

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутереш оприлюднив другу доповідь про ситуацію з правами людини в Криму за період з 1 липня по 31 грудня 2019 року. У доповіді міститься інформація про порушення прав затриманих (побиття, необґрунтовані особисті огляди, від-

мова в побаченнях із близькими родичами, адвокатами, тиск, звинувачення за публікації в соціальних мережах, втручання в роботу ЗМІ) [4].

Управління Верховного Комісара ООН з прав людини оприлюднило 29-ту доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні [5, с. 30]. Як убачається з документа, Верховний Комісар ООН занепокоєний правами дітей. У доповіді звертається увага на те, що права дітей з АР Крим на свободу пересування поліпшено: «...позитивним кроком стало ухвалення Кабінетом Міністрів України 24 грудня 2019 р. постанови № 1157126, яка спростила свободу пересування дітей між Кримом і материковою частиною України. Згідно з постановою, дітям віком до 16 років дозволяється перетинати АМ з Криму в материкову частину України в супроводі хоча б одного з батьків і повертатися з материкової частини України до Криму через АМ у супроводі того ж із батьків. Отже, нотаріально засвідчені дозволи другого з батьків більше не потрібні. Ба більше, діти віком від 14 до 16 років можуть перетинати АМ в обох напрямках без супроводу, якщо вони навчаються в материковій частині України та живуть у Криму».

Варто звернути увагу, що і в ЮНЕСКО формується програма постійного моніторингу, який почав працювати в Україні. Що пів року секретаріат ЮНЕСКО проводить інформаційні зустрічі, присвячені ситуації в Криму, раз на рік це питання розглядає Виконавча рада ЮНЕСКО.

Міжнародна спільнота стежить за суспільно-політичними процесами Кримського півострова та своїми заявами демонструє незмінність позиції в дотриманні чіткої політики щодо забезпечення прав людини в Криму. Відповідні заяви було проголошено щодо Криму під час 45-ї сесії Ради ООН з прав людини (м. Женева, спільна заява); проти рішення російського суду щодо засудження до тривалих термінів фігурантів «справи Хізб ут-Тахрір», яке було ухвалено 16 вересня 2020 року (МЗС Туреччини, Європейський Союз) [2].

Україна використовує відповідні інструменти і звертається до судів для захисту прав людей у Криму. Треба зазначити, що міжнародні суди є одним із інструментів притягнення держави, яка порушує міжнародні домовленості до відповідальності за порушення основоположних засад міжнародного права (заборони застосування сили чи погрози силою, порушення міжнародних конвенцій).

Сьогодні **Європейський суд із прав людини** розглядає справи про порушення прав людини згідно з Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод (м. Страсбург, Франція).

13 березня 2014 року Україна подала до ЄСПЛ заяву за позовом проти Росії щодо порушення

прав людини в Криму. Серед порушень Україна вказує на випадки позбавлення свободи, переслідування журналістів, застосування насильства, протидію забезпеченню доступності освіти українською мовою. Слухання в цій справі триває [6].

У листопаді 2018 року Україна звернулася із заявою до ЄСПЛ через захоплення українських військових кораблів у Керченській протоці. Нині на розгляді ЄСПЛ перебувають п'ять скарг України проти Росії [2].

Міжнародний кримінальний суд. Держави з різних регіонів світу визнали юрисдикцію МКС. Серед них 34 африканські держави, 19 – з Азійсько-Тихоокеанського регіону, 18 – зі Східної Європи, 28 – з Латинської Америки і країн Карибського басейну, 25 – із Західної Європи [7, с. 93].

Варто зазначити, що МКС розглядає справи щодо скоєння воєнних злочинів і злочинів проти людяності згідно з Римським статутом (м. Гаага, Нідерланди).

Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду розглядає справу «Ситуація в Україні», яка стосується ймовірних воєнних злочинів і злочинів проти людяності в Криму, скоєних конкретними особами [2]. Офіс Прокурора МКС прирівняв ситуацію в окупованому Криму до міжнародного конфлікту між Україною та Росією. Офіс Прокурора МКС щороку оприлюднює звіти попередніх розслідувань. Сьогодні очікується рішення щодо переходу на наступну стадію розслідування щодо ситуації в Україні.

Міжнародний суд ООН розглядає справи про порушення Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (м. Гаага, Нідерланди).

У 2017 році Україна звернулася до МС ООН з позовом, який стосується дискримінації українців і кримських татар у Криму після 2014 року, незаконної заборони Меджлісу кримськотатарського народу й обмеження доступу до освіти українською мовою. У 2017 році МС ООН прийняв рішення про застосування тимчасових заходів, наголосивши, що Росія має утримуватися від збереження або застосування нових обмежень на права кримськотатарського народу зберігати свої представницькі інституції, а також забезпечити доступність освіти українською мовою в Криму [8]. У 2019 році МС ООН остаточно відхилив заперечення РФ щодо юрисдикції. Усі вимоги України, що стосуються дискримінації в Криму є предметом розгляду на слуханнях. Судовий процес триває.

Міжнародний трибунал із морського права розглядає правові суперечки на основі положень Конвенції ООН з морського права (м. Гамбург, Німеччина).

У листопаді 2018 року Україна звернулася до Міжнародного трибуналу з морського права щодо застосування тимчасових заходів проти РФ з метою негайного звільнення трьох українських військово-морських суден і 24 членів їхніх екіпажів, незаконно захоплених у Чорному морі 25 листопада 2018 року й утримуваних РФ.

У травні 2019 року Міжнародний трибунал із морського права ухвалив рішення про тимчасові заходи, згідно з якими РФ має негайно повернути Україні її військові кораблі «Бердянськ», «Нікополь» і «Яни Капу», а також негайно звільнити 24 затриманих українських військових моряків і дозволити їм повернутися в Україну [9].

Треба звернути увагу на те, що з березня до грудня 2014 р. Україна призупинила повітряне, залізничне й автобусне сполучення з півостровом. Від браку громадського транспорту постраждали літні люди, особи з інвалідністю та діти, які проживають у Криму та мають рідних на материковій частині. Іншого вибору, як іти пішки понад два кілометри для того, щоб відвідати сім'ю чи звернутися до державних органів у Херсонській області в людей не має. Єдиним транспортним засобом залишаються приватні автомобілі й таксі, що курсують між материковою частиною України і Кримом. Водночас національним законодавством передбачено, що громадяни України мають право на вільний і безперешкодний в'їзд до Криму. Та в'їзд на півострів дозволений тільки через три контрольних пункти в'їзду-виїзду, які розташовані в Херсонській області: Каланчак, Чаплинка, Чонгар. Про цю ситуацію описано в доповіді Вер-

ховного Комісара Організації Об'єднаних Націй із прав людини [3, с. 20].

Верховний Комісар Організації Об'єднаних Націй із прав людини також звітував і з такого питання: «Діяльність установ, що пропагують українську культуру і традиції, припинена. У лютому 2015 р. закрили Музей української вишиванки – традиційного українського одягу з вишивкою, а з бібліотеки ім. І. Франка в Сімферополі вилучили книги сучасних українських авторів...» [3, с. 28].

Висновки. Міжнародні організації та представники іноземних країн однозначно зазначають, що міжнародні акти в галузі прав людини, ратифіковані Україною та Російською Федерацією, мають діяти. Держави зобов'язані приділяти пріоритетну увагу запровадженню обов'язкової освіти і вживати заходів із можливості отримання освіти всіма особами, які перебувають під їхньою юрисдикцією. Крім того, стаття 2 Додаткового протоколу до ЄКПЛ передбачає, що держави повинні поважати право батьків забезпечувати таку освіту й таке навчання, які відповідають їхнім релігійним і світоглядним переконанням. Введення освітніх стандартів Російської Федерації в Криму має забезпечувати етнічних українців і кримських татар на освіту рідною мовою. Свобода пересування між материковою частиною України та Кримом не може бути обмежена. Незалежні і плюралістичні засоби масової інформації мають розвиватися. Будь-яке переслідування недопустиме в цивілізованому світі, факти порушення прав людей підлягають розслідуванню.

Література

1. Конституція України 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Звіт про результати діяльності Представництва Президента України в АР Крим за 3 квартал 2020 року. URL: http://www.ppu.gov.ua/analytical_reports.
3. Тематична доповідь «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» (Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини). URL: https://www.ohchr.org/documents/countries/ua/crimea2014_2017_ukrainian.pdf.
4. Генсек ООН опублікував другу доповідь про ситуацію в Криму. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3058119-gensek-oon-opublikuvav-drugu-dopovid-pro-situaciu-v-okupovanomu-krimu.html>.
5. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2019 року – 15 лютого 2020 року (Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини). URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/29thReportUkraine_UA.pdf.
6. Які скарги України проти РФ про порушення прав людини у Криму ЄСПЛ визнав прийнятними. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/190340-yaki-skargi-ukrayini-proti-rf-yespl-pro-porushennya-prav-lyudini-u-krimu-viznav-priynatnimi>.
7. Міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності: навч. посіб. / С.М. Перепьолкін, Є.Г. Паршутін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1696/1/%D0%9C%D0%A1%D0%9F%D0%94%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD.pdf>.

8. Order of 19 April 2017. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/166-20170419-ORD-01-00-EN.pdf>
9. Order of 25 May 2019. URL: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_26/C26_Order_25.05.pdf.

References

1. Konstytucija Ukrainy 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Zvit pro rezultaty dijalnosti Predstavnytva Prezydenta Ukrainy v AR Krym za 3 kvartal 2020 roku. URL: http://www.ppu.gov.ua/analytical_reports.
3. Report “The situation with human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine)” (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights). URL: https://www.ohchr.org/documents/countries/ua/crimea2014_2017_ukrainian.pdf.
4. Ghensek OON opublikuvav drughu dopovidj pro sytuaciju v Krymu. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3058119-gensek-oon-opublikuvav-drugu-dopovid-pro-situaciju-v-okupovanomu-krimu.html>.
5. Report on the human rights situation in Ukraine from November 16, 2019 to February 15, 2020 (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights). URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/29thReportUkraine_UA.pdf.
6. Jaki skarghy Ukrainy proty RF pro porushennja prav ljudyny u Krymu JeSPL vyznav pryjnjatnymi. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/190340-yaki-skargi-ukrayini-proti-rf-yespl-pro-porushennya-prav-lyudini-u-krimu-viznav-priynyatnimi>.
7. Mizhnarodne spivrobotnytvo u sferi pravookhoronnoji dijalnosti: navch. posib. / S.M. Perepjolkin, Je.Gh. Parshutin. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2018. 112 s. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1696/1/%D0%9C%D0%A1%D0%9F%D0%94%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD.pdf>.
8. Order of 19 April 2017 URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/166-20170419-ORD-01-00-EN.pdf>.
9. Order of 25 May 2019 URL: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_26/C26_Order_25.05.pdf.

Кодифікація норм про міжнародну відповідальність держав за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом

Грабович Т. А.

кандидат юридичних наук

orcid.org/0000-0001-6819-0486

t.grabovych@meta.ua

Ключові слова:

кодифікація, міжнародна відповідальність держав, відповідальність за поведінку, не заборонену міжнародним правом, транскордонна шкода.

Статтю присвячено висвітленню кодифікаційного розвитку норм про міжнародно-правову відповідальність держав за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом. Встановлено, що Комісія міжнародного права ООН, починаючи роботу над кодифікацією норм щодо відповідальності держав, вказала на існування двох видів міжнародної відповідальності, різних за своєю юридичною природою: по-перше, відповідальність за протиправні діяння й, по-друге, відповідальність за шкоду, що є результатом діяльності, яка не заборонена міжнародним правом. Комісія з 1978 року вивчала ці види відповідальності як окремі теми. У 2001 році Комісія ухвалила остаточний текст проекту преамбули і 19 Проектів статей про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності. У 2006 році Комісія ухвалила текст преамбули і звід із восьми «Проектів принципів, що стосуються розподілу збитків у разі транскордонної шкоди, заподіяної внаслідок небезпечних видів діяльності, з коментарями». На підставі проведеного аналізу встановлено, що починаючи з 1978-го по 2006-й рік КМП ООН проводила кодифікацію з теми «Міжнародна відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом», акцентуючи увагу на таких аспектах теми, як запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності та розподіл збитків у разі такої шкоди. Зроблено висновок, що в сучасному міжнародному праві визнається потреба в ухваленні міжнародного договору щодо міжнародної відповідальності держав за правомірну діяльність, у результаті якої спричиняється шкода. Укладення такого договору на універсальному рівні зумовлюється невідпинним науковим і технічним розвитком суспільства, наявністю різних підходів щодо розуміння шкоди, спричинюваної від не забороненої міжнародним правом діяльності в правозастосовній практиці. Наявні міжнародні договори передбачають відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, проте не за будь-яку шкоду, завдану внаслідок правомірної діяльності. Укладення юридично обов'язкового документа є важливою умовою розвитку надалі універсального міжнародно-правового режиму відповідальності держав за правомірну поведінку, яка завдає шкоду.

Codification of norms on the international liability of states for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law

Grabovych T. A.

Candidate of Juridical Sciences

orcid.org/0000-0001-6819-0486

t.grabovych@meta.ua

Key words:

codification, international responsibility of states, liability for conduct not prohibited by international law, transboundary damage.

The article is devoted to the codification of norms on the international liability of states for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law. It has been established that the International Law Commission, beginning work on the codification of norms on the responsibility of states, pointed to the existence of two types of international responsibility, different in their legal nature: responsibility for wrongful act and liability for damage resulting from activities not prohibited by international law. Since 1978 the Commission has studied these types of responsibilities as separate topics. In 2001 the Commission adopted the final text of the draft preamble and 19 Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries. In 2006 the Commission adopted the text of the preamble and a set of eight “Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities, with comments” and submitted to the General Assembly as a part of the Commission’s report covering the work of that session (A/61/10). Based on the analysis, it was established that from 1978 to 2006, the ILC conducted a codification on the topic “International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law”, focusing on such aspects of the topic as the prevention of transboundary harm from hazardous activities and allocation of loss in case of such damage. It is concluded that modern international law recognizes the need to adopt an international treaty on the international responsibility of states for lawful activities, as a result of which harm is caused. The conclusion of such an agreement at the universal level is due to the scientific and technical development of society, the existence of different approaches to understanding the harm caused by activities not prohibited by international law in law enforcement practice. The conclusion of a legally binding document is an important condition for the further development of a universal international legal regime of responsibility of states for lawful conduct that causes harm.

Постановка проблеми. Що раз більша потреба держав у підтримці міжнародного правопорядку й упорядкуванні міжнародних відносин, що постійно ускладнюються, вимагає, щоб норми міжнародного права, зокрема й норми, що регулюють відповідальність держав, формулювалися з граничною чіткістю, конкретністю й визначеністю. Цьому покликана слугувати кодифікація і прогресивний розвиток міжнародного права, зокрема кодифікація норм, які охоплюють комплекс питань, що виникають через покладання відповідальності на державу в разі порушення нею міжнародного правопорядку [1, с. 4].

Комісія міжнародного права ООН, починаючи роботу над кодифікацією норм щодо відповідальності держав, вказала на існування двох видів

міжнародної відповідальності, різних за своєю юридичною природою: по-перше, відповідальність за протиправні діяння й, по-друге, відповідальність за шкоду, що є результатом діяльності, яка не заборонена міжнародним правом. Комісія не вважала за доцільне розглядати одночасно два види відповідальності й почала спочатку роботу над кодифікацією норм про відповідальність за протиправні діяння держав і вже з 1978 року вивчала ці види відповідальності як окремі теми. У межах статті розглянемо питання про кодифікацію норм про міжнародну відповідальність держав за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.

Стан дослідження. Вагоме значення для дослідження теми права міжнародної відпові-

дальності та, зокрема, кодифікації цієї сфери мають праці Р. Аго, Я. Броунлі, В.А. Василенка, Д. Джінкс, О.В. Задорожного, А. Зайберт-Фор, І.І. Лукашука, Б. Конфорті, Дж. Кроуфорда, В.А. Мазова, С. Оллсона, М. Сассолі, М.О. Ушакова, М.Х. Фарукшина та інших. Водночас питанням кодифікаційного розвитку норм про міжнародну відповідальність держав за правомірну діяльність, яка спричиняє шкоду, не приділено належної уваги, що зумовлює необхідність їх подальшого вивчення.

Мета статті полягає у висвітленні кодифікаційного розвитку норм про міжнародно-правову відповідальність держав за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.

Виклад основного матеріалу. У сучасному міжнародному праві тільки незначна низка договорів містить положення щодо врегулювання небезпечних для навколишнього середовища видів діяльності: Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами 1972 р., Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р., Міжнародна конвенція про відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969 р. та ін. Однак ці договори стосуються різних сфер застосування та закріплюють різні підходи щодо питання притягнення спричинювачів шкоди до відповідальності. Також треба враховувати й ту обставину, що такі конвенції є обов'язковими тільки для держав-учасниць. З огляду на це питання міжнародно-правової відповідальності за правомірну діяльність, що спричинює шкоду, потребують чіткого правового регулювання.

КМП ООН у 1978 році за дорученням ГА ООН розпочала свою роботу над темою «Міжнародна відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом», продовжуючи роботу над темою відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння. Того ж року КМП заснувала робочу групу для попереднього розгляду сфери охоплення й характеру теми міжнародної відповідальності за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом. Головою групи було призначено Роберта К. Квентін-Бакстера, якого згодом за підсумками роботи групи було призначено Спеціальним доповідачем із теми міжнародної відповідальності за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.

Квентін-Бакстер представив п'ять доповідей (1978–1985), в одній із яких запропонував схематичний план Структури проекту статей. Схематичний план Квентіна-Бакстера ґрунтувався на максимі *sic utere tuo ut alienum non laedas* (використовуй своє майно так, щоб не завдавати шкоди майну інших). Звідси випливало, що обов'язок держави щодо запобігання й компенсації тран-

скордонної шкоди має безперервний характер. У своїх доповідях Квентін-Бакстер наголошував на складнику природи цього зобов'язання держав, що передбачає уникнення, мінімізацію та компенсацію транскордонної шкоди настільки, наскільки їм дозволяють їхні права та інтереси. Однак зміст цього зобов'язання має визначитися в кожному конкретному випадку з урахуванням соціально-економічної цінності проведеної діяльності шляхом переговорів між сторонами [2].

У 1985 році Спеціальним доповідачем із теми міжнародної відповідальності за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом, було призначено Х. Барбозу, який протягом 12 років підготував і представив дванадцять доповідей. У 1988 році Комісія розпочала перше читання Проектів статей із цієї теми, які містилися в четвертій доповіді Спеціального доповідача [3].

Зауважимо, що Комісія працювала у двох напрямках:

по-перше, відвернення транскордонної шкоди; по-друге, міжнародна відповідальність у разі збитків від транскордонної шкоди, спричиненої внаслідок небезпечних видів діяльності.

На своїй сорок четвертій сесії 1992 року Комісія заснувала Робочу групу для розгляду деяких загальних питань, що належать до цієї сфери, та підходу, що повинен обиратися, і можливого напрямку майбутньої роботи за темою міжнародної відповідальності за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом. На основі рекомендації Робочої групи Комісія вирішила, що до ухвалення остаточного рішення ця тема буде передбачати й проблеми запобігання і заходи щодо виправлення становища. Водночас запобігання мало розглядатися насамперед; тільки після завершення своєї роботи над першою частиною теми Комісія могла переходити до питання про заходи щодо виправлення становища. Отже, у Проектах статей насамперед мали розглядатися превентивні заходи через діяльність, поєднану з ризиком завдання транскордонної шкоди, а в другу чергу – питання про заходи щодо виправлення становища в тих випадках, коли такою діяльністю завдано транскордонної шкоди. Водночас Комісія відклала своє рішення з питання про підхід, який варто обрати щодо характеру статей або підготовлюваного документа до того, як буде завершена робота з цієї теми. Комісія також відклала своє рішення щодо назви цієї теми до того, як завершиться розроблення Проектів статей [4].

У 1997 році Комісія заснувала Робочу групу з розгляду питання про подальшу роботу над темою міжнародної відповідальності за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом, яка зазначила, що сфера охоплення і зміст цієї теми залишаються нечіткими через такі чинники,

зокрема, як концептуальні та теоретичні проблеми, правомірність назви, взаємозв'язок із темою відповідальності держав. Робоча група також зазначала, що Комісія розглядала в межах цієї теми два взаємопов'язаних питання: щодо «запобігання» та «міжнародної відповідальності».

Варто наголосити, що з 1997 року Робоча група ухвалила рішення про те, що питання запобігання транскордонній шкоді та питання міжнародної відповідальності за наявності збитків від транскордонної шкоди, спричиненої внаслідок небезпечних видів діяльності, будуть розглядатися окремо.

Робоча група зазначила, що Комісії варто продовжувати свою роботу над питанням щодо запобігання транскордонній шкоді, та в недалекому майбутньому, можливо, завершити перше читання. Що стосується питання відповідальності, то Комісія мала дочекатися подальших коментарів урядів, перш ніж ухвалити рішення щодо роботи над цим питанням [5, п. 165–167].

У 2001 році КМП ухвалила остаточний текст проекту преамбули і 19 Проектів статей про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності. Комісія постановила рекомендувати Генеральній Асамблеї розробити Конвенцію на основі Проектів статей про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності. ГА ООН у резолюції 2001 року висловила вдячність КМП за цінну роботу, виконану з питання про запобігання з теми «Міжнародна відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом (запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності)». ГА ООН також просила Комісію відновити на 54-й сесії розгляд аспектів відповідальності цієї теми [6].

Щодо питання міжнародної відповідальності в разі завдання збитків від транскордонної шкоди, заподіяної в результаті небезпечних видів діяльності, то Спеціальний доповідач Рао, крім питань, що належать до першої частини теми (Запобігання), розглянув трактування Комісією поняття міжнародної відповідальності і варіанти майбутніх напрямів роботи з питання про відповідальність. Комісія розглянула цю доповідь у 1999 році і вирішила відкласти розгляд питання про міжнародну відповідальність до завершення другого читання Проектів статей про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності.

У 2002 році Комісія вирішила включити тему «Міжнародна відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом» у свою програму роботи.

У 2006 році Комісія ухвалила у другому читанні текст преамбули і звід із восьми «Проектів принци-

пів, що стосуються розподілу збитків у разі транскордонної шкоди, заподіяної внаслідок небезпечних видів діяльності, з коментарями». Ухвалення Комісією Проекту принципів, що стосуються розподілу збитків у разі транскордонної шкоди, заподіяної внаслідок небезпечних видів діяльності, завершило другу частину роботи над темою і, відповідно, закінчення роботи з теми «Міжнародна відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом». Відповідно до статті 23 свого Положення Комісія для цієї другої частини рекомендувала Асамблеї схвалити проект принципів шляхом ухвалення резолюції й наполегливо закликати держави вжити заходів на національному та міжнародному рівнях з їх здійснення [4].

У 2006 році ГА ООН ухвалила резолюцію, у якій постановила включити в попередній порядок денний своєї 62-ї сесії пункт, що має назву «Розгляд питання про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності та розподіл збитків у разі такої шкоди» [7]. У 2007 році ГА ООН ухвалила резолюцію, у якій висловила задоволення щодо завершення роботи Комісії міжнародного права над темою про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності та розподіл збитків у разі такої шкоди, а також ухвалення відповідних проектів статей і проектів принципів і коментарів із цих тем, і постановила внести в попередній порядок денний своєї 65-ї сесії пункт, що має назву «Розгляд питання про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності та розподіл збитків у разі такої шкоди» [8]. ГА ООН у резолюції 2010 року знову звернула увагу урядів на принципи, що стосуються розподілу збитків у разі транскордонної шкоди, заподіяної внаслідок небезпечних видів діяльності, і внесла в попередній порядок денний своєї 68-ї сесії пункт, що має назву «Розгляд питання про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності та розподіл збитків у разі такої шкоди» [9]. У резолюції 2013 року ГА ООН аналогічно звернула увагу урядів на статті про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності, а також на принципи, що стосуються розподілу збитків у разі транскордонної шкоди, заподіяної внаслідок небезпечних видів діяльності, без шкоди для будь-яких майбутніх рішень, і вирішила включити в попередній порядок денний 71-ї сесії пункт із назвою «Розгляд питання про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності та розподіл збитків у разі такої шкоди» [10]. У резолюції 2016 року ГА ООН запропонувала урядам надати додаткові зауваження щодо будь-яких майбутніх заходів, особливо щодо форми відповідних статей і принципів, з урахуванням

рекомендацій, зроблених Комісією, зокрема щодо розроблення конвенції на основі проектів статей, а також будь-якої практики, пов'язаної із застосуванням статей і принципів, і постановила внести в попередній порядок денний своєї 75-ї сесії пункт, що має назву «Розгляд питання про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності та розподіл збитків у разі такої шкоди» [11].

Висновки. Як свідчить проведений аналіз, починаючи з 1978-го по 2006 рік КМП ООН проводила кодифікацію з теми «Міжнародна відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом», акцентуючи увагу на таких аспектах теми, як запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності та розподіл збитків у разі такої шкоди. Нині ставиться питання про юридичну форму відповідних статей і принципів.

У сучасному міжнародному праві визнається потреба в ухваленні міжнародного договору щодо міжнародної відповідальності держав за правомірну діяльність, унаслідок якої спричиняється шкода. Укладення такого договору на універсальному рівні зумовлюється невпинним науковим і технічним розвитком суспільства, наявністю різних підходів щодо розуміння шкоди, спричинюваної від не забороненої міжнародним правом діяльності в правозастосовній практиці. Варто також зазначити, що наявні міжнародні договори передбачають відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, проте не за будь-яку шкоду, завдану внаслідок правомірної діяльності. Укладення юридично обов'язкового документа є важливою умовою розвитку надалі універсального міжнародно-правового режиму відповідальності держав за правомірну поведінку, яка завдає шкоду.

Література

1. Василенко В. Ответственность государства за международные правонарушения. Киев : Вища школа, 1976. 267 с.
2. Строчук В. Кодификационный процесс в области международной ответственности за вредные последствия действий, не запрещенных международным правом. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2001. № 4. URL: <http://evolutio.info/content/view/450/52>.
3. Fourth report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by International Law, by Mr. Julio Barboza, Special Rapporteur A/CN.4/413 и Corr.1 и 2. Extract from the Yearbook of the International Law Commission. 1988. Vol. II (1).
4. Международная ответственность за вредные последствия действий, не запрещенных международным правом. United Nations Audiovisual Library of International Law. URL: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/palcthaoha/palcthaoha_ph_r.pdf.
5. Yearbook of the International Law Commission. 1997. Vol. II. Part. 2.
6. United Nations. General Assembly. Fifty-sixth session. Resolution 56/82 (2001) Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session. 12 December 2001. UN Doc. A/RES/56/82.
7. United Nations. General Assembly. Resolution 61/36. Allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities. UN Doc. A/RES/61/36.
8. United Nations. General Assembly. Resolution 62/68. Consideration of prevention of transboundary harm from hazardous activities and allocation of loss in the case of such harm UN Doc. A/RES/62/68.
9. United Nations. General Assembly. Resolution 65/28. Consideration of prevention of transboundary harm from hazardous activities and allocation of loss in the case of such harm. UN Doc. A/RES/65/28.
10. United Nations. General Assembly. Resolution 68/114. Consideration of prevention of transboundary harm from hazardous activities and allocation of loss in the case of such harm. UN Doc. A/RES/68/114.
11. United Nations. General Assembly. Resolution 71/143. Consideration of prevention of transboundary harm from hazardous activities and allocation of loss in the case of such harm. UN Doc. A/RES/71/143.

References

1. Vasilenko V. (1976). *Otvetstvennost` gosudarstva za mezhdunarodny`e pravonarusheniya*. [State responsibility for international offenses]. Kiev: Vishha shkola [in Russian].
2. Strochuk V. (2001). *Kodifikatsionnyj process v oblasti mezhdunarodnoj otvetstvennosti za vrednye posledstviya dejstvij, ne zapreshchennyh mezhdunarodnym pravom*. [Codification process in the field of international liability for harmful consequences of actions not prohibited by international law]. *Belorusskij zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyh otnoshenij*. No. 4. URL: <http://evolutio.info/content/view/450/52/> [in Russian].
3. Fourth report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by International Law, by Mr. Julio Barboza, Special Rapporteur A/CN.4/413 and Corr.1 и 2. Extract from the Yearbook of the International Law Commission. 1988. Vol. II (1).

4. Mezhdunarodnaya otvetstvennost' za vrednye posledstviya dejstvij, ne zapreshchennyh mezhdunarodnym pravom [International liability for the harmful consequences of acts not prohibited by international law]. United Nations Audiovisual Library of International Law. URL: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/palcthaoha/palcthaoha_ph_r.pdf.
5. Yearbook of the International Law Commission. 1997. Vol. II. Part. 2.
6. United Nations. General Assembly. Fifty-sixth session. Resolution 56/82 (2001) Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session. 12 December 2001. UN Doc. A/RES/56/82.
7. United Nations. General Assembly. Resolution 61/36. Allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities. UN Doc. A/RES/61/36.
8. United Nations. General Assembly. Resolution 62/68. Consideration of prevention of transboundary harm from hazardous activities and allocation of loss in the case of such harm UN Doc. A/RES/62/68.
9. United Nations. General Assembly. Resolution 65/28. Consideration of prevention of transboundary harm from hazardous activities and allocation of loss in the case of such harm. UN Doc. A/RES/65/28.
10. United Nations. General Assembly. Resolution 68/114. Consideration of prevention of transboundary harm from hazardous activities and allocation of loss in the case of such harm. UN Doc. A/RES/68/114.
11. United Nations. General Assembly. Resolution 71/143. Consideration of prevention of transboundary harm from hazardous activities and allocation of loss in the case of such harm. UN Doc. A/RES/71/143.

РОЗДІЛ XI. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-33>

Соціально-правові вимоги до професійного визначення адвокатури як суспільної діяльності

Заяць О. С.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ
вул. Замарстинівська, 9, Львів, Україна
orcid.org/0000-0003-2872-5567
zaiatsolha777@gmail.com*

Ключові слова:

адвокатура, суспільна діяльність, соціологія права, цивільне право, теорія права, суспільство, держава, людина, морально-етичні норми, філософія права.

Статтю присвячено філософсько-правовому дискурсу в дослідженні соціально-правових вимог до професійного визначення адвокатури саме як суспільної діяльності. Обґрунтовано, що адвокатура є складною, професійною адвокатською, суспільно значущою діяльністю, адже, окрім постійного інтелектуального самовдосконалення, активізує значні емоційні затрати, зважаючи на те, що саме адвокат, як захисник тих, хто більшою мірою порушив закон, встановлений державою, і моральні вимоги як підґрунтя закону, покликаний досягнути основної мети правосуддя – справедливості шляхом використання законних і морально виправданих методів. На основі дослідження виокремлено та доведено тезу, відповідно до якої принцип верховенства права є фундаментальним принципом права, що поєднує в собі здобутки культури й права, є кінцевою метою побудови громадянського суспільства та правової держави. Верховенство права – це коли керує закон, а людина тільки обслуговує його, коли правоохоронна система безпосередньо виконує свої функції – захищає права та свободи людини і громадянина, а в разі їх порушення сприяє якнайшвидшому відновленню. Дотримання цього принципу адвокатом під час професійної діяльності є гарантією того, що будь-яка ситуація розв'язуватиметься відповідно до закону, а не емоцій чи особистих бажань сторін справи, процедури, які необхідно провести в межах певного провадження, відбуватимуться відповідно до визначених законодавством норм і вимог. Урешті-решт, підсумком проведеного дослідження є переконання в тому, що сучасні правові вимоги до професійної адвокатської діяльності як до суспільної діяльності мають два джерела формування. Першим джерелом є морально-етичні цінності, ті загальнолюдські культурні здобутки, завдяки яким сьогодні саме людина, її права і свободи є найбільшою цінністю для держави. Другим джерелом є суспільні відносини, що постійно розвиваються, сприяючи таким способом розвитку права. З розвитком права змінюються і вимоги до особи, яка провадить професійну адвокатську діяльність, розширюється перелік її компетентностей. Усе це знаходить втілення в законодавчому закріпленні вимог до професійної адвокатської діяльності.

Social and legal requirements for the professional definition of advocacy as a public activity

Zaiats O. S.

Candidate of Legal Science,

Associate Professor at the Department of Civil and Legal Disciplines

Lviv State University of Internal Affairs

Zamarstynivska str., 6, Lviv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2872-5567

zaiatsolha777@gmail.com

Key words:

advocacy, social activity, sociology of law, civil law, theory of law, society, state, man, moral and ethical norms, philosophy of law.

The article is devoted to the philosophical and legal discourse in the study of socio-legal requirements for the professional definition of advocacy as a social activity. It is substantiated that advocacy is a complex, professional advocacy socially significant activity, because in addition to constant intellectual self-improvement, it activates significant emotional costs, given that it is a lawyer, as a defender of those who violated the law established by the state and moral requirements. Law, designed to achieve the main goal of justice – justice through the use of legal and morally justified methods. Based on the research, the thesis according to which the principle of the rule of law is a fundamental principle of law, combining the achievements of culture and law, is the ultimate goal of building civil society and the rule of law. The rule of law is when the law is governed, and the person only serves it, when the law enforcement system directly performs its functions – protects the rights and freedoms of man and citizen, and, in case of violation, promotes the speedy recovery. Adherence to this principle by a lawyer during his professional activity is a guarantee that any situation will be resolved in accordance with the law, and not the emotions or personal wishes of the parties, procedures to be carried out in a particular proceeding will be in accordance with statutory rules and requirements. Finally, the result of the study is the belief that modern legal requirements for professional advocacy as a public activity have two sources of formation. The first source is moral and ethical values, those universal cultural achievements, thanks to which today it is man, his rights and freedoms that are the greatest value for the state. The second source is the constantly developing social relations, contributing in this case to the development of law. With the development of law, the requirements for a person who conducts professional advocacy change, and the list of his competencies expands. All this is embodied in the legal requirements for professional advocacy.

Діяльність людини проходить у певних межах, відповідно до вимог, що їх ставить перед собою сама людина, продукує суспільство й санкціонує держава. Кожен фахівець діє відповідно до особистісних установок, власних переконань, певної сприйнятої системи моральних цінностей, на основі яких і формує власну поведінку, зокрема, в суспільстві. Суспільство як об'єднання людей – це «генератор» норм, характерний виразник темпорально-просторових особливостей поведінки певної групи людей, спільноти, що з плином часу стають цінностями – й особистісними, й загальносуспільними. Держава імплементує суспільні цінності, сукупність моральних норм, беручи їх за основу під час формування законодавчо закріплених

норм і правил поведінки людей у конкретних ситуаціях і сферах життєдіяльності.

Сьогодні є низка професій, до представників яких простежується більш пильна увага з боку громадськості, ніж до інших. Передусім це стосується працівників правоохоронної діяльності, а також адвокатів як тих осіб, чия діяльність спрямована на забезпечення дотримання прав і свобод людини й громадянина, попри те, що адвокатура не є частиною системи правоохоронних органів нашої держави. Сучасні суспільство та держава суворо регламентують цю діяльність, ставлячи певні вимоги й до їхніх професійних знань, умінь і навичок, і до особистості адвоката, моральних якостей, якими він повинен володіти та керуватися у своїй фаховій діяльності. Для прикладу

доцільно вказати на актуальність тез В.О. Святоцької щодо професійного обов'язку адвоката, який, на її переконання, морально обґрунтований і наділений правовими властивостями, що становить зміст цього обов'язку. «Поєднання морального та правового у змісті професійного обов'язку адвоката, – зазначає вчена, – відбувається за принципом морального обґрунтування правових норм, тобто правовий аспект професійного обов'язку адвоката повинен ґрунтуватися на моральних основах суспільного життя» [1, с. 174].

Право та мораль – дві основи, на яких сьогодні формуються вимоги до професійної адвокатської діяльності як до суспільної діяльності. Сучасне право є динамічною системою, яка розвивається разом зі стрімким розвитком суспільства як реакція на цей процес, як відповідь на потреби суспільства в регулюванні відносин між людьми та між людиною й державою.

Метою статті є дослідження філософсько-правовому дискурсу в дослідженні соціально-правових вимог до професійного визначення адвокатури саме як суспільної діяльності.

Чинні нормативно-правові акти чітко прописують права й обов'язки адвоката, встановлюють вимоги до рівня знань та умінь особи, яка претендує на професійну адвокатську діяльність, етико-правові основи ведення професійної адвокатської діяльності тощо. Скажімо, Ю.П. Крисюк наголошує на тому, що «мораль – система історично визначених поглядів, норм, принципів, оцінок, переконань, які знаходять вираження у вчинках та діях людей, регулюють їхнє ставлення одне до одного, до суспільства, певного класу, держави і підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки» [2, с. 67]. Мораль залишається більш сталою, адже впродовж століть моральні цінності не втрачають актуальності, навіть більше – з розвитком суспільства та держави вони стають більш затребуваними, на їхній основі вибудовуються суспільні відносини. Поряд із цими позитивними тенденціями спостерігається й намагання окремих груп людей і сил нівелювати значення моралі для сучасної людини, виховати людину-споживача, для якої дотримання моральних цінностей не матиме жодного сенсу, цінністю виступатиме тільки вона сама та її споживацькі бажання. У такому ракурсі принцип «право одного закінчується там, де воно починає порушувати право іншого» заперечується, адже цінністю проголошується немовби свобода людини, свобода жити за власними правилами й т. д. Поза сумнівом, це уявлення є хибним, адже встановлення певних правил поведінки загалом та прав і обов'язків людини й громадянина у відносинах з іншими людьми та з державою, що регулюється норма-

тивно-правовими актами та моральними настановами, покликане не обмежувати людину, а створити умови для комфортного співіснування людей у суспільстві, у межах держави, захистити людину від можливого свавілля держави тощо.

В Україні професійна адвокатська діяльність регулюється такими нормативно-правовими актами, як Конституція України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», Правила адвокатської етики. Для прикладу, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності загалом. Зокрема, у ст. 6 Закону зазначається, що: «адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менш ніж два роки, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України й отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю» [3]. Ця стаття окреслює кваліфікаційні вимоги до особи, яка має намір проводити професійну адвокатську діяльність. Вимога наявності стажу роботи в галузі права не менш ніж два роки свідчить про необхідність попереднього досвіду саме в галузі права, адже наявності лише теоретичних знань замало для діяльності в цій сфері. Завдяки практиці людина отримує не тільки досвід роботи, практичні вміння, а й розуміння своєї ролі у професії, усвідомлення готовності / неготовності відповідати всім чинним вимогам. Одне з ключових значень у цьому випадку належить моральній готовності особи до діяльності у сфері адвокатури. Для прикладу, Ю.О. Загуменна акцентує на тому, що «адвокатська діяльність – це діяльність адвокатів, що пов'язана із проведенням юридичних консультацій і здійсненням правового супроводження, захистом прав і свобод осіб і представництвом їхніх інтересів у судах та інших міжнародних і національних організаціях та установах, а також із розв'язанням питань, пов'язаних з організаційними, функціональними, моральними та етичними аспектами власної професійної діяльності» [4, с. 22].

Під час здійснення професійної діяльності адвокат зобов'язаний керуватися такими принципами: верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Кожний із цих принципів виражає певну ідею, що імплементована в нормативно-правові акти різного рівня, і характеризує право як систему, яку вони й формують. Процитована вище дослідниця зазначає, що принципи

адвокатської діяльності – це «узагальнені, фундаментальні, відносно стабільні засади та положення, що відбивають суспільні цінності, зокрема втілені в національній правовій системі та закріплені в нормах чинного законодавства, які реалізуються адвокатами під час провадження ними власної професійної діяльності, зокрема під час надання консультацій правового характеру, здійснення правового супроводження та представництва осіб, захисту їхніх прав, свобод та інтересів, а також розв'язання низки організаційних, функціональних, моральних та етичних питань» [4, с. 24]. Справді, на відміну від певних норм, утверджених законодавством, принципи адвокатської діяльності є сталими, оскільки вони є вираженням загальнолюдських цінностей, що імплементовані в нормативно-правові акти.

Принцип верховенства права є фундаментальним принципом права, що поєднує в собі надбання культури і права, є кінцевою метою побудови громадянського суспільства та правової держави. Верховенство права – це коли керує закон, а людина тільки обслуговує його, коли правоохоронна система безпосередньо виконує свої функції – захищає права та свободи людини й громадянина й у разі їх порушення сприяє якнайшвидшому їхньому відновленню. Дотримання цього принципу адвокатом під час професійної діяльності є гарантією того, що будь-яка ситуація розв'язуватиметься відповідно до закону, а не емоцій чи особистих бажань сторін справи, процедури, що їх необхідно провести в межах певного провадження, відбуватимуться відповідно до визначених законодавством норм і вимог. Ю.В. Корольова зазначає, що принцип верховенства права є визначальним і в законотворчій, і в правозастосовній практиці, пріоритетним у внутрішньодержавному праві і в усіх сферах правовідносин, а також він визначає співвідношення взаємодії права, держави, державних органів та інститутів, усіх осіб [5, с. 185]. Власне, дотримання або ж недотримання цього принципу дає змогу визначити ступінь взаємодії права й людини, в нашому випадку адвоката, хто здійснює професійну діяльність, вказати на проблемні аспекти та провести роботу над їх усуненням із метою ефективного функціонування принципу верховенства права в національному законодавстві.

Суть принципу законності у професійній діяльності адвоката полягає насамперед у тому, що його робота проходить у правовому вимірі, із суворим дотриманням вимог законодавства до тих чи інших дій, процесів. Адвокат не тільки стежить за дотриманням прав і свобод свого клієнта, а й сам перебуває в «режимі законності», тобто його особистісні переконання та цінності збігаються з його діями, коли професійна адво-

катська діяльність відповідає законам держави тощо. Слушно щодо цього зазначає Н.М. Бакаєнова, акцентуючи на такому: «До змісту принципу законності відносять і те, що адвокат не має права у своїй професійній діяльності вдаватися до засобів і методів, які суперечать чинному законодавству, моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики» [6, с. 137]. Отже, стверджуємо, що принцип законності у професійній адвокатській діяльності – це перш за все поєднання правових і моральних цінностей, що відображається в суспільній діяльності.

Ще одним принципом професійної адвокатської діяльності є принцип уникнення конфлікту інтересів, який Н.В. Князева пропонує кваліфікувати як «...суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків» [7, с. 81]. Цей принцип сприяє неупередженості передусім самого адвоката, хто зобов'язаний діяти в інтересах і на користь клієнта в межах, визначених чинним законодавством. Зацікавленим адвокат має бути тільки в наданні якісної правової допомоги людині, яка звернулася до нього, сприянням тому, щоб її права та свободи не були обмежені або ж порушені під час проведення щодо неї певних дій правового характеру. Адже, як стверджує К.М. Северин: «Принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності – це законодавчо визначені основи діяльності адвоката, відповідно до яких адвокат не має права надавати будь-які юридичні послуги клієнту, інтереси якого суперечать захищеним правом інтересам клієнту, якому надається або надавались юридичні послуги, крім випадків письмової згоди клієнтів, інтереси яких можуть бути порушені або суперечать інтересам самого адвоката, його близьким родичам чи членам сім'ї, партнерам» [8, с. 153]. Урешті-решт доцільно ствердити, що законодавчо закріплений принцип уникнення конфлікту інтересів у професійній адвокатській діяльності має й моральне обґрунтування. Проявляється передусім у готовності людини, а в нашому випадку адвоката, відійти від певної справи, відмовитися від матеріальних благ, що їх він міг би отримати внаслідок надання правової допомоги клієнту, оскільки цінності, які він узяв за основу своєї поведінки і в професійній сфері також не дають змоги нівелювати права інших людей заради отримання будь-якого зиску.

Професійна адвокатська діяльність унеможливорюється без функціонування принципу незалежності. Законодавче закріплення цього принципу утверджує можливість існування незалежного

інституту адвокатури, основною метою діяльності якого є надання якісної правової допомоги. Незалежність адвокатської діяльності полягає в її непідпорядкованні судовим або правоохоронним органам як державним органам узагалі. Саме це, на думку Н.І. Бочуляка, забезпечує «незалежність від власних інтересів, себто незалежність не тільки від зовнішніх чинників, але й від внутрішніх...» [9, с. 17]. Отже, функціонування принципу незалежності адвокатської діяльності є гарантією щодо збереження адвокатської таємниці.

Із принципу незалежності випливає інший принцип – конфіденційність в адвокатській діяльності, що є певною мірою основою для побудови відносин у системі «адвокат – клієнт», які ґрунтуються на взаємній довірі сторін, повазі, нерозголошенні отриманих відомостей про людину, її особисте життя тощо. Для прикладу, Т.Б. Вільчик стверджує: «Дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання правової допомоги, здійснення захисту та представництва» [10, с. 36]. Власне, на основі довірливих відносин адвокат отримує змогу надати більш якісні послуги своєму клієнту, оскільки володіє всією необхідною інформацією у справі та може залучити ті правові засоби, завдяки яким отримана від клієнта інформація сприятиме позитивному її розв'язанню.

Загалом, чинне вітчизняне законодавство виділяє три організаційних форми адвокатської діяльності: індивідуальна, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання. Для прикладу, ст. 21 Закону чітко визначає професійні обов'язки адвоката: «Під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний: дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги; невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; підвищувати свій професійний рівень; виконувати рішення органів адвокатського самоврядування; виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством і договором про надання правової допомоги. Адвокату забороняється: використовувати свої права всупереч правам, свободам і законним інтересам клієнта; без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб; займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат упевнений у самообмові клієнта; відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом» [3].

Ця стаття чітко прописує обов'язки адвоката, більшість із яких мають моральне обґрун-

тування, що дає змогу спостерігати законодавче закріплення норм, похідних від утверджених у суспільстві моральних цінностей. Це відбувається завдяки тому, що мета і права, і моралі полягає в регулюванні суспільних відносин. Скажімо, у п. 1 ст. 21 Закону закріплено принципи поваги до людини, її честі, гідності, відтак у п. 2 цієї статті акцентується на необхідності неухильного виконання договору про надання правової допомоги, що є вираженням таких цінностей, як особиста відповідальність, чесність. Такі цінності, як чесність, відповідальність, повага до інших людей, впливають із необхідності повідомлення клієнта про виникнення конфлікту інтересів (п. 3). Повага до людини, визнання її основою цінністю знайшла закріплення в п. 4 – спрямовуючи на підвищення особистого професійного рівня, що надалі допоможе адвокату надавати своїм клієнтам більш якісні послуги. Заборона використовувати свої права всупереч правам, свободам і законним інтересам клієнта спирається на визнанні цінностей, таких як: рівність, повага до людини та самовідповідальність. Розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах чи інтересах третіх осіб, заборонено законом, оскільки порушує моральні цінності, такі як: повага, довіра до людини, честь та гідність особи, її право на особисте життя та ін.

Окремо, без взаємовпливів ці дві системи не зможуть повністю регулювати все різноманіття суспільних відносин. Більшість моральних цінностей імплементовані у право. З огляду на сьогоденні реалії, мораль неодмінно має бути санкціонована правом, а, натомість, право має відповідати моральним нормам та підвалинам, утверджених у конкретному суспільстві. Слушно відзначає із цього приводу Косьмій М. М., акцентуючи на тому, що: «Право і мораль активно взаємодіють між собою та впливають одне на одного, а тому в реальних соціальних відносинах досить не просто провести між ними чітку межу. Найкращою і бажаною є ситуація, коли мораль підтримує правові норми, додаючи їм нормативної сили з огляду на моральну оцінку і виправдання правової поведінки з позицій добра і зла, інших подібних цінностей. Є й такі сфери стосунків між людьми, де різницю між моральними та правовими приписами встановити можна тільки умовно» [11, с. 37]. Саме такою сферою є відносини в системі «адвокат – клієнт», де моральні та правові приписи становлять синкретичну єдність, оскільки всі правові вимоги ґрунтуються на моральних цінностях і засадах. Із цього приводу Б.О. Геня зауважує: «Моральна база робить право ефективним і дієвим. Оскільки мораль існує у свідомості людей, то засноване на ній право сприймається ними легко та не викликає суперечностей. Якщо

ж право різко суперечить моральним переконанням суспільства, наслідком стане несприйняття, ігнорування та постійні порушення відповідних норм. І навпаки – морально зрозуміле право буде виконуваним. Засобом його забезпечення буде не тільки державний примус, а й громадська думка та осуд» [12, с. 364].

Підсумовуючи, доцільно ствердити, що сучасні правові вимоги до професійної адвокатської діяльності як до суспільної діяльності, на нашу думку, мають два джерела формування. Першим

джерелом є морально-етичні цінності, ті загальнолюдські духовні підвалини, завдяки яким сьогодні саме людина, її права і свободи є найбільшою цінністю для держави. Другим джерелом є суспільні відносини, що постійно розвиваються, сприяючи в такому випадку розвитку права. З розвитком права змінюються й вимоги до особи, яка здійснює професійну адвокатську діяльність, розширюється перелік її компетентностей. Усе це знаходить втілення в законодавчому закріпленні вимог до професійної адвокатської діяльності.

Література

1. Святоцька В.О. Етичні (деонтологічні) засади професійної діяльності адвокатів в Україні та країнах ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 174–177.
2. Крисюк Ю.П. Мораль і право: проблеми співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2012. Вип. 19. Т. 1. С. 67–70.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 року. № 5076-VI (Редакція від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 24.12.2020).
4. Загуменна Ю.О., Наджафлі Е.Н. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків : Планета-Прінт, 2020. 276 с.
5. Корольова Ю.В. Кореляція принципів верховенства права та верховенства закону в системі джерел права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 183–186.
6. Бакаянова Н.М. Принцип законності в організації та діяльності адвокатської спільноти України. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 136–139.
7. Князева Н.В. Принципи професійної діяльності адвоката в Україні. *Форум права*. 2017. № 3. С. 78–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_3_15 (дата звернення: 11.12.2020 р.).
8. Северин К.М. Принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юридична*. 2014. № 101. Т. 1. С. 151–154.
9. Бочуляк Н.І. Незалежність як домінанта адвокатського самоврядування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2019. Вип. 22. С. 12–19.
10. Вільчик Т.Б. Гарантії дотримання принципу конфіденційності в адвокатській діяльності (порівняльний аналіз законодавства Європейського Союзу та України). *Юрист України*. 2015. № 3/4 (32/33). С. 34–40.
11. Косьмій М.М. Мораль і право: питання розмежування та взаємодії. *Науково-інформаційний вісник: Право*. 2011. № 3. С. 33–38.
12. Геня Б.О. Право і мораль в системі соціонормативного регулювання. *Публічне право*. 2013. № 2 (10). С. 362–368.

References

1. Sviatoc`ka V.O. (2016). Etychni (deontologichni) zasady profesiinoi diialnosti advokativ v Ukraini ta krainah ES [Ethical (deontological) principles of professional activity of lawyers in Ukraine and EU countries]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi shzurnal*. 3: 174-177.
2. Krysiuk Ui.P. (2012). Moral i pravo: problemy spivvidnoshennia [Morality and law: problems of correlation]. *Naukovyi visnyk Ushzgorodskogo nacional`nogo universitetu*. Serii: Pravo. 19,1: 67-70.
3. Pro advokats`ku diialnist` : Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 roku, № 5076-VI (Redakciia vid 03.07.2020) [On Advocacy and Advocacy: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (date of application: 24.12.2020 p.)
4. Zagumenna Ui.O., Nadsshazfli E.N. (2020). Pryncyp advokats`koi diialnosti v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt [Principles of advocacy in Ukraine: administrative and legal aspect: monograph]. Xarkiv, Planeta-Print, 276 p.
5. Koroliova Ui.V. (2019). Koreliaciia pryncypiv verhovenstvstva prava ta verhovenstva zakonu v systemi dshzerel prava [Correlation of the principles of the rule of law and the rule of law in the system of sources of law]. *Pidpriumnyctvo, gospodarstvo I pravo*. 4: 183-186.
6. Bakaianova N.M. (2015). Pryncyp zakonnosti v organizacii ta diialnosti advokats`koi spilnoty Ukrainy [The principle of legality in the organization and activity of the legal community of Ukraine]. *Chasopys Kyivs`kogo universytetu prava*. 1: 136-139.

7. Kniazeva N.V. (2017). Pryncypy profesiinoi diialnosti advokata v Ukraini [Principles of professional activity of a lawyer in Ukraine]. *Forum prava*. 3: 78-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_3_15 (date of application: 11.12.2020 r.).
8. Severyn K.M. (2014). Pryncyp unykennia konfliktu interesiv v advokats`kij diialnosti [The principle of avoiding conflicts of interest in advocacy]. *Naukovyi visnyk Mishznarodnogo humanitarnogo universytetu*. 101,1: 151-154.
9. Bochuliak N.I. (2019). Nezaleshznist` iak dominant advokats`kogo samovriaduvannia [Independence as a dominant self-governing self-government]. *Visnyk Nacionalnogo universytetu "L`vivska politehnika"*. 22: 12-19.
10. Vilchuk T.B. (2015). Garantii dotrymannia pryncypu konfidencijnosti v advokatskij diialnosti (porivnial`nyj analiz zakonodavstva Eivropejs`kogo Soiuzu ta Ukrainy) [Guarantees of observance of the principle of confidentiality in advocacy (comparative analysis of the legislation of the European Union and Ukraine)]. *Uiryst Ukrainy*. 32/33: 34-40.
11. Kos`mij M.M. (2011). Moral` i pravo: pytannia rozmeshzuvannia ta vzaiemodii [Morality and law: the question of delimitation and interaction]. *Naukovo-informacijnyj visny: Pravo*. 3: 33-38.
12. Genia B.O. (2013). Pravo i moral` v systemi socionormatyvnogo reguliuvannia [Law and morality in the system of socio-normative regulation]. *Publichne pravo*. 2(10): 362-368.

НОТАТКИ

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 4, 2020

Том 2

Комп'ютерна верстка – С.Ю. Калабухова
Коректура – В.В. Ізак

Підписано до друку: 30.06.2020.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 27,20.
Замов. № 0321/96. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
69063, Україна, м. Запоріжжя, вул. Олександрівська, 84, оф. 414
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.